

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

*Мирослав Јосић Вишњић,
Јован Зивлак, Милица Мићић
Димовска, Јасна Мелвингер, Пејко
Војнић Пурчар, Гаврило Костиљник Гом-
зов, Михајло Ковач, Гаврило Нађ, Михајло
Рамач, Фрања Пејриновић, Миленко Фржовић,
Слободан Тицма, Бошко Ивков, Жарко Аћимовић, Лу-
ка Хајдуковић, Насијасја Писарев, Бранислав Живановић
ОГЛЕДИ: Ненад Николић, Борђије Вуковић, Иван Неџри-
шорац **СВЕДОЧАНСТВА:** Василије Ђ. Крестић, Љубомир-
ка Кркљуш, Бранко Бешлин, Миливој Ненин, Зорица Хаџић,
Милан Ненадић, Миодраг Јовановић, Чедомир Појов, Ми-
лоје Пејровић, Славко Гавриловић, Божидар Ковачек, Ду-
шко М. Ковачевић, Дејан Микавица **КРИТИКА:** Наџаша
Половина, Александар Б. Лаковић, Вишомир Вулешић, Слав-
ко Гордић, Мило Ломџар, Драгољуб Перић, Саша Радојчић,
Зоран М. Мандић, Сава Бабић, Мирко Вуковић, Биљана
Мичић, Анђелко Ердељанин, Давид Кеџман Дако*

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Лейојиса Мајице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991), Славко Гордић (1992—2004)

Уредништво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредништва

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.yu
Интернет адреса: www.maticasrpska.org.yu

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 184

Децембар 2008

Књ. 482, св. 6

САДРЖАЈ

Мирослав Јосић Вишњић, <i>Занай, њрећи јун</i>	1271
Јован Зивлак, <i>Шта</i>	1282
Милица Мићић Димовска, <i>Нестварноси</i>	1293
Јасна Мелвингер, <i>Цинобер без њреца</i>	1297
Петко Војнић Пурчар, <i>За Guinness књижу</i>	1301
<i>Из русинског њесништва</i>	
Гаврило Костельник Гомзов, <i>Ослењени славуј</i>	1306
Михајло Ковач, <i>Доћи ће време</i>	1307
Гаврило Нађ, <i>Мисао ми дуго стреми</i>	1316
Михајло Рамач, <i>Варвари</i>	1317
Фрања Петриновић, <i>Губињак равношеже</i>	1320
Миленко Фржовић, <i>Присусивовајти догађају</i>	1330
Слободан Тишма, <i>Јесен</i>	1338
Бошко Ивков, <i>Бранко и Милоц: Фрушка, и њошом</i>	1351
Жарко Аћимовић, <i>Пишце</i>	1356
Лука Хајдуковић, <i>Две њесме</i>	1361
Настасја Писарев, <i>Morrowind</i>	1363
Бранислав Живановић, <i>Трн у оку</i>	1369

ОГЛЕДИ

Ненад Николић, <i>Досишеј, Србија и Камчајка или О њросвећеном национализму</i>	1371
Ђорђе Вуковић, <i>Српска њоезија на крају XIX века: Милеја Јакшић</i>	1388
Иван Негришорац, <i>Ињтерњекси њесме „Свейковина” Симе Пандуровића и дискурс лудила у њоезији Јаце Томића</i>	1401

СВЕДОЧАНСТВА

Василије Ђ. Крестић, <i>Војвођани и Војводина њре деведесет година и данас</i>	1414
--	------

Љубомирка Кркљуш, <i>Повесї присаједињења Бачке, Баната и Барање и Срема Краљевини Србији 1918. године</i>	1421
Бранко Бешлин, <i>О наслеђу и дуђу</i>	1430
Миливој Ненин, <i>Скица за портрет Милана Савића</i>	1436
Зорица Хаџић, <i>Рукописне заоставшћине Ђуре и Милете Јакшића</i>	1442
Милан Ненадић, <i>Знаменија Српкиња</i>	1451
Миодраг Јовановић, <i>Контрајункти мотива и облика</i>	1453
In memoriam СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ	
Василије Ђ. Крстић, <i>О научном раду Славка Гавриловића</i>	1458
Чедомир Попов, <i>Славко Гавриловић у Мајници српској</i> . .	1462
Милоје Петровић, <i>Срби преко Саве и Дунава и српска идеја</i> .	1465
Славко Гавриловић, <i>Српство може да буде обједињено јер има заједничке политичке, војне, духовне и културне циљеве</i>	1466
Чедомир Попов, <i>Срби морају имати своју јединствену и независну државу</i>	1481
Божидар Ковачек, <i>Мајница српска и српски прекосавски тици — заговорници обнављања српске државе</i>	1487
Душко М. Ковачевић, <i>Јаков Игњатовић — од српског родољуба до мађарског домољуба</i>	1501
Дејан Микавица, <i>Политика српских либерала према остварењу политичко-територијалне аутономије Срба у Хабзбуршкој монархији</i>	1517

КРИТИКА

Наташа Половина, <i>Књижевност и меланхолија (Мирослав Јосић Вишњић, Писма српским њисцима)</i>	1532
Александар Б. Лаковић, <i>Иронична изривост у језику (Владимир Копицл, Промашаји)</i>	1535
Витомир Вулетић, <i>Цвећник српског њесништва Мирослава Егерића (Мирослав Егерић, Антиологија српског њесништва, XIX—XX век)</i>	1541
Славко Гордић, <i>Велики цвећник, без цвећа из маслионице (Мирослав Егерић, Антиологија српског њесништва, XIX—XX век)</i>	1546
Мило Ломпар, <i>Трагички јунак и историја (Зорица Несторовић, Богови, цареви и људи)</i>	1549
Драгољуб Перић, <i>Од мита до истине (Бошко Сувајџић, Иларион Руварац и народна књижевност)</i>	1557
Саша Радојчић, <i>У славу живојта (Бошко Ивков, Земља и рашће 8. Чипанка Војводине)</i>	1563
Зоран М. Мандић, <i>Путовање по речима, пошанање у језик (Васа Павковић, Елегије и баладе из прошлог столећа)</i>	1566
Сава Бабић, <i>Некрштени дани, шрајаве године (Слободан Мандић, Некрштени дани)</i>	1569
Мирко Вуковић, <i>Човек у времену (Ненад Грујичић, Шајкашки сонети)</i>	1574
Биљана Мичић, <i>Случај „Слајке књиђе” — „случајно” (Миливој Ненин, Слајка књиђа)</i>	1579

Сава Бабић, <i>Историја, историја — а роман?</i> (Томислав Кетиг, <i>Дуџа сенка свињања</i>)	1582
Анђелко Ердџанин, <i>Страх од нереченог</i> (Јован Дунђин, <i>Измир-на равница</i>)	1588
Давид Кеџман Дако, <i>Лавиринџом сујешног Будима</i> (Драгомир Дујмов, <i>Будимске љиче</i>)	1590
Бранислав Карановић, <i>Ауџори Лейџиса</i>	1595

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ • ДЕЦЕМБАР 2008

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ

ЗАНАТ, ТРЕЋИ ЈУН

Трећи јун, дан радости, данас је био тужан.

Овај данашњи већ је потрошио све своје минуте, мој руски сат само што није откуцао поноћ, а ја седим у лигештулу на тераси и гледам у коцкицу леда која плива у замагљеној чаши пуној тамјанике којој би и дукат и клип кукуруза позавидели.

Мокре новине још стоје отворене на страници са читуљама, а поред њих је мала свећа коју нисам стигао да запалим у капели на гробљу.

„И човек је као лојаница, гори и капље”, прочитао сам у једној књизи.

Седим и бројим трепете авиона у којима куцају стотине срца, а бројим и звезде, мада знам да их никад нећу пребројати. Као што нико неће попиту моје вино, као што нико слике у мојој глави неће сложити у албум.

Нема живота без смрти, ни смрти без живота.

Драге успомене спорије умиру, мрачне чекају свој тренутак, а неке никад неће умрети.

Две жене сам волео, обе сам изгубио.

Узео их онај који све узима по списку који човек не уме да чита, онај који узима и младо и старо, и крупно и ситно, и болесно и здраво, и ружно и лепо... Онај који је једном дао, а стално узима.

Сада једино ја знам да сам одавно деда, мада то не могу лако доказати. Осим, а у судове не узлазим, ако не покренем вртоглавицу ове нове науке која без грешке може да докаже ко је чији род...

Ископају кости, покупе кап пљувачке, дрпну један трун коже, секу длаку, а паметна машина се отвори као матична књига.

„Генетика”, то је била омиљена реч моје жене која је, после специјализације, радила у тиму са докторком Милицом Батаковић (заборавио сам њено девојачко презиме), на ГАК-у, Гинеколошко-акушерској клиници у улици Народног фронта.

Пола Србије је ту рођено.

Матичари у општини Савски венац, то сам чуо од госпође Љубице Волић (рођене Милић, била је заљубљена у мог оца који се дружио са њеним братом), потрошили су мастила колико ни у Јадран не би стало. Када би упијачи проговорили...

На гробље Орловача, најмлађе у граду, отворено кад су почели да стижу лешеве са фронта у Славонији, стигао сам кад је опело већ почело, а за секунд сам видео да је један поп пијан. (Знам га одавно, још из бараке поред цркве Светог Марка код окретнице на Ташмајдану, а само Бог зна колико пута смо вадиле мушице из чаша и гледали талог на дну флаше у ушушканом свештеничком дому Богородициног Покрова у Кајмакчаланској улици на Звездари.)

Оног другог попа никад нисам видео, има браду као јарац, а био сам у свим храмовима, био сам на свим гробљима и испратио стотине пријатеља, познаника, комшија и јавних личности.

Поред крста наслоњеног на сандук, у малом раму од крушке, била је њена слика из младости. Можда баш из оних дана кад сам је упознао.

Знам да је то било у јуну шездесет и осме, али сад не могу да се сетим да ли је био трећи или четврти јун кад сам је први пут загрлио, кад сам је пољубио, кад сам... Све у мојој седој глави је побркано, као у шугавом кртичњаку, као у задиљеној кошници.

После толико година, после толико догађаја, после толико лица у која сам гледао (често у трамвају или на улици помислиш да знаш онога кога видиш, има сличних као плеве), а немам где да проверим, мислим да сам је први пут угледао трећег јуна.

Понедељак је био, памтим.

Њене крупне, зелене очи, њене меснате усне, њен курјук са црвеном машиницом, њене дојке као тиквице, њене гузове у тесним фармеркама, њене шушкетаве речи први пут сам чуо на изгаженој ледини, код Подвожњака који је срушен да не би будио успомене.

Избрисан је из мапе града у којем живим већ пола века. Читаве улице су избрисане. Нове зграде ничу као печурке. Ничу тргови и квартави. Ни старе фасаде не могу више да

препознам. А као да сам јуче дошао овамо одакле не умем никуд да одем.

Никад нисам правио пасош. Најпре нису хтели да ми дају, по некаквом дискреционом праву, без објашњења, а после сам дигао руке.

Не знам како изгледа повратна карта.

Ледина је била пуна милицајаца и студената, једна маневарка вукла је композицију од двадесетак теретних вагона, сто метара напред па сто натраг.

Видео сам професора Љубу Тадића, видео сам неке партијске главешине, партизане по професији, а ту су били и моји пајташи Тока, Пајсије, Дара звана Рада, Аца, Звеки, Илија, Ваца, Мишко, Светица... сви са катедре.

А ја сам гледао у њу.

Понављала је исту реченицу бар три пута:

— Друже Вељко, погледајте, они су нас тукли као да смо ми балвани.

И махала је сандалама и мегафоном.

И окретала му леђа.

Гледао сам у њена мала стопала, нисам одмах приметио модрице на раменима и кржаве флеке на орошеним образима.

Кроз напукло стакло на лименом сандуку, у капели на гробљу Орловача, видео сам сенку те флеке на њеном брашнавом лицу.

Од места на којем је био покојни Подвожњак до павиљона у Студентском граду, па у градском аутобусу, па у малој бакалници и на клупи са погледом на Валдецов споменик Доситеју („идућ учи, у векове гледај”), а онда и до раскошних липа у дворишту Филозофског факултета, стално сам био поред ње.

Јела је са мога длана, пили смо из исте чаше, ћутали у истом буцаку.

Шест дана и пет ноћи нисам одлазио у стан, газдарицу нису пустили редари у двориште (то сам касније чуо кад ми је причала како је бринула и није знала шта да каже мојој мами), спавао сам на клупама и на душеку у ћошку слушаонице, а онда сам у недељу, пре чувеног говора Маршала који се уплашио да ће остати без палице, морао да одем у село.

Умро је мој отац, сви су на сахрани гледали у мене као да сам окужен. Прелазили су на другу страну улице, ни на „добар дан” нису ми одговарали. (Причало се да сам заувек протеран из Београда и да ме прате, то сам чуо од учитељице Соње која је једина дошла у нашу кућу да чује од мене шта су то студенти радили.)

И док су правници и машинци играли и певали „ми ти се кунемо”, гледао сам у модро очево лице и мислио како је про-

живео леп век, педесет и две године. Испод кревета још је била олупана лабошка пуна пепела. Нисам ни чуо глас попа Ивана, не знам ко је носио крст, не сећам се како сам ходао до гробља.

„Ако и ја будем толико живео, чека ме још три деценије”, нисам дуго могао ту глупу мисао да избришем из главе.

Од тада је прошло четрдесет година.

Старији сам од оца десет година.

Видим га и сад, чучи под дудом, дудла фраклић, завија цигару и говори како је време да се женим. „Док могу да подигнем унука”, шири руке.

Оженио сам се касно, мада ту нема правила, а семе је дуготрајно. Рано сам остао без жене доста млађе од мене (страдала је у саобраћајној несрећи, у десетој години брака). Син ми на другој години студија светске књижевности, а кћерка завршава гимназију и каже да ће студирати машинство, архитектуру или стоматологију.

„Бог зна кад ћу постати деда”, мислио сам док сам гледао како нам деца расту.

Кад сам у последњој недељи шездесет и осмог лета стигао у Београд (руски тенкови већ су преорали асфалт у Прагу, а били су начичкани и на границама наше бивше домовине), кад сам оставио ствари у стану, најпре сам њу потражио на факултету.

Нико није знао да ми каже где станује, нико је није видео на првим часовима.

Није се појавила у мрачној слушаоници ни до краја семестра, није долазила у Клуб отворен на четвртом спрату Филолошког факултета, ни у задимљени доњи Коларац где је царовала Цилика која је имала четири руке и око на потиљачи.

Нисам је угледао на улици, у парку, ни у трамвају, као да је пропала у земљу.

Никад више је нисам срео, никад видео.

А освртао сам се кад бих на улици срео или чуо жену која има њен стас или боју њенога гласа.

Искривио сам врат.

Лице сам јој други пут угледао тек у читуљи („наша мила мама и мајкица...”), у јучерашњим новинама. Та слика је била положена и на сандук.

Исти образи, као и на јединој фотки коју имам, исто чело, исте усне.

Не сећам се сад ко нас је фотографисао (апарат је тада био реткост и луксуз), поред микрофона на бини у дворишту, са глумцем Стевом Жигоном. Можда мој друг Пајсије који данас има три камере и слика цвеће и инсекте, можда Светица

која је увек била спремна за позирање или Влада прозван Револуција који ми је рекао, кад се вратио из Америке и кад смо се случајно срели на улици, да никад није држао ту кутију у рукама.

Нема датума (а увек упишем место и дан) на полеђини црно-беле слике, још осећам тај сумрак, можда је апарат шкљоцнуо баш оне вечери кад је глумац у белој кошуљи рафалима речи пуцао у наше уши Робеспјеровим надахнутим говором.

Избледело је и то када сам и од кога добио ту слику коју сам пре три године увеличао и урадио, сада је поред екрана монитора, на радном столу.

Поред венчане слике, у боји.

— Упознао си Жигона — каже моја ташта која је некад сањала да стане на даске — гледала сам све његове представе, глумац са мером.

Глумци су долазили у двориште капетана Мише као на пијаци, као на генералну пробу (треба поново прочитати оно што Жика Павловић пише у забрањеној и касније објављеној књизи *Исиљувак њун крви*, како Рада Ђуричин журно цупка на путу у осинак).

Глумци и писци.

Поновила ми је бар три пута:

— То је Бихнеров текст из драме *Данићонова смрт*. Кад порастем, превешћу све што је тај Шваба написао и све стихове Хелдерлинове.

Ни данас не могу да одговорим на питање зашто је студирала на две групе, германистику и социологију. Шта је прво уписала, шта је било по души а шта по наговору родитеља. Као ни да ли је дипломирала (нисам одлазио у секретаријат да проверим).

Не знам ни да ли је знала да је једна друга жена, мислим да се зове Дринка Гојковић (гледао сам је и на телевизији), пре две деценије превела и објавила, у једном тому, *Целокућна дела* Георга Бихнера. Све што је тај момак написао и потписао стало је на три стотине страница: *Ленц, Војцек, Леонс и Лена, Хесенски гласник...* и, наравно, *Данићонова смрт*.

Кад данас читам тај говор глумца на нашим лицима, у њеним очима, на уснама, на јединој фотографији са њом (и њим), као да у тим речима нема оне снаге, оног полета и гнева, оне вртоглавице, оне ватре коју сам понео из јунске дрхтавице.

Боже, како смо се тресли!

Ни сад се не кајем.

Три дана смо, као врапци на гранама, причали о томе и понављали речи које нисмо ни морали да учимо напамет, саме су се уписале у главу:

„Оружје Републике је страх, снага Републике је врлина... Нема савеза, нема примирја са људима који су мислили једино о томе како да опљачкају поштен народ, који су се надали да ће та дрска пљачка остати некажњена, и за које је Република представљала — шпекулацију, а Револуција — занат...”

Реч „занат” користили смо као шифру.

Нема заната без алата, каже и народна пословица.

Тек у умрлици, на врху тридесете странице, видео сам да поред њеног имена стоји та реч као друго презиме, као нади-мак.

Од једне жене која је цупкала испред мене, нисам бројао колико пута се прекрстила и шмркнула, чуо сам да су покојници тако звали сви у фирми у којој је радила, али то предузеће (ако сам добро упамтио: „Круг двојке” а. д.) нисам пронашао на страницама пословног телефонског именика.

Можда је то била њена фирма, можда је била директор, акционар или саветник, можда је основана тек кад је почела приватизација, можда није у Београду, можда је већ угашена или банкротирала, нисам смогао снаге икога да запиткујем.

И на дрвеном крсту су, испод имена и презимена, а изнад година рођења и смрти, била укуцана сребрнкаста слова — ЗАНАТ.

Пола сата после опела, већ сам и брисаче искључио, чуо сам да фирма још постоји. Мораћу поново да листам „жуте стране”.

А шта ће ми та фирма сада кад ње нема!

На сахрани је, осим два попа и црквењака, било педесетак људи и жена у годинама, само један девојчурак у црној халјини и једна баба од сто и кусур година, у инвалидским колицима. Сви су ћутали и шмркали. Никога нисам познавао, нико ми није пришао, али сам у нека лица морао и трипут да погледам.

Једна госпођа је неколико пута окренула главу, као да је чекала мој климоглав. Чак ми се учинило и да је коракнула према мени.

Мирисало је на кишу и на липе које нисам видео у близини.

Малу свећу сам вртео у руци, искривила се и почела да се топи, а онда сам је спустио у џеп.

Кад је сандук кренуо у раку, пале су и прве капи. А пошто нисам имао кишобран, ставио сам новине на главу и пошао према паркингу.

Махнуо сам попу који је нешто гунђао, држао је црквењака за рукав. Знам где ћу га пронаћи чим први пут одем на литургију.

„Неко ме прати”, помислио сам, не знам зашто, али се нисам освртао.

Пратили су ме и пре и после очеве сахране, почео сам да им памтим корак, лице и одело. Хођају некако клецајући, поцупкујући (као да им се пишки), намргођени и зверави, у конфекцијском оделу.

Нису ни крили да ме прате.

Један је званично радио у Градској библиотеци, а био на списку Државне безбедности. Један ми се поверио кад је најурен из службе, наговарао ме да тражим увид у досије, то ће ме отрезнити.

Један је чак седао и за мој сто у кафани, у време кад је председник умирао у Љубљани (без не знам које ноге). Представио се као Гојко А. Жежел, доктор журналистике и дописник париског *Либерасиона* или *Монда*, сад више нисам сигуран.

Покушавао је да започне разговор о стању у земљи која иде низбрдо, о савезном *Уставу* и републичким границама, о шовинистима у партијским редовима, о опозицији у мишјој рупи, о слободном и демократском свету, а причао је на сав глас о црним данима који нас у Србији чекају.

— Содома и Гомора, ако си за њих чуо, знам да читаш *Билбију* (баш тако је треснуо)...

— Нисам песимиста — рекао сам и устао.

— Поручио сам туру, седи још мало...

— Дрмни дупли вињак, кумашине, биће ти потребна енергија кад кренеш да пишеш извештај.

Још трипут ми је тај Гојко правио друштво, неколико пута зивкао ме је телефоном и дроблио, а једном ме пратио и до стана.

Бога сам молио само да ме не туку, да ми не ломе кости. Могу да ките, да измишљају моје речи, могу да слажу дојаве док не направе књигу дебљу од „*Билбије*”, могу да прислушкују разговоре телефонске, могу да шаљу анонимна писма, могу да прете, само да не туку.

— Ако има места у ауту, можете ли да ме повезете до града — чуо сам мокар глас док сам покушавао да угурам кључ у браву.

Девојчурак, у црној хаљини, са модрим коленима. Као сенка преко чела јој је клизнула обрва какву је имала и она коју су звали Занат.

— Зашто да не, само да откључам — рекох.

На образима јој капи, коса овлажена, натопљено платно утегло груди као крајцарице, не бих јој дао више од осамнаест година.

Јунска киша ме прати као веран пас.

Небо се натуштило и дан пре сахране.

Кренуо сам у Градску библиотеку са кишобраном, видео сам у огласима, у новинама, да се отвара изложба фотографија из доба студентске побуне, демонстрација, немира, гибања... (још тај догађај нема једно име у историјским читанкама). Кнез Михаилова је била пуна доконог и раскалашног света, Калемегдан као мравињак, срео сам неколико старих другара.

Попили смо пиво у глумом и пустом дворишту наше младости и ћутали.

Уз звуке корачнице, у спарној сали у приземљу, изложбу је отворио бивши главни уредник *Студеница* Борђије Вуковић. Само ми је климнуо главом (мада он не зна више ко сам ја, а ни он не личи на оног витког и куждравог младића), а онда су микрофон окупирали „учесници” гужве, сведоци макљаже код Подвожњака: неки Богдановић, па брадоња чије име нисам чуо, па песник Андрић, па један Цига (ако се не варам, видео сам га и за говорницом у парламенту)... Показују модрице, дижу тон, а свима испадају стомаци из кошуља.

Стао сам пред једном сликом.

Зинуо, никад је до синоћ нисам видео.

У бригадирској блузи Влада Мијановић, касније је добио надимак Револуција, држи мегафон, песник Роко Андрић загрлио барјак (гледао сам касније како га бесомучно туку), многе руке су дигнуте увис, многа уста отворена, тела све једно преко другог, а ту је негде и њена брижна глава.

Само што не проговори!

Каква би то фотка била да је у боји!

— У који део града идете?

— На Звездару.

— Онда могу са вама до Вука.

Села је и из торбице извадила огледалце и пакетић папирних марамца. Брише лице и врат, колена севају, хаљетак клизнуо, а мој мотор никако да упали.

„Сутра морам да купим нов акумулатор”, говорим то себи већ три месеца, а чека ме и лимар Жика на Јужном булевару.

Шта сам све чуо док нисам прегазио петљу на Мостару, толико речи ни у слапу Нијагаре нема, још се нисам отрезнио.

А разговор је кренуо обичном стазом.

— Какав ти је род покојница, дете?

— Моја мајкица.

— Бака?

- Мајкица. Познавали сте је?
— Некад, давно... — задрхтао ми глас.
— Знам, од шездесет и осме...
Сама нога је легла на папучицу за гас.
Утрнуле ми вилице.

И онда је отворила душу, усне није саставила до Правног факултета, три марамице је потрошила бришући сузе: како је љута на маму и прабабу (која „из колица диригује”) што су довеле попове, мајкица им то неће никад опростити, она је била легенда, у свему је тражила промену и револуцију, никад није ушла у цркву; како је видела мајкицу у Жилниковом филму *Лийањска гџања*, а на фотографији од које се није одвајала она је са једним младићем и глумцем Стевом Жигоном, он је њу крстио надимком Занат; како она не зна ко је њен отац (ко је њу „послао у материцу”), а то не зна ни њена мама која сумња на оног младића са слике, мајкица никад није поменула име дедино; како се мајкица никад није удавала а мама двапут, сад живи невенчано у Панчеву, најзагађенијем српском граду, а она је расла у Земуну, поред мајкице и прабабе; како ће уписати германистику, мада Швабе не може да смисли, али то није ништа према гађењу које има кад неко помене Америке; како је мајкица са два брата прва у Србији основала фирму за маркетинг и трговину идејама, у којој ће и она радити као преводилац; како мајкица никад није гласала, а није се мешала у политику ни кад су њена браћа водила кампању Демократске странке Србије на изборима; како о мушкарцима мисли све најгоре, само би да завуку руку у гаћице или бар да грицну брадавицу; како ће и она родити ванбрачно дете из љубави, као мајкица, а не као мама која је мењала кревете чешће него прљаве чарапе, па је трипут побацила; како је мајкица о њој бринула и куповала јој све што пожели („свет није видео бољу жену од ње”), са њом је ишла на летовање у Грчку и Египат; како је села на клупу у баштици и задремала, доктор каже да јој је пукло срце...

Ни срце моје жене није издржало, издахнула је на операционом столу у Клиничком центру. Возач камиона који је на Ибарској магистралаи налетео на наш ауто одлежао је пет зима у Пожаревцу, сваке године нашој деци уплати летовање, а плаче на мом рамену кад са гробља одемо на ручак у *Лийов лад* или *Пројокол*.

Он части, душеван човек.

Крилату душу имала је и моја жена.

— Ко је тај цуретак поред тебе — пита онако успут, пита кад види да сам одлутао, али на то питање никад није добила одговор.

Знала је да она није прва жена у мом животу, ни ја нисам био једини у њеном.

Једног од њених „швалера” (а можда их је било и више) приметио сам и на гробљу, спустио је у раку један цвет. Мислим да је била шућмураста перуника, никад такву боју и облик нисам видео.

Умрла је у тридесет и деветој години, пуна планова и енергије. Оставила је двоје мале деце, као и докторка Батаковић (која је била нешто млађа). Само што се њена деца мувају по свету, по амбасадама и дипломатским школама, а наша гуле клупу по болоњском протоколу који нам децу пакује у калупе.

Био сам девет година старији од жене, њеној мами је било потребно да прохода наш син, па да ме прихвати као зета и члана куће.

А данас ме не би мењала ни за торањ на Авали, где има викендицу на пропланку одакле гледа на Врчин и Дунав, двораци без којег не може да живи и у који за сваки викенд води унуке.

Кад је бомбама „милосрдног анђела” торањ срушен („Бог да му душу прости”), она је преко оца Саве платила парастос у Марковој цркви.

На наше венчање у том храму, то стално помиње моја куна која је као и бербери у селу аминувала десетак брачних парова, ташта није хтела да дође.

Касније ми је признала да је у њеној глави била само једна мисао: како узимам њену кћерку, а чезнем за другом. Видела је то у мојим очима, нико ништа не може да сакрије од мајчинског срца.

Питао сам се од кога је она могла ишта да чује о мојим студентским данима, како је дошла до података о мојим „авантурама”.

Мада ја нисам претерано шврљао.

О Занату ни тада ни касније ништа нисам знао, тек данас сам чуо да се никад није удавала и да је родила једну кћерку. А да ли је имала друге мушкарце, осим мене, ту тајну је однела у гроб.

Имао сам букет, шуму питања, али ме цео дан мучи једно: ако је стално живела у Земуну, а ја сам одлазио и на Гардош и у кафане на обали Дунава, како то да се никад нисмо срели?

Само трипут смо имали однос, све крадуцкајући од оних који су се мували око нас. Ни одела нисмо скидали. Једном ми је у крилу седела, на дворишту, а двапут смо били сами на душеку у углу слушаонице.

Догодило се оно што нико није очекивао, нико планирао, оно што смо обоје примили као дусање.

Без питања, без опирања.

Колико пута сам је пољубио, уштинио, помиловао, то никад нећу пребројати.

Како сам јој читао мисли у очима, како сам и жмурећи знао да ми прилази, како сам јој држао руку на гузици и на образу, како сам слушао њено срце, како сам се топио кад се игра са мојом набреклом жилом, како сам лако у њу улазио...

А не могу да се сетим ни једне једине њене нежне речи, само мукли шапат ми у ушној шкољки. Некакво мрмљање, шушкетање, неповезани слогови, ромор.

Кочио сам код *Мейройола*, излетео је пред мој ауто један мотор, као медвед.

Кад сам код Вука стао, сачекао сам да прође трамвај и, пре него што је отворила врата, последњи пут погледао сам девојку.

— Ако сам добро чуо и упамтио, ти си као и ја рођена првог марта и не знаш ко је твој отац... а кад је на свет дошла твоја мама?

— Мама и ја рођене смо истог дана, она шездесет и девете, а ја деведесете.

„Девет месеци, од јуна до марта”, знао сам и без бројања на прсте.

У једном секунду учинило ми се да Занат излази из мога аута, севнуше њене зелене очи, као да ме њен курјук ошинуо по лицу.

И док сам гледао у гузицу, још на мом топлом длану, како се љуља на Булевару, чуо сам Жигонов глас, као шапат, баш као да је капнуо из кажипрста који подупире грану липе: „...а револуција — занат!”

ЈОВАН ЗИВЛАК

ШТА

КОШАРА

Ако бих о теби да тишем
и да тишем теби
ништа осим крајних реченица
сенки што цртају укочен један профил
чије се тело већ пребацило било где.
али у даљини чујем сирену брода
са дунава
и то је сенка звука
и звук сенке
која вели да ми поклања твоје лице
твој дах неописиви
који ме још
облива као океан
који чини моје руке снажним
и моје срце попути тучњавае.
усред сам тишаси
и уместио да скривам ја се разодевам
али речи које изговарам
као да се у безмирисном ваздуху растварају
пред говором који ме разайиње као разбојника.
док силазиш да би се вратила
то што те враћа више је од благодаћи
та промисао која сјаја неизговориво
та реч која је јазна као кошара после олује
то немушто знање које нас привлачи
да се у њему стално прекознајемо.

У СУМРАК

У сумрак њред косом
ошкрише легло зеца
донесоше младунца који је дрхтао
појуи њруша.
бејак дечак кад га сисках на грудима
док њрејерио сам као срце које је хило
да постане ваира која разлива милоси.
у мојим рукама развеја се време
крв му на ноздрве изби
љубав се са смрћу помета
и дах му се угаси.
ја бејак коса која се у замаху заустави
која пошом паде као да ни њренушак није
ошкушила
и дисање саже у самрњни ројац.

РАСТАНАК

Оно што знаш о оцу
не њориче сина
али је довољно
да се ствар замрси
де не може да се расишља
да се пометају њрироде
да се искидају реченице
да се њодрешно цишира
и да се заборави ко кога наслеђује.
ко живи и ко одлази
ко је њевао и којим гласом
и ко је за њесму
њражио њлашу
обећавао забаву и њричарије
пошом се освршао а није знао зашто.
у мејезу који ће њамити
ко је расправљао међу оронулим зидовима
о казнама које ће зарадити
онај што сумња да је ошац
који њврди да је син.
од слушњи се стварају леженде
од њобуна њредсаве
где многи њосрћу

без срећног краја
али онај који се њиша
да ли се сребрењак окреће
да се провери да испу песму
певају и лице и наличје
не зна ништа о очинству
јер једно га напушта
а друго никад неће стићи.

ПУЦАЊ

учио сам да говорим
кошљајуће речи
слух сам отварао да чујем нечувено
који ме је узносио и посршао пред
стварима равнодушним.
учио сам то што ћу небројано пушта
изговорити
да се осврћем и њишам јесам ли ишта
освојио

да држим над оним
што ће ме саустити на земљу.
нисам знао за крст
нити за престој
ни за казну ни за прекор.
о гласови за којима сам ишао
лебдели све нада мноме као јаја
као раскош која се зашвара
и понавља
док не пошамни
као љубав која се заборави
у сувомразици
док не одјекне пуцањ.

ПРИЗОР

у крошњама пева ветар
над крововима и ситним корацама
у градском подневу
поред реке на рубу града.
ишнице изнад хоризонта

сѣакла враѣа иза којих се
не чују жласови
сеновиѣи врѣови
ѣрозрачни жрмови
и свеѣло које ижра
и умирује се над ѣравнаѣим лејама.
не ѣомерам се
као да ме је у ѣризор ѣосѣавио ѣворац
који не зна ѣѣа ће са мном.

ДУЧИЋ

док му је љубавница сѣавала
у скромној одаји у ѣами жрада
док је деѣе њихове сѣрасѣи у колевци сѣењало
у жлувој ноћи ѣриѣиснуѣи слућеним живоѣом
који је лакоћу ѣреѣварао у ѣиранију
дивљаѣѣиво саѣињао у ѣакао зараде
сањарење и холосѣи у ѣоћнуѣосѣи ѣред сѣварима ѣела
чинио се као да разговара са хладноћом која жреје
видео је слику мраморну и еѣеричну ѣѣио лебди
исѣод олује у сеновиѣим врѣовима
која жа уздиже да слуша мрмљање величине и
ѣроѣасѣи
сведочансѣѣва срца и узлеѣе дуѣе
ѣоѣресао се и саѣињао да збаци ѣеретѣ
којим је издао неодређеносѣи и уздижао слабосѣи
и као да жа је ѣрен ѣренуо
да разуме да је лейѣѣа за ѣодлаце и суѣѣон
за зликовце
божја величина за изжубљене дуѣе
и завичај за ѣврдокорне
и браѣѣска љубав за ниѣѣкове
и ако ѣо не сачува изжубиће све
и несѣаће у безрекосѣи и
биће у муклој ѣами
у којој ће жа
свезаносѣи
и неѣокреѣносѣи
сурваѣи у океан.

ШТА

ш̄та рећи о оном коме је бол разнео лице
зашӣо да мисли на новац
на дугове
на браћу или издајничке пријатеље
да мисли о ритуалима
о руковањима
о храни за ње
и њећим тиркама
о урамљивачима
и далекометним ракетама
ш̄та о порезу и рачунима за струју
ш̄та о илајинским картицама и стираним
речима

ш̄та о кризи на Блиском истоку
и мирисима Бухаре
о живим и мртвим тиранима
о јуџарњим кафема и хладним улицама
о њомрачењу месеца
кишним монсунима
о вештачкој ојлодњи
ш̄та о њомору њуљана
о самоубилачким кишовима
о великим талентима
о скоку удаљ
о зашвореним рудницима
о њеознајним убицама
о силовањима
и зашвореним водама
о великим државницима
о безнадном фелацију
о жуљој реци
о уљроженим змијама
и масакрираним оранжуљанима
о убицама бикова
и изненадним добицима
ш̄та о оштровним њечуркама
и њобијеним народима
о грешкама намерним и случајним
о њревидима срећним
и њнепредвидивим избављенима
о љлади о дисању
о слави и смакњу
о целашу и њељовим маскама

о љравди и бичевима усхићења.
џиџа о болу неизговориџом
о речима о словима о ничему.

О ГАЈДАМА

џиџа јоџ да кажем
у часу кад сам усред буке
а о гајдама већ нико не збори
као ни о сенкама за којима лелујају љроџли
живоџи.
с једне сџране су хуље а с друге љраведници
као да џога достџа није
ко је добар а ко је саме злобе рука
ко је саме лейоџе врелина
и ко сџаја и џије и раџива
је ли у џоџе умење.
да се сеџим
да удахнем олују са океана
или да чујем вреву оних џиџо хиџају у
дубину воде
у њена недра да склоне своје уде.
ко није свој јад у вале зарањао
слуџао жамор негде на жалу
љледао у љразнину нему
и ко беше у хладноћи џаџе
дуге године
ограђен жиџама.
кад љомислих да уџиџам оца који већ
сџарац коџчаџи беше џиџа би могао јоџ
да каже
не рече ниџиџа
као да ћуџња њеџова љосведочи
о мноџиџву џиџо сабласно јаше љод барјаџима
монархије
и дрџиџури у леденим жиџама германије.

ДОУШНИК

мајка ђа ђрдила
и склањала од шаме
од суђења и од пресуда
од божјеђ гнева и људске наглости.
и видела ђа је као праведника
као рајшара и ујежланођ службеника
као бонвивана и као онођ ко ђовори а друђи ђа
слушају
гледала ђа је као сишнођ пошрчкала
и као кључара сефа
као веселођ чувара ђоведа
и инкасанша у великом ђраду
као доброшворнођ радника
и инсјектора на ђрадилишћу
санишарнођ службеника
заменика блађајника
и ћулила ущи да сазна
која ће слика из дубине
блеснуши на лицу шела њенођ шела.
шша ће да се прешвори
у постојаности и у знање
какав вид је подарен оном над којим бди
коме је у злашном кљуну носила сребрене
лојшнице ваздуха и шамну ђљувачку живоша
а он је измицао и прерушавао лице у
непознате одсјаје
у звукове које је једва прешознавала
и пошшао је оно чеђа се бојала.
уштеривач дуђова
сишно сјадало
носач шућих акшовки
нижи шаршијски радник и корисник фондова
лажни пророк и муцави шесник
доушник у ходнику
заштићени сведок
ђговорник пред будалама.
али шшо ђод било и ма шша се десило
она ђа је површила
она му је пунила ущи
и шо шшо није мођло да се зашамши
није мођло ни да се заборави.

ДОБРОЧИНТЕЉ

по́чео је кад су га оштравили из дома
изашли су на каију и дуго се двоумили
да ли да појеле
да се врати или да га никад не виде.
по свему је надмашивао оца
био је речитији
за уши виши
воловских очију
и подобне лобање
и као да је мудрости коју је расијао
нађена негде изван куће
и то их је плашило.
или ће бити добротинишељ
или јавни шужилац
или брбљивац који шроши речи ни на шта.
како је било за то има сведока
али нико није мога да се закуне да је баш тако.
говорио је брзо
и глас је подизао
чинило се да ће устати и указати на чудо.
али он није устајао
само се врлољубио
померао стрављеницу лево-десно
лукаво намишљивао
а иза га је следила милосница
као да је бројала речи и прекобројне прождирала.
ко га је гледао могао се заклети да је говорио
штојећи

друзи су шврдили да је био пијан
а једни да је надахнути
и да је зарадио плаћу.
шта је уштите рекао распредало се по вароши
истина у уским круговима
а он је шрчао за гласовима
и додавао овде-онде
поражене је кудио
управљаче хвалио
његова врлина беше
што није заборављао оно шта ваља понављати.
падао је на колена кад је шребало
слао је писма писана невидљивим мастилом
сијао је меру соли у свакој пригоди
кад скрушено изађе пред судије да му не пребаце

како су његове беседе бљушаве
а извештаји нејоуздани.
у иџјансџву је ирече убрзавао
и као да му џо није довољно
иреџио је како ће живеџи само да би џоворио.
а кад би
иовраћао речи и дизао облак који би све
заџлуџио
носили су џа кући
као занемело ирруџло
које ни реч није моџло
да изџовори
у џами је ионављао
оно џио ири чистџој свестџи није разумео.

БАРАБА

да ли џежина указује на каракџер
нир. мрџавостџ на иодлаџџво
људска нарав је неухваџљива
оно џио је врло оџласиће се
џио је мрачно
засветџлеће кад сџаса не буде.
али овде знање уџире ирсџи
и каже без двоумица
овај равнокоси је будала
и колико џод да је окруџао џуџостџ је очевидна
он исџуџџа џасове кад џовори и његова иуџи
са меснаџџим уснама
каже да џлуџаци живе вечно
да имају очеве
а ови синове и џако у недоџлед.
а овај зрикави мрџавко иџуџи је средњоџшколца
уџао је у зреле џодине
и његова уска џлава одаје санџвиника
козјеџ џласа
који иреисџољеним ирсџиима муца
и зџрће све око себе
и иљуцка и врска
као да ће да свисне.
један је разносач вестџи и недоврџени иесник
зломџамџило које се као хијена сџално враћа
да оџљачка зайочеџо.

и не прѣза од немогућеѣ
ѣаквим ѣодвизима дивѣће се мноѣи
док се сећају да и у књиѣама ѣостоје ѣриче
од којих зазиру камиле
ѣовраћају крѣице
ѣреврћу се на лећа балеѣари
да и сенке ѣонещѣо од знања ѣозајме.

МИЛИЦА МИЋИЋ ДИМОВСКА

НЕСТВАРНОСТ

Емил Клајн је пред огледалом, у пустом болничком купатилу. Поново проверава свој лик. Сад, као да га је ухватио неспремног за виђење од себе самог. Додире га прстима. Час, као топло, невидљиво, час, као видљиво, хладно. Његов одраз, хладан је. Он је између. Увек између, готово га љутне то откриће. На грудима му виси о ланчићу медаљон. Из медаљона вади фотографију. Враћа се тој слабости: фотографији себе као Топлице Милана. Окреће је према огледалу. Мој анђеоски лик, помишља. То је смешно, говори самом себи. Двоструко нестварно. Где си сад ти? Упитао је себе с презривом гримасом на лицу. Ко си ти? Глумац? Болничар? Шверцер? Музичар? Американац, Бечлија? Не, ти си из Оброваца, али ти се не враћа у Обровац, ту бачку селендру. Моја будућност је овде, види своја уста како изговарају ту реченицу која одјекује у белој тишини купатила, усамљенички, без публике, ако не рачуна самог себе. Почетак је октобра. Готово је, изговара. За који месец, можда чак и за коју недељу одвешће га силом на воз, неки војни пандури, на воз за Обровац... Ако га она не прими у свој стан. Та музичарка. Он зна да је несрећна. Њен вереник се неће вратити у Беч. Не јавља јој се откад се пребацио у Швајцарску. Тамо су могућности веће, она га правда. За шта веће? За интернационални и револуционарни рад. Али, и овде има шанси, видећеш... Све више је обузет њом, виолинисткињом, која га је заволела и коју је он заволео зато што га је она заволела. Импонује му њено везивање за њега, зна, драг јој је зато што је весео, зато што је музикалан. „Мало је људи тако музикалних као што си ти, чак и неки композитори се не могу похвалити твојом меморијом”, признала му је. Тачно, он је талентован, али нема среће. Увек зависи од других. И они га

увек изневере. Па ипак, у граду боље пролази него на селу. Сад, упитао је себе, ту, пред огледалом, да ли би се могао вратити у Обровац, остати у њему? Одговор је гласио: Само у пратњи полиције. Видео је своја уста, развучена у осмех симпатије. Још се допадао самом себи. Годио му је сопствени одраз у огледалу. То лице, сад избријано, глатко, лице двадесетпетогодишњака, који је видео света, који зна напамет Интернационалу. Ви сужњи, одјекнуло му је негде у глави. Које мори глад! Пригушио је тај одјек. Али, његове очи? За тренутак их је ухватио у неверству, као да нису пратиле његов ток размишљања, већ одражавале неко своје, лично, независно од њега мишљење о њему. Је ли, заиста, он то у огледалу? Обријан, зачешљан, претходно окупан од главе до пете под тушем, лепезом воде тако моћном каква никада није била у овом војничко-болничком купатилу, сада пустом, главице тушева су га посматрале са плафона, главице кроз које одавно није потекла вода, јер нико није ни улазио у купатило. Здравих, или они који су на путу да оздраве, беху послани својим кућама, као и они већ мртви, у својим ковчезима (врло једноставним, неколико свежих дасака одоле, са стране и одгоре), уредно поређаним на стелажама у вагонима-мртвачницама.

Могао је да се врати кући, у Обровац, одмах, да хоће, али он неће, он нуди своје услуге, болничара, мртвозорника, у тој болници, бар док не нађе неки други начин да опстане овде. Имао је на уму и музичаркин допринос. Свиђаш јој се, добадио је лику у огледалу. Лупешки се осмехивао самом себи. Да, тебе ништа не може заварати, гаде један, баца у лице том лицу које се допада музичарки, као што се и њему допада. О, не увек. Било је тренутака када је себе сажаљевао, и тренутака када се гнушао себе... Повремено се препуштао надама, фантазијама свога ја, свога космополитског ја. У теби има нечег светског, признала му је музичарка. То га је изазвало да јој покаже фотографију себе као Топлице Милана. Није хтео да је гњави правим именом јунака којег је глумио. Само је рекао: „У Чикагу сам у једном неком филму играо средњовековног витеза”, изоставивши причу о српским емигрантима као финансијерима филма, остављајући могућност (која није одговарала истини) да је глумио у правом америчком филму, и онда је, раскопчавши кошуљу, скинуо преко главе пантљику с кожним омотом, из којег је извадио ту, још увек, најдражу амајлију: фотографију свог лица с филмског платна. Она ју је узела нежно, дирнута. „Колико имаш година на њој?”. „Осамнаест”, рекао јој је, поновивши целу причу, о чувеном банкарџу Моргану који га је запазио и хтео да му понуди улогу у неком новом

филму, али, судбина је хтела другачије, хтела је да се он, Милан Кљајин, врати (додуше силом, натеран од оца) назад у своју славну аустроугарску домовину и буде њен храбри и ода-ни војник, завршио је, као да лицитира нешто, с извесном до-зом ироније на рачун своје хвалисавости. Сујете једног губит-ника, провинцијалца. Имао је такав осећај, кад му је она вра-тила фотографију, помиловавши га по лицу. Расејано.

Враћала му се несигурност. Али, чак не ни то, већ осећа-ње неподударности, као да је поново исклизнуо из своје слике о себи. И сад, у овом пустом купатилу, упита се шта он очеку-је од те жене. Да му отвори врата свог стана у Нојштифт штресе номер 86. Да га у том општем позиву на једнакост, ко-јим одзвањају трибине и барикаде на бечким улицама, уведе у свој свет. Да у Емилу Клајну види спас за себе? Разлог да жи-ви. У њему који, такође, очајнички тражи спас, могућност оп-станка у Бечу.

Мењао је изразе свог лица у сребрнастој хладној магми огледала. Осмехивао се. Не себи, иако је тако изгледало. Ве-жбао је осмех за ту музичарку, подешавао је за њу своју спо-љашњост, своје лице. Једном глумац, увек глумац. Ово сам ја каквог би требало да ме она види, расположеног, ведрога. А из-нутра? Понирао је у своје очи које су га, наизглед, озбиљно посматрале, у ствари, не видећи га, осећао је да га његове очи не виде, да је затворен за њих. Процењивао је себе очима му-зичарке. „Ти си рођени естета”, рекла му је пре неки дан. Али, шта значи то, бити естета? При том, немати ништа, осим не-колико крпа и једну очувану униформу, коју је покупио из ма-гацина (више нико није проверавао колико их је остало).

Изашао је из болнице на споредни, дворишни улаз, да га дежурни стражари не зауставе и натоваре му на врат некакав посао, непотребан посао, јер у тој болници више није било ничег што би имало бар привид корисности, осим мртвачких капела. Па ипак, за њега је значила спас. Скровиште и мага-цин, у исто време, с подрумом као њивом проклијалог кром-пира с којег је скидао жилаве беле клице, и брдима купуса, главица, налик лобањама у ћеле-кулама.

Трамвај на углу Унгаргесе и Ландштресе, био је готово празан (ту празнину доживљава као рђав знак). Након четврт сата сишао је на углу Музејске и те Нојштифт штресе, у којој је становала музичарка, у једној двоспратници, надомак музеја и концертних дворана. Договорили су се да он дође код ње око четири.

Игра случаја? Предодређеност, с поруком? Осетио је како се опет нешто, неко, поиграва с њим. Не само револуција, не-

го и оно, док је долазио, готово карневалско осећање, у њему, за разлику од озбиљности, понесености тих људи са заставама, у промицању између улица и скверова. „Напољу је цео das rotte Wien”, обавестио је музичарку кад му је отворила врата. Ухватио је тај израз „das rotte Wien”, из разговора двојице мушкараца, у трамвају.

ЈАСНА МЕЛВИНГЕР

ЦИНОБЕР БЕЗ ПРЕМЦА

ЦРВЕНО И ЦРНО

*Ако и ѿмније осмоћрим ѿе црвене и црне бубице, нећу, баш,
ѿреблиједјети од сћраве,
А због оне, на ѿлоснаѿоме им хрбаѿу, јасно разазнаѿљиве
мрѿвачке гљаве.*

*Чини се, ниѿи оне саме за злокобну ѿу симболику и не маре —
Онако, слијейљених задака, цијелога дана, само ѿаре ли се ѿаре!*

ПОЛЕЂУШКЕ, ПОТРБУШКЕ

*Куд ћеш комфорније, куд ћеш боље
Преврћи се ѿ ѿосћељи до миле воље!*

*Ако ћеш ѿолеђушке, ако ћеш ѿорebarке,
Та, ниси на броду без крме и катарке!*

*Можеш и ѿѿрбушке без зазора лећи,
Неће ѿи који нейокрејни болесник рећи*

*Колико ѿи завиди, щто се сву ноћ врѿољци,
А он — ни макац, у својој великој невољи.*

НАРЦИС И СУНЧЕВА ЗРАКА

Тамо гдје је у ожујку нарцис цвао, нема му ни листи́а суха,
ни свенуле сѣабљике.
На исшоме мјесту, све по календару, раси́јају већ полен
друже биљке.

Онога о чему је нарцис са сунчевом зраком разговарао
више се нишко и не сјећа.
Тек луковица под земљом зна, да ће се тај разговор наставити
и идуће прољећа.

МИОМИРИСИ

Још ме служе, како тако, два ока и два уха
Али, ето, издало ме осјетило нуха.

Из давнашњега свибња миришу ми јасмини,
Из давнашњега лиња лије на мјесечини.

Не ризирам изабрати који нови парфем или тоалетну воду
Да мирисни сигнали, несукладни с мојим имицом, у етар не оду.

Уосталом, доста ми је јесџине, сладуњаве романшике!
И боцице за парфеме, и оне за сузе, познаје су, још, из анишке.

ГЕНЕТИКА

Какав ми бол то засјаши не да?
Можда исти који би мога дједа

Мучио, да није легао прије реда у гроб,
Дочекавши, шек, зрелу мужевну доб.

Можда исти који би шиштио моју баку,
Да није, одмах за њим, легла у раку.

Шпањолка им је скрашила живојни вијек,
Па не знам, који би им под старост
устребао лијек.

ШТА СА СВИРКОМ

*Ти шћо, можда и неће дочекаћи зору,
Ако су око њих њјевали у црквеноме збору,*

*Док се око њих врзмају куће бијеле,
Виде ли већ анђеле, како им се на небу веселе?*

*А и ти њредозирани, ако су бубњали у којем њоуларном бенду,
Можда неће, само међу враговима њакленским, бићи у њренду?*

НАДОКНАДА

*Тек да њодијелим искуство с будућим њацијентима
И на исју болничку њосћељу бројним њрејшенденћима,*

*С лисће чекања за какву хићну оћерацију
Док њранзицијске бриге њишћие нацију,*

*Могу рећи — и њод њераићом се знаде
Да живоћ не измиче, бащ, без икакве надокнаде.*

*И кроз болнички њрозор видищ — зора руди
У нови дан њлочником хићјају њуди.*

УСАМЉЕНИ ЗРИЧАК

*Преко дана се скрива у њрави и щући,
Но, њај, одисћа, не кани засвагда умукнући.*

*Тако снажан глас у њако маленога сћвора!
Чим се смркне, зриче ли зриче исћод моћ њрозора.*

*Тај жели, бащ, одрјешићо и звонко њледираћи,
А не у гудачкоме оркестру щек секундираћи.*

*Мора свима рећи да с њим нема щале.
Не хаје он за њолићичке фарсе и кравале.*

*Ако и њросвједно звижди, њо је из очаја
Шћо рујанска лијеја вечер не сеже до бескраја.*

СТОМАТОЛОШКИ АТЕЉЕ

*Добро сам освијетљена хелијумском лампом,
Под језиком сисаљка, уз алвеоле шампон.*

*Боље да ми сџомајолошке турбине у усџима брује,
Но да ме бол у зубу ноћима џиџџи и кљује.*

*И до џломби, и до џуњења коријена, и џе како ми је сџало,
Јер не знам како бих се свикнула на умјетно зубало.*

*И када га само видим, онако, џоџојљено у чијој чаџи,
Те, не баџи, реквизиџе из хорор филма, увијек ме џрестраџи.*

ЦИНОБЕР БЕЗ ПРЕМЦА

*У џозно џеџо, док карневалске биџке рајчицама џрају
Негдје у блаженоме медиџеранском рају,*

*Ја сам рајчице укухавала, џасирала, џроџеђивала
И сок у боџе, загријане на сунцу, наливала.*

*И џџо ћу јоџ с рајским џлодовима зрелим?
Нека, џек у боџама мојих сџихова, кога развесели*

*Тај цинобер, краљевски раскоџан, џоџуџ онога с џолице
Моје, за зиму, некада брижно џриџремане смочнице.*

ПЕТКО ВОЈНИЋ ПУРЧАР

ЗА GUINNESS КЊИГУ

Вријеме о којему приповиједамо није баш ово данашње што се тиче биљежења свјетских рекорда који улазе у књигу не само дојмова, већ у ону књигу — ОНУ — свјетских — крупних — и мање крупних рекорда. Из готово свих видова живота и натјечања. До смрти, могло би се данас рећи.

Али, још и данас, само двадесет и три земље прате и признају такву или још и боље такве работе и радње и рекорде. Остале су неутралне и шуте. Зашто? О томе нека други разбијају своје главе и главице. No comment!

Зашто рекорди? И какви су то заправо рекорди?! Падобран ти се, не дај боже, примјерице, не отвори на три тисуће метара и ти треснеш на гране шумовита крајолика и те гране и то крчко лишће ти, примјерице, опет користим ову језичку поштапалицу, спаси живот попут најбољег хирурга. На цијеломе свијету. Он ти одстрани натеклину, дио тијела, да кажемо, а угради нешто пластично с твојим ћелијама који околу пластике хине оригинал твога властитог тијела.

Вратимо се за часак на саме почетке Те Књиге. Тада се и родисмо. Година више-година мање. Десетљеће више-десетљеће мање — није битно. Битно је да та уградња једно вријеме функционира и да свакако уђе у Ту Књигу. GUINNESS.

И тко је први уградио ТУ ЦИЈЕВ, и, наравски, тко ју је први добио тако ДОБРО, МАЈСТОРСКИ, урађену (са твојим живим ћелијама), и како ју је твој организам ТАКО ПРИРОДНО прихватио. Као да је пластика и сама живи створ. Браво!

То се понови три пута. Попут — Хура, хура, хура! И твоје тијело настави свој природни пут — до природнога краја и неминовне смрти. Примјер: једна храбра дјевојка живи и данас жива и здрава у једној метрополи. Ту, одмах, близу нас. На 90 километара раздаљине од Паноније-Вароши. Посве случајно,

уознах је. И, ако се не варам, а не варам се ни случајно, била ми је част руковати се с њом. Бијаше још и насмијана. Пак зашто онда мени, тада, кану сузица из ока, мени, тренеру и мајстору борилачких вјештина? Зашто? Њезино, дочим, име и данас поносно и трагично стоји у Тој Књизи. Тамо ипак недостаје само једна једина натукница: страдала у једном безумном чину бешчашћа миниранога путничкога зракоплова. Негдје изнад лијепе и драге ми земље, коју посјетих више пута, с љубављу, и усхитом спрам богате баштине, те, велим, лијепе — Чешке републике.

Вратимо се сада начас, у хипу, готово брзином свјетлости, у своју прошлост: Бијасмо дјечаци. Елем, те педесет и пете године наста THE GUINNESS BOOK OF RECORDS! Али бијасмо тако мали и безначајни да нас тај догађај није нити дотакнуо. Мислим, тај догађај, отпочињања вођења Те Књиге. Та тек смо почели учити читати и писати, а родитељи су нас упозоравали да послјије мокрења из наших мањих или већих пиша обвезатно или обавезно спустимо поклопац и повучемо воду из бијелога високога котлића. И затим да оперемо руке сапуном. Умјесто тоалет папира тада су се више користиле складно изрезане новине у облику оловних дебелих нотеса. Веома брзо их замијенисмо меким и вишебојним ролницама.

Та ни Нијемци, поражени, ни Енглези побједници, нису пуно боље пролазили по томе питању: Нијемци — јер дуго живљаху у оскудици након Другог свјетског рата, а Енглези и Американци, побједници, даваху помоћ и шаком и капом не би ли задржали већи дио њемачког становништва на својој, новој, не само побједничкој, већ и политичко-земљописној карти нове Еуропе. Новог распореда снага и нових геостратешких планова.

Нас, већ, младиће, тако велике теме и тако велике стратегије уопће нису занимале. Нимало.

Доиста. Ми бијасмо жељни скромније славе, од славе и моћи великих и малих сила. Ми смо стрпљиво, али упорно, и устрајно, жељели ући само у Ту Књигу. Не бирајући средства — како се то данас макијавелистички вели.

Одакле смо ми? И тко смо то ми? Говорећи слободније — онако поскидани с коца и конопца — не бисмо ни сада, као зрели људи, умјели одговорити сувисло и разборито на та питања. Но, ипак: Ми смо из једног скромног мјеста које се ничему не разликује од тисућа и тисућа таквих скромних мјеста диљем Еуропе — а наше мјесто имаде тако прозаично име (да га је, можда, боље и не помињати) — ПАНОНИЈА-ВАРОШ.

Када је та КЊИГА СВЈЕТСКИХ РЕКОРДА настала сања-рили смо само о томе како да у њу уђемо. Не знајући, наравно, да се с новим рекордом из те књиге може још лакше изле-тјети и да те из ње, једнога лијепога дана, и избришу.

О НАШЕМ СВЈЕТСКОМ РЕКОРДУ:

Као што смо раније рекли, а можда то и нисмо рекли, те ћемо ово рећи по први пут, или, пак, по други пут, свеједно — ПАНОНИЈА-ВАРОШ — има околицу, која плијени великом ширином и захвата и данас огромно пољодјелско и сточарско подручје. Мени, тада, већ, зрелом и времешном тренеру бори-лачких вјештина, падне прва идеја како да се наш рекорд ко-начно упише у GUINNESS КЊИГУ!

Тек рекох својим пријатељима:

„СТРИХНИН”

„Јеси ли ти одиста полудио?! СТРИХНИН? Колико људи да потрујемо?!”

„Ниједнога. Али, само са тим слоганом, назовимо га тако, можемо осигурати свој изум и свој нови свјетски рекорд.”

Од почетка биљежења ових малоприје помињаних рекор-да у ТОЈ КЊИЗИ прошло је пуних тридесет година. Бијаше то округла обљетница те манифестације за свијет, велики свијет, а за наш мали локални свијет који се мучио с возњом аутомо-била с парним и непарним бројевима, у строгој тајности, при-премао се тајни план. Количина потребног свињског меса. Вр-сте зачина које садржи крупни папар, главичице, сол, пимент или црвена ситна паприка. И цријева у цаковима која се нису мјерила у метрима већ у стотинама метара. Можда и који ки-лометар, за сваки случај. Једна стара огромна каца доведена је на мјесто овога догађаја камионом. Само нас петорица је зна-ло гдје је пронађена, а рекли смо то и једном од бројних, ре-кли бисмо чак, и прекобројних мајстора месара и њихових по-моћника. Ни тај, мајстор, за дивно чудо, није никада открио нашу малу-велику тајну. Цријева пак бијаху мека, дуга и ела-стична и обећавала су да ће наш наум у цијелости успјети.

Скупило се свијета тушта и тма. И старо и младо. И они сити и они гладни. Очекивали смо главног шефа творнице ме-са из Америке. Из Chicago. Који ће надгледати све што радимо и радимо ли по пропису. Да начинимо, да створимо, да овеко-вјечимо не само најдуљу кобасицу икада створену на свијету, већ да буде сласна и dostatна нахранити и неколико стотина људи. Који истина нису мрднули ни малим прстом да ова ак-ција, ова фешта, овај свјетски догађај буде не само накана већ и рекорд достојан поштовања. До оног часа док нас, опет, не-

гдје, убудуће, у томе, не претекне нетко са још дуљом и сласнијом кобасицом, а, вели се још, и колбасом. Набависмо чак и два омања бурета сенфа. Истина оног најјефтинијег. И ватрогасну плех глазбу.

Најзад се појави и главни судач из Chicago. Којему смо морали платити и повратну карту за зракоплов, и дневнице за два дана (премда је код нас остао свега пол дана). Затим му набавити боцу пјенушца. Један смо му захтјев резолутно — свих нас пет организатора — резолутно одбили. НЕ и НЕ. Ми, јесмо људи из малог града, а он из великог с чувеном кланицом надалеко познатом, али нисмо жељели бити још и подвочачи. Наиме, затражио је преводитељицу за енглески, која, по њему, и не мора богзна како говорити његов матерински језик, али да буде... да буде наочита, никако мршава и стиснутих пркосних усана. Затим затражи интелектуалку која пуно не прича, те употрејеби једну фразу на енглеском доста сложеноу и суптилну. Чудисмо се одакле њему тако сложен и тако софистициран рјечник. Затим затражи апартман и хотел са базеном (којега још у то вријеме нисмо нити имали). И све тако укруг, нешто ријечима, нешто рукама, мимиком — да га ваљда боље разумијемо, а и рукама је попут вајара по зраку показивао како би та жена требало да изгледа. И тако даље. И тако са још пуно детаља и ситница — да смо на крају пустили и довели му РОЗМАРИ. Тако смо је звали у Вароши од миља. Јер је често пратила — као пословна пратња — пословне људе, талијанске рибиче и доконе америчке умировљенике жељне да коначно упознају и еуропске домороткиње. Као што су прије пет стотина година момци из еуропских градова, села и казамата, упознавали жене црвенкасте коже. У Америци.

То велебиље, ту беладону, како још називају стрихнин, нисмо ставили у надјев, али смо дошапнули домаћим добошарима и наизглед стидљивим трачерицама (како тобоже јесмо), из превентивних разлога, да нам нетко, како се вели, не би офикарио ножем повећи комад сочне дивенице (што је локални назив за кобасицу). И да бисмо сачували дигнитет цијеле бјелосвјетске манифестације. Која прође у најбољем реду и каснијем силном весељу и гошћењу. Како нисмо туристичко мјесто ту цијелу циркусијаду — како су је назвали локални медији — градоначелник је високо оцијенио — ТА БИЛИ СМО ПО ПРВИ ПУТ У GUINNESS КЊИЗИ на првоме мјесту — и тамо смо остали пуне три године.

Ја сам једини морао подићи повећи кредит како бих отплатио један дио дуга за тај несвакидашњи потхват. Градоначелник ме је тапшао по рамену и тјешио како је то доиста било право мало ремек-дјело, али ми финансијски не може по-

моћи, јер, боже мој, од Guinness књиге се не живи, премда је лијепо бити први у њој, а, најзад, и каса града је била готово празна: а што с рупама на цестама, питао је, што с канализацијом код казалишта — јер није долично одлазити у тај свети храм умјетности покрај оне још увијек раскопане јаметине, и, логично, из које избија неподношљиви смрад.

Зашто је то све мени уопће градоначелник говорио?

Нас петорица смо све то сами организирали. Сами нашли људе који су дали прилоге: једна манекенка прискрбила нам крупни папар, један бивши полицајац и његова три рођена брата месара ангажирала су двадесетак мајстора који бијаху чак, да тако кажемо, вишак радне снаге. А равнатељ једне продаваонице мјешовите робе (на велико и мало), који је једини у Вароши возио црвени ферари и који нам је набавио пун камион и пун комби свиња од деведесет до сто десет килограма — и платио — касније дознасмо — лажном мјеницом без покрића. Једноставно се спасио бјекством у иноземство. На некакве отоке за које никада нисмо ни чули да уопће постоје. Полиција и суд су му само заплијенили црвени ауто ферари који није успио продати прије свога бјекства. Једне године се причало да живи на јужној хемисфери нашега планета. Друге године — како је заглавио у Сибиру — када је ишао у лов на бијеле тигрове, или, бијеле медвједи. Нисмо сигурни јесу ли тигрови или обични бијели медвједи. Којих је, као што се зна, тамо пуно више има неголи тигрова. Поготову — бијелих.

Умјесто сажетка: 2005. године када је Guinness књига славила своју педесету обљетницу — наш рекорд — из ПАНОНИЈЕ-ВАРОШИ — још се увијек може наћи на Интернету на врло добром трећем мјесту. Схватате? Након пуних двадест година. Бити трећи. Ха? Што онда казати. Што.

Остали сте, наравно, без текста.

ИЗ РУСИНСКОГ ПЕСНИШТВА

ГАВРИЛО КОСТЕЉНИК ГОМЗОВ

ОСЛЕПЉЕНИ СЛАВУЈ

ГОРДИ ЧОВЕК

*Зашићо дижеш њако жордо жлаву?
Све ти мало, све би да си виши?
Нећеш тиме себи стићи славу:
Лак клас њун ће увек да надвиси!*

СТАРОСТ

*Мразеви ће и снеж с њима,
Где се бели — већ је зима.
За времена све се сирема
Мирно зиму да одрема.
Човече, кад твоју жлаву
Снеж обели — већ је зима!
Већ је зима, шито те очи
Вечном сну њолако њрима!*

ОСЛЕПЉЕНИ СЛАВУЈ*

*Зелени жај, светиња слобода —
Тамо сам рођен, њамо научих
Себи и Богу да цвркућем —*

* У неким земљама је обичај да се славуј у кавезу ослепи како би лепше певао.

*Јер ја сам славујскога рода:
Ђију-ђију-ћи!*

*А овде зајвор, црно ројсиво,
Зидови чврсти, нејробојни;
Ево где ми је песми час —
Јер ја сам славујскога рода:
Ђију-ђију-ћи!*

*Уловише људи, ослейише:
Певај умилно, жалосливо,
Певај не себи, него нама!
Таква је судбина моја —
Јер ја сам славуј!*

*Рођено гнездо! Браћо мила!
Живим рад неба, не рад себе —
О, људи, међ вама сам сам!
Ваши свети мој није, и ја у њему
Нисам свој!*

*У оку шама... Али чујем
Пролећни шайаји, шойли дах...
Негде шуми зелени гај
И сунце се диже на небу...
Ђију-ђију-ћи!*

*Пролећа своја дочекујем
Кад не у свету, оно у срцу.
Моја пролећа, радост моја...
И срце ми је уместио света —
Ђију-ђију-ћи!*

МИХАЈЛО КОВАЧ

ДОЋИ ЋЕ ВРЕМЕ

ЖИВОТ

*Како чудно природа дише,
и како њун је шајансива свети:*

човек у дому,
ишница на небу,
у роси цвети.

Како брзо пролази живој,
ко дуѓа згасне после кише:
беше ту човек,
беше и ишница —
нема их више.

1965

ШИДСКИ НОКТУРНО

Седим у ноћи сам под звездама,
очима праћим месец начети
што небом броди међу облацима...
И што — ветрић...

Листове љуба старога дуда
ја се и на мене спусти,
и један по један лист с дрвета
живота мога, чујем, ошкида...
Један лист — једна година...
Гледам где губе се у ноћи, и учини
ми се —
ојет сам мало дете,
и прошлости ми се враћа.

Преда мном ојет дечачко доба,
када сам ноћу босих, испуцалих,
крз што гацао шидско блаво,
кад су ми коњи од блава прављени
и камаре пращине под шућом сирехом
вределе више него злато...
Игре са децом на Доњем шору;
игра се ојет, мали ко тада
кад се парњаци моји, чисти и сити,
мојим дуљачким старим чакширама
у очи ми безочно гласно смејаху...

Ојет сам обичан син надничарке...
Ојанци ојет на ногама бушни,
на леђима кайућ, сав закрийен,

1308

шћо боџна за коџ беше измерен
и боџна кад шивен ња краћен...

Ойей једем кромйир йечен у љусци,
и ойей се сладим луком сланим,
и — чудно — не завидим боџајој деци
и њиховим очевима, сићим и њјаним...

А онда — дворищйе, џоло и мало,
и сребром све ко йоливлено,
у њему људи, суседи нащи,
све шћо је давно йоумирало...

Ено џа кројач, низак и џрбав,
шћо йоред наше куће живи;
мейар са шйје скида и зева,
на сйавање иде, јер срйска црква
баш десей сащи ойкуцава...

А онај сйари, йо је наш млинар.
У уху, видиш, алкицу носи
јер она, каже, из џлаве боли,
из очију уроке односи...

Преко йуша — йлейшена оџрадица,
иза ње уска, йесна уличица,
ѡа дрвени мосйић, йод њим је йоћок,
и шју је већ њеџова воденица...
Сад у мом дворищйу йај млинар се врши,
и сам са собом нешћо џовори,
а ја као да јасно чујем
џде вода йод млином шйхо жубори...

Онај шћо дрема — њеџа сви знайе:
крзнар Пейровић, на уџлу кућу има.
Он на йршњаке срца и знаке
од зелене и жушйе коже йришйива.
А кад не ради — библију чийа и дуван
жваће...

У кревейу — сусейка вели — ни усред
леша

Чарайе џрубе, вунене, скинуши неће...
Када му дође — и кад йојије —
Найамей ће шйи џлашкo изрећи
йророке редом и Јованово „Ошкрвеније”.

Жене се скупе да прориване
а он на банку на шилој пећи.
Ноге под браду, и — пророкује:
Зло ће на Добро, са севера, југа,
и ко зна оклен да завојује,
па реке крви ће да пошеку,
људи заборавиће имена своја,
пак ће да дође анђео крилаи, разбиће чашу
и разлиће се ођњена река, и све што је
у салу, с шрбушином, са меким рукама,
и све који немају црно под ноктима —
све то ће понети па ођњена река,
па ће да нестане с овога света...
Ја поред мајке седим и слушам,
а кожухе, на зид окачене,
и разним украсима украшене,
чини ми се, анђели су носили;
само никако не могу да схватим
где су на њима крила протачили?

Онај брадаи, то ми је шор.
Куће су нам у истој шору.
Голубарник има на високом шину,
циљено двориште и љубашку-клују.
Маи каже да је субошар — много поштује
Исуса

па субошом ништа не ради,
а недељом не диже главу од посла.
Не једе свињетину, женама проривује ко
по с амвона
и да за његовим примером поју пражу.
И мени се чини — чак и маџарац
што га у својој шали држи
ко да је онај из Јерусалима,
на коме је месија из Назарета пројахао кроз
Злаину кацију
достојанствено, полагано,
док су му јеврејска деца мала
врбице под ноге давног једног прелећа бацала...

Са брега — тамо негде с Горњега шора
чујем где пас неки заурлава...
Чудно је слушати, овде са људима
како пас месецу песму пева...
Ошкучава поноћ...

Месеџ се иза дрвећа крије,
сенка се димњака ђред кућом издужује,
а звук кайџе се никако не чује.
Моја се мајка с њиве не враћа,
а суседи иду до својих кућа.

Очи се саме за сан склајају.
Под сѳрехом ѳршчаном, црном и најѳрулом,
ѳѳићи у гнезду се врѳоље, чаврљају...
И овај дан су лејо ѳровели.
Њима је мајѳи одавно кући, а не у надници,
ѳа су безбрижни, весели...
Свиѳање новоѳ дана чекају...

И ојетѳ ветѳар облаке скуѳља
и њима звезду ѳо звезду скрива.
Месеџ за брдо ѳолако ѳоне
а ја се ѳрѳох ѳа се заѳиѳах:
— Заѳѳо су усѳомене из деѳињсѳива леје?
Леје и онда када су болне?!

ДУДОВИМА ПОРЕД ДРУМОВА ЦАРСКИХ

Људи су ѳоред вас и исѳод вас
данима, ноћима, годинама
ѳролазили;
једни су кући, друѳи у светѳ иѳли,
и мноѳи од њих се никад нису
ни враѳили.

Леѳа и зиме, мајеве, сеѳѳембри —
ѳред вама су се годинама
смењивали.
Дођу и оду, а ви ко сѳража
друмова царских увек без смене
сѳе остѳали.

Очи су вас очева и синова
собом у раѳове царске
односиле,
док су их мајке и жене
на железничку сѳаницу
исѳраћале.

У ващем су хладу ходочасници
на њишу до врела чудошворних
одмарали.

Руководачицама сѣ леши
децу на сѣвање лако
узимали.

Поред вас су на ващаре
ѡрѡвци с колима ѡуним робе
ѡролазили,
а за њима, кад сушне су ѡодине биле,
ѡушеви су се данима у облаке
ѡрешварали.

Зелена жишна ѡља и ѡраве
од јаросних нам бура смело
сѣ чували.
Росу са ѡравке, воду из јарка
жесдноме суницу да ѡије
нисѣ дали.

А ѡу скоро, једноѡа дана,
рука нечија на смрѡи вас
осудила.
Пуш вешру, облаку, снеѡу,
за дивљање равницом овом
ослободила.

Сведоци ѡрошлосѡи давне
ко рашници на бојном ѡљу
леже мрѡви,
док ѡред њих равнодушно
и бездушно колона мащина
јури, ѡушњи.

Кад су се облаци јесењи, ѡмурни,
над земљу и вас надвијали,
ви сѣ ѡу као војници
у редовима дуѡим
ѡо ѡещком боју сѡјали.

После ѡролећних кища
када су ѡоследње ѡерле
бели облаци сејали,
ви сѣ ко девојке русинске

и ко зна кад
из њања моџа,
шестером времена зубашоџа,
уз саму земљу да прешестери,
и ову главу луду
са шелом прешарелим,
у крило шойло
мајке земље да обори.

Не знам ко ће од сшабла
суве жране моје шада
одсецаши,
и шша ће се од сшабла шоџ нашрулоџ
за добро живих
моћи корисшиши.

Али мислим да ће бар једна користи
од шоџ моџ дуџоџ
шрајања и шруда
ишак биши.
Биће шо љамен од оних жрана
на коме ће људи, кад зима сшегне,
смрзнуше руке, а, ко зна,
можда и срца своја
раскравииши.

1976

ДОЋИ ЋЕ ВРЕМЕ

Доћи ће време када свежа
биће нам више него досша.
Доћи ће време кад у себи
видећемо незваноџ жосша.

Доћи ће време кад мислићемо
на прошлости само,
и време када ћемо
живеши у жалосши
с онима шшио давно су шоумирали.
И жришћемо се шшио у младосши
живеши нисмо знали,
шшио смо је ко шшјанац кућу

у крчми живоїа
улудо проћердали.

Доћи ће време када нам
ни власћийи синови неће бићи
као некада мили.
А кад од сїола усїанеїе
одмах ћеїе заборавиїи
шїа сїе їо малочас
јели и їили.

Доћи ће време када рачуне
їолагаїи сви мораћемо
неком ил' нечем шїо суди
без обзира на їо шїа смо били:
цареви, свињари, учени, неуки
или једносїавно — људи.

И доћи ће онај їоследњи час
када ће све леїо и ружно,
їамейно и жлуїо,
весело и їужно —
све їо їресїаїи да їосїоїи —
ал' биће їо їако само за нас.

Али никад неће доћи час
за оно шїо бисмо сазнаїи хїели:
за кога и зашїо смо се
на сцени живоїа
у своју їрагїичну улогу
онако сїрасно унели.

МИСАО МИ ДУГО СТРЕМИ

СРЦУ

*Високо у шорњу звоно сад се крије.
О живоју њесму широку њежову
Свако може чући. Оно њесму ову
Радосћи и шуге, ња и наде бије.*

*И звониће њако докле год ѓа буде,
Не њињајући се да л' ѓа неко слуша.
Без бриге, без бола, и сáмо бездушно,
Не марећ' за оне равнодушне људе.*

*Тако и њи, срце, као звон њај жласни
Певај о живоју, и њесме жлас јасни
Нек' се свуда чује. Певај! А кад буде*

*Држајти ње, сњзати' смрњи сува рука
Умри без њињања слуша л' душа нека,
Као да и ниси њевало за људе.*

МИСАО МИ ДУГО СТРЕМИ

*Мисао ми дуго сњреми васељени.
Расње немир с величином заѓонетњке.
Елеѓија срца сњвара ноње крањке.
Двојим заѓњо на светњ ми смо донесени.*

*Веју сњрашне буре, сва зла светњом броде.
Ја — ко кај сам росе ѓиѓо њежи извору.
Тајансњво ме вуче ка вечносњи мору.
Срце би да нађе њраизвор доброње.*

*Мој живоњ је живоњ њуњника вечноѓа.
У лађи на валу мора бескрајноѓа.
Пињања ме муче: „Ошкуд?” — „Где ћу
сњићи?”*

*У мени се прошлости с будућношћу бори.
У шрену ми пламен живота догори.
У лушању, Правдо, да ли ћу те наћи?*

МИХАЈЛО РАМАЧ

ВАРВАРИ

РУСКА РЕЧ

*У почейку реч бејаше:
чадо, класе, дижу, дубина...¹
Живе речи руске, наше:
крај, окрајок, окрајна,²
жива љубав мајерина,
жива душа је очева
за зорама карпайскимима.
Руска реч нам дух огрева,
Душу чува под јармима.*

*У почейку реч бејаше.
Зелени се Рус³ под сиейом.
Кожд да јој сабљом маше —
Оста Рус под руским небом.
Руске речи: луг, багнитка,
казань, кайса, осух, беда...⁴
Нема силе да ућушка
речи чукун-чукундеда.*

*Реч је извор без увира:
деп, яблоня, вишор, заче...⁵
Реч у само срце дира;*

¹ Руске/русинске речи, исте или сличне у свим рус. језицима. У преводу: чело/дете, класе, киша, храст/-ова шума.

² Крај, окрајак, руб/ивица/крајина.

³ Изворни назив (Кијевска Рус, Бела Рус, Московска Рус). Данашњи назив Московије — „Росија”, настао је под грчким утицајем, а „Русија” је срп. и хрв. облик.

⁴ Луг, врбица, проповед, кајсија, осух (врста пецива), беда.

⁵ Ливада, јабука, ветар, ждребе.

*ѿирха, пахне, дудні, ѿлаче...⁶
Речи живе вековима —
гај, галуже, гвизди, гриви...⁷
Пре и ѿсле нас их има,
јер кроз реч и време живи.*

3. XI 1997

КАД СУ ОДВОДИЛИ У РАТ

*Дошли ѿо сина. Дошли ѿо оца.
Мајке их грле око врајѿа.
А весник рајѿа лујѿа, не куца,
на свака врајѿа.*

*Страх као куѓа у куће наще
од горих горе носи новине.
Који су ђаволу ѿпродали душе?
Ко су невини?*

*Свако некоѓа у рову има
сем оних шѿѿо због њих народ гине.
Човек човеку сунце ошима
у славу ѿмине.*

*Пакао. Грбови. Прогнаници...
За земљу и краља безбројни мрѿѿви...
Да л' ѿбеђени ил' ѿобедници
ѿројашће ѿрви?*

1991

ВАРВАРИ

Запис из XII века

*из црних даљина брзо се грну
као скакаваца облаци ѿамни
варвари љушѿи ѿо злу славни
и свешом сеју ѿусѿѿош црну*

⁶ Трепери, мирише, бубња/тутњи, плаче.

⁷ Гај, грање, звезде, гриве. (Сва објашњења преводиочева.)

ѡа кољу ко им ѡака ѡадне
а када се од клања сморе
руше нам цркве, ѡале ѡколе
кости из гроба ће да нам ваде

варвари ѡу су и нема никоѡ
ко би се смео одуѡреѡи њима
већ кнежеви скуѡа са царевима
ѡризнају варварскоѡ боѡа за своѡ

слаби смо нема ко да се бори
и изговор неки увек је ѡу
овај мора да мисли на децу
оноѡ све једнако неѡѡ боли

а онај ѡамо већ варварско руво
облачи мноѡо му добро сѡоји
војницима су варвари своји
ѡрѡовца за бој заболе уво

ѡаор се о својој њиви сѡара
ѡод камѡијама варварским
бојарин се ородио с њима
дао је ћерку за варвара

варваризоване су наше душе
и макар варвари осѡаѡи неће
ѡокорносѡ вечну сѡрах намеће
и варварске нас мисли ѡуше

1992

Превео с русинског
Анриј Лаврик

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ

ГУБИТАК РАВНОТЕЖЕ (метеоролошка прогноза пролећне несигурности)

Не сада: чврсто је стиснула усне и задржала дах. Као да се спрема да зарони. Не сада: није плакала од своје петнаесте године и никако не намерава да сада, баш на тим порозним и рупама ровашеним плочницима Јеврејске улице, поново почне.

Поготово не сада, окружена четворицом младића, док у ваздуху трепери предвидива физичка опасност. Док јој се наизменично, један по један, уносе у лице и гурају је ка излогу импровизоване продавнице половне одеће. Док их други пролазници, узмичући или благо окрећући главу, заобилазе у готово широком луку. Не сада.

Белави двадесетогодишњак у црној кожној јакни је грубо одгурне ударцем у раме. Затетура се и потражи ослонац на стаклу излога. Не у потпуности и не баш сасвим, по први пут тог дана који наговештаваше пролеће, благо изгуби равнотежу.

Сломи руку, или још боље ногу, помисли у себи. Или иди такав какав јеси и обеси се.

Никада није успевала да се одупре искушењу да се безразложно умеша у догађаје и дешавања која, по свим тако лепо искристалисаним моралним друштвеним претпоставкама, са њом немају никакве везе. Ни неколико корака раније није могла избећи да се не умеша и бар на тренутак прекине брутално и безобзирно шамарање и шутирање просјацикиње скврчене уз ограду синагоге. Није могла побећи, све и да је улицом пролазила са врећом на глави, од празног погледа који је безнадежно тражио помоћ. Само неколико корака раније, пре него што ће немоћно почети да узмиче, поставила се између ње и тих младића.

То чини без обзира на то што зна да ће се наредни секунди претворити у немилосрдни напад панике. То чини, иако зна да је пуно боље да гледа у зидове кућа, у лажно цвеће посејаних билборда, да прати кретање аутомобила који су се сјатили из богатих земаља на новосадске улице не би ли на миру умрли. То је могла да чини неколико корака раније, да чува сопствене мисли, да гледа своја посла, да не брине државну бригу. Међутим, то не би био њен живот. Знала би тада да је замрзнута у месту, као већина на овим вашарским улицама, да је принудно затворена, мртва. То би био живот погрешно постављене бетонске вазе коју пешаци псујући заобилазе.

Сада је потпуно опкољена и благих зрака пролећног сунца је нестало. Види у њиховим очима агресију. Умножавају се на измаку краја века ти, рекли би несигурни пратиоци друштвених кретања, постмодерни мутанти. Нико је не може уверити да је ранијих година постојало неко раскошно обиље таквих младића. Гле сада, како ничу на свакој тераси ресторана, у сваком на брзину склепаном стану, на забавама. Је ли то изникло цвеће за неко будуће поколење? Какав податан материјал за збуњене социологе и франкештајнске генетичаре. Још један божански хир, мутанти који се великом брзином умножавају у лабораторијама и кабинетима парализованог друштва. Главати. Ђелави од првих дечачких корака. Гузати. Добро развијених вилица, широког врата, мускулатуре налик на нинџа корњаче, ситних металних очију ураслих у готово крмећу главу. Који потенцијал. Али сада само гледа своје блатњаве ципеле.

— Шта је одвратна, јебена бабетино?

За сада ћути, готово непомична, не излаже се ризику одговора. Треба им омогућити задовољство да излију мржњу на њу, као на некога кога добро познају. Ако у наредном минуту не уследи ударац, сигурна је да ће се све завршити на вербалном иживљавању. Да ће њихова мржња попримити за њу прихватљиво агрегатно стање.

— Проклета курветино, требало би те згазити и оставити поред пута да се угушиш у властитом смраду.

— Пичко лезбејска. Не заслужијеш да прљам руке. Одвратни смраду. Марш, јебена бабетино.

Напетост нагло попушта. Чула је све ово много раније и савршено је знала шта даље следи. Зна тачно колико мора да буде покорна, немоћна, да је не би ударили. Први налет, најопаснији део, полако се пење ка тек пролисталим крошњама, ка крововима кућа, готово нестајући у магличастој копрени булевара.

Полако диже главу, али још увек не гледа у њих, већ у страну, негде низ улицу. Помало јој је све стране, и пролази између кућа и прозори, дворишта и аутомобили.

Мисли шта ради. Мисли шта радиш, баш тако јој је готово увек говорио и то је стварно изгледало паметно. Заиста, једино паметно што је та подла свиња, змија отровница, безочна ала која се представљала као њен отац, икада избацила из себе за све те протекле године.

Шта уопште да каже? Да су многи извикивали, последњих година, речи које су је попут лоше срочене песмице прогониле од када је напунила петнаест година и закорачила, његовом вољом, по прљавим новосадским тротоарима у вечном ремонту. Да су те речи, попут најлепшег украса, исписиване по зидовима тоалета, урезиване на клупе или телефонске говорнице. Да их је чула иза леђа и када је почела да ради на Филозофском факултету.

Само зато, милиметар по милиметар, држећи се излога и зида као сигурносног ослоња, готово неприметно узмиче. И већ је ван дохвата њихових песница. А онда све брже и брже и већ је на пристојној раздаљини. Сад већ безбедна, ослобођена панике, гласно им додацује: Јебени удбаши, гњиде полицијске, погане уштве.

Могла би их пријавити због злостављања, када би неко желео да је уопште чује, у овом тренутку док се етером шири попут звучних таласа све присутније уверење о коначном пролећном разрешењу суморне ситуације.

Један од њих, чини се најситнији и најнеугледнији, можда блажени курир и преносилац порука, направио је добро познати увредљиви гест руком. Вероватно је требало да значи да си јебе матер или да му попуши. Добро је, просто радује са знање да је слобода говора на овим улицама, у овим градовима, у овој земљи још увек у пуном и радосном замаху.

Остали више нису обраћали пажњу, већ сасвим окренути у другом правцу, вероватно су инстинктом ловца погледом тражили пређашњи објект иживљавања, свој ратни плен. Преостало јој је да верује како је сићушна и уплашена просјакиња нетрагом нестала у правцу поште. И ето тако се, може одахнути, на изванредан начин, окончао још један од оних дивних новосадских пролећних тренутака. Какав посрани град.

Још увек је тај дан који јој се одавно попут цигле срушио на главу. У раскораку, полуокренута, пратећи догађаје иза својих леђа, баш испред тих неколико распостртих столова по тротоару, са музичком кулисом испред ње, по други пут је изгубила равнотежу налетевши на могућег случајног пролазника. Не извињава се док га гледа. Он на моменат узмиче и она

схвата да је у питању још један производ данашњег времена, само мало софистициранији. Модеран дечко, привидно збуњен и заваран догађајима које би желео да контролише. Не говори ништа, привидно игра пасивног посматрача, осим што је презриво на тренутак погледа, пре него што настави даље.

Док се будући кандидат за будућу државу благостања и мира, или како ће се то већ у будућности звати, без речи удаљава са попршта судара, рекло би се ненадано одлучује да постави своју осматрачницу за столом на плочнику. Седа и распростире своје свакодневне верне пратиље, неизбежне реквизите, торбу, књиге, наочаре, док јој бука аутомобила загрева леђа. За суседним столом група младића, која у наступу досаде ређа пивске флаше, неодољиво је подсећа на оне из чијег се самилосног загрљаја који тренутак раније успешно измигољила. Није узнемирана, ово је упкос свему њено омиљено место, заборављена лепотица у гунгули разуларених и помамних звери нежног срца. Док јој прилази свеже офарбана петнаестодишњакиња на принудном раду послуге и певуши уз ритам најновијег музичког поготка локалне радио станице, у ногама осећа пролећни умор четрдесетогодишњег тела. За утеху, уколико постоји, каже себи да може одахнути без обзира на то што такву могућност не пружају ни време, ни место.

Привидан мир као варка. У стварности сукоб и опасности се крију иза сваког угла, сваког састајалишта, сваке зграде града. Метастазе су почеле да прождиру свакодневицу. У сукобу не учествују само непријатељи, полицајци, тајне службе, агенти БИЕ, црвене беретке, орлови и тигрови, одреди смрти и нарко банде, неонацисти, скинхедси и мафиози, него и неупадљиви грађани који се преко ноћи премећу и претварају у хулигане и заслепљене садисте. Још додаје записаном, иако свесна да андроид за суседним столом пажљиво прати кретање њене руке са жељом да продре у смисао бележења, да су многи у заблуди привидног мира само зато што још увек могу да оду по свој хлеб, шећер, купус, а да их неко не збрише са лица земље. И већ помало нервозно додаје у врху странице одредницу метастаза, заклапајући свеску.

Хајде, не буди наивна, човек се никада не може привићи на ту врсту погледа. И неискуснији осећају, ако већ не могу знати, да је он истовремено потцењивачки и процењивачки. Да ли си заштићена, омиљена је мозгалица и овог билмеза, једноставна укрштеница коју ће са напором ускоро попунити, или си део податних жртви, деце, немоћних, жена, просјака, слабих и небрањених? Када склопи једноставни мозаик ћошката високофреквентни флипер ће почети прегрејан да тилтује. Кренуће напред, згађен и огорчен, јер слаби и небрањени

каљају чисто лице његове земље. Треба их збрисати. Не, не вараш се, на његовом уском челу се све читава. Иако те бука можда завава, делови других разговора, довикивање пролазника и трубљење аутомобила, ипак он теби каже да обичну гамад треба што пре почистити. Иако си сигурна да је аутиста са чијег лица су ишчезнула сва убеђења, ипак се теби обраћа.

Примењује уобичајени, не баш увек спасоносни, одбрамбени метод, игнорише га. Трага за упаљачем по торби и полако припаљује цигарету. Посматра раскрсницу, гужву на Футошкој пијаци, слуги свађе и чарке дилера и препродаваца чарапа, гаћа и мајица. Још не може да открије, иако већ пет година, попут најмљеног препродавца сезонског поврћа, редовно обилази Футошку пијаци и помно бележи промене на стешњеној раскрсници. Готово црта ликове и њихове карактере.

Не сећа се на који начин и зашто је себе убедила да се на том месту, на раскрсници налик многим у граду, налази почетак и извориште вишегодишње спирале насиља? Све остало су метастазе као и у њеној започетој докторској тези. Метастазе чије бокорење покушава да опише, једући из дана у дан сопствене крајеве нерава. Носајући около инструменте истине као какав руксак који чува за долазак неког другог времена.

Када је све то почело? Вероватно не тих дана док је готово промрзла, често губећи стрпљење под ударом кошаве, стајала у предвечерје на углу Булевара ослобођења и Футошке улице, попут неке од најновијих инкарнација Аријадне, чекајући да семафор у наступу своје божанске милости затрепери бледим зеленим светлом. Авај, зна да је далеко од те милосрдне девице која би могла бар подарити наговештај који би некога испунио храброшћу да се суочи са Минотауром. И њој треба водич да би пронашла излаз до слободе када би евентуално и успела да погуби чудовиште. *Зар си заборавила, бојажљива кћери, како се каже, да прво треба да научиш да кормилариш, а тек онда да се ошискујеш на море?*

По други пут у току данашњег поподнева задржава дах не би ли потиснула долазећу плиму нервозног беса. Све више је изложена осећају несигурности. Несигурно место. За два корака је приближио столицу ближе њеном столу. Можда ће и ногу ставити на столицу до ње. Премишља се да му каже како је полустара, са полузавршеном докторском тезом и полусестром. Да има полувезу. Да јој је доста да живи у полудржави. Да је све у њеном животу половина. Да би представљала ваљану атракцију на сеоском вашару. Иако му је баш до тога нека је скине и води полуголу по Футошкој пијаци. Као мечку. Нека гледају пола жене у пола цене.

Када је све то почело? Можда баш оне јесени, пре неколико година, које су из ове жабље перспективе прометне кафанске терасе налик на вечност, док је са гомилом наивних и немоћних равнодушника посматрала обеспокојавајућу насилну игру иницијације двадесетак обесних дечака под патронатом скрбника скривених у сенци оближњих прозора. Корисне друштвене игре стицања позиције за будући живот. Позорницу играказа са поучним крајем. Чишћење друштва, умивање лица града, нашег града. Није ли тада зарудела варљива и опскурна зора у којој један просјак, усред центра града, без икакве надокнаде бива принуђен да глуми непожељно болесно место, гнојну друштвену рану коју хируршким путем уклањају тек не-том стасале хигијенске барабе.

Јеси ли ти, стасали мудроњо преко пута мог стола, можда био међу њима, помало уплашен док те је обузимала дрхтавица могућности иживљавања? Да ли си и ти, кфалификовани билмезу, у хору узвикивао простачке и политичке пароле док сте га полунагог купали пивом у Католичкој порти и док сте га водили Змај Јовином и Његошевом улицом?

Инстинкт и нека годинама стицана сигурност је не вара, поуздано зна да би се, чак и ако није био непосредан учесник, сасвршено уклопио, без препрека и проблема, у гротескност призора. Ако ни са чиме другим, оно бар изгледом. Љигавац за којег је увек неко куповао мрвице сигурности сучељавања са околином. Није ли баш он готово систематски ломио стакла излога пред будним и савршено мирним оком полиције, која ће, наводно брижна, пожелети да се умеша тек на крају свих догађања. Да се случајно не замери татиним синовима, будућим сарадницима и извршиоцима прљавих послова.

Можда је баш све почело када су плаћени тумачи друштвених девијација покушали да уђу у траг разлосима и природи таквог понашања младих људи брже боље тврдећи како је у питању јединствена младалачка спонтаност, случајни, а не организовани, инцидент мало више разуздане групе младих људи. А она тек почињала, сишавши из дивљине фрушкорских падина, из лежимирског гнезда, да преводи и прилагођава свој природни азбучник новој врсти новосадског правописа.

За њу је вероватно тада све то и почело. Баш оног дана када је њена мајка одлучила да умре сматрајући смрт неком врстом спаса, милости и коначне утехе. Тог дана док је збуњена пред ненаданим наступом безразложне љутње оног који се појавио под обликом њеног оца. Њеног великог и моћног оца. Тог успешног оца, како јој је мајка, мада није била склона иронији, са великом дозом подсмешљивости говорила сељацима у тренуцима док су покушавали да саосећају са увцељеном

и остављеном лепотицом, који бије своје битке. Шта сељаци знају осим да мучу, заверенички би јој шаптала на уво. Биље и велетине је наша снага, храбрила је и себе та у шуме одметнута подивљала ботаничарка. Буди јака као кукурек.

Оног дана док је пунила не без усхићења четрнаесту годину док су њу већ пети дан тражили пси, трагачи и милиција по непроходним обронцима Фрушке горе. Док је помишљала како је њена мајка пожелела да постане тај јаки кукурек, невидљива као дрвеће.

Или оног дана када су пронашли њено беживотно тело далеко од Лежимира у једној од увала и када су почеле да је убеђују сумњиве сподобе, вероватно у дослуху са оцем, да је мајчина смрт последица и коначно разрешење опседнутости. Хтели су да јој кажу, твоја мајка је луда и боље је овако иначе би завршила у лудници или зоолошком врту. Само зато да би били уништени трагови немилосрдности, бруталности и безосећајности. Да нестане непожељни сведок свега оног што ће наредних година показати своје најдивније лице.

Знам да је убио многе, не само моју мајку. Зато безуспешно све ово време покушава да умакне садистичким прогонитељима, регрутованим са разних страна који је не остављају на миру ни ноћу. Њена мајка није ни покушала да се спасе и чинило се да није желела ни да се бори. Било је довољно, за њу понекад тако одсутну и саможиву, да она неке ствари у потпуности познаје. Посвећена себи и сазнању. Није ли јој увек говорила да је једини излаз да се понашамо попут дрвећа и да се повијамо низ ветар све док опасност не прође? Не бих рекла да је била склона иронији мада ми се увек чинило да то и сличне поуке говори са великом дозом хумора.

Нови талас долазећих аутомобила попут какве големе звучне завесе покри обраћање, ко зна чиме охрабреног, мутанта преко пута њеног стола и до ње допреше као у измаглици тек делићи његових речи, слутња глагола који срдачно позива на извршење њему омиљених радњи. Бука је увек одличан изговор. Из дана у дан би сви требали да буду што гласнији. Затим звук аутомобилске сирене поново одвуче њену пажњу у окриље раскрснице.

Хеј! Је ли то њега, Миладина, угледала баш у том тренутку, преко пута, како се журним корацама, погнуте главе и не обазирјући се на веселе дилере девиза и распеване продавце чарапа, погурене бабе са наручјем пуним љубичица и девојчице које нуде чоколаду, попут витеза на важном партијском задатку, приближава раскрсници уоквиреној стражарима који своје киклопске очи час затварају, час отварају.

Као и увек неодлучна је, збуњена, као да његова појава представља неки нови разлог за умножавање питања. Уосталом сама помисао да би то могао бити он, на месту где не би очекивала да се налази, делује јој нестварно. Никако не успева, заробљена ауром сирочета које се тешко прилагођава чињеници да то небројено новосадско грађанство из доколице и разбрибриге обилази пијаци, трговине, да га идентификује у том простору. Зато јој се увек чини да сања. Не напушта је помисао да је у питању прекршај, степен сигурности се повећава.

Да ли је бар, неодлучна у стрепњи, подигла руку желећи да му скрене пажњу на себе, или је та рука остала негде на половини, да виси у ваздуху, који тренутак, да би посегла за торбом из које се чула мелодија мобилног телефона. Определује се да потражи гласника лоших вести, али као да у дрхтавици не може да га пронађе затрпаног папирима и књигама. Гласник готово на препад занеми. Када поново подигне главу више га на тој раскрсници нема и она помишља да је ипак у питању тек бледа слика слутње и сна.

Затим, као на биоскопском платну, док седи у замраченој дворани испуњеној грицкањем кокица, сасвим добро и јасно види заустављене аутомобиле, људе који се окупљају, чује повике и метални звук гласа који саопштава да је слободан прелаз преко раскрснице Јеврејске улице и Булевара ослобођења. Кратка секвенца филма чију радњу тек наслућује врло брзо јој открива да је неко страдао. Тај неко може да буде само он, јер се без њој знаних разлога неочекивано појавио у том предворју где није имао разлога да крочи. Више не оклева, брзо скупља ствари са стола, устаје и покушава што брже, избегавајући препреку у обличју контејнера, да пређе на другу страну улице. Мада поуздано зна ко је жртва, жели да пронађе било који разлог, ситницу, сламчицу која би могла да је разувери. Као што зна да на овим плочницима, осим ђубрета и трагова безнадежних корака, сламки спаса одавно нема.

Само тако и баш због тога, вођена дрхтавом руком неке слутње најгорег, наћи ће се на путањи, лицем у лице, оних који су се журним корацима удаљавали са попршта могуће несреће. Неће успети да избегне ту руку у црној кожној рукавици која ће је одгурнути без оклевања. И тако ће, трећи пут у овом пролећном дану, овога пута у потпуности, изгубити равнотежу и завршити на тротоару у окружју контејнера и смећа.

Затим је окружи друштво са терасе. Ко зна из којих разлога очекује да јој помогну. Међутим, устаје сама неспретно покушавајући да се извини док претвара по торби у потрази за новчаником. Док плаћа најкрупнијом новчаницом, готово троструки износ, као да би желела да купи разумевање и милост.

Док се удаљава на леђима осећа презриви и потцењивачки поглед, срамни жиг оптужбе да је покушала да побегне избегавајући да плати бљутаву кафу и исхлапелу минералну воду.

Није постојала потреба да проверава. На раскрсници, мада је тело покривено чаршавом, окружено лекарима, зна да је настрадала особа баш он. Ноге јој ипак подрхтавају. Не жели ни да приђе. Почине да је хвата паника, жели што пре да се удаљи. Да ли га се одриче? Да ли жели да сакрије постојање било какве везе са настрадалим? Плаши ли се?

На тренутак делује као да ће поново потпуно изгубити равнотежу, али се само сагиње и са плочника узима једно дугме, за које опет, ко зна из којих разлога мисли да припада њему. Док се удаљава крупним корацима, у мислима, као једино преостало решење, тражи његов опроштај. Као хорски одговор чује узнемирујуће и панично завијање сирене болничких кола. Ваљда је то једини препознатљив и могућ одговор да је ипак преживео.

Не зауставља се и не осврће све до тренутка, чини се и не дише, док не крочи у привидну сигурност стана и док из врата, на која намиче сигурносну резу, дубоко издахне. Одлаже торбу, пали светло, телевизор, појачава тон и посеже за чашом воде. Не постоје одговори, само се разлози умножавају. Да ли је она требало да буде жртва, а не он, који се сасвим сигурно без разлога затекао на тој новосадској ружи распомањених преварних ветрова. Непотребан и недобродошао у дану сумњивог губљења равнотеже и чудних коинциденција.

Као из потаје на светло собе исплива пропуштени телефонски позив. Проверава њој непознати број. Дрхтавом руком притиска бројке на тастатури. Чини јој се да већ дуже време, готово до непристојности, негде у етру одзвања сигнал, спремна је већ на одустајање, пре него што јој се у ухо насели глас њезиног оца. Затим, после паузе, налик на вечност, он одсечно изговара њено име на чији се помен она готово тргне.

— Наталија, можда и није важно. Хтео сам да ти кажем да твоја сестра слави пунолетство. Требало би да дођеш. Због њих. Не због мене. Прослава је овде, горе, на Татарском брду.

Прекида везу. Зна да му уопште није стало. Али себи каже да је телефон зазвонио баш у тренутку када си ти страдао. Зна да су пунолетство и прослава тек пуки изговор. Уверена је да је хтео да провери да ли присуствује егзекуцији, још једном, можда чак и узгредном, испољавању његове безграничне моћи.

Зар није онда, у том пространом предворју куће на Татарском брду, само неки дан раније пре трауматичног данашњег догађаја на раскрсници, сасвим јасно чула готово хистерични глас њеног оца како неким њој непознатим дрипцима, који ће

касније проминути поред ње и не погледавши је, наредбодав-
но говори: *Хоћу ља одмах, хоћу ља одмах мривољ, не инџересује
ме. Донесиџе ми љлаву џољ кучкинољ сина. Хоћу да ља видим жи-
вољ одранољ.*

И зашто није онда, у том предворју, помислила да би се
то баш на њега, остављеног на раскрсници прекривеног чар-
шавом, могло односити, искључиво на њега, а не на неког
другог.

Са тим *зашџо* у загрљају покушава да заспи, док дугме
нађено на раскрсници на светлу собе изгледа као малени, за-
борављени, давно угашени светионик. Више јој се не чини та-
ко важним када је све почело.

У светлу нових догађаја, које тако нервозно доносе будући
дани, неке околности и сам смисао могу да поприме нова зна-
чења.

Међутим, светло нових догађаја не може сакрити чиње-
ницу трајног губљења равнотеже. Не само њеног. Зар светло
нових догађаја не открива многе људе који се благо саплићу
новосадским тротоарима. Наравно да није све последица рас-
копаних и лоше поплочаних улица.

МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ

ПРИСУСТВОВАТИ ДОГАЂАЈУ

ПЛАЧ РАДЕ МАКСИМОВИЋ

*Кад је чула звук мошорне шестере
помисли Рада Максимовић
да орезују дрвеће на улици,
испед њене куће*

*и не дуго након помисли своје
изађе напоље и схвати
да су три велика и лепа
сибирска бреста
ошћевала песму свога постојања
и ошћила*

*И ето занемела је
и ето радници у комбинезонима видеће
сузе у њеним очима
и један рече*

*Не илачиће гошћо
посадићемо ново дрвеће*

*Али иламен туђе часће
за дрвећем испед куће
био је велик и разгранат и то
као само то дрвеће које посекоше
и није се могао ни смањити ни угасити
речима утешним*

И ето

*преуређује се Нови Сад
и у њему улица Цара Душана (цара
свих Срба и Грка)*

*и ето три велика сибирска бреста
не нашоше место у оквирима слике зрада*

пресџаде да љева шихо
њихова лејоша разџранаша
и укореењена давно
 ешо пресџаде и да се зелени
 и да се жуџи и да леши лишће
 џри леја дрвеша
и ево љесмом олистџа џуџа у џрену
 земаљско-небеском
укореењена у срџу
 и у свешлом уму

12. новембар 2007

ПРИСУСТВОВАТИ ДОГАЂАЈУ

Пуџује Марџин Хајдеџер
у Грџку
да види Аџолонов храм
и џуџи џа води кроз Срџију
и џене џределе сунчане и зелене
 И ешо
 баш у Гучи
 немачки филозоф
 џрави џредах од џуџовања дуџоџ
 и баш у време
 великоџ сабора џрубача
 кад из џруба лију звуџи лаки

Дивни џуди
дивно вино
а музика божанска
 Рече филозоф немачки
 слуџајуџи једношавне џуде
 надахнуше
 џрубаче срџске
и џијуџи вино међу Срџима
цела џри дана џроведе
џод небом џучанским

 И још рече
Сваки џренуџак био је
као да није са овоџа свеша
Присусџивоао сам доџађају

најзначајнијем у свом живоју
Нисам могао ни да сањам шако нешто

*И ето Марџин Хајдеџер
у сну Александра Петровића
живојно ојредељено
за мисао филозофску
уљуљкивао се на звуцима
издашних џруба џучанских
као одојче што се уљуљкује
у блаженом наручју мајке*

ЉУБАВНЕ ПЕСМЕ НОСИМ У СВИТКУ

*Љубавне песме
Носим у свитку
Који има црвени чеј
Од иласичне канџе за машинско уље*

*Људи мисле често
Да носим извесну дијлому*

*А у ноћи и кад одајнем кораке жусџре
Кроз улице града
Може изгледаџи
Да у руци држим баџину
Журеџи да џребијем неко
Ето грађен као силеџија из филма америчко*

*Љубавне песме носим у свитку
И џу и џамо џредџавим
Јорџованску расцвеџаносџи душе
Једно песника што се не сџиди
Целовиџо
Себе*

ГРАД ЈЕ ПУН

*Само од једне девојке
град је џун лейџије
А много их је*

*што се крећу баш прелеје
али за све њих има
довољно места и улећу слободно
у моје срце*

О ЛЕПОТИ ИЗ НЕУГЛЕДНЕ МАСЕ

*Из неугледне масе шљунка
наједаншћу издвајам
камену лейошћу
у облику крилашћо бика
а зашћим
налазим нешћо што личи на
неко крушно јаје
прозрачно и модро
и као да држим у рукама
и пршћима окрећем
омален и лей космос
и зледам
шћу прозрачношћ јајасћу и чвршћу
са дивљењем шћихим
са одушевљењем бешћумним
као што се кашћад зледа нека прсма
што одишће цвешћом значења
и коју изнедри стваралац
па њоме као сном изненадним
украши век*

ЦРВЕНА ПЕСМА

*Црвени се знашћан део неба
уроњеношћ у свишћање
и водоравна
прва шћрећина засћаве моје земље
и ко зна колики део округле
лейошће јабукине
И усне девојачке и крошћње шћрешћине
што одишћу обиљем слашћким
црвене се
и велика срца што их деца нацршћају
и булке у океану шћравки*

где ушлићу се сунчеви зраци
 и вихорне ноге деце
 И вино у стакленој чаши црвени се
 и црвено лева сен њежова
 на столу испод сијалице
 И стих моје песме обојен је
 њој крви у мени што кружи
 И кров куће нечије
 и кошуља коју носим
 и образ деветића захваћен пламеном изре
 расцветане на снегу
 и ројква на Лиманској њијаци црвени се
 и дисање вулкана на Камчајки
 и крстица њећла
 све једно да ли војвођанско
 или далматинско или галско или неког другог
 ето њећла са ошвореним цветом њриче своје
 и лајицом кукурикања
 што мирише на јутро још одсушно
 и на кишу што још њала није
 и на ко зна шта још
 Ето црвени се и бубамара
 наједанјут слетила на моје десно раме
 док стојим за њренушак
 у лејом дану новосадском
 наред изгалишћта испред зграде
 Црвени се и марама на женској глави
 и шорбица под њазухом
 и једна и друга цицелица на ногама сјајним
 Црвени се и њејих и јасиис
 и киша са зрнцима њеска њустиньског
 што на крилима ветра њригзли висине
 њуне облака
 А у Сремској Каменици
 на њросираној дрвеној њераси
 која даје њоглед на дворишну сѡрану куће
 црвене се њејуније
 које заливала је госѡђа Хајналка
 и у времену њишине
 раширене мелемно између два налетѡ
 НАТО бомбардера 1999. године
 А њод небом „чаробно вѡирена”
 са својим цветѡњем неуморним
 до њрвих мразева
 дише црвена кадуља на њројусном

лаганом тилу вайненастиом
 А на Косову пољу
 црвене се кружно расцветшани божури
 а црвена је некако и прича о шоме
 како изникли су од крви јунака српских
 која пролила се у стирашној бици
 са војском турском 1389. године
 кад црвен призвук имала је звоњава
 из окриља шорња цркве Ношр Дам у Паризу
 и у кружу цркве католичке под небом пешчанским
 где и данас чују се звона
 што неке дају помисао на далеко време прошло
 у којем страдао је и српски кнез Лазар
 и турски цар Мураш
 и у другом правцу окренуо се
 шочак историје
 кад изгледе до ишчезнућа
 шам великог похода освајачког
 Црвени се и конач
 што стављају га око дечје руке
 да штишти од неке зле енергије
 шамо негде у народу
 И шамо негде у природи
 црвене се и пеће
 што личе на наочаре
 изнад очију четворорског даждевњака
 И риба црвенирка
 даје прилог црвењењу светиа
 и морска звезда — лисшаша звездача
 што има шело шанко и пешоугаоно
 и лосос у реци свој рођења
 и кљун беле роде
 и жаба црвена крошњарица
 Ето црвен је и комилет књижа Толстојевих
 у мојој соби
 и мој акварел на зиду
 Црвен је и наслов књиже Нигела Хенбеша
 — Експлозија васионе
 и омот Хемлинове илустриране енциклопедије
 и Webster's енциклопедијски речник
 енглеског језика
 Црвени су и дресови фудбалера Ливерпула
 и Манчестер Јунајтеда
 а у знајној мери и дресови фудбалера Црвене звезде
 београдске

која заблистијала је и на самом врху
 евройском и светијском
 јака као зромови штио ситижу да изгужвају шемеље
 И далека звезда небеска
 и докучиве малине којима одише Србија
 црвене се
 Ах црвено
 као боја и рубина и парадајза
 и бобица ђурђевка
 и небројених штијурака на зрму дивље руже
 и боја Јехове
 као оличења љубави и мудрости
 и име мора
 чија вода раздвојила се и повукла у извесном шрену
 ња сјасен ситиже на другу сшрану
 јеврејски народ
 којеж Мојсије силни изведе из ројсшва
 Црвено ешо
 векује
 и као боја Светиоџ Духа у хришћансшву
 и векује као боја јајеша ускршњеж
 и као боја вашире у срцу шесничком
 и на коншиненшима
 боја живошја и бесмршностш
 и боја штио наизменично се шојављује и шчезава
 у крайшким размацама временским
 на семафору
 и час шешаке а час возила заустшавља
 и блишја у ноћи
 као „мачје око” на задњем делу бицикла
 Ешо црвени се и месец у шойлини ноћи
 и сунце јушарње
 шек изникло
 и кришка лубенице на шршези
 и део дуђе на небу
 и Светио шисмо надохваши руке моје
 и недокучиви чемшреси
 шрекривени црвеним слојем
 шцајева безошасних
 у дивљини шодручја Евергледс на Флориди
 Нека буду део ове шесме
 и црвени шайагаји у слободном лешу
 негде у шуми Јужне Америке
 и они штио лейошом својом исшњавају
 шрозрачне кавезе

на Најлон њијаци новосадској
чекајући неког
да их њонесе
и њиховом њојавом да у њисне њечай освежења
у ваздух куће или сѡана
И њечай као знак добро за ѡворене
коверѡе са њисмом
црвени се
и корални гребен близу койна аустралијског
и мношѡво бомбоница божићних
ѡѡо блистѡју окачене за гранчице јелке
као и лойѡице на којима огледа се соба
Црвени се и хаљина исѡд ѡлаѡѡа
као неѡѡо ѡѡо мудраци носе
и ѡѡо носе и Пустѡњак и Паѡиса
и Царица на ѡароѡ карѡама
Црвени се и мач ѡламени
у чистѡј руци арханђела Михаила
И ова ѡесма
некако црвена је
од овог или оног
ѡѡо црвенилом одиѡе
и својом бојом ѡева кроз време

2007

СЛОБОДАН ТИШМА

ЈЕСЕН

„Најлејше је ђачко доба!”

Стравична је гужва на улицама, сјатило се света као у Паклу. Арес је ту одмах *иза њланине*, осећа се, отуд то комешање. Велика је навала на све стране, на радње — Пијаца! Свако нешто хоће. Тера их воља. Један хоће да краде, други да убија, трећи да пише књигу, да се измотава. Каква је ту разлика? Никаква, нема разлике. Размишљао сам како да изађем из ове приче. Да ли је то могуће? Хоћеш да бежиш, пријател? Немој, није то у реду. Ипак, да ли ми је то друштво уопште потребно, ти пијачари? Направио сам неке грешке. Прво правило: никада не улази ако ниси апсолутно пожељен. Друго: ако ниси спреман да се пењеш на дурској лествици, ако ниси спреман да учествујеш у тој игри, шта ћеш тамо? Човек је као неки тон, виши или нижи, дубљи, дуже или краће траје, али изван лествице не представља ништа, баш ништ. Дакле, низ тонова, нека мелодија, су као неки пејзаж, неки догађај који је целина или је само фрагмент нечега, складан је или је у хаосу. На пример, ја... али? Неки ликови који се мувају около, не допадају ми се. А да ли се ја њима допадам? Ево, Синише Ковачевића, званог Гинис, као врхунца бесмисла. Рекордер, лопов. Траћење траћења. Прославио се пре пет-шест година крађом Рембрантовог *Портрета старог човека* из деда Стевине Галерије. Иако би му можда било боље да је заглавио у дедином шпајзу. Због тешке крађе није био ни годину дана у затвору. Данас сам прочитао у новинама како су ухваћена два разбојника који су пљачкали пиљарнице по Ђурвидеку, један од те двојице је нико други до тај Гинис. Срозао се. Дај шта даш, ништа није за бацање. Не свиђа ми се тај резон. Иако, чудно је да је тај обешењак дозволио да падне на тако баналној ства-

ри. Нешто ту не штима? Али жеље и надања, немој пријаптељ, ипак, сети се, има ли ишта узбудљивије макар и да терање стоји иза свега. Чак најбаналније ствари, жеља да ти се купе нове сличуге или фармерице, да не говорим о тзв. узвишенијим жељама које су поткрепљиване надањима, на пример, да ће ти бити узвраћена љубав према некој девојчици-плавушици. Ах, шта је узбудљивије и више окрепљујуће од тога? Здравље и болест на смрт истовремено. Ако не желиш више ништа, онда, боље, склони се. Међутим, ако желим *Нишџа*? Да ли је то исто? Сироти Скарданели је пак говорио да за дивље груди човекове нема завичаја. Али то је *нешџо друго*, желети, увек жудети за другим, за различитим. Тај понор жеље! Можда ме због тога тај Гинис толико нервира, завидим му. Какве су његове жеље, његов витализам? Чак, можда се он зажелио затвора, затворске клопе? Ето, објашњења! Макар да је то све без везе, сети се са каквим си нестрпљењем отварао чоколадице са сличицама фудбалера. Које узбуђење? И дан-данас, када видим неког упишанца, којег кева гура у колицима, одмах ми се нешто стегне у грудима.

Када је негде крајем шездесетих година отворена Галерија барокне уметности, то отуђивање једног света, једног складног скупа артефаката који су били као неко лепо уметничко друштванце, беше помало болан тренутак за мене, али вероватно и за деда Титуса. Да ли је разлог за поклањање колекције, тог блага, граду Шурвидеку била само дедина грижа савести, или је он то учинио заиста драговољно, онако од срца? Некако не знам га баш као тако великодушног човека. Можда је био присиљен да то учини? Иначе, не сећам се да сам икада и завирио у Галерију. Једноставно, било ми је незамисливо да у неком јавном простору посматрам *Љубавну њесму*, или *Жуше руже*. Схватио сам да је нешто прошло, завршило се дефинитивно. Беше то опроштај од детињства, изгледа. Мислим да је деда Титус још једно време одлазио тамо, контролисао је како се ствари одвијају око поставке експоната, али после је ишао све ређе и ређе. Он је био јако везан за тај чувени Рембрантов *Портрет старог човека* који је био круна његове колекционарске каријере, али он се те слике толико нагледао да више није било потребно да седи или стоји пред њом. Она је била уграђена у њега. Било је довољно само да затвори очи и она је била ту.

9. септембар 90.

Нешто опет о тим временима. Човек никада није сигуран: да ли се та похара Галерије већ одиграла пре неколико

година? Да ли је то иста похара о којој тренутно бруји читав Ђурвидек, или су то две различите похаре? Можда ја прескачем кривине као мој аутић, или мене нешто прескаче, тек слика *Портрет сивог човека* од Рембранта ван Ријна је поново украдена. Један пут, други пут, трећи пут, као на аукцији која је нека врст јавне похаре. Похара се умножавала у безброј случајева, заправ, одигравала се стално, баш како је врач и најавио. Ево, и овог трена, док се спомињем свег тога, неко краде ту слику. Похара се понавља, можда, само са малим одступањима. Тај догађај се исписује да се на крају затвори и постане нешто сасвим недоступно, нешто о чему су могућа само нагађања, да не речем, лупетања, нешто што нема никакве везе са стварношћу, ако тако нешто уопште постоји. Матора стварност!? Да, да, пријаптељу, свакако, матора стварност! Наравно, морам да напоменем, да се ипак не ради ни о каквим измишљањима, похара се факат догодила и догодиће се поново, о томе нема збора. Новине су пуне тог случаја.

Пљачкање продавница је, пак, свакодневна појава, тако да је то већ споменуто ухићење Гиниса и његовог пријатеља (пријатељице?) прошло скоро непримећено, као мала новинска вест. Међутим, јуче када се догодила похара Галерије, медији су се сетили да је Гинис украо ту слику пре пет-шест година, али је она касније пронађена негде у Португалу, у Лисабону, чини ми се, и враћена Галерији. У првом моменту претпостављало се да је Гинис у притвору због пљачке пиљарнице, али убрзо је откривено да је после неколико дана пошто је ухапшен, нестао на необјашњив начин. Дакле, у време похаре Галерије он се ипак налазио на слободи, иако му је био одређен притвор од месец дана. Како је до тога дошло, нико од затворских службеника није умео да објасни. Није учињено никакво насиље, није обијена ниједна брава, као дух је испарио. Или је неко дебело лагао, можда је ипак био пуштен из неких тешко објашњивих разлога. Но, Гинис је био познат као шурвидечки Худини, каскадер који се лако ослобађао ланаца на дну Дунава, свашта је умео. Још као младић прославио се акробацијама на луку великог железничког моста. Прво је прешао мопедом преко великог лука, затим је исто то извео аутомобилом, пред великим скупом знатижељника, наравно, морао је да има публику, као и сваки велики егзибициониста. На крају је најавио да ће да претера шлепер преко лука и заиста се појавио са неком прашњавом камиончином у заказано време код моста, али полиција га је спречила у том науму. Појављивао се као каскадер у филмовима неколико познатих режисера. Изгледа да су сви који су га познавали падали пред његовом харизмом. Он сам је причао да му је идол лик Јаше Ма-

зура из Сингерове књиге *Мађионичар из Лублина*, што је помало невероватно. Чак је у једној прилици тврдио да је Јаша Мазур, у ствари, он сам, Гинис, да је он утекао у ту књигу! Није јасно како је он могао да чита ту књигу кад није знао ни реч јидиша, али ни неког другог страног језика. Колико ја знам та књига ни дан-данас није преведена на хрпски. Неко му је, вероватно, причао нешто, рекао му је, знаш, постоји у једној књизи један лик на кога ти невероватно личиш и он је то онда прихватио. У ствари, прихватио је сличност, примило се то да у некој књизи постоји лик који јако личи *на њега*, а он је онда ствар радикализовао *ab absurdo*. Но, то је то већ спомињано фамозно *вечито враћање слично*, или боље рећи, *сличности*. Он сам се познавао са великим бројем људи, умео је да уђе људима под кожу, што би се рекло. Без икаквог комплекса, у некој згодној прилици приступао би неком академику, професору књижевности или познатом политичару и започињао разговор. Није за цабе имао и други надимак: Шећер. Све његово знање се заснивало на усменој предаји. Од разних људи које је сретао у свакојаким приликама чуо би свашта и то је помно памтио. Не верујем да је у животу прочитао иједну књигу. Сећам се да сам једном вративши се кући доста касно, било је то можда пре десетак година, чуо некакав разговор у дневној соби. Ипак, завирио сам тамо и угледао на своје велико изненађење деду у разговору баш са тим Гинисом, кога једва да сам познавао. Бацивши презрив поглед одмах сам се удаљио. Када сам сутрадан деди пребацио да треба да води рачуна са ким се дружи, рекао ми је да му је тај обешењак помогао у једној доста деликатној ствари. Наслућивао сам да је то било нешто у вези са госпођом Иреном, дедином љубавницом.

18. септембар

Данас сам слушао музику Ерика Сатија, клавирске комаде, нешто веома једноставно. Иако не волим ту музику, али слушао сам је, онако, без узбуђења, пријало ми је. Сати је одбацио патњу. Обожавао је Сократа. Како? На пример, да је то тај доктор Сократес (опет је о фудбалерима реч), о коме је нешто читао у Платоновим списима. Или га је лично познавао? Делили су исти простор? Купатило на обали Средоземног мора, у заливу, прозорчић од купатила на једној Сезановој слици? Патња се може одбацити мишљењем, певањем у купатилу? Пријател?! Није налазио као северњаци да лепота нужно проистиче из патње, да је патња потребна. Одбацио је експресију као израз. Поштено! Никада на дирати ништа туђе, држати се свог шумарка. Ма, о коме ти говориш, пријател? О Со-

кратију, пардон, Сатију, пријател! Да ли су бол и ужитак нужни да би настало нешто лепо? У сваком случају, патња и ужитак су једнако далеко од *Истине*, то је подручје привида. Мишљење нема никакве везе са патњом. *Профано* је истина. Комфор! Истина је лепа зато што је опажљива — *Зен*. Каква је разлика између Лорда Бернерса и Ерика Сатија? Сати је носио брадицу, а Бернерс се редовно бријао. Међутим, Бернерс није волео да се купа, као и сви Енглези, а Сати се редовно туширао у малом купатилу на обали Средоземног мора. Некада ми деда Титурел личи на... купатило!? Полако, пријател! Иако, обојица су били ексцентрици и маргиналци-манијаци. Али Бернерс је био богат, значи, конформист, а Сати, сиромашан, значи, аскета. Ипак, музика им је веома слична. Хип — Хоп, хула-хоп! Лето у септембру, на обалама! После Светог Илије, сунце све милије. Радост живљења, сети се тога. Плаво и бело. Мескалин и кокаин. Допамин. Дај ми, боже, допамина! Јесен је, пријателју, јесен-јасен! Јасен је дрво итд. Аскетизам је нека врст конформизма. Је л' да?!

Јесен је пре свега доба песника али и доба лопова, поготово рана јесен. Има свега, изобиље: „Ево, грожђа, воћа зрела...” Баци се тада сакупе у шуми на обали Дунава и договарају се ко ће кога да олеши и како. Уосталом, тако говори и азбука, нисам то ја измислио: Аврам, Богдан Воду Газе Дубоко Баци Еврејски Живе Зими И Јесени Као Лопови... Ето! Или, Бетх, Луис, Нион” бреза, оскоруша, јасен... Опет јасен! Али то није тај јасен, „Нион” не расте овде. Ипак, Аврам јесте брест, Богдан јесте бреза, међутим, Воде нема нигде, само *Уода* поред које расте вресак. Или, Бреза јесте Богдан, Оскоруша воли Лопове и Јасен стварно расте поред Воде. *Негде*.

Света је недеља када се ништа не ради, поготово не овакве ствари. Мислим на недељу као први дан у седмици. Свет је почео са Сунцем. То је тај вечно први дан. Недељно јутро. Нигде живе душе. Човек још није био створен. Када кажем ово, колико лажи има у томе. Недеља, света или не-света, као и сваки други дан? Мислим на недељу као седми дан у седмици. Свет је скончао у Сунцу, у ватри. То је тај последњи дан који се вечно одлаже. Ипак, битно је да је недељно јутро, пустиња. Ето, зашто је та лаж потребна, атмосфера, штимунг. Или је то једно више техничко питање, то да нема никог на улицама, то је битно: Дунавска улица у којој се налази Галерија барокне уметности. Тренутак када Зорица П. долази у Галерију да смени свог колегу, ради се о једном млађем човеку који је на ноћном дежурству. Поред Галерије се налази продавница играчака. Трг на крају Дунавске, на ком је само бронзани кип са исуканим мачем, блешти у јутарњој ватри. Ипак, ис-

пред излога продавнице стоје две тамне прилике, посматрају играчке. Баш су нашли када ће то да раде. Имају птичје маске на лицу. Да ли је од те две људске прилике, једна ипак жена? Зорица П. позвони на вратима Галерије. Чувар откључава врата и она ступа на праг. Истог трена добија ударац у потиљак, пада, на образу осећа хладну цев пиштоља. Чувар, пошто је ненаоружан, присиљен је да одступи са подигнутим рукама. Док им лепљивом траком један од разбојника обмотава руке, пре него што ће јој прелепити и уста, Зорица зацвили: „Молим вас, немојте да оштетите експонате!” На шта од оног који држи уперен пиштољ добија спреман одговор: „Ништа не брините, ми знамо по шта смо дошли.” Чувару се тај пискави глас учини познат. Затим их угурају у тоалет који се налази у предворју и ту их закључају. Ето, то је отприлике Зорицина прича. Да ли би њен колега додао још нешто? Прехлађен је и доста тешко дише, пошто му је нос запушен а уста прелепљена траком. Ипак, успаничен врло брзо успева некако да се довуче до лавабоа, отвори славину са топлом водом и тако под млазом олабави траку којом су му спутане руке. Срећом, у панталонама има и резервни кључ од тоалета. Позивају полицију. И пре него што ова стигне, пењу се на спрат да виде отворену витрину, неоштећену, наравно, празну. *Порџреј сѝа-роџ човека* је однесен. Ипак, нешто је прећутано приликом давања исказа. Чувар, када је ставио кључ у браву тоалета, осетио је Зорицине руке на својим раменима. Ускоро су се нашли на поду, не, заглавили су се у вратима. Тако су пљачкаши добили још пола сата форе. Одмах је блокиран ужи центар града али изгледа да је било касно. Наравно, треба напоменути да Галерија није опремљена никаквим алармним системом или видео-камерама, градски буџет је премален за такве техничке специјалитете. Још шездесетих година, када је Галерија отворена, градска управа је обећала деди да ће врло брзо бити уложена извесна средства за обезбеђење Галерије, али то су само пуста обећања. Физичко обезбеђење, тј. чувари, остаће једина заштита од крађе и то ненаоружани, пошто по закону немају право да носе оружје.

Пошто је крађа обелодањена, у медијима су се одмах експонирала два стручњака, један је познати ликовни критичар и историчар уметности из Бегеристана, Жан Касапиновић, а други, директор Галерије, дијаболична фигура, Никола Неготино. Они имају опречна виђења читавог случаја. По Касапиновићу, крађа је дело аматера, јер нико не би крао нешто што не може нигде да прода. Нико паметан неће купити нешто што је украдено, шта ће са тим? Уосталом, то је такође кривично дело. Купити украдену ствар, хм? Он сматра да неће

проћи много времена а слика ће бити пронађена у неком контејнеру за ђубре. Таквих случајева је већ било, или ће завршити у нечијој спаваћој соби, далеко од очију јавности. Но, каква је разлика између спаваће собе и контејнера за ђубре? Наводи и примере недавних масовних нестајања вредних уметничких слика са зидова службених просторија у државној администрацији. Јавна је тајна ко је то благо покупио. Никола Неготино, пак, види читаву ствар сасвим другачије. Он тврди да је крађа Рембрантове слике дело професионалаца. Дакле, крађа је наручена и слика је вероватно већ прешла границу. Тврди да познато зна да је Јапан дестинација где завршава уметничко благо Европе и, уопште, западног света. Далеко од очију јавности, у специјалним тајним сефовима, чаме слике Едварда Мунка, Ван Гога, Сезана и других великих мајстора. Јапански милијардери не питају за цену када науме да се докопају неке слике у којој ће уживати сами, у тишини неке крипте направљене искључиво за такве потребе. Ипак, по речима Касапиновића, већи проблем од крађе су фалсификати. Сертификате о пореклу слике издају стручњаци, а њих је врло тешко поткупити, чак се у те сврхе организују читаве представе. Рецимо, баба је на самрти и јако јој је важно да зна шта оставља потомцима. Тужни скуп дочека стручњака и сви причају да они то никад неће продати, та како би могли да продају успомену на баку, само је њој важно да пре смрти зна да унуцима оставља уметничко дело велике вредности. Ако је историчар уметности болећив, можда и изда потврдну, а поготово ако је болећив на кинту. После, бабина болест прође као руком однесена, а читава породица се опари, а и есајг остане читав. Није искључено да ова Касапиновићева анегдота има реалну основу. Наиме, сетио сам се да је она наша чувена бака у последње време престала да нас гњави. Изгледа да је схватила да има паметнија посла, него да јури анархисте по Ђурвидеку. Иначе, увек је била јако заинтересована за уметност, поготово за онај мистични вишак вредности. Сада вероватно фолира Алибабу и четрдесет разбојника. Уосталом, не би јој то било први пут. Такође, поставља се питање оригиналности *Портрета старог човека*, о чему раније није било речи. Наиме, слика је била под атрибуцијом, каталогизирана је, али никада није извршена стручна верификација. Жан Касапиновић опет тврди да дубоко сумња да се ради о оригиналу. По њему, оригинал те слике се налази у музеју у Инсбруку. Опет, ти Алпи! Ова слика је, пак, рад неког Рембрантовог ученика, или је то копија која је настала као дипломски рад студената на Бечкој академији, у осамнаестом или деветнаестом веку, када је то била редовна пракса. У том случају вредност слике је битно умањена, уместо не-

колико милиона долара, она је само пар хиљада. Неготино, пак, тврди, иако није урађена експертиза, да је велика вероватноћа да се ипак ради о оригиналу. Слика је осигурана и биће исплаћена нека смешна свота као накнада за крађу. Но, можда је то и њена реална цена. Е, мој Стево! Све се до краја срза у ништа, у прашину, све посиви. Али то питање је смешно. Шта значи оригинал у доба техничке репродукције? Битно је да је дело као идеја у виду безбројних репродукција, доступно свима. То, шта *ми* говори једна слика! Међутим, још увек постоји фасцинација да је Рембрант ту слику додиривао *својом руком*, потписао је, посветио је. Или је није додиривао. Касапиновић, такође, тврди да је најтеже утврдити фалсификате на којим се кривотвори само потпис, а не и дело. Обично се узима слика неког непознатог уметника и потпише се чувени сликар истог стилског правца и школе. Како су стил и техника готово идентични, веома тешко је утврдити превару. Али фалсификат је тек оно дело на које се стави потпис уметника, без потписа нема фалсификата. Дакле, потребан је пристанак *аутора*, тј. фалсификатора, заправ, признање дела или злодела. Круже приче да су наша браћа Срби најталентованији фалсификатори, и то не само слика. Највећи број сребрних табакера које је, наводно, Хитлер поклонио Герингу је израђен управо у Србији. Али, такође, постоји и фама да су Срби и највећи митотворци, наиме, у Србији, дакле, ту у комшилуку, настала је чувена прича да су Геринг и Јозеф Трећи браћа близанци и то једнојајчани. Па, наравно, када је онај који их је правио имао само једно јајце, једну ћелију, све иде из једног јајета. Но, добро! Али ко је Рембрант? Мистерија или мистификација? Какав је био Рембрантов доживљај из ког је настала та слика? Опет понор! Уметност постоји само као мој, лично мој доживљај, који не може нико да ми украде. Мислиш, пријател? Или уметност нема везе ни са доживљајем онога који је ствара, ни са доживљајем онога који је прима? Нема ни ствараоца, ни конзумента, постоји само дело, готов производ који је пао са неба? Али, ипак, још увек је нека слика старог мајстора фетиш, мистични вишак вредности, веома скупоцена роба којом је могуће трговати. Нема то никакве везе са уметношћу. Оригинал не постоји, пошто је све оригинал, пријател! Свака репродукција је оригинално дело! Опет теорије! Могу да схватим ове који краду слике због трговине, због ћара, али не могу да схватим будале које краду слике за свој ужитак и који мисле да су у неком повлашћеном положају, да су тајни власници и конзументи сакраментa или екскрементa. Директор Неготино је такође јако убедљив у одбрани особља Галерије. Неколико пута изјављује како је сигуран да нико од особља није умешан

у крађу. То само још више потпирује сумње. Чују се примедбе да су Зорица П. и њен колега сумњиви. Заиста, љубавници су на свашта спремни. Можда су они склонили слику а онда позвали полицију и измислили читаву причу о разбојницима. Уосталом, не постоје никакви други сведоци пљачке, осим њих двоје. Такође, огласио се и инспектор Скарамуша који је успео да пронађе слику у неком бару у Лисабону, када је била украдена, пре неколико година. После смо сазнали да се тај бар зове „Бурма”, слика је висила на зиду изнад шанка. Занимљиво! Он каже да је могуће да је крађа наручена, али је сада битно брзо реаговати и спречити да слика промени више власника, јер што више буде ишла из руке у руку, то су и мање шансе да буде пронађена. Прелазећи из руке у руку, слика нестаје, троши се. Једног трену слика је у нечијим рукама и крај, нема је више. Али чије су то руке?

Синоћ када сам рекао деди да је опљачкана Галерија, да је украден *Портрет старог човека*, само је одмахнуо руком. Њега то више није интересовало. Или се само претварао, умео је он то, волео је плићак, да се брчка у њему. Нереј! Но, можда је он већ нешто начуо о крађи, иако не слуша вести и не чита новине, није то радио ни када је био млађи. *Портрет старог човека* је слика малог формата, приручна је, згодан предмет који је могуће сакрити у унутрашњи џеп зимског капута. Може се носити на самом срцу, или близу срца. Али ко је стари човек на тој слици? Историчари уметности кажу да је то портрет сликаревог оца? Пре свега, тај портрет је погрешно насловљен. Да ли се ради уопште о човеку, о старом човеку? Старец-бодалец, хм, хм!? Напротив, мислим да се ради о једном од оних седам мудраца који спавају у ноћној долини. А можда је у питању неки кувар из Харлема. Шалим се! Ипак, не треба заборавити да је Рембрант урадио око шездесет аутопортрета. *Портрет старог човека* је настао око 1650. године, дакле, када је сликар имао тек четрдесетак година. Али то не мора ништа да значи. Већ сам рекао да човек има тако мало поуздања када су времена у питању. Можда је још као релативно млад јасно видео себе у будућем времену, као „старог човека” који неће никако да умре. Ипак, тај лик ме је увек подсећао на неког познатог, неког из моје ближе околине. Толико сам разбијао моју крунисану главу око тога. Таман ми се чинило да ћу провалити ко је у ствари то, био сам на прагу откривења, али онда ми је решење невероватно измицало и у трену нисам могао да појмим, да спознам ту истину. Побегла би ми. Наравно, у питању је била чиста интуиција, нисам прибегавао никаквој анализи слике. Када сам био млађи, ако бих био у некој недоумици, стао бих пред *Портрет старог човека* и он би ми говорио:

да или не. Оно огледало са крилима нисам смео више да користим. Међутим, дешавало се некад и да „стари човек” упорно ћути и то је с временом постајало све чешће и чешће, тако да сам изгубљен на крају морао у Бегеристану да потражим стручну помоћ. Чим сам ступио у психијатријску ординацију, угледао сам *џа* како седи за својим радним столом. Био је то *он*, „стари човек” са Рембрантове слике. Сишао је у реални свет да би ми мало конкретније помагао, проговорио је. Ето разрешења мистерије и то, што би се рекло, инстант. Што да са гњавимо? Наравно, ово је претеривање, неко ће рећи да мој врач само јако личи на „старог човека”, да је то случајност и то је тачно, пошто немам никаквих доказа да је то заиста *он*. Исти случај као са Јашом Мазуром и Гинисом, с том разликом што врач није тврдио да је он „стари човек”. Никада се нисам усудио да врачу поставим то питање. Можда би ме одмах стрпао у лудару. Но, то је опет то *вечито враћање сличности*. Са овим догађајем, или у овој новој ситуацији, Рембрантова слика је изгубила значај за мене, пошто је тај лик сада пребивао у реалном простору као жив створ и комуникација са њим је постала много непосреднија. Наравно, са дедом је био други случај. Он никада не би тражио такву врсту помоћи од било кога. Да му се нешто конкретно уради, то да, али некакви савети, сачувај боже, то није долазило у обзир. Каква је пак била његова комуникација са ликом на тој слици, ја не знам. Но, могуће је и да је, када је слика украдена, деда већ добио све одговоре. Рекао сам да ми се чини да је *Портрет старог човека* био уграђен у њега и да он није имао више потребе да баци и један поглед на ту слику. У време крађе, та слика је за нас обојицу била мртви артефакт. Ипак, битно је то рећи, морам то да поновим, да то, по мени, није портрет старог човека, него „слика старца”. *Старац!* Ко је то? Та реч римује се са речју „јарац”. Сетио сам се оног јарца кога је Робинзон Крусо пронашао у острвској пећини. Можда и *овај* сада чами у некој пећини или подруму и исијава. Слика у музеју у Инсбруку, која је, по Касапиновићевим речима, оргинал, зове се *Старац са крзеном кайом*. Крзно!? И Микеланђело је створио Мојсија са рошчићима, наравно, у заблуди, али тако је остало и до дана данашњег, неке грешке су непоправљиве и далекосежне. Заправ, могло би се рећи да је та крзнена капа нека врст круне, јако је висока и мало нахерена, ко зна шта она скрива, али сигурно говори о достојанству онога који је носи, али и о обешештву. Луда или Краљ? Дакле, у питању је крунисана глава. Крзно или хартија, каква је разлика? Краљ животиња, или краљ дрвећа? Ипак, битно је то да свако биће, поготово људско, али и животињско и биљно, мора бити овенчано славом. Зашто свако стабло има крошњу? Иако, рекао сам већ, питање

је да ли се у случају ове слике ради о људском створу. Но, било ко да је, нико му славу не може ускратити, па чак ни сам Бог. Само постојање је довољан разлог, то да смо обитавали на планети Земљи, једном и заувек. Упркос томе што је велико понижење, велика срамота, родити се, бити створен. Да човек пукне од смеха, али заиста је тако. Пријател, размисли! Ипак, та галерија ликова је толико разноврсна да они с крајева тешко да имају ишта заједничко. Нити имају шта људско, али ни демонско, ништа природно. Чиста загонетка. Има ли у овоме трунка Истине? Ништа, све је то само пука домишљатост. И зато је најбоље ћутати. Све ове фантазије су изгледа резултат листања неких књижица оног чувеног швајцарског, тачније, алпског непријатеља доктора Фреуда (читај ћирилицу). Свуда сам ја забадао свој лутајући нос. Збиља велик кунст!

17. октобар

Октобар, пун сенчених тонова, боје и сенке боја. Дедина служавка која је сад већ доста стара, то је још увек она девојка са села, после дужег времена правила је Рембоове коцке. Врста колача са ванилом, по дединој рецептури. Некада када је путовао по Европи обавезно би понео ове колаче који су суви и доста трајни. Колачићи на нечијем гробу, на клупи у парку. Небо са ниским облацима који се повлаче. Стакласта површина воде и зеленило које губи интензитет. Крошње на другој обали, у рибњаку, окер и тамноцрвене. Стајао сам у шумици и певао, заправ, брујао сам. Појавио се опет онај човек, или је то само његова сенка и припретио ми прстом. Наравно, одмах сам престао, нисам желео да га секирам. То је неко огромно створење у зеленој одећи. Ипак, мислим да је то само неки полудели учитељ који је побегао од просветних власти. Као да нема очи, само прорезе. Падне, па се котрља између стабала као нека велика лопта. Којих стабала? Шта причаш, пријател? Пањеви на све стране. Често се заглави у некој дољи и не може да мрдне. Онда стење, испушта крике, пишти као express-лонац. У ствари, пијан је, сви учитељи воле чашицу, то је познато. Или је омамљен нечим, једе гљиве које расту на пањевима? Чини ми се да ће ме згромити својом масом. Да ли он ту живи или само долази преко дана, не знам. Изгледа да нешто стално осматра, као да ишчекује неког. Или чека да се нешто најзад догоди. Неко проклетство? Некада стравично псује, читава шума, иако је већ посечена, одјекује од највулгарнијих псовки које се каче о дрвеће, заправ, о сенке крошњи којих више нема, које су нестале. Те речи остају да висе по непостојећим гранама, лебде околу. Сирота стабла.

Мислим да је деда погрешно када је своју збирку завештао граду Ђурвидеку. Но, можда је он био присиљен на то, као што сам већ рекао. Никада ништа не треба остављати некој институцији, пошто не знаш у чије се то руке предаје. Обично у институцијама седе фукаре (полако, пријател!) које се тако дограбе драгоцених ствари у које је неко уложио читав свој живот, сетимо се само судбине сребрних кашика. Поклањање је изванредан чин, али треба увек поклањати неком са именом и презименом, макар он то после и злоупотребио. Овако ни-чије-свачије, нико није крив и то је стварно истина, али лоша истина. Када су материјалне ствари у питању, мислим ту и на уметничка дела, заблуда је да је нешто опште добро и да зато може да припадне било коме. Мало си се зајебал, пријател!? Час причаш једно, час друго, сам себи скачеш у уста. Наравно, жеље и надања! Али то је ствар одгоја, треба дечицу учити од малих ногу да желе праве ствари а не трице и кучине, да не расипају своје снаге на глупости, да индивидуализују своје жеље. Нажалост! Дакле, кључ у руке и то конкретне, нечије руке. Поклон се мора примити са великом одговорношћу. Али сада је готово, шта је ту је. Требало је оставити Галерију отворену, па да се све развуче. Наравно, баку и њену дружину обавестити на време, да стигну пре свих. Увек су јако волели лепе ствари. Уосталом, шта ће лепе ствари сиротињи.

23. октобар

Управо сам чуо на вестима да је Сениша Ковачевић, звани Гинис, ухапшен. Криво се у стану код једног свог пријатеља, у неком месташцу надомак Ђурвидека.

Претпостављени инстант-сценарио расплета, али необавезујући:

У истрази, Гинис који је сада осумњичен за поновну крађу слике, на страну пиљарнице, теретиће деда Стеву да га је он организовао да украде слику, што је просто невероватно. Наравно, то ће представљати велику сензацију. Какав је дедин мотив — да краде нешто што је поклонио? И то сада, када је доживео стоту. Али све што је у вези са Гинисом је сензационално. Тврдиће такође и да је слику после крађе, овај пут, предао деди. Деда ће иначе порицати да га је икада у животу срео. Прегрмећемо и претрес куће, што ће бити још једно велико понижење, али неће бити пронађено ништа. Ја ћу такође пред истражним судијом бити суочен са Гинисом. На судијино питање да ли сам икада видео Гиниса у нашој кући, наравно,

мој одговор ће гласити: не, никада. Гледајући то лупешко лице, слагаћу не трепнувши, иако знам да се за лажно сведочење иде у затвор. Но, зашто би Гинис натоварио деди ову крађу? Сада нешто размишљам: да нису можда у питању неки нерашчишћени рачуни у вези са оним деликатним послом који је Гинис обавио за деду? Швајцарски синдром: можда му је деда остао дужан, патио је од затвора, био је увек тврд на новцу. Али ко му је крив, рекао сам му да треба да пази са ким се дружи. Ко је коме крив? Деда је крив Гинису, пријател?! Али, у суштини, мало се мене тичу те провидности. Шта се иза тога крије? Како је дошло до крађе? Ко је, заиста, украо слику? Као да је то важно! А интересно сигурно није, бар не мени. То су ти политички моменти једног случаја, који у крајњој линији не представљају ништа. Тао!

(Одломак из прозе *Quattro stagioni*)

БОШКО ИВКОВ

БРАНКО И МИЛОШ: ФРУШКА, И ПОТОМ

*изнео сам њлућа у већар, на жору, и мркину срца
у жорско пролеће: жар и јед доба њред срнино око,
на издан извору, у зору, међ њрсје, у развижор и њод
облак њлав.*

*бранко и милош: фрушка. чемери-
ка и срчика, босиоци. мрезџа и дрезџа, крајдунавски
ријџски муљ у мени, њонад дунава, на брежу, у рују
и меду свејлосџи. оскоруџа, висџбака, џурђиџ звон-
ки! а над њима њрокисло блаџо доба и жарави ми ду-
џа у јуџарњој свејлосној роси. џрноваче.*

*бранко и
милош, кисељак, њелен-зеље, веље: не вилени, ни-
један, више, њо брежу и зори. да л', доисџа, умесџо
њих, сад неки њоџок жубори? заснули су жде су за-
џечени, у срчи и жрчу: сад, накнадно, у сеђању џу-
ђем, чланци су им смехом њреливени, рујно. а лиџђе,
жле, из лисја жуџа, зелено жори у жори: висџбака, џур-
ђевак, оскоруџе. невџни невџни. и багрем бели, не-
весели.*

*не: чланци смехом њреливени, већ: њо свеју
добри, жорки, занесени. и: њихове руке у џрави, њи-
хова усџа у сени — занавек добом зајечажени.*

*њодно
фруџке, џијо, оловно дунав џече. не ноћ, ни вече не:
жле, међ брежјем, у долу, као на фруџкој џрџези, ено
залудна сунчева вина: џикнуло, џа жорчи од џусџа
сремска вриска, од неименљива словенска бола. сав
сам здрав и мрезџав, и њлућа ми, жарави, јоџ су цела,
ко вруџи у сунцу срце ми ври, ал' ми се иџак мре: сад,
и намах, џиџо њре, џиџо њре!*

јоџ увек се, ево, у свако је-

сење, кроз јасење, у фрушку сјављују јесници. усџи-
њу се, мамурни и ломни, уз сџрмен: силазе у небо, у
које је дунав јао. ни дан-дањи не знају имена болу и
ломносџи, ни дунаву дна, ни жори врха, ни небу краја:
џек, фрушка, сџражилово јлаво, бруји им у уву, док
нејремице, ко крин бели, занемели, као од живојџа од-
усџали, зуре у дунава олово. а јојџом се, на лејџџи 'џице
неке, жорске и саме, жорке, јрену, ја виде да се дигло
у небо, џе се у сунцу срми жусџо свџјлосно олово: сџра-
жилово. џеџко од сама, оловна себе, је ли у небо узнејџо
крином ил' криком оне безимене жорске жорке 'џице ил'
винском врском брајџије јесничке, јјане, џџо се, с жоре,
боно, јридиже у реч: у свџјлосџи јџмулу, којој није исџока
ни залаза? а све од земље земљано је у њих лице, сиње,
као крило у жрлице. јџавно у њих око, као хук сове о јоно-
џи, са сеоскож некож, жлувож црквенож звоника, јер доба је
јџакво: јрозукло и мркло, смејџен и смујџан у њему свџџи, сав
јџејџасџи од јада, на јед мириџе, жаром одиџе...

која ли јџо
живљења сџрејџа џејџи у бесаном срџу, усред џе ноџи, ко
насред јусџож раскрџџа у јусџи, јод јџим јолусруџеним
звоником, с црним оком сајџа одавно замрзле зенице-сказал-
ке: јод, у времену, слџим сајџом?

која јџо језа џејџи од слеја
сајџа и будна хука сове, видовијџе нојне чинилице, сеновијџе
'џице ноџи и сени, чије је јерје као јраџина с онамоџњих
неких ленија и друмова?...

да је ласџе, да се жњура у небо, да је
џеве, да се куја у јраџини!...

измивени смо и водом и жором,
ал' зором од нас не свије: црна јонојџна сунца у нама, месец
млад, у срџу, којни и јрне. јруне. џек жолубови неки, јанон-
ски, јојџољани и ервџи, јерџели, вржџџом џе, једном, јосле
нас, а у зимње јујро, раскравијџи зору: давна једна свџјлосџи,
можда ова с фруџке, џедиџе се низ сџреју, кајаџе на земљу,
јод ињем и мрзлу: из несанице кануџе у дан, у јџуџа буџења,
јрисан живљења, у њежову зебњу...

на лицима наџим боја зре-
лож жијџа, која, жле, у боју иловаче бежи. а ми, и једино ми,
јџож жијџа зрно, у земљу, у иловачу смо смели. ја смо, јојџом,
снили њежово ниџање и зрење. зајџим смо жа, једнако у сну,
и сном веј јрожрижени, косили, ја у крсџине и камаре денули,
ја врли, врли, и врџидбу јевали, сеновијџи као сановијџа сен
јесени, све сами јасени, сјављени јрадревном сџражиловском
сејџом на обзор сџражилова, као на јовисок, јод небом неки

одар...

је ли нам се *шо*, урушеним у себе и сурваним у живојој и
доба, и у смр*ти* ваља, бауљећки, ус*и*ња*и*ти?

ил' *по*гнуће?

избор и с*и*ав? *и*ркос

срем?

срем брега,

срем вина,

срем *и*есме,

срем *џ*роба

наврх брега,

усред вина,

усред *и*есме,

крај *џ*роба.

бранко и милош:

доба и доба,

ал' *и*с*и*о живљење у живојој без бога.

*и*уча и срча. и-

на*и* и *џ*нев.

висока је *фрушка*: *џ*робом у небо дубоко с*и*ражилово.
а *џ*робак кро*и*ак, мал'не девојачки: *и*осле свих хула, након свих
*џ*реха — девичански.

*ниш*та *и*ако као земља не измива, и нема
шо жив*и*та којега см*р*т неће иску*и*ти: јер *ње*га једном беше,
а *и*о*и*ом нигда није, док се она, само, наново и наново, *и*онав-
ља.

и сад, за бдења ми у овом *и*осле*и*ноћном мајском *и*рену,
негде у *џ*ори виново лозје се зелено озр*џ*ује, и од мо*џ* бдења се
з*џ*рева, налива и *и*ро*и*ње да буја и руји.

многи а сами, мимо
*џ*оре, *и*о свейоу расејани, *ћуш*имо у ноћи, *и*ињамо у бдењу: од
наше *ћуш*ње у мрењу налива се *фрушка*, мрезга с*и*ражилово.
*и*е*ш*ка од зрења, у вино и небо узнеће се, на јесен, сва *џ*ора.
а и ми с *ње*ме: јер нам је знано да ди*џ*ли смо се из земље у реч,
неким с*и*ражиловом у нама у небо над с*и*ражиловом.

*и*а кад је
већ см*р*ти, нека је и *и*шехе да низ сунчану зраку и с*и*ражилов-
ску косу, као низ косу девојачку, у блуд рас*и*уш*и*ену, низ доба
си*ћ*емо у до, *и*а с ма*џ*ареће*џ*, као са живо*и*но*џ* брега, за*ћ*емо у
ви*ј*угаве карловачке сокаке, *и*е са*ћ*емо *и*ред дунав, у *ње*гов муљ.
у *џ*либ. у *и*ловачу, која, *с*ле*и*а, не за*џ*леда, ни*и*ти, *џ*лува, чује. ал',
*ниш*та не *и*ам*и*ећи, све чува, и на свом *и*ус*и*ом рамену, *и*од обла-
ке и у небо, у свей*л*ос*и* узноси чернозем черни, из које*џ* жи*и*о
ус*и*аје у дан, а из жи*и*а се у живојој диже сав живојој, с *и*очейка
*и*рн од земљице *и*рне, да би се зазеленео у с*и*асању, зарујио

у рују, жуџину у зрењу, поиловачио у мрењу:

у предаји земљи-
ном земљаном чувању земље.

најпосле, на гроб, у широкој, њадну
кише, ко пошој...

вејке на вејру, урушени у себе, сурвани у доба,
у небо без бога, у себе без бога:

дрхџи џло џод нама сџрашним
дрхџом џвари без душе.

џроџада џод нама, џроџадљивима,
џроџадљив свеџ.

зарањају у црнило црне рује негда џлавейне
и једро модре селене: у бездане у којима није џредела, у вре-
мена у којима није времена, него је све сама свевремена не-
временосџ.

џу џролазносџи ниџи је икада било ниџи ће икада
биџи: једнако су, џу, докинуџи и рађање и смрџ.

али, уџркос
џоме, још увек, у нама, џо свеџу, луџа сџражилово.

где смркне,
џу и осване: у седмој некој, иза девей мора жори, оно у освиџ
зазори...

сџражилово џлови: адска и небеска, џонад дунава и вре-
мена лађа.

бечки сџуденџ џрава, нарочџо медицине, џлућне,
лондонски џодрумски обуђар. звекеџ лажног крисџала у лусџеру,
џкриџ џраве срче џод ногама на кафанском џаџосу. џусџер-
ски куц-куц чекићем у дрвену главицу дрвеног клина, укуца-
ваног у џоџџеџицу: можда неку јужну, можда неку балканску,
можда неку, џреко унд ка унд, у инглад донесену џоџџеџицу,
умесџо у џџулу хромога вука, џоџавога дајбога овога недобо-
-национа...

бранко и милоц: фруцка, мрезга и срчика. висџба-
ка и џурђиц. оскоруше, џрноваче, кисељак. џелен-зеље, веље.
не вилени, више, ниједан, џо брежу и зори. усџавани су где су
заџечени. а џоџок, и сад, умесџо њих жубори. и лиџће, гле, из
лисја жуџа, зелено жори у жори. жиџарце, џркос, сџоменак. не-
вини невени. и багрем бели, невесели.

не: чланци смехом џре-
ливени, већ: џо свеџу расејани, жорки, занесени. и њихове руке
џо џрави, њихова усџа у сени: занавек добом заџечаћени.

међ
бреговима, над сурдуком а џод џумарком, на џрџези дола,
ено залудна сунчева вина: цикнуло, џа жорчи од џусџа, неимен-

љива словенска бола.

 їод небом, у нама, сребри се олово: сїра-
жилово.

 и, шешкоѡ од сама себе, нащ їрах ни вијори не дижу
у небеса. земљано је у нас лице, ко крило у ѓрлице. шавно у нас
око ко хук сове над ѓолубом белим.

 у иловаче је боја жиїа.

у жиїа је боја иловаче: јер, све, све је їрах, развејавањем свејани,
їа свејавањем развејани.

 севери северњача, севере веїри северни.
севери се срж у косїима. зебе живљење.

 ледно ѓа, ево, їриѓревају
луњалачки они, виїки и ломни, сеновиїи, вилениїи, у човека ус-
їрављени, а неми крици, їо мосїовима шуђим, над црним водама
у беличасїој їени, у їразно извијенима...

 да, да, кушасмо вино,
шеревенку, и сїознасмо женку.

 али, и њих сенку.

 али, и њих сенку.

Мај '99

ЖАРКО АЋИМОВИЋ

ПТИЦЕ

1.

*Због сѝраха нисам имао времена за ѝицицу,
јер су је освајали елементи земље,
жубећи очи.*

*Док се ѝицица жубила у остѝацима зеленила,
ѝицицѝала је у ѝостѝанку
да ѝреѝлаци чудо
које (не знајући) рађа.*

*Да сам рекао:
„Сачекаћу ноћ,
да све видим”
можда бих ѝобежао
и ко зна да ли бих се икада враѝио.*

12. X 2006

2.

*Наслућујем неколико ѝицица
које ме оѝомињу да сам закаснио.*

*Убрзање које се сѝицило
сѝречава неман у варци.*

*Неки недовршени облици
још одолевају код сѝраже
која чува (не знам шѝта).*

*Да ли сѝража слуша неман
која се још не оѝлацава,*

или ишцице које варају рељеф
и себе?

(Брзина ће решити све).

18. X 2006

3.

Скуи ишцица
осваја неодређености облика
који су можда њихови.

Које осцају збуњене
наслућују порекло,
док се иззубе у окретању.

Када угледају главу
која их води,
ишцице се змије
у себи.

Неман се уобличује
и скаче у простор
да га препозна.

(Понеко око чуди се вечности
која се збуи у забраву).

24. X 2006

4.

Када ситане време
(у непромењивости облика)
ишцице се збуе у смислу
док се снају.

Неман је будна,
иа страхују очи
у одрезу.

Тако одржавају равнотежу
коју збуњује неман
(у вечности).

7. XI 2006

5.

*Док њици леће
(У боју која их је оставила)
скуњају се у очима
јер се њлаше.*

*У неодређености
(која их све више буди)
њраже њочешак
који се чуди.*

*Ако стићну привидне облике,
жубиће се
(у њици)
која их дозива.*

18. XI 2006

6.

*Међусобности боја,
очију,
стираха.*

*Редослед се чува у нестианку
као изра.*

*Када се сручи време,
њици се жубе
(у смислу).*

*Облици се примичу лојсти
која мења боје
у брзини.
(Неман се буди).*

30 XI 2006

7.

*Када стирх освоји очи,
њици се жубе
у смислу освајања.*

*Ујорно место ници не казује
када дозива даљине
док избацују змијске очи.*

Ако њици слушају и семе у себи,

чуће и случајеве
који ће се йоновити.

9. XII 2006

8.

Прасџара сличносџ
своди облике
који умножавају йџице.
Йџице йевају
да дозову бреџове
који џраже своје облике.
Поџлед издалека
(у блиској клисури)
џледа коначну йџицу
како решава време.

21. V 2007

9.

Мир йџице,
йланейше,
облика свейлосџи.
Када йолеџи,
леџи йланейџа,
облици свейлосџи.
(Сџрах у очима сања себе
у бесконачносџи).

6. VII 2007

10.

Йџица је йала на видик
и нико не зна
(да ли ће)
и када йолеџейџи.
Ливаде,
шуме,
и небо иду јој у йосейу.
Када се брзо враћају,

иду и себи у њосејџу.
Пџица лејџи
и себи
и њима у њосејџу.
(Ливаде,
шуме
и небо не мођу да се џрејџознају).

6. XII 2007

11.

Пџица је џјетџ џала на видик
и сања у себи змију
која мирује.
Ако џокрене сан,
чуће је змија
која исџод себе
слуша облике рељефа.
Ако се змија занесе,
џџица ће лејџетџи
док џадне на видик,
на коме неће сањајџи исџи сан,
јер џа не џримају облици
на којима лежи.

7. XII 2007

ЛУКА ХАЈДУКОВИЋ

ДВЕ ПЕСМЕ

КАД ЖЕДНИХ ТРИСТА ЛЕТА

*Кад на њојило исѡрајѡиц лѡѡа ѡрисиѡа —
То Сунчево сѡадо Земљином варком најасано —
Последњим лицем уѡосѡићеѡ смирај дана
Свесѡан да си виделу сваком вичан,
Да је жеђ — крило,
А живоиѡ — леѡи њѡѡмичан.*

*У збиљну жижу сабран, сѡознајом ѡрокаљѡѡѡ:
Залуд си ѡрозрео чежњу ѡврајѡних селица
И дизао јѡдра на ѡирним водама;
Привидом нада ѡи кров кровила,
А ѡвором риба ѡајило ѡѡ море уморено.*

*Кад жедних лѡѡа исѡрајѡиц ѡрисиѡа,
Са букеѡима осмехѡ среѡаће ѡѡ дорасли обзири
Које су лукави днѡви вирѡѡозно ѡређуѡкивали;
Прочеље високо ѡвојим ће именов да ѡролисѡа,
Које ниједно јуѡро није умело да изѡвори.*

*И најѡврђу ѡајну ѡада ћеѡ расѡјајѡиѡи,
И ѡѡѡљак слуѡиње расѡѡѡљчиѡи,
И невид мукли дуѡом ћеѡ развидѡѡи,
И свакој ѡаѡки заѡаѡ рѡзѡаѡиѡи.*

*Кад жедних ѡрисиѡа лѡѡа исѡрајѡиц на ѡојило
ѡресахло,
Као дах свелоѡа босиља
Покройѡће ѡѡ миро ниѡѡавиља.*

САВ ЖИВОТ ЈУЧЕ КАНУ

Над с̄ишцӣним сећа̄њем ус̄рав̄љен,
Чӯјеш сво̄је име у гласу ма̄јчином
И видиш̄ дом̄ њод̄ очевом̄ ш̄ре̄я̄вицом̄
Гӯжӯшом̄ го̄луб̄ља на̄ш̄кр̄ов̄љен.

Сав̄ живо̄ӣ јуче̄ њромину:
Прва̄ вр̄бица̄ за̄г̄р̄цнӯша̄ звончӣћима,
И смех̄ дево̄јачкӣ бризнуо̄ у ђур̄ђевданском̄
уранку,
Во̄јниково̄ њисмо̄ до̄ г̄рла̄ чеж̄њом̄ зако̄ичано,
Жало̄ на̄ ко̄јем̄ је ӣ ш̄во̄ј вихор̄ уко̄ш̄в̄љен.

Сав̄ њӣ се живо̄ӣ у са̄г̄вор̄ два̄ јӯш̄ра̄ здену,
У о̄ш̄ход̄ укӯћана̄ за̄ невра̄ш̄ком̄ лас̄я̄вица,
У њр̄ја̄ше̄ља̄ име̄ г̄ус̄џином̄ го̄дина̄ о̄ш̄кано,
У ба̄г̄рема̄ цве̄ш̄но̄г̄ одлеб̄делӯ њену.

Сав̄ живо̄ӣ јуче̄ кану
У г̄лад̄ свемирско̄г̄ безда̄ња;
Очӣ њӣ немӯш̄ӣе̄ о̄ш̄а̄ше̄
Изван̄ свако̄г̄ земно̄га̄ нада̄ња.

НАСТАСЈА ПИСАРЕВ

MORROWIND

Моје су авантуре биле такве да ја више не разликујем шта сам сањао, а шта се заиста десило.

Сећам се двобоја на живот и смрт, са њим, и знам да се десио. Зграда Арене је највиша грађевина у граду. То је велика степенаста пирамида са много улаза, много ходника, нивоа, тераса. Много малих атријума где се скупљају занатлије, домаћице и чудни ходочасници. Борилиште се налази у срцу Арене, Арена је у срцу града, на ушћу две велике реке у море.

Борилиште је потпуно празно, са ситним финим песком посутим по каменом поду; трибине су празне и окружујући срце Арене дижу се високо горе. Могу да видим како се горњи редови губе у магли, измаглица је високо под кровом зграде, покрива седишта на задњим степеницима амфитеатра. Најзад истрчавам у арену, задихан, мокар од кише, уплашен за свој живот, за његов живот, мог непријатеља. Он ме чека, дуго већ.

Трчао сам сплетом ходника око овог борилишта, мокрим улицама града на води, чамцем преко канала док је вода сипала, само да стигнем. И сплаварка која је превозила од једног кварта до другог ме је упозорила да се склоним са овог ужасног невремена, а чамац се пунио кишницом док ме је још возила. Трчао сам махнито, и каснио сам. Било је то глупо, каснити, када се одлучује о нечијем животу, па опет, каснио сам. Оштар бол од умора, од махнитог трчања, од страха, заривао ми се кроз грло, кроз срце, вода се сливала низ тело. Кишница је пунила канале на којим је лежао град.

Када сам ушао у зграду Арене, отварао сам врата за вратима насумице, тражећи пут кроз запетљане ходнике. Упадао сам у ковачнице, свратишта, обичне радње, апотеке. Сва врата су била иста. Трчао сам доле. Арена је морала бити дубоко доле. Следеће што сам видео били су пауколики знаци овог ту-

ђинског језика, над великим вратима, али знао сам да исписују назив за Арену. Ново разочарање чекало ме је иза њих, био сам на највишем делу за гледалиште, на самом врху празних трибина које се окомито надносе над песак арене. Ни када сам се нагнуо преко оgrade нисам могао добро да видим борилиште, изгубљено у полутами и белој измаглици која је обујмила све. Чинило ми се, ипак, како назирем светлуцање *њедовоџ* мача, и како чујем тихе псовке које *он* изговара у маглу. Доћи ћу! Само да пронађем пут. Одгоре се није могло доле. Излетео сам натраг на ходнике, поново су низови истих, безбројних врата промицали крај мене. У најнижем нивоу биле су спаваонице за ратнике из Арене. Упадао сам у празне велике собе са низовима тихих белих кревета уз оба зида, чистих и хладних. Улетао сам у вежбалишта и ту бих понекад затекао некога, усамљене прилике уморних плаћеника, и њихови брзи погледи изненађења, или само остављени цакови, некоришћене ствари. За неке просторије у које сам улетао, био сам сигуран да су напуштене годинама; да сам ја први који у њих улази после давно умрлих, заборављених градитеља Арене. Чудни намештај, остављене ствари, старо оружје и поцепане заставе, или ништа. Било је соба које су било потпуно празне, било је ходника који нису водили нигде и степеништа која су ишла у круг. Отварао сам врата за вратима, једна за другим, и онда, изненада, угазих у песак арене и чуо сам само фијук његове оштрице.

Када сам га последњи пут видео у просторијама Гилде, мог *непријатеља*, знао сам да ће наш следећи сусрет бити ова глупа борба на живот и смрт. И знао сам да живот остаје мени.

Мој мач је предиван, у мојим сновима он сјаји светлима која се никад не гасе. Сребрно и бело, као кокос и ковано сребро, светлуцави бели каменови на балчаку, и ни трага осушене крви на блиставој оштрици.

Лак је мој замах, и добар мач.

Два пута сам га расекао, осећам како оштрица нежно пролази кроз његово тело, сече његову одору и њега, лако, као да пролази кроз песак или млеко. То ми је тешко да гледам и окрећем главу на другу страну, у маглу, али знам како сам га исекао, имам слику пред очима, знам то из својих покрета. Магла пуни обруч у арени и гуши ме, осећам слан укус у устима и у магновењу не видим ништа осим ње.

Сетим га се понекад када свратим у Гилду, недостаје ми његова прилика како се шуња степеништем у скупој одећи, и како гунђа или се доброћудно смешка ономе ко наврати после

дуго времена. Избегавам сада да долазим тамо, јер нема никога ко ми се не обраћа понизно.

Никад нисам волео, сем лако и у шали, девојку чијег се лика више не сећам. Трговала је најразличитијом робом, а ја сам јој доносио најлепше хаљине и опрему, под изликом да зарађујем, да тргујем као и она, глумио сам да сам наиван и да им не знам цену, и давао јој их испод вредности. И она их је носила. Памтим је само како стоји у предивној кошуљи, уз лице, смешећи се. Боје су се све смешале у мом сећању; око ње је црвенкасти сјај ткања светлуцавих танких нити кошуље коју сам јој ја дао; црвени танки сјај се пробија кроз модри сумрак у њеној радњи. И њу, и све ствари око ње гута мрак који се шири из задњег дела радње. Понегде још само открива стелаже пуне нејасних и неодређених предмета, које је немогуће ухватити погледом. И њено лице ми је остало неухватно, само остаје светлуцање ткања у мраку, у мраку њене продавнице.

Једно време сам живео у ружном рударском граду на северу. Уз бледу реку, у брдима, у сивој долини без растиња, без калдрме. Служио сам у гарди, слушао наређења сурових, уморних људи. У суморан дан сам дошао, нашао уредну и чисту собу у гостионици, војска је плаћала трошкове. Али када је требало да идем, слали су ме у други гарнизон, ближе животу, унапредили су ме; било ми је тешко да напустим град. Било ми је тешко, јер дом је далеко и нема га. Нисам желео да поново лутам. Знао сам да ће ми недостајети пуно тога. Снебљива и ненаметљива радозналост девојака и деце, што ме је пратила откако сам ту; странац са сјајном сабљом, са траговима прошлих битака на телу, са необичним нагласком. Моје самачке шетње уз слабашну реку што се губила у црвеним брдима, доле ка рудницима. Разговор са другим плаћеницима о њиховим домовима који су били далеко. Далеке куће у чудним земљама за које сам једва веровао да постоје; губиле су се у мојим маштаријама, понекад ми искрсавале пред очима у полусну; грађевине што провирују између непрекидне прашуме палмоликих стабала, топле, топле шуме; или градови оковани у лед. Све је било једнако драго, јер сам о њима слушао од оних који су били пуни сете за својим напуштеним световима. Седели смо на камењу поред пута, на главној градској капији што гледа на друм одакле никад нико не долази. Понекад можда нека стража, понеки трговац или ноћу чудна сенка што промакне кад неког од нас превари сан.

Али у мом сећању је дан, црвена прашина на путу и оловно небо. Изван насеља је стари висећи мост који мораш прећи кад идеш у руднике. За улазак ти треба посебна дозвола. Неколико царевих администратора који управљају рудником,

увек ту негде, увек запрљани црвеном прашином, издају наређења радницима. Увек се труде да одају утисак као да се нешто важно дешава, као да се нешто *заиста* дешава. Да овај град није последње, заборављено, острво људи; одсечено заувек од живота, од остатка света који ко зна да ли још увек постоји изван града, скрајнуто са свих путева, заборављено, заборављено.

Понекад ми се чини да ове земље нема, да је сасвим пушта. Тек у неколико градова заиста има неког привида правог живота, и то су они градови на раскршћу путева, места где има странаца. Или мали приморски градови на истоку, где има дугих сунчаних дана, белих бродова у лукама. Остало је тихо и празно, са привидом живота, са понеким из цареве администрације ко ствара утисак да негде изван овога, ван острва на којем је ова земља усамљена, постоји живот, живот који ври. Сан да негде постоји можда и вољени цар; да зна за нас. Да можда седи у величанственој згради што је пуна људи и гласова људи, домаћих и странаца, мудрих или веселих, из свих далеких покрајина, из места чудесних и далеких каква долазе само у сан, и да одатле благо и одлучно вуче конце који управљају наше животе.

Дуге и тешке шетње кроз дивљину, кроз опасне, ненасељене крајеве. Олује што носе пепео; ветар који ми сече лице; сузе што ми се сливају низ образе, од ветра, од ветра. Дани и ноћи које сам провео сам у тишини, све док не бих стижао на неко од својих одредишта. Понекад, сретао бих ходочаснике, или изгубљене путнике, и моја је радост била велика.

А борио сам се, када сам морао; много пута сам својим рукама узео живот. Ја сам ратник. И желео сам да помогнем несрећној земљи.

Понекад бих у својим лутањима уморан, скренуо с пута. А онда бих изненађен угледао одсјај месеца на глатком белом камену кућа. Ушетао бих тихо у непознат град, јасан и бео на месечини, пуст и нем. Прошао бих празним тргом; у својим кућама, у својим постељама снили су невидљиви становници. Јасно је небо и крупне су звезде, изнад града зјапи свемир. Звездане маглине, прах сазвежђа, црвенкасти сјај блиске планете. А где је мој дом на овом свету? Светла и тама васионе језиви су; обавили су уснули град.

И сан о чудесном граду Даву. Ујахао сам у њега у касно поподне, месец дана пре двобоја у Арени, цестом која се спушта са брда. Море сам угледао тек када се спустило вече. Камене зидине и плочнике Дава ноћу покрива шуштава тама, сенке које се преплићу, сене дрвећа на ветру; и заталасано мо-

ре, плажа која трепери од песка што се непрекидно креће. У хладну ноћ још је било деце на кеју и светиљке су гореле белом светлом. Ја сам шетао дуго, и било је већ касно када сам осетио како се подигао ветар са пучине. Небо се одавно спојило са водом, и нисам разликовао једно од другог у далеком црном бездану испред мене. Једино што је остало непокретно и јасно у овој вечери, била је осветљена трака каменог кеја дуж обале. Она се једина није кретала на ветру, док је све друго треперило око мене, мењајући облик са сваким његовим новим налетом.

Изнаова је дунуо ветар, сада из залива, и бели прах је почео да засипа кеј. То није снег, јер овде снега никад нема. У благим ковитлацима, **со** је засипала кеј, и зграде у даљини, и црне сенке дрвећа, и плажу и мешала се с песком. И видео сам да више нема људи на улицама тихог града, и да нема светла у њиховим кућама. И ову ноћ, као и све остале, на таму мртвог града спуштао се горки бели покров. А ја сам стојао све до зоре, на хладном ветру, све док белог праха није нестало, а град поново постао обичан уз цику морских птица које су се враћале са јутарњом звездом.

Лагао сам, једном сам заиста волео младу жену. Својим обманама и својим телом заштитио сам је од смрти; помогао јој да нестане. Ускоро, сигурно ускоро ћу се одлучити да је потражим. Ако је нађем, ако је икада поново нађем, више је нећу оставити. (Али у овој земљи оно што ти није пред очима, оно што ти није у рукама, престаје да постоји.)

Подигао сам кућу у близини мог града, града који сам први заволео овде. У близини великих путева, повише реке која се слива у град. Повише реке, реке која није мртва и слаба, већ бистра и хладна. Мој је дом на брду, одакле се пружа поглед на цветне долине, одаје су пуне цветног мириса, пуне су слугу јер не волим самоћу. Они се непрекидно довикују преко дворишта, носе воду, смеју се и разговарају, шарене утваре. Одржавају моје велико имање. Стражар на капији ми се обрадује, седимо заједно на клупи крај улаза, пијемо; причамо просте приче о женама; ја говорим о играчицама и курвама које сам знао; које сам имао. И још о пијанству и алкохолу говоримо, и он се смеје много и често. Убрзо још неко од послуге схвати да сам поново дошао, кућепазитељка ме зове да уђем, да седнем за сто. Док пада мрак, а ваздух постаје све хладнији и влажнији, најзад се дам убедити да уђем у кућу. Унутра је светло и топло. Са пустих брда, са ледина, са мог имања се издалека чује жив разговор и смех; звецкање посуђа и музика.

Али ја знам; ни све жуте светиљке са мог великог имања неће отерати мрак; ниједна песма ни смех неће надгласати тишину. *У њусџој земљи.*

Мој је дом далеко преко мора, тако далеко да више не знам ни да ли постоји.

Моје је срце далеко преко мора, тако далеко да више не знам...

БРАНИСЛАВ ЖИВАНОВИЋ

ТРН У ОКУ

НИХИЛИСТИЧКА

*Из очних дуйљи безочних људи вуре нишанске сйраве,
А ѓред замишљеним божом клече ѓођнуше главе,
Извршници орѓани морала јесу образи,
Планешом владају моћни, ѓамешни, а безобразни.
Ко зна за хиђијену, неће држајши људе у рукама — никада!
Ойкољен људима, човеку нема излаза,
Између ѓријашеља и неѓријашеља изаберише себе,
Рафали гљуйосиши ѓођађају велике идеје.
Свеи је крвоиђија, задовољава се нацим ѓримасама,
Прима ону монеишу коју и сам шкрши даје масама,
За њеђа је исишински бол обична ѓозорищна ѓредсйшава,
Нека врсиша забаве, збођ кођ ѓрашиша и злочин сав.
У својој жељи за узбуђењем, ѓодједнако нађрађује,
И онођ шйшо изазива смех и онођ шйшо изазива ѓлач,
И комичара, и ѓрађичара,
Не водећи рачуна о средсйвима којим се ѓако халаво служи.
Подсмехнули сйше се даровима, које кулйура мнођим бођаишо
ѓружи*

*Човечанским браздама док кища ѓљушйиши,
И ове речи, које уђорно ѓочим у ваще уши,
Пусйише клицу у ващој души и шу ће нићи разумевање.
Мнођи се надају иако немају вере — следе своје идеје,
Нада је цвеиш на сйаблу жеље, а вера је ѓлод убеђења,
И све смо ближи крају, а сређа осйша на ѓочешку,
Надајмо се неком бољем свеишу.*

ПРОФИЛ НА СТАКЛУ

Среда, јавни превоз, мешеж, градска врева,
Лейња подневна звезда неумољиво је йекла,
Тежак ваздух за дисање, друмска исйарења,
Измецана са задахом йромих људских йела.
Седео је до йрозора и чийао Превера,
Није йримейио када крај њега је села,
Тек безазлен и случајан додир њеног бедра,
О његово бедро, скрене му йажњу истйога йрена.
Ойцјен йризором и благим йраменом йарфема,
Пробуђени жмарци му йрођоше дуж леђа,
Књига ойворена остја, йамо где је йесма,
„Поздрав ййици”, сйрана 271.
Њена смеђа, густја коса у йунђу йовијена,
Чинила је конйрасй сйрам свейлога йена,
Кроз црвене рамове наочара гледа,
Поглед озбиљан, замишљен и благо сејан.
Нежна кожа и уз њу йрийијена,
Зелена блуза са дејтаљем од сајена,
Два слободна дугмејта ойкривала су недра,
Која красио је ланчић на ком играла је йерла.
Он йодиге главу као дечак занесењак,
Брзим йрејйајима ока — да се ойрезни од свега,
Ал' већ следећег йрена, она усйаје са месйа,
Излази на врайта и у гужви несйа...

Судар двеју душа, йвори судар двеју звезда,
Немир йлени свемир — нарушена равнойежа,
Понос за космос, а Кронос је бог шйо
Кида лайице временског цвејта.

Дреће и лищје свлаче сйару одору,
Ойомињу кише да јесен је на йомолу,
Ний мириса избрисана, боје су сйране,
Листй исйисан — йойврда йројушйене шансе.
Умор сада вози гa мрачним аушйобусом,
Прсйом црйта йрофил на замагљеном йрозору,
Силуейтом ишйе да у њу уђе йоново,
Изгубљено лице у времену и йросйору.

Судар двеју душа, йвори судар двеју звезда,
Немир йлени свемир — нарушена равнойежа,
Пушйамо љубав да мимо нас йрође,
Љубав је луда, љубав је бoем.

НЕНАД НИКОЛИЋ

ДОСИТЕЈ, СРБИЈА И КАМЧАТКА ИЛИ О ПРОСВЕЂЕНОМ НАЦИОНАЛИЗМУ

Национализам треба да је и по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, чесћивост. Ваљаност и чесћивост и првокласност не само српска, него човечанска.

Исидора Секулић¹

Одувек омиљен у српском народу, толико да му ни негативне оцене великана попут Његоша или Вука нису могле умањити славу — напротив, на њих су те речи бациле сенку — Доситеј Обрадовић је често био тема различитих огледа, од студија усмерених на карактеристике његовог дела до есеја који су у први план стављали његове личне особине; у најопштијој културној представи, пак, ти аспекти су се повезали у целовиту слику фигуре *српског просветитеља и родољуба*. Будући најчешће посматран као народни учитељ који се снагом здравог разума борио против заблуда и предрасуда, као најкраћа карактеристика Доситејевог рада лако би се могао узети наслов његове збирке есеја *Совјетски здраваго разума*, у којој се налази и чувени апел „Књиге, браћо моја, књиге, а не звона и прапорце!”² често навођен као један од многих доказа Доситејевог црквеноборства. Међутим, Доситеј је био и прави верник осамнаестог века — уз *Сократи*, оличење критичког принципа

¹ Исидора Секулић, „Културни национализам” (1912—13), у: *Говор и језик. Мир и немир (Сабрана дела Исидоре Секулић, књ. 10)*, Југославијапублик — „Вук Караџић”, Београд 1985, 293.

² Доситеј Обрадовић, *Совјетски здраваго разума* (1784), у: *Дела Доситеја Обрадовића* (пето, државно издање), Београд 1911, 103.

и заступника Доситеју тако драгог учења *еџичкоџ инџелекџуализма* да је човек по природи добар и да зло чини само из незнања, друга велика фигура његове мисли је *Христџ*, за кога у првом есеју *Совјеџа здраваџо разума* „О љубови” Доситеј каже да „све житије и наука нашег небесног учитеља није ништа друго него *љубов*”,³ а њу дефинише као „радост о совершенствима другога, или ти с другим речма: љубов је непрестана жеља и настојање, благополучије и совершенство они’ које љубимо узроковати”.⁴ Христ и Сократ, као љубав и разум, битно су обележили Доситејев живот и рад на ползу српског народа, ка којем је својом универзалном и свечовечанском хришћанском љубављу ипак био највише окренут. Уверен да *нацију* пре свега чине *род* и *језик*, овај полиглота је више од свега држао до свог матерњег језика, и то не само као националне карактеристике, већ пре свега као средства којим свој род може *научиџи* да самостално мисли, али и *охрабриџи* да се мишљењем служи. Када је у предисловију аутобиографије *Живоџ и џрикљученија* написао да „ваља се мало и усудити и почети мислити како ће људи на сто година после нас мислити, ако нисмо ради остати всегда у првој простоти и детињству”,⁵ Доситеј је употребио исту метафору којом ће Кант годину дана касније у свом чувеном *Одџвору на џиџање: Шџа је џросвећеносџ?* дефинисати просвећеност као излазак из стања незрелости, самоскривљене одсуством храбрости да се употребљава сопствени разум.⁶ Стављајући у први план *мишљење*, Доситеј је учинио велики искорак у односу на идеје просвећености већ више од деценије присутне у српској култури: док је Захарија Орфелин, још један типичан човек осамнаестог века, Србима желео да пренесе многа *знања*, прикупљена са разних страна и из најразличитијих књига, Доситеј је у предисловију *Собранију разних наравоучиџелних вешчеј* истакао да омладину треба „паметно мислити учити: а кад се један ред ум наш на прави пут постави, и по њему напредовати обикне, онда ће и сам о себи управ ходи-

³ Исто, 100, истакао Н. Н.

⁴ Исто, 98.

⁵ Доситеј Обрадовић, *Живоџ и џрикљученија* (1783, 1788), у: *Дела Досиџеја Обрадовића*, 14.

⁶ „*Просвећеносџ је излазак човеков из сџања самоскривљене незрелосџи. Незрелосџ је немоћ да се свој разум употребљава без вођства неког другог. Та незрелост је самоскривљена онда кад њен узрок не лежи у недостатку разума, него у помањкању одлучности и храбрости да се њиме служи без туђег руковођења. Sapere aude! Имај храбрости да се служиш соџсџвеним разумом! — то је, дакле, лозинка просвећености*” (Immanuel Kant, „Odgovor na pitawe: Šta je prosvećenost?” (Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?, 1784), prevod Danilo Basta, у: *Um i sloboda: spisi iz filozofije istorije, prava i države*, izbor, redakcija prevoda i predgovor Danilo Basta, „Ideje”, Beograd 1974, 43.

ти”.⁷ Зато се значај његовог залагања за слободно мишљење, као принципијелан однос према свету, никада не може пренагласити, и нико ко је о томе говорио као о Доситејевој најистакнутијој карактеристици свакако није грешио.

Не може се, међутим, рећи ни да је жеља Павла Поповића да у пригодном говору *Пред спомеником Доситијејевим истакне сџилске вредности* његовог дела неоправдана, али ако је те 1914. године пажњу усмерио на оно по чему је Доситеј „млад, свеж, жив, читак ... одличан писац, првокласни стилист, узор и магистар у тешкој уметности писања”,⁸ ипак је четири године касније предавање *Доситијеј Обрадовић у Енглеској* — одржано на King’s College-у у Лондону, са жељом да говори о Србину који је први упознао, заволео и преводио Енглеze пробуди симпатије тамошње публике за ратног савезника на Балкану — завршио упечатљивом сликом Доситеја у устаничком Београду, изузетно пластичном и одлично исприповеданом:

На крају устаници заузму Београд и Доситеј уђе у њ одмах 6. августа 1807. г. да у њему остане до своје смрти. „Како сам дошао у овај ваздух — пише он — почео сам се обнављати, и у мало дана збити ће се са мном оно што пише о Неману књазу асирском: И обратисја кожа јего јако кожа отрочата млада”.

Ви можете замислити слику како га радо примише устаници, који имађаху тако велику потребу за ученим људима! Био је поздрављен као Анахарсис међу Скитима, поштован као Волтер у Фернеју, сматран као премудри патријарх народа српског. А он беше чедан у раду за Србију и помагаше где год могаше. Беше послан у Срем у нарочитој мисији, затим у Букурешт да преговара са руским трупама које тада беху тамо. Беше члан Правителства ујшгег Совјета и члан Владе, јер је био изабран за Министра Просвете (Попечитељ Просвјешченија). Има много доказа који нам показују како га је много ценио и сам Карађорђе а тако и други главари српски. Једино га је Аустрија мрзела, и барон Зимбашен, војни управник Петроварадина изда наредбу пограничној стражи да га убију чим га опазе. Аустријски идиоти, који за Србе нису знали ништа друго него да их убијају чим их виде.

Као што се је могло очекивати Доситејев главни рад био је на Просвети, на оснивању школа. Он оснује у Београду тзв. Велику Школу, од које се доцније развије Универзитет. Оснује Јавну Књижницу, већином од својих књига. Много се трудио да

⁷ Доситеј Обрадовић, *Собраније разних наравоучителних вещчеј* (1793), у: *Дела Доситијеја Обрадовића*; 266.

⁸ Павле Поповић, „Пред спомеником Доситијејевим [Говор држан приликом откривања споменика Доситију Обрадовићу]” (1914), у: *Нова књижевност I: Од Доситијеја до Вука и Сџерије*, приредио Предраг Палавестра (*Сабрана дела Павла Поповића*, књ. 5), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 40.

подигне штампарију и највећа му жеља беше да његова најбоља књига буде у њој штампана. Он је одиста и радио на својој последњој књизи, на лабудовој песми, како је он сам назива. Радио је по мало, као старац, у међувремену које му је остајало после државних послова. Све је око њега дисало ратом. Ту су биле образоване чете, вршен пренос муниције. Атмосфера је била пуна опасности и крви, калдрма је одјекивала од топота коња на товарених војничком опремом и које је водио понеки ратник препланула лица. А издалека се могао чути звук трубе или удар добоша; а тамо у једној белој старинској српској кући на Дорћолу, уз чије се зидове пузала винова лоза и допирала до крова, седео је *Он*. Табак сиве хартије био је пред њим, у руци му је било гушће перо и писао је последњу главу своје последње књиге.⁹

Доситејево *родољубље* манифестовано преласком у устаничку Србију — којој је претходно из Трста, на самом почетку устанка, уз *Пјесну на инсурекцију Србијанов* послао и половину своје скромне уштеђевине — и пре и после Павла Поповића многи су истицали као важну црту Доситејеве фигуре, а она је данас нарочито наглашена прошлогодишњом одлуком да се државна прослава Доситејевог јубилеја веже баш за његов прелазак у Србију, иако је, рецимо, ове године 225. годишњица почетка Доситејевог књижевног рада, а 2011. године биће двеста година од Доситејеве смрти и сто година од претходне велике државне прославе, у склопу које је штампано познато једнотомно „пето, државно издање” *Дела Доситејева Обрадовића*. Стављено у први план, како се Доситејево родољубље односи према његовим идејама просвећености?

Доситејев „одлазак у Србију био је, заправо, чин који је нужно произлазио из свега онога што је он до тада учио и писао”,¹⁰ тврди Јован Деретић, за кога „од три велика опредељења нашег просветитеља: бекство из манастира, почетак књижевног рада и одлазак у устаничку Србију, за разумевање његове природе најзанимљивије је и најзначајније ово последње”.¹¹ Шта је у основи Доситејевог опредељења да пређе у Србију? Који је то аспект његовог учења и писања учинио тај прелазак *неопходним*?

Са једне стране је у питању *љубав према свом народу*, „непрестана жеља и настојање, благополучије и совершенство они”

⁹ Павле Поповић, „Доситеј Обрадовић у Енглеској [Предавање држано у King’s College-у у Лондону 19. фебруара 1918. г.]” (1919), превео Владимир М. Вукмировић, у: *Нова књижевност I: Од Доситејева до Вука и Стијерије*, 55—56.

¹⁰ Јован Деретић, „Проблеми књижевног језика (Анализа есеја *Јеси ли погодно у првостом дијалекту на штампану што издавати*)” (1963), у: *Доситеј и његово доба*, Филолошки факултет, Београд 1969, 67.

¹¹ Јован Деретић, „Проблеми књижевног језика”, 66.

које љубимо узроковати”, док са друге стране стоји увереност у *важност личног примера*, речи потврђених егзистенцијом: „големи утицај Доситеја на Србе и објашњава се, између осталог, и сагласношћу његова живота и његових дела”,¹² пише Мита Костић. Потоње је, колико год битно за свакога ко жели да буде озбиљно схваћен, за Доситеја било нарочито важно, јер он пред српску публику није иступио *Совјетима здраваго разума* — како је планирао и *Писмом Хараламјију* их најавио — него аутобиографијом *Живој и њриклъченија*, да примером сопствених заблуда поучи српску омладину. Међутим, *џоучности* Доситејеве аутобиографије није толико у експлицитним ставовима о различитим питањима доба просвећености, већ она највећи значај има када је препознамо као „причу о узорном животу”¹³ чији је кључни захтев бити „савремен и зрео” заправо „захтев за потпуним складом егзистенције и епохе, бића и времена, али је то и захтев за правилом, а не инцидентом у људском постојању”¹⁴ — тај захтев се испоставља из смисла целине *Живојта и њриклъченија*, а не партикуларним рационалистичким налозима у њему присутним, што је и највећи Доситејев искорак у односу на раније писце склоне просвећености. Док Орфелин жели да своје читаоце снабде разним знањима као *инструментима њраксе*, Доситеј жели да их *осџособи да мисле*, како би самосталним и слободним мишљењем поновили његов пут, како би и они од заблуда стигли до просвећеног бића. Због *рефџураџивне* поучности Доситејево мишљење је неодвојиво од његове *еџзистџенције*, коју је тако, започињањем јавне делатности аутобиографијом, Доситеј поставио као *џаранџ* своје мисли. Због тога је Доситејев једини могући пут у *Србију*, јер је читаво Доситејево дело обележено тиме што је он *из Србије*.

Наравно, Доситеј *није* из Србије и први пут је на њену територију са намером да ту и остане ступио 1807. године; највећи део његовог живота Србија, уосталом, није ни постојала. Али већ 1782. године, уписујући се у матрикуле универзитета у Халеу, Доситеј је у рубрици „Patria, genus” — у коју је требало унети податке о држављанству — забележио да је „servianus”,¹⁵

¹² Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској њерсеџџивџи XVIII и XIX века*, Српска академија наука, Београд 1952, 9.

¹³ Мило Ломпар, „Дух просвећености у српској аутобиографији”, у зборнику: *Живој и дело Доситеја Обрадовића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 433.

¹⁴ Исто, 434.

¹⁵ Каталин Хегедиш-Ковачевић, „Доситеј Обрадовић у матрикулама Халског универзитета”, у зборнику: *Доситеј Обрадовић — човек и дело међу народима*, *Научни сасџанак славџста у Вукове дане*, 19/2; Међународни славџстички центар, Београд 1990, 368.

што је тумачено као знак да се „*сјонџано и инсјинкџивно* декларисао за Servianusa, за Србина и тако постао први од српских студената халског универзитета који је одбацио правно и званично схватање Servianusa као топонима и користио га у смислу етнонима, припадника српске етничке групације”.¹⁶ Међутим, није ли вероватније да се иза тог геста налазило *дубоко ђромишљање о сојсјивеном иденџиџеџу*, јер се зна да је приликом уписа на универзитет у Халеу — а потом и Лајпцигу — користио своје мирско име Димитрије, и то „га је Обрадовић користио само у ова два случаја, док се пре и касније конзервентно [консеквентно или конзервативно?] држао свог калуђерског имена Доситеја”,¹⁷ а у аутобиографији је забележио и да се у Халеу „преобучем у светске грешне ’аљине, ка’ и остали људи човеческога чина”?¹⁸ Зато је уписивање у матрикуле као „Demetrius Obradovics Servianus” последица *суџиџински* успостављене везе са Србијом: „та Србија из које је дошао Доситеј, иако никада пре у њој није ни био, била је земља очувана и створена унутар једног дугог симболичног памћења, оличена у културноисторијској свести коју је баш човек новог доба, у много чему склон да прихвати његове вредности, желео да освоји у свом запису”,¹⁹ објавивши тако дубоку одређеност свог идентитета српством, која га је две и по деценије касније, стављајући га на „неизбежну стазу која човека наводи да се сретне са собом”²⁰ — довела до Србије.

Међутим, посматран из перспективе романтичарски схваћеног национализма, Доситејев национализам је *скоро нејримџан*, јер иако га је на крају животног пута довео до Србије, он је увек пре био усмерен ка *џојединцу* него ка нацији као целини: залажући се за слободно мишљење, Доситеј је апеловао на самоизграђивање сваког појединца, његово постављање као сопственог циља, окренутост будућности у којој ће се појединци остварити као субјекти, ослобађајући се не само црквених и догми народних обичаја, већ и *међуџозиције човека џросвећености* каквог је замишљао Орфелин, опремљеног модерним знањима, али задржаног у зависности према ауторитетима спољашњим разуму и, отуда, самом субјекту. Од таквог човека просвећености Доситеј је желео да своје читаоце усмери ка

¹⁶ Каталин Хегедиш-Ковачевић, нав. дело, 370, истакао Н. Н.

¹⁷ Исто, 368.

¹⁸ Доситеј Обрадовић, *Живоџ и џрикљученија*, 80.

¹⁹ Мило Ломпар, „Етида за Јована Деретића”, Нови Сад, *Летџоџис Матџице срџске*, год. 178, књ. 469, св. 6, јун 2002, 900 (прештампано у незнатно измењеном облику и под насловом „Доситеј” у: Мило Ломпар: *Моралистџички фрагменџи*, Народна књига, Београд 2007, 85—87).

²⁰ Исто, 900.

просвећеном човеку, који је истовремено и *појединац*, али и *универзални пример*, јер просвећено биће, засновано на универзалности ума, не може постојати као изузетак, већ себе увек мора тражити као правило. Где је, онда, ту место Србије?

Иако се на први поглед не види тако јасно, оно је, заправо, *пресудно* за Доситејево дело и његов одлазак у Србију као „чин који је нужно произлазио из свега онога што је он до тада учио и писао” није само последица тога што „устанак је његовој науци пружио прилику какву су сви просветитељи прижељкивали: да почне од самог почетка, да подиже зграду знања и морала на властитим темељима”.²¹ Иако је то несумњиво морао бити изазов за Доситеја, ипак се његов прелазак у Србију не може поистоветити са жељама мислилаца просвећености да учествују у формирању новог друштва, јер код Доситеја постоји нешто што се у Волтеровом односу са Фридрихом Великим, или Дидроовом са Катарином Великом, не може препознати: Доситејеве идеје су од самог почетка његовог рада *бићно одређене национализмом*, први пут успостављеним кроз љубав према народу, и то не као апстрактној целини, већ у односу са *конкретним* Српкињама и Србима. О почетку свог књижевног рада пошто је прешао у Далматинско Косово Доситеј у аутобиографији пише:

Пребудем у дому попа Аврама Симића један месец. Ови имађаше беседе Златоустога на дјejанија апостолска; ту и’ станем опет с прилеженијем читати и нека места, која би ми најугоднија била, преписивати. Његова најстарија кћи Јелена замоли ме да јој што из те књиге просто српски преведем. Тада ја све оно што сам већ био за се преписао, преведем на просто, и, за учинити да овој прекрасној дјевици читање тога буде пријатније, расположим то на главе, почињући сваку по азбуки. Она је то тако радо читала и томе се толико радовала, колико да је сву мудрост Соломонову у она два три табака имала. То су други с великом молбом од ње просили и преписивали; и тако се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом „Доситејеве буквице”. Ово је први повод и узрок да се у мени велика жеља заче и роди, да ми само дотле Бог дарује живот док што српски на штампу издам и прекрасним кћерма и синовом рода мојега соопштим.²²

Дакле, идеја о писању на српском језику је *старија* од Доситејевих идеја просвећености, баш као што је и жеља за поучавањем *преишходила* његовом упознавању са савременом мишљу осамнаестог века. Управо је *идагошка комјоненџа* Доситејевог

²¹ Јован Деретић, „Проблеми књижевног језика”, 67.

²² Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија*, 56.

дела, која потиче из љубави, *пресудно одредила како ће Доситеј писати*, док је са друге стране широко упознавање филозофије осамнаестог века променило садржај кроз који се његова љубав према роду испољавала: Доситеј је престао да поучава речима светих отаца и почео да се залаже за слободно мишљење и хришћанство засновано на јеванђељу и здравом разуму, а љубав према Србима која је увек управљала Доситејевом педагогијом условила је да не пише опширне студије о, рецимо, проблемима материјализма, слободне воље, питањима етике... — а за шта је дао довољно доказа да је био способан — већ да књижевни рад започне аутобиографијом у којој је сопственим примером успоставио образац кретања од религиозних заблуда до просвећеног бића, да би затим у свим својим књигама Србима пријемчиво представљао модерну европску мисао, увек од њих тражећи да се пре свега усуде да слободно мисле. Зато се *реџорика* — која „делује у правцу у ком је Доситеј хтео да делује целим својим књижевно-просветитељским радом”²³ — „не појављује код њега само као карактеристика израза ..., она такође одређује битније структуралне односе дела”,²⁴ а препознаје се већ у самом *избору тема* о којима ће писати и *језика* на којем ће то чинити.

Пошто је и пре него што је о Србији почео размишљати као о модерној нацији Доситејев рад био одређен љубављу за Србе, у изјашњавању да је *из Србије* препознаје се *двосјрука мотивација*: оно са једне стране свакако подразумева „духовно-историјску свест о Србији”,²⁵ али се са друге стране представља о Србији ствара и кроз љубав за појединце, који су, пак, битно одређени својим српским родом и, пресудно, српским језиком, чиме се и преко појединаца у Доситејево писање враћа колективно начело, па из *своја два колективитета*, духовно историјске и културноисторијске представе о Србији и схватања Србије као заједнице појединаца које повезују род и језик и које треба поучавати, израста оно што ће за Доситејев национализам бити кључно: *Доситеј Србију жели као солидарну заједницу просвећених појединаца*. Ово би се могло неке учинити као контрадикторан захтев, јер се често сматра да би просвећени појединац требало да је окренут само универзалним, свечовечанским, а не националним, партикуларним вредностима,

²³ Јован Деретић, *Поетика просвећивања: књижевности и наука у делу Доситеја Обрадовића* (1974, као *Поетика Доситеја Обрадовића*), „Књижевне новине”, Београд 1989, 36.

²⁴ Јован Деретић, *Поетика просвећивања: књижевности и наука у делу Доситеја Обрадовића*, 38.

²⁵ Мило Ломпар, „Етида за Јована Деретића”, 899—900.

али како су народи међусобно подељени пре свега језицима, а потом и другим својим специфичностима, свака универзална вредност мора се остварити у оквиру датости националне партикуларности. Због тога Доситејев *космополиџизам и национализам нису суiproиситављени*, већ њихов спој представља начин на који се у *конкретној нацији остварује универзални идеал просвећености*. Доситејев национализам је универзалан јер није искључив и не ставља српску изнад других нација, већ је последица општег захтева да свако брине о роду и језику у којима је рођен. *Љубав према најближима*, без које нема хришћанске љубави, *аксиом* је Доситејевог просветитељског рада и његовог национализма: љубав је Доситејева *егзистенцијална основа*, на којој је, упознајући се са европском филозофијом осамнаестог века, успоставио сопствени облик просвећености, због чега је, док се у својим филозофским опредељењима кретао од Јерусалима до Атине, у љубави према српским кћерима и синовима остајао непромењен. Прво поглавље *Совјетџа здраваго разума* у којем се љубав дефинише као „непрестана жеља и настојање, благополучије и совершенство они’ које љубимо узроковати”, знак је *довршене интeгратије Доситејевог егзистенцијалне и филозофске мисли*. Од љубави према конкретној девојци, преко љубави према свим девојкама, будућим мајкама народа, Доситеј је стигао до љубави за Србију, али иако је љубав претходила мишљењу, њено испољавање је у тесној вези са добом просвећености: већ у време састављања букваца значила је помоћ у образовању љубљених и тим схватањем љубљених као *субјеката*, а не објеката љубави, Доситеј се приближио Кантовом етичком императиву који налаже да *други буде циљ, а не средство*, што су касније усвојене идеје просвећености додатно нагласиле. Због тога се Доситејево *из Србије* — а „Доситеј је *aus Serbien* или није Доситеј”²⁶ — налази на *размеђи прошлости и будућности*: полазећи од културноисторијске прошлости, оно гледа ка будућности у којој Србија треба да постоји као модерна нација, солидарна заједница просвећених појединаца повезаних родом, језиком и међусобном љубављу. Зато Доситејев пут у Србију заиста јесте нужна консеквенца његовог дотадашњег рада, тренутак у којем су се његова егзистенција и мишљење нашли у највећој сагласности.

Како је, међутим, онда могуће да је Доситеј планирао да Србију и *најусији*? 25. августа 1810. године из Београда је писао игуманима Димитрију крушедолском и Софронију велико-реметском:

²⁶ Исто, 900.

Чудновита је ствар владајућа човекова страст! У старости показује се напраситија него у младости, зашто се стар већ другом не нада животу; не сумња да ће скоро у оставку поћи и да ће у дуго бездејствије доћи. Чрезвичајан је сврабеж књигоиздавања! Хоће да штампа, било како било и да би право знао, да ће му се у наштампаној хартији сир у бакалницама замотавати. Признати ваља да је и штампарија од многога ограјисала! Све ја то знам, не тајим, слободно кажем: често сам себи преко носа бацам. Ал' ми то све ништа не помаже: типоманија је необуздана! Пошао сам тим путем, ваља вући напред, ил' ми се хоће, ил' неће. Втора част моји' „Собранија вешти” ваља да се изда, да би' знао у Камчатку поћи! — Ако се овде наскоро каква уредба не уведе и ако се штампарија не намести — с Богом, моји бели дворови! Топи се, мој великолепни подруме са буради напуњени вином! Ишчезнуће од очију моји' покрај зидова насађене липе; прегорећу и прежалити моју шарену краву и шарено теле, што ми је војвода Молер поклонιο. Свему ћу томе окренути леђа и гди му драго штампарији поћи.²⁷

Како је, дакле, могућ Доситејев пут од Србије ка Камчатки?

Описујући „сврабеж књигоиздавања” као *сѣрасѣи*, Доситеј са једне стране себи „преко носа баца” своју жељу за штампањем као претерану, али је очигледно да од ње не одустаје, напротив — он у писму *даје маха својој сѣрасѣи*. Схватан као човек мере, Доситеј се ретко повезује са страстима; неупоредиво чешће се сматра баш супротно, да су страсти од њега далеко. Међутим, за Доситеја страст *није нежѣивна*: по њему су „криве и беспутне све вике и декламације против страсти”, јер „хотети из срца человјеческа ишчупати страсти, то је толико колико лишити га чувствованија, откуд оне своје начело имаду; а хотети човека нечувственим, шта је друго него зактевати да је пањ и камен”.²⁸ Али, само „гди добар расудак с воображенијам влада, ту су страсти од велике ползе”,²⁹ односно иако „оне су човеку то што је добар и успешан ветар ветрилом и корабљу, и без њи' не би се могло ништа ни похвално ни славно исполнити”,³⁰ то је могуће само ако њима крмани здраво расужденије, односно тек када се *сѣрасѣи усађласе са разумом*. С обзиром на Доситејеву снажну рационалност, није изненађујуће што су се на ово приватно писмо сви освртали са *симѣиѣијама*, што у његовој страсти књигоиздавања нико није препо-

²⁷ Доситеј Обрадовић, „[Игуманима: Димитрију крушедолском и Софронију великореметском]” (Београд, 25. август 1810), у: *Домаћа писма*, у: *Дела Доситеја Обрадовића*, 569.

²⁸ Доситеј Обрадовић, *Еѣтика или философија наравоучиѣелна (по системи љ. професора Соави)* (1803), у: *Дела Доситеја Обрадовића*, 379.

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

знао порок, већ је у први план избила Доситејева спремност да се ради књигоиздавања одрекне онога што никада раније није имао, да напусти под старе дане први пут стечену материјалну сигурност и удобност — која га, узгред, није пратила од почетка боравка у Србији³¹ — и да се врати животу сиромашног светског путника који преживљава од књиге до књиге, а све зато да би одговорио *основном налогу своје егзистенције*, који је његова „владајућа страст” постао од када је у Далматинском Косову видео са колико су радости примљене његове буквице, исписане из св. Јована Златоустог. Нарочито у контексту устаничке Србије у којој Доситеј пише ове речи, према свакодневной борби за превласт у Совјету и лукративне позиције у институцијама настајуће државе још равнодушнији него према материјалним добрима којима већ располаже, страст књигоиздавања представља Доситеја у позитивном светлу човека који је и у позним годинама остао у вези са оним што је од младости управљало његовим животом. И баш због тако *саморазумљиво позицијевне* слике ове хумором прожете оцене сопствене страсти, није се постављало питање *шта се десило са Доситејевим родољубљем*, са његовом љубављу према Србији, када је за рачун штампарије био спреман да је напусти. Да ли је то питање избегавано да се не би говорило о Доситејевој националној посусталости и разочараности или је, напротив, његов патриотизам био толико снажан да га ни тај гест није доводио у питање?

Са изузетком запажања Вука Караџића, изузетно малициозних — чега је очигледно и сам Вук био свестан па их за живота није објавио — да би била „срећа, да не бјеше [... Доситеј] прешао у Србију! Зашто он Србији ако није учинио какве штете, ползе није никакве; а себи је учинио штету и срамоту”,³² сви се слажу да би Доситејев долазак у Србију био значајан гест чак и да Доситеј у Србији заиста није ништа радио, а учинио је много. Да је, међутим, поживео да из Србије *и оде*, тај други гест би можда значио *још више*. Он би између Доситејеве љубави према Србији и љубави према књигама успоставио један нов однос. Какав? На први поглед, рекло би се да Доситеј даје предност књигама, и то толико одлучно да је спреман да оде *до краја свейта*, што је у његово време симбо-

³¹ „...Плаће овде никакве нејмам кроме препитанија. Откад сам прешао овде, ни једна 'Географија' није се продала, нити се овде за књиге мари... И сам умерено живим. — Не тужим се, но кажем што јест...” (Доситеј Обрадовић: „[Јовану Димићу у Карловцу]” (Београд, 30. јануар 1810), у: *Домаћа писма*, у: *Дела Доситеја Обрадовића*, 566.

³² Вук Стефановић Караџић, „Примјечанија на предговор Г. Павла Соларића к Мезимцу Доситија Обрадовића (који је наштампан у Будиму 1818.)”,

лисала *Камчайка*.³³ Међутим, ако је од почетка Доситејевог рада — од избора његових тема, преко структуре излагања, па до стила — све било одређено љубављу према Србима, ако се у другом делу *Собранија...* (који је постхумно објавио Павле Соларић под насловом *Мезимац*) препознаје „знак новог патриотизма нашега писца, који би био у вези с општим српским патриотским осећањем насталим од устанка Србије”,³⁴ јер Доситеј овде „цени јунаштво у служби патриотизма, а то је сва нова идеја његова, и коју је, чини се, стекао размишљајући о стварима у Карађорђевој Србији”,³⁵ те када се томе дода да Доситејева „владајућа страст није писање, него ’књигоиздавање’ ..., јер ’књигоиздавање’ обухвата цео онај сложени процес преношења одређених мисли и идеја од писца до његових читалаца”,³⁶ а „мисао на коју ће се наш писац често враћати у *Мезимцу*, и то, изгледа, увек с обзиром на нове српске прилике настале устанком”³⁷ његова је стара мисао о васпитању: „Доситеј верује у скоро чудотворну моћ васпитања. Он сматра да од њега зависи не само срећа појединца него и судбина народа и читавих царстава”³⁸ — јасно је да *Доситеј из Србије хоће да крене ка Камчайки како би се Србији враћио*. Напуштање Србије било би, дакле, *закономерно* љубави за Србију. Иако је преласком у устаничку Србију Доситеј спознао и улогу ратног јунаштва у стварању нације, чак му дао и преимућство, а „идеја нације која је пре за Доситеја била више културни и културно-политички појам, добија у вези са новим догађајима на Балкану свој чисто политички, државно-политички садржај”,³⁹ ипак је из свега што је писао јасно да нацију није могао замислити засновану само на јунаштву, већ ју је увек схватао као солидарну групу људи које повезују исти род и језик, а у модерну нацију просвећене Европе тај народ израста самоизгра-

у: *О језику и књижевности*, књ. II, приредио Милорад Павић (*Сабрана дела Вука Караџића*, књ. XIII), „Просвета”, Београд 1986, 22.

³³ „У Доситејевим помињањима, из године 1788. и 1810, Камчатка се схвата као најудаљенија тачка до које човек може допрети и која, отуда, обележава крај света. То није само Доситејево осећање, јер и Стендал, у књизи *Рим, Напуљ и Фиренца*, илуструје колико је ’у Фиренци’ био далеко од сваке помисли на Лувр тако што, године 1817, ту даљину поистовећује са Камчатком” (Мило Ломпар, *Ајолонови џујокази: есеји о Црњанском*, Службени лист СЦГ, Београд 2004, 175ф).

³⁴ Павле Поповић: „О *Собранију* Доситија Обрадовића” (I део 1938, II део 1939), у: *Нова књижевност I: Од Доситеја до Вука и Штерије*, 179.

³⁵ Павле Поповић, „О *Собранију* Доситија Обрадовића”, 180.

³⁶ Јован Деретић, „Проблеми књижевног језика”. 64.

³⁷ Исто, 66.

³⁸ Исто.

³⁹ Алојз Шмаус (Alois Schmaus), „Дело Доситеја Обрадовића”, Београд, *Мисао*, књ. XLI, св. 7—8, април 1933, 459.

ђивањем сваког његовог припадника у духу просвећености. Није Доситеј случајно на отварању Велике школе прочитао есеј „О дужном почитанију к наукама” (објављен потом као шеста глава *Мезимца*), у којем је истакао да „правда да су ’рана и обрана, то јест земљоделски и војни чин, у свакој држави прве по реду: како при једном детету, ваља га измалена одранити и сачувати. Али науке, занате, корабљеплаванија и купечество доводе благополучије народње к зрелости и совршенству”.⁴⁰ Одсуство штампарије у Србији Доситеј је осећао као запреку у свом раду на народном *усавршавању* и *сазревању*, због чега је пут ка Камчатки закономеран исход животног пута модерног, просвећеног националисте, исто колико је то био и његов долазак у Србију; на супрот томе, останак у Србији без штампарије био би *суйрошан* и његовом мишљењу и његовом родољубљу, јер би био мотивисан или *удобношћу* или *иприсјрасном и нерационалном љубављу* према Србији као апстракцији која је замутила поглед на конкретне Србе о чијој је добробити Доситеј бринуо.

Могло би се, међутим, Доситејевој намери да Србију напусти ради штампарије супротставити његово одушевљење за Сократа, у чијој је биографији забележио и овакву анегдоту: „Вопроси га неко: зашто он штогод не напише, и по себи остави. ’Ја доста говорим,’ одговори он, ’и ако у томе што добра буде, наћиће се ко ће то написати; ако ли не, боље да не остане написано, јер би многи срећнији били да су на песку него на кожи писали!’”⁴¹ Због чега Доситеј не може да буде као Сократ — да само доста говори, а потомству препусти да његове речи забележи или заборави? При чему је, за разлику од Сократа, кога су суграђани осудили на смрт пошто су се добро исмејали његовом лику у Аристофановим комедијама, Доситеј био попечитељ који је на располагању имао Велику школу и општу подршку устаничке елите, и којем усамљени гласови противника попут Ивана Југовића — касније ће се испоставити аустријског шпијуна — нису могли пуно шкодити. Да ли у давању предности штампању над памћењем, чак и онда када би поуздано знао да ће се у „наштампаној хартији сир у бакалницама замотавати”, постоји ипак нешто што „сврабеж књигоиздавања” чини *старијом* — или, ако хоћете, *личнијом* — страшћу од љубави према Србима и Србији?

Већ у свом првом штампаном делу, *Писму Хараламџију*, Доситеј се посредно одриче материјалних награда и саопштава да „мени ће преко мере плаћено бити кад когод од мога рода

⁴⁰ Доситеј Обрадовић: *Мезимац* (1818), у: *Дела Доситеја Обрадовића*, 432.

⁴¹ Доситеј Обрадовић: *Сбораније разних наравоучишелних вешчеј*, 279.

рекне, када нада мном зелена трава нарасти: 'Овде леже његове српске кости! Он је љубио свој род! Вечна му памет!' ".⁴² Већ тада, на почетку свог рада и *nel mezzo del cammin*, Доситеј мисли на посмртни живот, али — он не размишља о животу своје бесмртне душе, већ о животу свог *имена*, свог *јавног бића просветитеља*: разлика између њега и Орфелина, која је пре свега у томе што Доситејев претходник читаоцима представља знање које потиче од ауторитета спољашњег разуму док Доситеј жели да свакога научи да мисли како би постао субјекат свога мишљења, одлично се види у различитим *односима према самоме себи* — док се Орфелин стално скривао, анонимно објављивао своја дела, мистификовао податке о свом животу..., Доситејева дела су без изузетка потписана; чак их је *немогуће* замислити непотписана, јер Доситеј мисао гарантује егзистенцијом, због чега су његова реч и име које иза ње стоји *неодвојиви*. Егзистенцијално одређен љубављу према свом роду, Доситеј жељом да се после смрти спомиње његова љубав према Србима објављује да му је стало да његова дела остану препознатљива и комуникативна, да његове идеје стално врше утицај на народно васпитање, да вазда охрабрују Србе да овладавају мишљењем, чинећи тиме Доситејеву љубав *трајнијом* од његовог живота. „Вечна му памет” из плате коју прижељкује — а коју му је потомство дало, угравирану на гроб у порти београдске Саборне цркве — уобичајена је *хришћанска* формула, али се у њој препознаје и жеља за *свештовним љамћењем*, за *трајањем* Доситејевог имена и његове фигуре просветитеља. Сахрањен као јеромонах, Доситеј се никада није одрекао Бога, али смисао своје егзистенције није могао да веже само за њега: „вечна му памет” којој се нада у себи садржи *хришћанску вечност*, али још више *бескрајности времена* у којем ће га Срби помињати. Доситејев „сврабеж књигоиздавања”, отуда, не потиче само из његових педагошких, љубављу према Србима вођених мотива, већ и из *најфундаменталније егзистенцијалне пошребе* да реши сопствени однос према смрти, да *транцендира смрт*. На то, уосталом, упућује и реченица из писма игуманима у којој Доситеј јасно каже да човекова страст „у старости показује се напраситија него у младости, зашто се стар већ другом не нада животу; не сумња да ће скоро у оставку поћи и да ће у дуго бездјејствије доћи”. Са друге стране, у прижељкивању пута ка Камчатки има можда и нечега што нема везе са књигоиздавањем, што припада *другој* страсти, за путовањем, односно *кретањем као живојном начелу*, већ деценијама рани-

⁴² Доситеј Обрадовић, *Писмо Хараламџију* (1783), у: *Дела Доситеја Обрадовића*, 6.

је отворено признате у још једном чувеном Доситејевом писму, епископу Јосифу Шакабенти, у којем открива „тајни узрок мојега преокружнооколнаго путовања и обилажења ... Ко ли се може у целом животу наситити, на висока брда пењући се, горе и холме прелазећи и у веселовидне долине слазећи?“,⁴³ пита Доситеј, и ту незаситост путовањима пореди са — очигледно водећи рачуна о свом адресату — жељом за спознајом Бога, а свакако мислећи на општу човекову потребу за сазнањем. Ако је облик његове „кругоподобне и волновидне“⁴⁴ линије лепоте „линија његовог властитог животног пута“,⁴⁵ онда се у намераваном путу од Србије ка Камчатки препознаје најдубљи егзистенцијални њокрет Доситејев: у жељи за путовањем ка штампарији у којој ће објавити други део *Собранија*... спојени су начело кретања као основни животни принцип и љубав према нацији као жеља да се ближњи усаврши, које повезују како трагање за сазнањем и самоусавршавањем, тако и егзистенцијална потреба да се превлада осећање сопствене коначности.

У Доситејевом писању се, дакле, препознају две тежње, које су као две стране истог новчића — *старање о ближњима* и *старање о себи*: вођен љубављу према Јелени Симићевој Доситеј почиње да пише, помисливши на читав низ српских девојака попут ње одлучује да своја писанија објављује, да би затим у књигоиздавању на ползу српскога рода пронашао и утеху пред смрћу. Због тога, иако Доситеј писањем решава своју најдубљу егзистенцијалну зебњу, с обзиром на то да то чини вођен љубављу према ближњима, подударном налогу осамнаестог века за самоизграђивањем просвећеног субјекта, не може се рећи да Доситеј Србију користи, да је она *средство* његових појединачних, само на себе усмерених тежњи, јер је она увек *циљ* његовог писања: заједница уређена на принципима просвећености као оквир самоостварења сваког њеног припадника, у којој се и сам Доситеј самоостварује. Доситејев национализам на тај начин омогућава да Доситеј у Србији пронађе *егзистенцијални смисао*, али да се његова *индивидуалност* не изгуби у колективитету апстрактног појма нације, већ напротив — његова је индивидуалност најпотпуније остварена *унутар* модерне нације, као солидарне, на хришћанској љубави и идеалима просвећености засноване заједнице, која брине о благополучију и напретку сваког свог члана. Као место реализације својих припадника, нација за Доситеја никада не може бити

⁴³ Доситеј Обрадовић: „Г. епископу Јосифу од Шакабент“ (Лајпциг, 5. јул 1784), у: *Домаћа писма*, у: *Дела Доситеја Обрадовића*, 528.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Јован Деретић, „Линија лепоте“ (1962), у: *Доситеј и његово доба*, 191.

разлог одустајања од себе или начела, *изговор* за задовољење партикуларних циљева — Доситејев национализам је просвећен и космополитски, јер од посебних нација и појединаца унутар њих очекује да пронађу сопствене путеве ка универзалним вредностима *јеванђеоског хришћанства*, оличеног у љубави међу људима, и *здрвог разума*, који одстрањује предрасуде и зилотизам.

Зашто, међутим, Доситеј *није* напустио Србију и кренуо за штампаријом по свету, макар и до Камчатке ишао? Због чега „он није отишао из Србије, него су га политички догађаји у другој поли 1810 опет одвукли на другу страну”?⁴⁶ Да ли је своју страст књигоиздавања прегорео? То, заиста, није вероватно, већ се пре мора претпоставити да је Доситеј свој одлазак из Србије и тражење штампарије *одложио* док не заврши прече послове: „Знајући да Србија сама не може постићи самосталност, желео је, као и Карађорђе, да она то постигне с помоћу Русије, али само као њезина савезница ... Доситеј је добио задатак да Русе у име народа позове да Србију без икаква услова поседну, организују је и задрже”,⁴⁷ што у однос између Србије и Камчатке уводи *принцип реалности* и *прилагођавања околностима*, с обзиром на циљ који је увек пред очима: модерна Србија просвећених појединаца. Књигоиздавање је Доситејева „владајућа страст”, а пут ка Камчатки треба да допринесе ономе што је још 1784. године, у овде већ цитираном писму Јосифу Шакабенти, Доситеј сматрао најважнијим за модерну државу: премда је „воопште карактер славеносрпског народа чист, мужествен и херојически... Једно само потребују, но ово више од полак чини: *воспитаније*”.⁴⁸ Ипак, штампање другог дела *Собранија...*, које доноси нов поглед на значај државе и јунаштва, Доситеј одлаже баш зато што у њему истиче „да су ’рана и обрана, то јест земљеделски и војни чин, у свакој држави прве по реду: како при једном детету, ваља га измалена одржити и сачувати”. *Собраније...* му се извесно и даље јавља у сновима и тражи да буде штампано, али са тим ваља причекати док се не учини све што је потребно да се млада Србија „одрани и сачува” — колико је логично што Доситеј намерава да напусти Србију да би штампао други део *Собранија...*, толико је логично и што то одлаже док не заврши са државним пословима: одлазак у дипломатску мисију је *услов* штампања, јер би без српске државе и штампарија у Београду

⁴⁶ Мита Костић, *Доситеј Обрадовић у историјској перспективи XVIII и XIX века*, 108.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Доситеј Обрадовић, „Г. епископу Јосифу од Шакабент”, 530.

и Доситејева књига, ма где штампана, били од мале користи. Зато се у томе што Доситеј не одлази ка Камчатки већ у дипломатску мисију препознаје *највећи домеш његовог национализма*, који више није само интелектуални већ је у најбољем смислу те речи *делатни*, активно етички, складан са од почетка Доситејевог књижевног рада постављеним циљем да речи буду потврђене егзистенцијом. Доситејево кретање ка Камчатки у тренутку у којем Србији прети пропаст устанка обесмислило би оно што је у основи његовог национализма — љубав за Србе и Србију.

Доситејев национализам је, дакле, модеран, на идејама просвећености заснован однос према нацији, егзистенцијално утемељен у хришћанској љубави, који као најбитнији елемент Доситејевог идентитета усмерава избор тема и начин на који о њима пише, истовремено задовољавајући и његову најфундаменталнију егзистенцијалну потребу да савлада страх од смрти. Увек окренут *будућности* — како жељом да га име кроз дело које ствара надживи, тако и апелом да сваки Србин слободно мислећи и радећи на себи понови његов пут и постане просвећено биће — Доситеј нацију, као *солидарну заједницу просвећених њојединаца утемељену у језику и њореклу које деле*, никада није видео као средство већ увек као *циљ*, што је кулминирало када је државни посао ставио испред своје књиге, потврђујући тако у позном часу свог живота да брига о себи егзистенцијалну утеху није могла пронаћи у претражавању смрти било каквим дуговечним именом, већ само оним које ће бити памћено по љубави за ближње и Србију. Са друге стране, Доситејева претходна спремност да напусти Србију и пође ка Камчатки показала је да за њега *нација није вредност сама њо себи*, већ да нешто *значи само ако је у складу са идејама просвећености* и ако *омогућава сваком њојединцу да се самооствари*, али одустајање од Камчатке из државних разлога упозорава да је претходни услов за то дефинисана *држава*. Доситејев национализам тако свој коначни и најпотпунији израз добија успостављањем праведног и продуктивног, на хришћанској љубави заснованог односа између *државе-нације* и *њојединца*, што га уз окренутост будућности и доминацију идеја просвећености чини битно *модерним* и *узорним*; ово последње, нажалост, Срби су наредна два века исувише занемаривали у корист удобности, скоро подједнако често од националних интереса *одустајући* или их *злоупотребавајући* као згодан изговор за партикуларне циљеве. То, међутим, не чини Доситејеву узорност мањом; напротив, управо је то ставља пред нас као *задаћак*: да бринући о добробити својих ближњих стварамо заједницу која ће бити место напредовања и самоостварења сваког од нас.

БОРБИЈЕ ВУКОВИЋ

СРПСКА ПОЕЗИЈА НА КРАЈУ XIX ВЕКА: МИЛЕТА ЈАКШИЋ

Репертоар жанрова и метричких елемената код Војислава Илића био је обиман и требало га је смањити. Јакшић је лагано довршавао своје невелико дело (*Песме*, 1899; 1922), у којем се огледају раније тежње и промене започете на крају XIX века. Поред описне лирике, којом се бавио са највише успеха, он прихвата елегију, идилу и баладу, стихове од малог броја слогова до дванаестерца, разноврсне строфе и нестрофичну деобу текста, хетерометрију и моноцентрију. Дужина и композиција песама није утврђена, али се у балади обично приповеда и она је као таква дужа. Позни Јакшић обрађује легенде о Христу и монасима, саставља писма и епиграме и са растојања прати смене у књижевности.

Посебно место код нас Јакшићева описна лирика добила је због тога што је он умео да импресионизам допуни својеврсним реализмом. Овде налазимо пејзаже и описе једног предмета (*Дрен*, *Зова*). Идиле и елегије такође обухватају пејзаж. Елегија *Сивари које су њрошле* говори о непознатој области, где ће можда трајати оно што нестане са земље. Колико год био важан, сам опис није довољан, песма треба да изрази осећања и мисли до којих доводе тајне живота и смрти.

Развој описне лирике истицао је непосредне везе између доживљаја природе и кружног времена које се овде именује у наслову и тексту: *иде зима, њролећње јуњро, вече, њред њодне, недеља њосле њодне, марљ, лејо, крајем окљобра* или *новембар*. Јакшић спаја доба године, дана и ноћи. Позна јесен и зима носе тугу и жалост. У пролеће се читав живот обнавља. Ноћ је доба страха, чаме, утвара и љубавних маштарија. У зимској ноћи се најтеже пати. Летња ноћ води ка тајнама. Јутро ране јесени делује сетно или радосно. Песник настоји да ближе одре-

ди сама осећања, па јесењи дан изгледа као погреб на којем нема плача, кад мину „тренуци бола” и „када се жалост у тугу претвара” (*Данас*).

Ритам природе одговара посебном ритму душевних стања. „Теку, пролазе ко речни вали / твоје радости, твоје печали” (*Ушеха*). Дијалог *Мој пријатељ и ја* изнео је два становишта. Лирски субјект каже да следи „промене радости и туге”, „мили-лина” му је оно чега се други људи боје, „страва гробовске тишине”, самоћа и чама:

*Кад ветар њлаче, и ја шужим с њиме,
Кад дани чаме, чамим с њима и ја,
Умирем скуја с ружама сред зиме,
Будим се, кликћем кад сунце засија:
У тихом жару пролећњега сјаја
Крв ми се зрева, срце живље луба,
Дух ми се свуда са природом сјаја,
Са зимом, смрћу кад она настуба.*

Смрт долази у свако доба и остаје загонетна, болна и лепа, што је главна тема описних и других песама које су настале више гробљанску лирику, при чему се издвајају било епиграмске о пролећу на гробљу или стихови о погребу.

Љубав је шала, обмана и ђаволско искушење. Вила је недоступна и заносно игра, врба постаје жена и слушају монаха, „сеоска кокета” се руга „ћати”. Женска бића оличавају дво-струко схватање љубави која и јесте и није привид. У шаливој идили *Баво*, девојка одлази ђаволу (момку) и не каје се због тога. Лирско *ја* мисли на пропалу љубав и чезне за женом. Поезија као тема губи романтичне одлике. Муза се удаје за трговца. Настала у досадном раду, песма је „артикл” и лоше пролази на тржишту. „Сеоски песник” делује као сеоска луда.

Пејзажиста је на малом платну сликао равницу, шуму, село, гробље и парк. Изузев у песми *Nocturni flores*, у којој са женом гледа земљу из васионе, лирски субјект налази се у пределу или у кући, усамљен и обузет природом коју види. То су најпре кратке песме унете у циклусе *Мртво лишће* и *Зима*, или другде, а почивају на скали тренутних осећања. *Повраћак* описује природу и село. Радње хришћанских легенди одигравају се у далеком простору и на Голготи. Христос је васкрснуо, улази у крчму и благосиља жетеоце. Иако су далеки крајеви слабије описани од природе коју човек непосредно гледа по дану или по ноћи једног доба године, далеке и туђе стране побуђују велику радозналост.

Кад бира предмете, биљке, људско тело, животиње, небеска тела, воду, атмосферске појаве и културне творевине, Јакшић открива и своја уверења. Биљке и животиње створио је Бог и све су вредне. Јакшића хвале зато што је увео жабе у поезију. Он их није први увео и мало их помиње, али жаба није гадна како се тврди од *Библије* наовамо. Са истих разлога певао је инсекте. Пустињак је уместо хлеба јео скакавце. Биљке су основни део природе и показују оно што је у њој лепо, живо и мртво, а лишће и цвеће бивају најважнији знаци годишњих доба.

Пејзажна лирика је смањила удео фигура. Кајсија и вишња нису метафоре за жене већ стварни предмети. Јакшић је прибегао и фигурама. Због учесталих персонификација, природу схватамо и као људско биће. Покров, копрена и вео значе оно што изгледа скривено. Једна група метафора и поређења заснива се на сличностима између појава у природи или природи и културе: вроне = црни плод, црне мреже и рој црних пега; небо пуно звезда = мравињак; сунце = ужарена пећ; магла = зид; гавран = кап мастила; гране = црна харфа, јесења киша = црне жице. Смрт је увек присутна: село = костурница; кућа = мртвачка шкриња; голо дрвеће = сиви костури.

Јакшићев стил посебно је одредила ужа и шира употреба лексике чула коју дајемо на основу друге књиге, где је штампано и доста раних стихова у истим или у новим варијантама.

У области чула слуха преовлађују песма, шапат, глас, уздах и звук уопште; хујање, грмљавина, куцање, жубор, шум, тутањ и звека; звоњава, звиждање и звучање; јецање, јаук; кликтање; хорење, јака; врева, и нота, што је, осим ноте, било већ устаљено. *Певајти*, *песма* и *глас* обично служе као имена разних утисака. Певају и кликте човек и птица. Шапат, уздах и јецај пренели су мирна осећања.

Акустичку разноврсност увећавају споредни звуци: крeket, зујање, лавез, блејање, зуцкање, гукање, завијање, цвркул, мукање, зука, ракољење, какотање, клепет (роде), зрика; граја, жагор, бат, галама, вриска, тепање, грохот, стењање, крик, сркање, кукање, дрека и тапшање, вика, тужење, вапај, ридане, клетва, молитва, благослов и псовка; шумор, шкрипа, ћаркање, шушкање, пуцкање, ромињање, зврцање, шкљоцање, пуцкарање и палба; брујање и одјек; арија и гудба, неколико утисака потеклих од самог ветра и гласни плач.

Звукове највише стварају људи, ветар и животиње. Мада су биљке главни предмети, њихови се звуци ретко чују. Оне шапте, шуме, шушкају, шуморе и јаучу (гране). Реалиста каже: ракољи се кокош, муче теле, зуцне мува.

Ветар шапти, хуји, хучи, пири, уздише, плаче, звони, поседује глас, јеца, звижди, ћарлија, тужи, шушка, гуди, бакће, крешти, фијуче, шумори, ћарка, лупа, мумла, пева, гунђа, цери се, надвикује људе, тресе вратима и производи арију очајања. То су безмало сви звуци ветра код наших аутора. У зимској ноћи ветар улива страх, делује као човек, животиња и фантом или ствара звуковне халуцинације.

Настављајући старијег Јакшића и Војислава, песник је описао ћутање, тишину и оно што постаје немо а што би упутило на тугу, патњу и загонетке живота и смрти. Ћути живо и мртво, „ћуте божје тајне” у очима глувонеме жене. „Оглуви шума”, „ћути лавез паса”, ћуте „гласови живота”, Персонификације и оксиморони овог типа су чести.

Пуста кућа: „Пуста кућа глуво хуји”.

Болесџан дан: „Дан ме гледа и ћути ... Ми се гледамо немо”.

Nocturni flores: „Прошлост је нема, ћути дубоко”.

Смрт: „Тишина хуји, / пучина ћути”.

Супротност звукова и тишине постоји као живот и смрт. Магла „гута” звук и ствара тишину смрти („Ова тишина долази од магле”).

Палету образују (1) бела, (2) црна, (3) зелена, златна, жута, (4) румена, црвена, сура, мрка, сива, плава, (4а) сиња и рујна боја.

Предмет има стварну или могућу боју. Биљке су зелене, жуте, црне, беле, црвене, румене и златне, облаци — бели, црни, златни и сури, а животиње црне и беле. Обојени предмет упада у очи, као црвена лала у *Пролећном јућуру на селу*. Плава шума, златна гора, бела, златна и црна земља, бела и зелена поља оживљавају слику предела. Црно, жуто, бело и златно могу да означе смрт: црно гробље, црна вода, црни ковчег, мртво и жуто лице, жуте кости, мртво лишће = жути лишјеви, бели покров смрти, бели зуби лешине.

Две боје се комбинују према формулама *бело + црно*, *жућо + црно*, *жућо + суро*, *жућо + бело*, *црно + златно*, *румено + бело*, *златно + румено*, *златно + жућо*, *зелено + џлаво*, *бело + зелено*, *црвено + златно* и *бело + сиво*, које описују природу и жене. Црна шума је у белој равнини. У белом пределу зими се виде црне или зелене појаве. Магдалена ставља црвене руже у златну косу. Женски образи личе на румени орашак у златном житу.

Лирика импресионизма обухватила је и светлину. Мада уме да опази лелујаве утиске, Јакшић по томе није изузетан и усваја мању групу лексема: *сјајан*, *свећео*, *месечина*, *зрак*, *сјај*,

свейлостї, сијаїти (се) и блистїаїти (се); засијаїти (се), заблїстїаїти, блиснуйти, сјаїїти, сјаїти, обасјаваїти, сијнуйти, севаїти, синуйти и свейлуцаїти. Помоћу њих најпре се одређују небеска тела и људи: сјајна звезда, сјајне очи. *Мрак, шаман, мрачан, шама; йолушама и йомрчина* улазе у опис природе и душевних стања: мрачно небо над Голготом; сутон тамне душе, Помрчина ствара привиђења. Сенка (сен) прати усамљеног шетача, нијансира визуелне представе: сен мрке таме, или је то метафора за успомене. Епитет *блед* стоји у ранијим или у новим изразима: бледа месечина, бледо злато (= сунце).

Јакшићева поезија обилује температурним утисцима које одређују лексеме: *шоїао, жар, огањ, жега, њећи, врео, жећи; хладан, сїуден, мраз и леден; млак, зрејаїти, зреваїти се, њриїека, њригревак, јара, врућина, шоїлоша, огрејаїти, ражарен, њригреваїти, ужарен, врућ, жеравица, омара, ужећи; цича, ледиїти се, лед, сїуден, сїудеїти, хладиїти, зейсїи, озейсїи, сїуд и засїудиїти.* Јакшић посебно мери топлоту и некад бира лексему која није традиционална. Годишња доба, ноћ, дан и атмосферске појаве стално изазивају помисао на температуру. Сунце даје више топлоте него светлости, која се претвара у огањ. Пламте ражарени зраци. Степовани утисци повећавају тачност описа природе. Врело лето и ледена зима, кад је и сунце ледено, доводе до правих тегоба. Жега летњих дана мори тело и душу. Пусте и ледене зимске ноћи утерују живи страх у кости. Смрт је најближа у зимском леду. Постојана веза људи са природом и временом, температура је неизоставни елеменат пејзажа.

Речник чула додир — *мек, влажан, влага, мокар; сув, шврд, шуйо* и *гладак* — нема битну функцију. Придев *мек* јавља се у неколико ранијих израза: *мека шрава, мека земља и меке жруди* који значе угодне осећаје. Влажан и мокар предео утиче на доживљај позне јесени. *Влажна* женска коса, *влажно* лице и *влажни* лептир били су нови утисци. *Суво златїо, суви лисїи и шврде куле* припадају групи клишеа. Јакшић се мало бавио укусом, али је дао предност слатком, па *сладак, слаїко, сласїи, засладиїти, насладиїти се* и *медан* иду пре назива *жорак, жорчина, жорко, љуїи* и *оїор*. Биље и сунце позног лета производе слатку меланхолију. Патња је горка. Придев *љуїи* и клишеи *љуїи мраз, љуїи бој*, или синтагме *љуїа глад* и *љуїа жећ*, не дотичу сам укус. Миришу тамјан, восак, трава, озон, грожђе, прашина, коса и груди жене, ветар, цвеће, зова, крин, биље, вилино тело, рака, оно што вене, свежа мисао, душа земље и прошлост; ветар носи мирис туђе земље и страног цвећа; смрде ракија и грех.

Формуле спајања утисака, *температура* + *звук*, *боја* + *звук* и *боја* + *температура*, показују чулну разноврсност предела и предмета.

Из дневника: „Пригрева сунце, млак ветар ћарлија...”

Без посла: „раздрагане од пролетњег жара / по ритовима закрекећу жабе”.

Вешар њозне јесени: „Целу ноћ рида црна харфа”.

Несаница: глас вука се „разлеже по белим пољима”.

Стари зајиси: „Ледени пламен / белог колута / зимскога сунца из магле / огрева мене”.

Христос на јују: „Пече сунце врело”, „земља раскрива своје златне груди”.

Споредна формула је такође успешна, као *боја* + *укус*:

Јован Пустинјак: „Трн се црвеним, слатким плодом осу”.

Јакшић не гомила утиске. Он их комбинује. „Студен ћух је пирио с истока / жуто сунце сур је облак скриво (*Рђави њре-нуци*). Зова у пролеће „заблеста мирисним китама ситних, белих звезда” (*Зова*). Летње доба није се овако раније описивало:

Пуца од суше

Бела земљина кора;

Мирише сјарена њрава;

Врућ задах њокошена сена.

(„Мој завичај”)

Време, осећање и мисли о животу и смрти утичу на избор и опажај предмета. У пролеће има више биљака, животиња, звукова, боја, топлоте и светлости, па је тада весело и на гробљу. *Ведро јујиро јарко сунце носи* и *Злајно јујиро ођрезло у роси* дочаравају тренутне утиске и благу смрт у доба ране јесени:

Злајно јујиро ођрезло у роси,

Ђуше доље и луѓ је заћушо,

Само њојок с жубором њроноси

На ѓрудима хладним лишће жушо.

Јакшић је продубио мотив опадања жутог лишћа. *Вешар њозне јесени* и *Новембар* говоре о смрти која природи одузима

лепоту. Нестало је лишће. Остају голе гране. То су предочили моћни стихови:

Грање је золо, црно, празно, / збо је на цбуну пруй.

...

Гробна тишина ти је йала / где ћуји жуџа смрџ.

(„Пролази живот”)

Поетска феноменологија показује чулну вишеструкост предметних знакова смрти, који су црни, жути, бели, златни, зелени, сиви, тихи, звучни, светли, тамни, мрачни, бледи, хладни, ледени, топли, меки, влажни, тупи, мирисни, слатки, горки, а то је добар пример стилског начела по коме је разноврсније оно што делује на осећања или заузима високо место на лествици вредности.

Синестезија обухвата један део речника чула; нема је у епиграму, ни у песми о тешкој патњи, ни у свим описима ведрих предела.

Преношење из зоне чула вида у зону чула слуха

На месечини: „Тихо месец сјаје, / влажна магла плови”.

Повраћак из љља: „За равницом тихо тоне / сјајног сунца полукруг”. Над кућом „тихо блиста месец виторог”.

Шетња у ноћи: „Зрак месечев дрхти кроз клонуле гране / И тихо испреда сенчице и мреже”.

Маријин вео: ветрови разносе комаде вела од беле свиле који се опажају с јесени — „на тихом сунцу када шума руди”.

Тихо сунце иде са белом и руменом бојом. *Тиха светлост* је обично бела.

Славуј: „На заспалом цбуну тихо је дрхтала / месечина бела, туга месечева”.

У ноћи: „Месец тихо завирује / у моја окна”; „бела му светлост на зиду мирује”.

Усамљеник у зимској ноћи машта о жени: „Тихо ко звезда кад небом полети / врх бела снега доћ’ ћеш милој мети” (*Очекивање*). Свршетак је шаљив: „На окна лупеж ветар ми улеће: Будало, спавај! — Она доћи неће!” У каснијој варијанти стоји: „тајно ко звезда”.

Ноћна шајна: „Кроз грање се у потоку / огледа / са висине звезда тиха / и бледа”.

Звезде: далекој „звездици” познате су „божје тајне”, али је она „слаба гласа”, па кад „њезин шапат с те висине пође / оглуви и умре док до тебе дође”.

Бушајни: звезде „одискони туже” и „ћуте, вену тихо као руже”.

Ноћ у њустини: садржи другу персонификацију: „Немо сијају звезде божја ока”.

Једног пролећњег дана: дивља воћка по гробовима шири „тихе сенке”.

Nocturni flores: буква у „немој” гори „поноћне сенке тихо одмара”.

Ноћ: „као сенка ући међу тихе сени”.

Мешаморфоза: „Топло сунце грџом се смејало”.

Nocturni flores: „И крст на кули тихо светлуца”.

Стих је доцније измењен па гласи: „И крст на кули мирно светлуца”.

Виђење звука

У вече: „Песма звони” као „звук сребрн са танка звоника”.

Једног пролећњег дана: „Звона брује: звуци светли и весели”.

Звуци постају голубови који „гучу и жагоре, / гњурају се, топе, у сунчано море”. У тој елегiji говори се и о погребу.

Повраћак из њоља: „Танки прах се злати, бела мома пева, / у песми јој сребро и за косом цвет”. „Мали погреб”: почетак „мрачне песме”.

Преношење из зоне чула вида у зону чула додир

Писмо из манасџира: „Па кад ограну месечина мека, / из ћелије се невиђен украде”. Монах иде на састанак са женом.

Лейња ноћ: у коси „разблудне” ноћи „горе корали” и сија бисер, груди су јој „мирисаве” и „меке ко лабудово паперје”. Поређење *меких* груди ноћи са лабудовим паперјем блиско је метафори лабуда (= жена).

Ноћ није еротична у стиху: „земљу прихваћа ноћ на груди меке” (*Време*).

Додир звука

Имао сам: „Имао сам фрулу мека гласа”.

Фрула је метафора за жену.

Шумско језеро: песма шумских лептирица је „мека”.

*Како је лејо сунце, како сија
Клонулим жаром ко студеним златом!
Чује се каикад рајав глас гаврана
Из њоља негде са црног орања
Као ишћање бачено у просјор
Над загонетком мучнога ћућања.*

(„Велика тишина”)

Када смрт наступа, све је тихо и загонетно. Тиха жалост „у пољу ћути”, „гавран ћути немо опоменут / дубоком збиљом огромне тишине”. *Рајав глас* узалуд покушава да разбије тишину. Сјај клонулог жара и студено злато сунца, па црна боја оранице, стварају особену комбинацију помоћу које се наговештава доживљај велике тишине (= смрт).

Под кулом цара Лазара: камење „тупо звечи ко мртвачке кости”.

Туйи звук упућује на тешку смрт.

Укус звука

О, љубави слајка, ишчице безбрижна...: „Твоја медна песма ту се не разлеже / да ме крепи надом за ведрије дане”.

Ноћ на реци: песник је мамио вилу „слатким звуком / у љубави и немиру”.

Заљубљена у „црног духа”, вила бродарица се није освртала на песника, и мртва лежи на дну реке. Балада не каже зашто је и како вила утопљена.

У пролеће: „А пољупца слатка јека, / ко харфине јечи струне, / ручица је њена мека”.

Једног пролећњег дана: славуј на гробљу „пева слатку ноту / о сунцу, о цвећу, о вечном животу”.

У *Песмама* из 1922, уместо „пева слатку ноту”, стоји: „пева стару ноту”.

Горки звуци су веома ретки: „плач се чује, и уздаси горки с њим” (*Жрџива*);
„горке речи” (*Стара њрича*).

Температура звука

Не могу ти рећи: мушкарац не успева да каже драгој колико је воли

јер му се „речи следе”.

Зимско се суннице кроз облак њробија: „Прнула би топла песма с мојих груди / да весело твом се прозору упути”.

Романтичари кажу: песма лети, јато песама, крила песме; глагол *њрнуџи* упућује на метафору песма = птица.

Виђење мириса и виђење тишине

Писмо из манасџира: „Вотњак у цвету креће се, беласа, / облак мириса поветарац лије”. *Облак* ствара визуелну представу о мирису. Стих пружа и аналогију мирис = вода: поветарац *лије* мирис.

Ова тишина: магла „тишину везе”.

Звук мириса и гранична формула укус мириса

Вила: „Мирисом јој тело ђарка”.

Сџавају џуџољци: разлиће се „шуштање умилно / са мирисом цвећа и зелене траве”.

Крајње куће: „мирисом их горким” запаја „дивља, опора душа апте и кукуте”.

Дивље биљке имају *душу*. Ово су ретке персонификације.

Синестезију и њој блиске изразе понајвише одређују лексеме *џих*, *џихо* и *мек* спојене с називима за визуелне и остале утиске. Стих: „У тихом жару пролетњега сјаја” (*Мој џријашељ и ја*) повезује *жар* и *џихи сјај*. Главне формуле иду и са групом ствари које ђуте или остају неме и глуве. То је пример увођења синестезије у круг основних тема неког песника. Светлост је тиха и бела. У несинестезијском опису, тих ће бити један а светао или бео други предмет. *Тихо* је у шуми око гроба непознатог монаха; *беле* руже на гробу ствара месечина која пада кроз гране (*Nocturni flores*). „Анахорета”: „тихо почива бели покров смрти”.

Александар Блок је чезнуо за *тихим и белим* светом. *Тихо + бело и тихо + светло* код Јакшића стоје у описима природе, мирних појава и смрти. Годишња доба, дан и ноћ мирно теку.

Синестезија мало кад преноси доживљај пролећа, обнове живота и радости, којима се и Јакшић бавио. *Дрен* пружа алузије на хајдучке борбе и на веровања у чаробну моћ дреновине. У завршној строфи развија се аналогија светлост = вода:

*Под кишом, њему само што је даћа
Он стоји погнути и на њега лоји
Сунчано цвеће и кроји га, тоји,
Ко сјајним њуском расшитољено злато.*

Расшитољено злато спаја метафоре воде (= светлост), цвећа и злата (= сунце). Дрен се расцветао у пљусковима кише и светлости, задојен силама васкрсле природе. Хајдуци у то доба почињу нови живот.

Алузије срећемо у доцнијим периоду. *Писмо из манастира* завршава се као *Дон Кихот* речју *вале* (збогом). Јакшић је написао и песму о јунаку тог романа. Приповетке (*Мирна времена*, 1935) дају описе предела и гробља, али ту је синестезија занемарена као и у позним стиховима.

*

Хронолошке границе књижевних периода су отворене, у исто време постоје разнородне тежње, па и оне које немају довољно историјских заслуга. Крајем деведесетих година, романтизам је успорио промене и стога његови настављачи остају иза војислависта који полако иду новим путевима. Јакшић није остварио своје могућности. По Дучићу, он је био „декадент и не знајући за декадентску школу” у Паризу, „био је футуриста, и не знајући за италијански футуризам који је тек десетину година доцније рођен у Милану” (*Моји сајућници*). Дучић не новоди примере и не знамо шта он разуме под „футуризмом”, али напомена о декаденту није спорна. Лафоргове строфе о ветру јесење ноћи могао би да потпише и Јакшић.

Синестезија потврђује основне закључке о темама и стилском репертоару поезије на крају века, и то доба се издваја као једна књижевноисторијска целина.

Формула *слајки* звук се истрошила. Током времена расте број израза у којима се усталио придев *сладак*. Мада *слајки звуци* не долазе увек од истих предмета, поезија гомила комбинације овог типа, па им нова употреба није подигла стилску вредност. *Слајким* се називају — песма, пој, глас, говор, шум,

жубор, шумор, цвркулт, реч, музика, нота и мелодија, а то је допринело слободнијој употреби формуле и њеном одржавању. *Горки звук* и придев *џорак* и раније се потискују, што ће војиславизам наставити.

Песници на крају века смањују репертоар два прошла доба и заобилазе *боју мириса*, *свећлості мириса* и *мирис свећлості*. *Виђење звука* јавља се у неколико познатих комбинација. *Жарке* и *вреле њесме* одговарају Шантићу и Дучићу.

Тиха светлост и *меки звук* садашњу превласт обезбедили су посредством нове осећајности. Смирено задовољство безмало сви хвале. То показује и несинестезијска употреба придева *тих*, *мек* и формула *тихо* + ... *бело, љаво, златно, зелено, румено, свећло* и *бледо*. Код Николајевића, *тиха* ноћ силази с *љавих* висина (*Жеље*). Синестезију и ове комбинације заједно пружају строфа или песма. *Тиха свећлості* је учестана више од *меке свећлості* коју је донео романтизам. *Тиху* светлост давали су најпре сунце, месец и звезде, а потом и светиљке или крстови. *Тиха* и *мирна свећлості* могу да буду синонимима, као и *тихе* и *мирне сенке*.

Традиционални елементи постају део новијих комбинација. Описи природе и жене допуштају чулну разноврсност, не одбацујући клишеа. Али природа и жена нису појмови истог типа. Природу чини безброј ствари од којих већина можда није ни поменута у књижевности. Оне поседују сва чулна својства и зато су комбинације многобројне. Крајем века, жене имају златну, мирисаву, меку и влажну косу, на пример. Постоје и формуле: златна коса, плаве очи; златна коса, рујна уста; слатко и меко тело. У опису природе и жене јављају се и формуле *златно* + ... *бело, зелено, црно, љаво, румено, рујно* и *црвено*.

Рај, пакао, историјске и натриродне појаве (анђео, дух и вила) махом припадају групи ретких тема. Ако изузмемо Шантића, једва се чује глас мученика и оних који жале поробљену браћу. Нестају и друге теме овог реда, грех, кривица (*змија*, *клепва*) и бој на Косову. Романтичар и у љубавној песми оплакује народне катастрофе. Мешање тема сад је ограничено. Љубав није врело поезије. Метафора *цвети* не значи у исти мах жену и песму. Љубав не доноси ни велика уживања ни патње. Ко је несрећно заљубљен тихо пати и не изгледа као болесник. Здрави и болесни би хтели тиху и мирну смрт без мука.

Војислав обилази рушевине и мисли о пропасти људских дела. За његове следбенике, обурдане куле нису тако привлачне. Јакшић пише *Старе дворе*, *Под кулом цара Лазара* и *Дух косовског вишеза*. Дворац је место радње у баладама код Ми-

тровића и Дучића. Руине и гроб у трави опевају елегија и њој сродне песме о жалости.

Један део поезије овог периода тражио је одређене везе између ока и уха. Звук је битан у изразима бола и туге. Стихови који о томе говоре пуни су вапаја, уздаха и плача. С временом је увећан број звукова који могу пренети осећања; чуо се и јецај. Елегија и сад преноси тугу звуком речи и звуком ствари. Али крајем века настају промене стила и тема, при чему је слушни миметизам губио функцију до које су држали романтичари и Војислав Илић. Акустика је веома снижена. Тихи звук не погодује миметизму као средству драматизације ствари. Туга и смрт опева се тихо. Природа и душевно стање треба у некој мери да буду аналогни, али то не решава опис подређен јаком осећању, и зато се у некој песми или строфи користе боје, светло, тамно, сенке и тихи звукови, елементи који одговарају смиреном човеку.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

ИНТЕРТЕКСТ ПЕСМЕ „СВЕТКОВИНА”
СИМЕ ПАНДУРОВИЋА И ДИСКУРС ЛУДИЛА
У ПОЕЗИЈИ ЈАШЕ ТОМИЋА

1

Одавно је у књижевнокритичкој и књижевноисторијској литератури истакнута чињеница да је Сима Пандуровић песник широке културе, те да у његовом делу можемо препознати мноштво интертекстуалних релација. Веома је много песника, књижевника и њихових дела помињано када је описиван интертекстуални хоризонт Пандуровићеве поезије, а у том низу најчешће налазимо имена Шарла Бодлера и Виктора Игоа, те Алфреда де Вињија, Леконта де Лида, Ламартина, Теофила Готјеа, Пола Верлена, Едгара Алана Поа, Шекспира, Корнеја, Есхила, Стерије, Лазе Костића, Змаја, Ђуре Јакшића, Војислава Илића, Јована Дучића, Милана Ракића, Владислава Петковића Диса, Вељка Петровића, Тина Ујевића, Рајнера Марије Рилкеа, Вилијама Батлера Јејтса, Готфрида Бена, Бертолда Брехта, Георга Хајма, Милоша Црњанског, Рада Драинца и других. Пандуровићев модернитет, његова симболистичка поетика са наглашеним чиниоцима декаденције сагледавана је у присној, интензивној комуникацији са романтизмом, с једне стране, те надолazeћим експресионизмом, с друге, тако да такав медијални положај у књижевноисторијским процесима нужно намеће мноштво веза и прожимања са другим песницима. Од првих критичких написа (Ј. Скерлић, А. Г. Матош и др.), преко потоњих тумачења (И. Андрић, И. Секулић, В. Живојиновић Масука, П. Поповић, Н. Мирковић, З. Гавриловић, В. Глигорић, В. Р. Кошутић, Д. Витошевић, М. Павловић, Р. Константиновић, П. Палавистра и др.), па до најновијих прилога (Н.

Петковић, Ј. Делић, Ј. Новаковић, Б. Стојановић Пантовић и др.),¹ та свест о томе да је реч о песнику који је у непрестаном дијалогу са другим ауторима исказивана је на различите начине, али није никада озбиљније довођена у питање. Чињеница да је Пандуровић „имао врло високу интертекстуалну компетенцију, са лакоћом успостављао дијалог са другим писцима да би тако изразио сопствену мисао” (Јелена Новаковић)² остаје, тако, једна од кључних поставки његове поетике која, баш због тога, може и те како бити занимљива постмодернистичким стратегијама читања.

Расправе о интертексту Пандуровићеве песме *Свешковина* нису, међутим, одмакле много од самих почетака. Јован Скерлић је давно указао на трагове Бодлерове поетике у овој песми, премда је то чинио са изразито негативним вредносним коментарима.³ Знатно касније, Владета Р. Кошутећ, најважнији проучавацац „утицаја” на српске парнасовце и симболисте, од француских песника код Пандуровића указује превасходно на Бодлера, поричући, чак, неко шире присуство других песника и помињући још само Игоов „утицај обликом”. Кошутећ, тако, о Пандуровићу записује: „С правом је закључено и да мало дугује странцима, иако васпитаван француским примером; Бодлер га је једини подржао у схватању животне трагике и у сплину, али му није оплеменио песимизам.”⁴

Кошутећева искључивост није наишла на одобравање других истраживача. Миодраг Павловић, у свом изванредном тексту „*Свешковина* Симе Пандуровића”, указао је, осим додирних тачака са Стеријом и Змајем, и на везу са жанром баладе, али није, при том, мислио на њене класичне облике (он, додуше, помиње и Готфрида Биргера, а код нас Војислава Илића и Милорада Митровића), него „најближе жанровске сроднике”

¹ Од критичких зборника посвећених валоризацији Пандуровићевог песничког и укупног књижевног рада ваља поменути *Својеницу Симе Пандуровића*, „Књижевна ревија”, Београд 1928, те најновији прилог *Поетика Симе Пандуровића*, прир. Новица Петковић, Институт за књижевност и уметност, Београд 2005.

² Видети: *Поетика Симе Пандуровића*, 136.

³ У познатом критичком приказу Пандуровићеве збирке *Посмртне појачања*, Јован Скерлић, под насловом *Једна књижевна зараза*, истиче: „За нас су то месечарске халуцинације и врућична бунцања — ако не врло обично циљање за књижевним ефектом, трома парафраза Бодлера и његових *Цвешова зла*, литераторско глумачење, стара књижевна мистификација 'roug épaté le bon bourgeois', како су говорили романтичари 'Младе Француске', 'за опсенисти простоту', како се то код нас вели.” (видети: Јован Скерлић, *Писци и књиже V*, приредио Мидхат Бегић, „Просвета”, Београд 1964, 60).

⁴ Видети: Владета Р. Кошутећ, *Парнасовци и симболисти у Срба*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања књ. СССХСVIII, Одељење литературе и језика, књ. 16, Београд 1967, 172.

препознаје код Бертолда Брехта у форми „пародичне баладе”.⁵ Павловић, уз то, истиче и значај дубље и старије књижевне традиције, нарочито драмске (Шекспир, Ешил и др.), као и епске и лирске (Данте, Петрарка, Јејтс и др.). Наводећи, пак, песничке опусе са којима је *Свешковина* имала додирних тачака међу експресионистима, Павловић помиње пре свега Готфрида Бена и Георга Хајма, при чему указује на Пандуровићеву сродност са поетичким токовима који ће уследити тек после пуне артикулације његовог песничког опуса.⁶ Изванредна указивања Миодрага Павловића јасно су показала пуну слојевитост и сложеност Пандуровићевог дела, као и очигледно њено интертекстуално богатство.

2

Упркос свим досадашњим увидима, интертекст Пандуровићеве песме *Свешковина*⁷ далеко је од потпуне одређености. Може се, чак, рећи да ће посебних открића тек бити, те да би простор интертекста требало да буде попуњаван прилозима који ће помоћи да се јасније сагледа свеколико богатство и ширина зрачења ове изванредне песме. Посебних разлога за аргументовану расправу о проблему интертекста Пандуровићеве песме *Свешковина* можемо наћи и на крајње неочекиваном месту: у поезији заборављеног песника и књижевника, а веома значајног и занимљивог политичара, новинара и публицисте Јаше Томића.⁸ У погледу заступљености дискурса лудила више његових песама може бити веома занимљиво, али је нарочито уочљива интертекстуална релација са песмом *Полудео*,⁹ која је

⁵ Видети: Миодраг Павловић, *Нишњићели и свадбари*, БИГЗ, Београд 1979, 199—200.

⁶ Нав. дело, 199—218.

⁷ Песма је први пут објављена у часопису *Књижевна недеља*, бр. 4, Београд, 31. 10. 1904, 42—43, а у књизи први пут у збирци *Посмртне учасћи*, Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића, Мостар 1908, 33—35. Песму наводимо по издању: Сима Пандуровић, *Песме*, избор и предговор Божидар Ковачевић, Матица српска — Српска књижевна задруга, Нови Сад — Београд 1969, 50—51.

⁸ О животу и делу Јаше Томића, видети монографију Лазара Ракића, *Јаша Томић (1856—1922)*, Матица српска, Нови Сад 1986. О 150-годишњици Томићевог рођења, 2006. године, изашла су његова Сабрана дела у издању новосадског „Прометеја”, а књигу *Песме* приредио је Никола Грдинић.

⁹ Песма је изашла у београдском часопису *Дело*, 1898, књ. XVII, 3—4. Упоредивши часописно и књижно издање (*Песме* у Сабраним делима), утврдио сам да је приређивач махом доследно спровео исписивање стихова и строфа, али је начињена и једна озбиљна грешка која је довела до метричког поремећаја једног стиха: уместо „А пред њиме никог, баш никога нема” ста-

под шифром „- ша”, објављена у часопису *Дело* 1898. године. Разлога због којих две песме, *Полудео* Јаше Томића и *Светљковину* Симе Пандуровића, треба довести у некакву интертекстуалну везу има више,¹⁰ али би се пажљивим сагледавањем могло доћи до закључка како кључну сличност можемо препознати на плану основне лирске ситуације, а разлике на плану интерпретативних и поетичких финеса које доводе и до сасвим различитих вредносних консеквенци.

Основна лирска ситуација, заједничка обема песмама, сачињена је од сучељених, антитетичких субјеката од којих лирски јунак бива оцењен као ненормалан и луд, а ту оцену исказује некакав колективни субјекат који за себе присваја неутуђиво право да поставља норме, те да људе и догађаје тумачи по тим нормама. Непосредни агенси ове лирске ситуације постављени су у такве схематске односе да се сличности могу уочити по главнини структурних датости, укључујући и понеке сличности на плану детаља и појединости, док су разлике сасвим сагледиве у погледу природе, духа и атмосфере која прожима основну лирску ситуацију.

Лирски јунак ових двеју песама бива оцењен као луд не на основу неких својих посебних заслуга и кривица колико по некој тврдој неминовности која колектив изазива на санкције према онима који су проглашени необичним, чудним, па и непожељним. Између две песме, Томићеве и Пандуровићеве, постоји, међутим, једна структурна разлика у самој поставци лирског јунака. Јаша Томић у песми *Полудео* говори о индивидуалном лирском јунаку, о некаквом човеку који сам седи у парку, док Пандуровићева *Светљковина* извештава о љубавном пару („двоје драгих”) који се шета по врту. Пандуровић је увођењем лика драге несумњиво обогатио значењски потенцијал песме и учинио да лирски јунак делује сложеније и загонетни-

вљено је „А пред њим никог, баш никога нема”. Приређивач је, треба и то рећи, исправио једну штампарску грешку: уместо стиха „О узроку свега, о каузалитету” у часописном издању стајало је „О озроку свега, о каузалитету”. Сви наводи биће из часописног издања.

¹⁰ О значају ове песме за проблем интертекста Пандуровићеве *Светљковине* и за укупни контекст дискурса лудила у српском песништву указао сам на скупу „Поетика Симе Пандуровића” који је, под руководством Новице Петковића, одржан у Београду, на Институту за књижевност и уметност, 28—29. 10. 2004. године. На том скупу изложио сам општи нацрт истраживања дискурса лудила у српском песништву од Стерије, преко Змаја, Лазе Костића, Војислава Илића и других, па све до песника с краја 20. века. Нажалост, обиман текст у настајању нисам благовремено приредио за зборник *Поетика Симе Пандуровића* који се појавио 2005. године. Ова расправа о Сими Пандуровићу и Јаши Томићу настала је као разрада идеје које сам оквирно изложио на поменутом скупу.

је. Љубавно осећање је суштински важно за лирског јунака Пандуровићеве песме док у потпуности изостаје код Томића.

Да бисмо јасније и целовитије сагледали природу лирског јунака, неопходно је да конкретније сагледамо природу лирског хронотопа, тј. време-простор у овој лирској песми. Томићева песма описује парк усред бела, по свему судећи, летња дана (помиње се „плаветнило неба”, а догађај се збио „усред врела дана”), у жеку вегетативног циклуса (субјекат је „окружен цвећем”, „зеленим дрвећем” и „травом меком”), са препознатљивим учешћем животињског света (птице поју), те уз слику уживања у природи и уз варирање прастарог топоса идиличног пејзажа (субјекат у парку „седи”, а „да ужива, то се вид’ло издалека”). Реч је, дакле, не о чистој природи већ о градском парку у неком неидентификованом урбаном амбијенту у којем су људи сучељени једни са другима и бивају у ситуацији да, с дистанце, тумаче поступке оних других.

У Пандуровићевој *Свейковини* такође је описан некакав парк са извесним наговештајима идиличног пејзажа, али је та идиличност пародијски посувраћена већ тиме што је реч о болничком парку, док су лирски јунаци представљени као душевни болесници. Основни простор ове песме именован је као „болнички нам мирисави врт”, као „парк” „где болнички се мирис шири јак”. У њему се указује на цвеће, а цео амбијент се означава као „нови свет” и „место среће” („У новом свету добро нам је сад, / А свет о њему добро и не слути”). Пандуровићев парк је, дакле, место по којем се шетају они који су хоспитализовани у душевној болници, па је отуда тврдња о срећи лирских јунака, тј. љубавног пара, утолико неочекиванија и парадоксалнија. Она се, свакако, мора читати са јаком иронијском интонацијом.

Пажљивим читањем могуће је уочити и различитост начина на који функционишу песничке слике у две разматране песме. Јаша Томић је, наиме, сав сведен на визуелне и аудитивне детаље: субјекат је „окружен цвећем, / плаветнилом неба, зеленим дрвећем, / Над њим поје тице, под њим трава мека”, али у слици цвећа он пропушта да стилски ефектно укаже на олфактивне дражи, као што, исто тако, банални епитет „мека” уз именицу ’трава’ не успева да покрене никакве тактилне осећаје. Поетска слика у Пандуровићевој поезији знатно је рафинованија, са комплекснијим доживљајем и разгранатим стилским ефектима. Отуда у његовој *Свейковини* читалац, осим визуелних слика и понеке аудитивне, интензивно осећа олфактивне дражи, пре свега „болнички мирис”, а нарочито су упечатљиве слике пренесеног, метафоричког значења (почев

од моћног увода заснованог на реализацији метафоре: „Сишли смо с ума у сјајан дан, / Провидан, дубок”).

Паркови у двама песмама, *Полудео* и *Светиковина*, различитог су карактера: први је сасвим обичан, грађански и градски, док је други болнички, који указује на азил за душевне болеснике. Отуда у Томићевој песми помисао о томе да је лирски јунак луд појављује се тек од друге строфе, тј. од 17. стиха, док је у Пандуровићевој песми од првог стиха јасно да су лирски јунаци сматрани лудим. Занимљиво је, међутим, да осим квалификације о лудилу читалац мало шта сазнаје о лирском јунаку. У Томићевој песми лирски јунак је описан искључиво кроз слике његовог понашања у парку, а донекле је, из перспективе једног од не баш поузданих тумача, осветљена његова породична ситуација. У Пандуровићевој, пак, песми „двоје драгих” су одређени искључиво тиме што су се отцепили од света, „од мука, сумњи, времена и сто / Рана, што крваве их вређао је свет”, те што су у лудило сишли као у светковину. Лирски јунаци у обе песме постоје као индивидуална бића, али они нису конкретније одређени. Ипак, ваља уочити да је Пандуровић знатно апстрактније, али симболички изразитије приказао своје јунаке, јер су изостали конкретнији описи њиховог понашања у болничком парку. За разлику од њега, Томићева песма је реалистички доста одређена, али симболички сасвим неизразита.

У обема песмама доста је неодређен и субјекат који је у односу на лирског јунака антитетички постављен. Реч је, у оба случаја, о колективном субјекту, о скупини радозналих људи који посматрају особе сматране лудим и процењују њихово понашање са становишта њима познате симптоматологије. У Томићевој песми у питању је „радозналих људи гомилица нека”, која посматра призор, „али издалека”, те тумачи необичне гестове и нуди различита објашњења њихових узрока. У том покушају разумевања другог издвојила су се унутар колективног субјекта три карактеристична гласа и одговарајућа психолошка профила, али ни о коме ништа посебно није речено осим онога што су они сами о себи рекли поводом необичног понашања човека у парку.

У Пандуровићевој *Светиковини* колективни субјекат није ни на који начин конкретизован и индивидуализован него постоји као прилично хомогена и доста апстрактна група: отуда песник и каже да „сила згрнуло се света”; они посматрају полудели љубавни пар, хвале сопствени живот и нимало не слуте колико је душевним болесницима лепо и колико су они, заправо, срећни. Упркос томе што нико унутар колективног субјекта није конкретизован и што, за разлику од Томићеве пе-

сме, ничији глас није посебно издвојен, код Пандуровића је на посебан начин извршено конкретније одређење тог колективности. Док је у Томићевој песми *Полудео* речено само то да колектив „радозналих људи” карактерише колико знатижеља толико и несклоност пажљивом разматрању онога о чему се изјашњавају („Да изближе стање поразгледа мало, / То никоме није ни на памет пало, / Јер да је полуд’о, о том нема спора, / Та о томе није нужно чак ни збора: / Питање је само у том мудрому свету / О узроку свега, о каузалитету”), дотле у Пандуровићевој песми се, парадоксално, управо нормалност квалификује као темељни недостатак и мањкавост: „Животно вино, срж недостају / Њима, а глава њихова им смета”, па стога они „Не знају дражи са животом новим”. У тумачењу односа здрави/болесни и нормални/ненормални Јаша Томић се држи уобичајеног, конвенционалног става, док Сима Пандуровић суштински изневерава уобичајене перспективе и изненађује читаоца жестоки парадоксима.

Занимљиво је осмотрити какав се облик лирског сижеа конституише у двема песмама. Јаша Томић је сасвим склон изразито наративном поступку, у мери у којој лирска форма то уопште допушта: његова песма је, стога, добила облик лирске приче са наглашеном поуком. Обриси приче су следећи: човек седи у парку и ужива у лепоти летњег дана, наједном скаче, почиње да млатара рукама, као да се с неким туче; све то посматра скупина „радозналих људи”, они закључују да је, очигледно, реч о лудом човеку, па се развија дијалог о томе шта је узроковало то лудило: један тврди да је узрок нека „жена”, други „збори нека латинска имена” (што би могло указивати на медицинско дијагностиковање или, можда, на указивање на митолошко-историјске алузије и сл.), док трећи истиче наследне чиниоце с обзиром на то да познаје целу породицу; следи потом право разјашњење самог догађаја јер је реч о томе да је човека у парку, једноставно, напала пчела: „А шта ли је било усред дана врела, / На оног на клупи, налетела ’чела, / (Само то се није вид’ло из даљине) / А он није мог’о да је с врата скине, / Но са места скочи, па се бранит стао, / И главом и руком, како је већ знао.”

У Пандуровићевој песми лирске нарације, заправо, и нема: људи посматрају „двоје драгих”, сматрају их лудим, али се тај однос излаже на нивоу лирске дескрипције и коментара, а без конституисања макар и најмање приче. Однос лирских јунака и супротстављеног колектива изложен је у *Свешковини* са уочљивом симболичком неодређеношћу која подразумева сведеност и пригушеност збивања. Отуда у овој песми, за разлику од Томићеве, прича као структурни чинилац сасвим изостаје.

Због назначених разлика, и на плану лирске композиције можемо уочити колико су две песме сличне, али и различите. Томићева песма је подељена на 6 строфних целина: 3 дециме и 3 секстине, а у распореду: 2 дециме — 1 секстина — 1 децима — 2 секстине. Треба, међутим, рећи да је претпоследња секстина начињена тако да је цртицама наглашено како у њој недостаје почетак, те како би и она, потенцијално бар, представљала виртуелну дециму. (У том хипотетичном случају лирска композиција добија врло правилан строфни распоред: 10 — 10 — 6 — 10 — 10 — 6.) Број стихова у Томићевој песми је, не рачунајући хипотетичку структуру, тачно 48. Стихови су доследно исписани у симетричном дванаестерцу, а повезани су парним, и то женским и правилним римама (уз тек понеки изузетак: неправилна дечја рима бабајку — прамајку и неправилна женска рима даље — траје).

У Пандуровићевој песми налазимо донекле сличан број стихова, њих 42, а распоређени су у 7 секстина. Стих је знатно сложеније структуриран, са доста кршења правила изосилабизма, али са доминантним обликом симетричног десетерца и једанаестерца уобичајене структуре (5 + 6). У строфама се смењују различите схеме римовања, а број мушких рима је неубицајено велик у односу на женски: стихова са мушком клаузулом има 22, са женском 18, а са дечјом свега има 2. И на плану версолошких особености Пандуровићева песма знатно је сложенија и рафинованија, а ослобођена је круте правилности и високе мере предвидљивости ритмичких чинилаца.

Уколико осмотримо начела унутрашње композиције, могли бисмо уочити приметне разлике између двеју песама. Томићева песма *Полудео* начињена је по начелу наглашено линеарне композиције: семантички токови песме крећу се праволинијски, а такав ток утврђен је лирском причом изложеном по хронолошком поретку чињеница и посебним дидактичким коментаром. У том поретку уочавамо четири композициона сегмента: 1. слика човека у парку и његове необичне гестикулације; 2. поступак тумачења необичних гестова, уз појаву полилога у којем се дефинишу три гласа унутар колективног субјекта (еротско тумачење; медицинско-митолошко тумачење; генетско тумачење са оговарачким тоном); 3. рационално објашњење датог случаја: откриће праве истине о томе да је реч о нападу пчеле на човека; 4. општа поука изведена из датог случаја: песма се коначно конституише као специфичан казус¹¹ о

¹¹ У својој типологији једноставних облика Андре Јолес „казус или случај” препознаје „у духовној заокупљености која свијет представља као нешто нормама просудљиво и оцјењиво, о норми се не мјере тек радње, него одавде

лакоћи појаве неспоразума међу људима. Томићев текст је, дакле, начињен врло прегледно и јасно, уз строгу линеарну композицију и исто такву функционалност сваког мотива у изграђеном низу.

Пандуровићева *Свешковина* нема тако чврсту, строго линеарну композицију него изграђује лирски облик у којем постоји доминантни мотив о разликама двеју слика света, света здравих и света лудих, али се песма конституише као низ варијација на задати мотив. У том смислу Пандуровићева песма не конституише никакву причу него на основу дате лирске ситуације варира мотиве тако да тај поступак подсећа на музичка начела компоновања. Дати мотив се приближава, а онда удаљава, он се конкретизује, па апстрактизује, а све то тече у више пута поновљеним ритмичким таласима.

Захваљујући свим овим сличностима и разликама, две песме постижу веома различите атмосфере и доминантне тонове. Томићева песма *Полудео* излаже једну хуморну лирску причу о неспоразуму међу људима. Та прича не садржи никакве трагичке импликације јер проблем на који указује, ма колико се чинио тежак, релативно лако је решив: довољно је само мало пажње поклонити сопственом односу према другом па би такав неспоразум са лакоћом био отклоњен. Отуда Томићева песма садржи изразиту алегоријску структуру, а на самом њеном крају следи непосредна поука, наравоученије у којем кулминира дидактички смисао ове творевине: „Поизближе ствари кад би гледат хтели, / Тад би многу борбу боље разумели, / Јер би вид'ли зоље, што многог облећу / И видели муке, што многог покрећу / И пред собом вид'ли поизближе ствари. / Те тражили не би по гробови стари.” Томићева песма је, дакле, обликована као хуморна алегоријска схема са изразито поучном функцијом.

Пандуровићева песма *Свешковина* сасвим је другачија по својој природи. Она је по тону веома озбиљна, чак парадоксално узвишена: говорећи о лудилу, она указује на трагичку немогућност разумевања та два света, света нормалних и здравих, с једне, и света поремећених и лудих, с друге стране. У тој нескладности два света има нечега неизбежног и судбински неминовног, нечег што никаквим напорима не може бити отклоњено. У тој неминовности никаква поука нема и не може имати било каквог значаја, јер озбиљност проблема далеко превазилази корективне могућности људскога рација: два света су толико одвојена да представљају пуне онтолошке поларно-

даље, градирајући, цијени се норма о норму.” (Andre Jolles, *Једноставни облици*, превоо Владимир Бити, БиблиоТека, Загреб 1978, 128).

сти свеколиког универзума. Поезија једино може да понуди могућност вербалне материјализације такве онтолошке супротстављености, али нема начина да се таква разлика икако премости. Никакво наравоученије не може помоћи пред суровом чињеницом да су два света потпуно недоступна један другом.

Све ове разлике двеју песама почивају на оној најважнијој разлици између основних тачака гледишта, тј. поступака фокализације који се у Томићевом и Пандуровићевом тексту испостављају. У Томићевој песми лудило је приказано споља, са становишта здраве свести и разумског погледа на свет; у тој перспективи указао се неспоразум међу људима, неспоразум по коме је веома лако нормалног човека прогласити лудим. Неспоразум је, чак, готово неминован због нехајности са којом се приступа другоме, па стога остаје неуочена чињеница да се окривљени и жигосани човек необично понаша због тога што се брани од напада пчеле. Цела Томићева песма је, стога, обележена благохуморним тоном и потпуно рационалистичким погледом на свет.

Пандуровићева песма је са становишта основне тачке гледишта потпуно другачија. Она на лудило гледа изнутра, тачније она, не истурајући разум као једино могућег посредника, допушта лудилу да само непосредно проговори. Отуда је *Свейковина* изречена са становишта болесне свести и непатвореног лудака, али тако да је оно, лудило, исказало некакав виши смисао разумевања стварности који је рационалистичкој свести једноставно недоступан. Говор лудила изнутра, из самог средишта његове другојачности, отворило је људској свести несравњене перспективе ума које у потпуности надилазе опреку разум—лудило.¹² Пандуровићева песма, стога, исказује учинак ингениозног проширења видокруга људске свести, а читав свет се указује у сасвим неочекиваном светлу одбране права на љубав и на тиху срећу двоје који се воле.

У оваквим разликама Томићеве и Пандуровићеве песме могу се препознати суштинске поетичке разлике са најозбиљнијим естетским и вредносним импликацијама. Уочљиво је, тако, да је Томићева песма начињена као нека врста наративно-хуморне целине у чијој подлози морамо препознати конвенције реалистичке поетике или, чак, романтичарске поетике наглашеног социјалног усмерења (епиграми, хуморно-сатирична поезија и сл.). Изразито рационалистичка слика света, са

¹² О томе видети: Иван Негришорац, „Јован Стерија Поповић и дискурс лудила у српском класицистичком песништву”, у: *Јован Стерија Поповић (1806—1856—2006)*, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. СХVII, Одељење језика и књижевности, књ. 17, Београд 2007, 355—376.

наглашеним социо-психолошким проблематским хоризонтом и недвосмисленом алегоријско-дидактичком функционализацијом текста учинили су да ову песму жанровски можемо одредити као хуморно-сатиричну по карактеру. Естетска реализација и вредносни домети ове песме доста су скромни јер Јаша Томић као песник никако није успевао да обезбеди пуну уметничку аутономију сопственог текста него је песнички дискурс подређивао друштвеном, политичком и идеолошком ангажману. Упркос чињеници да је у своје време био релативно цењен књижевник, Томић из више разлога, сасвим оправдано, припада кругу заборављених песника, тако да га не можемо наћи ни у најопширнијим антологијама српског песништва с краја 19. и почетка 20. века.

Насупрот свему томе, Сима Пандуровић је песмом *Светљковина* начинио лирски-асоцијативно и визионарно-елегијски интонирану целину у чијој подлози морамо препознати конвенције симболистичке поетике и декадентног сензибилитета. Та је песма прегнула да са откривалачким амбицијама осветли неке аспекте стварности с оне стране разума који се изузетно тешко могу вербализовати. Са усредсређеношћу на егзистенцијално-психијатријски и љубавни проблематски хоризонт, ова песма је измакла тврдим семантичким схемама, па је због начела неодређености, тако карактеристичног за симболистичку поетику, жанровски можемо одредити као љубавну и рефлексивну песму чудесног, парадоксалног егзистенцијалног озарења. Естетска оствареност и вредносни домети ове песме одишта су највишег реда јер је Пандуровић у дискурсу љубави и дискурсу лудила препознао могућност заснивања једне специфичне лирске визије у којој се открива перспектива изласка изван задатих, разумски дефинисаних оквира стварности. Због такве, изванредне откривалачке лирске енергије и због убедљивости њене реторичке мреже, *Светљковину* Симе Пандуровића могу да изоставе само оне антологије српског песништва које се морају оценити као очајно слабе и потпуно неутемељене.

3

Дискурс лудила у поезији Јаше Томића заслужује посебну књижевноисторијску пажњу, ако ни због чега другога, а оно због чињенице да је у песми *Полудео* 1898. године изложена лирска ситуација веома слична оној коју ће неколико година касније, 1904, реактуелизовати Сима Пандуровић у бриљантној песми *Светљковина*. У интертексту *Светљковине* изузетно важно

место припада баш Томићевој песми *Полудео*, што је чињеница до сада неконстатована у критичкој литератури. Сличности и разлике између две песме такве су да се ова интертекстуална релација мора најозбиљније схватити, па би се на њеном темељу, чак, могла утврдити и једна хипотетичка поставка која се тиче генезе песме *Светиковина*.

Чини се, наиме, да на основу сличности двеју песама можемо основано закључити да је млади Пандуровић морао познавати песму *Полудео* Јаше Томића. С обзиром на то да је песма објављена у часопису *Дело*, који је Пандуровић сасвим сигурно добро познавао јер је, коначно, у њему и сарађивао, онда се овај закључак чини сасвим непобитним. Додуше, у време објављивања Томићеве песме Пандуровић је био петнаестогодишњак, али не треба заборавити да је његово књижевно образовање започело веома рано тако да је већ са својих деветнаест година почео, са неколико другова, да издаје сопствени часопис *Покрећ* (1902). У најмању руку, ако и није у време свога ђаковања некако сусрео Томићеву песму, то је могао учинити неколико година касније када је већ активно ушао у српски књижевни живот и када је, сасвим сигурно, ишчитавао и периодику из ранијих година.

Ако је тако, ако је Пандуровић познавао Томићеву песму, онда бисмо могли рећи да је песма *Полудео* веома много и непосредно утицала на настанак песме *Светиковина*. Могли бисмо, чак, у духу теорије утицаја Харолда Блума, констатовати да је *Светиковина* настала као резултат хотимично погрешно читања песме *Полудео*: увидевши сјајан стваралачки потенцијал лирског догађаја песме *Полудео*, Сима Пандуровић је сасвим деформисао и преформулисао датости песме-претходнице, ослободио је свих тривијалности препознатљиве животне ситуације и свих ограничења превазиђене реалистичке и романтичарске поетике, те је изградио на темељу рафинираних конвенција симболистичке поетике и декадентне сензибилности. Реч је, дакле, о поступку који бисмо, у трагу Блумове типологије „ревизионих начела”, могли именовати као „клинамен”, што „представља погрешно поетско тумачење или одлику прекршаја”. Блум вели да се стратегија „погрешног читања” у овом облику одвија тако што се код млађег песника „показује као корективно кретање у његовој песми, што подразумева да је претходникова песма имала правилну путању до одређене тачке, али је онда морала да скрене, и то управо у правцу у којем је кренула нова песма”.¹³ Сими Пандуровићу је овај по-

¹³ Харолд Блум, *Антикритичка критика: Теорија песничтва*, превела Маја Херман-Секулић, „Слово љубве”, Београд 1980, 14.

ступак било утолико лакше да изведе јер није био оптерећен ни снагом песме ни величином песничког дела Јаше Томића, него је његовој подстицајној песми приступио са пуном стваралачком релаксираношћу и са осећањем да је у датој лирској ситуацији он препознао нешто што Томић ни изблиза није успео да материјализује.

Уколико је ова хипотетичка реконструкција тачна, то би био још један показатељ онога на шта су руски формалисти указивали када су говорили да се историја књижевности не сме свести на „историју генерала” (Јуриј Тињанов), те да се мора валоризовати оно што је Антун Барац називао „величином малених”. У случају Јаше Томића и Симе Пандуровића показало се, наиме, да је једна сасвим обична, естетских квалитета и поетске рафинираности лишена песма Јаше Томића веома значајно утицала на настанак сјајне, антологијске и крајње рафиниране модернистичке песме Симе Пандуровића. Велика песма неће изгубити на вредности уколико једна мања буде препозната у њеном темељу.

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

ВОЈВОЂАНИ И ВОЈВОДИНА ПРЕ ДЕВЕДЕСЕТ ГОДИНА И ДАНАС

Да због наслова овог излагања не би било забуне, дужан сам да нагласим да овом приликом не намеравам да истичем све значајније разлике између Војводине и Војвођана од пре деведесет година и данас, премда сматрам да би таква анализа била и корисна и занимљива. Због ограниченог времена које ми стоји на располагању задржаћу се само на најактуелнијим националнополитичким и државним питањима.

На данашњи дан, кад обележавамо деведесету годишњицу Велике народне скупштине одржане у Новом Саду 1918, кад се присећамо историјске одлуке о прикључењу дотадашњих јужноугарских покрајина Бачке, Баната, Барање и Срема Србији, не можемо а да се не запитамо зашто су наши дедови и очеви донели такву одлуку а зашто данашњи политичари Војводине, а једним делом и Србије, настоје да обрну историјске процесе? Зашто су наши преци тежили што тешњем међусобном повезивању и обједињавању а данашња генерација наших политичара, у време кад се многе државе Европе и света све више интегришу, тражи и налази начине да територијално, административно-политички и духовно што више српски народ и српску државу поцепају и разбију. На то кардинално питање покренуто Статутом Војводине, које нас у неколико последњих недеља и месеци с пуно разлога и бриге заокупља, покушаћу да дам одговоре са жељом да се суочимо са истином, да схватимо куда идемо, ко нас води, где ћемо и докле ћемо стићи ако се препустимо творцима Нацрта Статута Војводине. То је потребно да знамо зато што коначна одлука о Статуту може да буде кобна како за Војводину тако и за Србију, може да буде суштински супротна одлуци која је донета на Великој народној скупштини 25. новембра 1918. године.

Најпре ћу вас, уважене госпође и господо, укратко подсетити на то како су наши преци гледали на питање ослобођења од Аустроугарске и уједињења са Србијом. Кад је српска војска 17. новембра 1918. у свом походу од Солунског фронта стигла у Велики Бечкерек, председник Српског народног одбора у том граду, један од најугледнијих Бечкеречана, др Славко Жупански, овим речима поздравио је српску војску: „Дични српски соколови, браћо рођена! Пробили сте се кроз огањ и кишу куршума; од Солуна до Великог Бечкерека, сваки педаљ земље натопили сте крвљу и славом, издигли сте име српско изнад свих нација и поносно сте дојездили и у наш град, у стару престоницу деспота Ђурђа Бранковића, у срце питомог, плодног и национално свесног, српског Баната. Оставили сте успут своје разрушене домове, своје оголене породице и као вихор јурили сте даље, к нама, да и са нас скинете окове. Звезда водила била вам је српска заветна мисао: брат — брату, род — роду. Њу су вама обележили, узвишени Господар, Његово краљевско височанство, Краљ Петар I, врховни командант Његово краљевско височанство Престолонаследник Регент Александар и наш пијемонт, мајка Србија. Ви, браћи вашој, у Великом Бечкереку, доносите давно жељену слободу, отргнуту од вас пре 300 година. Ми смо у овим крајевима живели тешке дане, сносили горке патње, али наше име смо очували, нашу народну свест одржали. Никад ми наше народне светиње изневерили нисмо. У нама је, и у највећим искушењима, вазда живела свест да смо једно и да ћемо се опет стопити у једну заједницу. Ваша браћа Бечкеречани лију сузе радоснице, благосиљају вас, грле вас и љубе ваше светло оружје и заричу вам се свечано и одлучно да ће стечену слободу, сад већ са вама, раме уз раме, кроз кишу куршума и својим животима јуначки бранити и да ће их тек само јуначка смрт моћи да отргне из вашег топлог загрљаја...”

Речима др Славка Жупанског исказана су осећања читавог српског народа који је једва дочекао давно жељено ослобођење и уједињење са Србијом. Да то није био исказ само једног национално емотивног Србина него глас народа потврђују и закључци једног од наших најбољих историчара, Сремца, професора др Душана Ј. Поповића, који је написао књиге трајне вредности о историји Срба у Војводини. Поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења Војводине са Србијом Поповић је написао: „Није потребно истицати, колико је српски део нашег народа био јединствен у свим иоле важнијим моментима општег народног живота. Српски део нашег народа у Војводини јесте део оног највише историјског и према томе природно национално најсвеснијег дела нашег народа. Са-

мо се тако и може растумачити оно безгранично одушевљење, којим је наш народ у Војводини дочекао дан Уједињења и Ослобођења. И поред свег систематског рада бивше државе да унизи углед Србије и српског народа уопште, српски народ у Угарској није никад изгубио наду, да ће се једном ујединити са својом браћом у Србији. Нарочито је то уздање у Србију порасло од владе Краља Петра I. Онај лепо број људи првокласних вредности, који су водили Србију до Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца учинио је да се код нашег народа у Војводини створила мисао о Србији као идеалу слободе, честитости, благостања. Надало се, да ће се, када се створи нова наша држава, моћи у крајној мери развити све снаге, те да ће се показати и животна снага и већа способност нашег народа и наше државе а тако разбити оно презирање Србије и нашег народа уопште. Што је нарочито важно, веровао је наш народ у Војводини, да ће се одмах показати, колико је државни и друштвени поредак Србије бољи, праведнији и лепши од прошлог.”

Некадашњи бан Дунавске бановине, одличан познавалац прилика у Војводини, Дака Поповић, о расположењу Срба у тој области је написао: „Сигурно је, да се наше народно уједињење није нигде са толико чежње очекивало као овде, где се још давно пре Светског рата највише патриотских песама испевало.”

Оваквих доказа о расположењу нашег народа и о његовим тежњама у Банату, Бачкој, Срему и Барањи у време уједињења Војводине са Србијом 1918. године има много па их није потребно даље набрајати. Наведеним примерима желео сам да илуструјем општи ток националних тежњи и националне мисли, да покажем колико је после вишевековног живота у туђој држави, у неслободи, под вишеструким притисцима (националним, верским, друштвеним и економским), у условима кад је наш народ био обесправљен, обезвређен, угњетен и унижен чезнуо за слободом и братским загрљајем са Србијом и Србима преко Саве и Дунава. Кад знамо како је то било на данашњи дан пре деведесет година морамо да се запитамо шта је то с данашњим политичарима Војводине који се залажу за реализацију одредаба исписаних у Статуту Војводине, којима желе да раскину братски загрљај са Србијом, да олабаве сваку везу с њом и нашом браћом преко Саве и Дунава? Очигледно је да је њихово историјско памћење кратко, да они нису способни да схвате и на добро народа и земље искористе вековно искуство наших предака, који нису без разлога хрлили у згрљај својих сународника у Краљевини Србији. Они нису у стању, а можда и неће, да разумеју истинску вредност, државнополи-

тички, национални и економски значај историјске одлуке донете у Новом Саду пре деведесет година. Њихово кратко историјско памћење, које може да буде погубно и по нашу садашњост и будућност, није испољено само сада, предлогом Статута Војводине. Оно је дошло до изражаја још пре неколико година приликом избора дана појединих градова када су се враћали у маријатерезијанска времена а занемаривали и одбацивали светле догађаје наше националне историје. Већ тада, тим неразумним и срамним поступцима, када су бежали од сопствене прошлости, у намери да се додворе Западу, желели су да се представе као да су прави Европејци. Хтели су да покажу да су им ближи они од којих су се наши преци 1918. ослободили од оних који су их ослободили.

Осим кратког историјског памћења којим се одликују наши политичари који су у Скупштини Војводине гласали за Статут, као и њихови политички партнери из Београда, који их подржавају, лишени су здравог националног и патриотског осећања. То нимало није случајно. Многи међу њима деца су комунизма и комуниста. Одгајани у идејама комунистичког интернационализма и титоистичког југословенства, данас су, прилагођени новом времену, носиоци идеја мондијализма и глобализма. Због тога, национални и државни проблеми Србије и Срба за њих и нису проблеми који им заокупљају пажњу. Због тога се они тако неодговорно и поигравају Статутом и намеравају што више да осамостале Војвдину, да је врате на стање слично оном у којем је била по Уставу из 1974, па јој тако утабају пут којим је отишло Косово и Метохија. То чине из себичних, личних, чиновничко-бирокупратских и регионалних интереса. Чине то због власти, која, оваква каква је, очигледно, не би могла опстати ако не успе да наметне Статут којим је положај Војводине, као саставног дела Србије, доведен у питање. Стога ћу, уважене госпође и господо, бити слободан да их подсетим на давно исказано упозорење Доситеја Обрадовића, изречено у време Првог српског устанка. Образлажући свој план Карађорђу о уређењу Србије, Доситеј је упозорио: *Проклећ сваки који своју више него ли оишћу користи љуби*. Да су се овог мота мудрог Доситеја придржавали посланици Скупштине Војводине сигурно је да предлог Статута не би био изгласан. Да ли ће га се сетити посланици Скупштине Србије, то ћемо видети, а наша дужност је да их на њега подсетимо.

Проблем оних који намеравају да реализују одредбе Нацрта Статута Војводине је у томе што они, за разлику од наших предака, који су 25. новембра 1918. донели одлуку о прикључењу Војводине Србији не воде рачуна о општим националним и државним већ само о покрајинским интересима. Формално

и привидно Европејци, они су, заправо, оптерећени партикуларном свешћу. Код Срба, на срећу, одавно превазиђена та свест довољно говори о интелектуалном, менталном и моралном склопу оних који нам новим Статутом Војводине обећавају лепшу и светлију будућност. Њима је циљ да Статутом у свом домену, за који се тако грчевито боре, буду суверени господари. Баш зато, није нимало случајно што је за њих суштинско питање Војводине и њене аутономије питање: „Ди су наши новци?“ Питање новца, ко ће њиме управљати и у чије џепове ће се он највише уливати, суштинско је питање бораца за оживотворење одредаба Статута Војводине. Све остале приче чиста су демагогија и служе само за обмањивање лаковерне, једнострано и недовољно обавештене јавности.

Далеко сам и од помисли да Војводини оспоравам право на аутономију, да не уважим или да омаловажим њене посебне потребе и специфичности, па и неопходне надлежности. Међутим, питање регионализације Србије, а с њом у вези и питање ширине и надлежности аутономних власти у Војводини изискује много такта, опрезности и мудрости. Заговорници регионализације уверени су да ће њом као чаробним штапићем решити многе иначе тешко решиве економске, друштвене и друге проблеме. Можда би регионализација негде и могла да послужи као палијативно средство, али сам уверен да она као начин трајног решавања поменутих питања, посматрана са становишта виших државних и националних интереса, крије у себи озбиљне опасности. Свака регионализација рађа, подстиче и јача партикуларну свест, а та свест производи центрифугалне снаге које могу да буду и јесу опасне по национално и територијално јединство државе. Несмотрено и рђаво изведена регионализација не би била добра ни стога што би повећала разлике између развијених и мање развијених, или неразвијених регија. У таквој ситуацији јединство државе, при увелико пољуљаној националној као и државотворној свести и крхком духовном јединству, који су нападнути са свих страна и у знатној мери ослабљени, може да дође у озбиљну опасност. Те опасности били су свесни наши преци, па иако су се у оквирима Хабзбуршке монархије залагали за федералистичко уређење државе којим су намеравали да је слабе и растачу, кад је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца определили су се за централизам уверени да ће њиме учврстити и стабилизирати новостворену државу. Имајући у виду све што је речено о проблему регионализације и намера испољених у Статуту Војводине, које су наишле на озбиљне и разложне критике, мислим да нећу погрешити ако закључим да творци тог документа не воде рачуна о територијалном интегритету Србије. На-

против, они се према Србији понашају онако како су се Срби у Угарској под вођством Светозара Милетића, Михаила Поли-та-Десанчића и Јаше Томића понашали према Аустроугарској желећи да убрзају њену пропаст, да што пре дођу до слободе и уједињења са Србијом. Због тога Нацрт Статута Војводине овакав какав је уопште није прихватљив. Његови творци, и сви који га подржавају, заслужују оштре критике зато што државу воде на странпутице, што се њоме неодговорно поигравају и што од готовог праве вересију.

Поштоване госпође и господо, бићу слободан да вас подсетим да сам 16. децембра 2006. године, у једном јавном наступу овде у Новом Саду, поводом доношења новог Устава, рекао: „Нема сумње да је добро што Војводина није стекла елементе државности за које су се залагали сепаратисти, али права и погодности које је добила постепено ће је све више издвајати из државне целине. Морамо бити свесни да питање Војводине овим Уставом није коначно решено. Напротив, треба очекивати да ће стечене погодности протеклом времена у тој регији, под знатним утицајем спољашњих чинилаца, као и себичних страначких интереса и њихове спремности да се повежу са доказаним непријатељима наше државе, ојачати сепаратистичка настојања. Због тога”, нагласио сам тада, „наши носиоци власти морају знати да ће се и они и сви ми, којима је стало до очувања територијалног интегритета Србије, због Војводине и њеног статуса наћи пред новим искушењима. На та искушења већ сада морамо бити спремни и за њих имати и адекватне одговоре и права решења.”

Од тада до данас прошло је равно две године и, као што видите, сви смо се због предлога Статута Војводине нашли пред новим искушењима. Бојим се да за та искушења нисмо спремни, да за њих немамо адекватне одговоре и права решења. Штавише, слутим да ће предлог Статута изазвати велику подвојеност у нашем народу, да ће га он поцепати и конфронтирати.

Не могу да верујем да заговорници Нацрта Статута, када су се са њим појавили пред јавност, нису били свесни да он неће моћи проћи без драма и потреса. Ако је то тако, а тешко је поверовати да није, поставља се питање да ли су они намерно ушли у ризик да, имајући власт и не бирајући средства, наметну Статут чак и по цену да народ заведе и у њему створе два непомирљива блока. Да им је стало до народа сигурно је да га не би доводили у тако тешка искушења, да не би збрзавали доношење тако значајних докумената, као што је Статут покрајине, већ би, да су истинске демократе, каквим се представљају, ишли на референдум на којем би се о аутономном

статусу Војводине изјаснили сви грађани Србије, пошто је реч о њеном територијалном интегритету. Свесни да на референдуму Статут не би могао да прође, коалиционе странке у Војводини, које су на власти, покушавају ту власт да искористе, па и да је злоупотребе заобилазећи референдум и служећи се моменталном, иначе веома пролазном скупштинском већином. Не желећи да будем груб и да било кога вређам, да онако бахато, са висине и ниподаштавањем говорим о творцима Статута Војводине, како то чине они са својим критичарима, осећао сам потребу да се овом приликом, поводом деведесете годишњице прикључења Војводине Србији, задржим на том питању зато што је оно прави показатељ какви су политичари Војводине били 1918. а какви су данас. Сложићемо се да су разлике између оних ранијих и ових данас огромне, да наши преци заслужују све похвале и признања а да ови данашњи нису дорасли бремени том времену, да се у њему не сналазе, да праве неопростиве погрешке због којих ће их потомци проклињати а историја жигосати.*

* Беседа у Матици српској, поводом деведесетогодишњег јубилеја Велике народне скупштине и присаједињења Бачке, Баната, Барање и Срема Србији, 25. новембра 2008. године.

ЉУБОМИРКА КРКЉУШ

ПОВЕСТ ПРИСАЈЕДИЊЕЊА БАЧКЕ, БАНАТА И БАРАЊЕ И СРЕМА КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ 1918. ГОДИНЕ

Ако су икад стереотипне метафоре о светском историјском заокрету имале смисла, онда је то било у случају Првог светског рата, приметио је један савремени историчар. И за српски народ су Први светски рат и његов исход представљали догађај судбинског карактера и далекосежних последица.

Српском становништву Јужне Угарске завршетак рата је омогућио да коначно оствари онај циљ, који је још од времена Велике сеобе представљао срж његових политичких програма и политичке борбе. Велика народна скупштина у Новом Саду, одржана на данашњи дан пре деведесет година прогласила је присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији.

Борба Срба у Хабзбуршкој царевини за своја национална права била је дуготрајна и вођена различитим средствима, а њени путеви и начини зависили су од социјалних, економских и политичких прилика у држави и њеног положаја у међународним односима. На политички живот Срба у Монархији и њихове политичке програме имала су утицаја и нека темељна начела европске политичке мисли и државне идеје, почев од историјских, легитимних права, преко начела народности, које ће у својој највишој и завршној фази добити облик права народа на самоопредељење.

Први политички програми и захтеви Срба ослањали су се на царске привилегије као правни основ. Привилегије цара Леополда I издате крајем XVII века у време Велике сеобе давале су Србима као припадницима једне верске заједнице повластице персоналне природе које им нису обезбеђивале и политичка права. Временом сужаване и ограничаване, привилегије

су коначно сведене на црквену и школску аутономију. То је био и једини логичан завршетак повластица персоналне природе, јер се самоуправа верских заједница може и у модерној држави заснивати на персоналном праву а политичка аутономија једино на територијалном. Готово одмах по досељењу, наишавши на отпор угарских црквених и световних власти и њихово невољно поштовање већ првих царских привилегија, Срби су на сабору у Баји, 1694. тражили територију на којој ће се населити и где ће њихове привилегије бити примењене.

У српским круговима у Аустрији рано је сазрела свест о неминовности формулисања једног политичког концепта, чије би остварење омогућило опстанак српског народа, расутог на широкој територији неколико великих држава и моћних сила. Европски политички поредак почивао је на принципу легитимитета, те су ствараоци прве замисли о ослобођењу и политичком уједињењу Срба везивали за историјска права и васпостављање средњовековне српске државе.

Још за време трајања Великог бечког рата настао је први програм о обнављању српске државе, чији је аутор био гроф Ђорђе Бранковић, самозвани наследник последњих српских деспота. Цару Леополду I је 1688. поднео представку, у којој је изложио замисао о оснивању „Илирика” или „Илирске краљевине”, једне велике балканске државе уместо европске Турске. Под његовим утицајем су Срби после Карловачког мира 1699, када је постало јасно да су очекивања да се ускоро врате у стару постојбину нереална, почели да траже своју аутономну област у Угарској, свога војводу и своју војвოდину. Тако се Ђорђе Бранковић јавља као „први политички теоретичар војвођанских Срба, по чијем је програму великим делом вођена и чијим је разлозима деценијама брањена њихова целокупна политика.”

Мада се постанак нација обично везује за касније доба, тешко се може оспорити закључак Гиге Гершића, правника и политичара, „... да је део народа српског, који живи под круном Св. Стевана, још при великој завршној сеоби под патријархом Чарнојевићем донео собом у нову постојбину јасну свест о својој националној индивидуалности, која се у њему ни у време најтежега робовања под Турцима није сасвим гасила. Политички израз те вазда будне националне свести била је мисао Војводине.” Тако је појам Војводине, већ од тога времена означавао једну политичку визију, један програм, који за време живота под туђинском влашћу Срби нису никада успели да остваре, оно што је Милетић у Туцинданском чланку oznaчио следећим речима: „Војводство — то значи биће политично српског народа с ове стране.”

*

Национално начело било је у српском политичком животу први пут јасно формулисано у току револуције 1848—1849. године. Од стране свих њених предводника, без обзира на њихову социјалну припадност и политичке погледе — и представника младог грађанства и црквене јерархије, истицани су принципи слободе, природних права народности и вероисповести. У истоветности формулације националног циља и његових идејних темеља огледало се пуно јединство свих слојева српског друштва у Јужној Угарској. У то време је и млади Милетић изложио своје погледе о уставном преуређењу Аустрије. Као основно начело политичког и државног организовања либералног и демократског грађанског друштва истакао је природно право народа да сами одлучују о својој судбини, а не историјска легитимна права на којима је почивала Хабзбуршка царевина.

Мада се српски политички захтеви тада већ чвршће везују за природна права човека и грађанина, привилегије нису биле напуштене као легитимни основ правног положаја српског народа у Монархији. Иако су у току Револуције 1848—1849. и Мађари гласно истицали принципе слободе, једнакости и демократије, нису напуштали темељ мађарског државног права, који ће трајно остати водећа доктрина мађарског политичког живота. У знаменитом Туцинданском чланку 1860. године Милетић је инаугурисао једну нову српску политику, надајући се да ће у демократским мађарским политичким круговима наћи савезнике у борби против бечког централизма и апсолутизма. Решење националног питања везивао је за либерални и демократски поредак Угарске и њено федеративно преуређење на основи равноправности свих њених народа. Међутим, политичке прилике у Угарској и истрајно одржавање доктрине о једној политичкој, дакле владајућој нацији — мађарској, показало је да су те наде јалове. У време после Нагодбе између Аустрије и Угарске 1867. започео је процес интензивног помађаривања, са циљем да се Угарска претвори у државу мађарског народа не само у политичком, него и у етничком погледу.

Постајало је све јасније да коначно решење националног питања Срба у Хабзбуршкој монархији није могуће у њеним оквирима, ма како она била преуређена и да се оно може обезбедити само уједињењем свих делова српског народа, што је подразумевало пропаст царстава у чијим су границама живели, Хабзбуршког и Османског. Начела слободе и народности победиће ускоро у Европи, писао је Милетић 1870, а онда нема опстанка ни Турској ни Аустроугарској.

Суштина националног програма Срба у Јужној Угарској није била битно измењена до краја њиховог живота у саставу Аустроугарске. Међутим, ни сам програм ни његови носиоци нису пред Први светски рат били више онако монолитни ни хомогени, као што је то било у време почетка политичког организовања Срба у Угарској. И у погледу националног питања јављају се разлике међу појединим политичким странкама и групама, не толико у вези са основним циљевима и суштином националног програма, колико у вези са путевима њиховог остварења.

После укидања црквено-школске аутономије у јулу 1912, српске политичке странке и групе су се ујединиле у последњој фази своје предратне политичке активности, са циљем да се боре за нову аутономију, народну, а не црквено-школску, за грађанске слободе и за изборно право. Балкански ратови су довели до коначног преокрета у националној борби Срба у Јужној Угарској. Усмерени у својој дотадашњој политичкој борби на остварење националне равноправности и државно преуређење Угарске и целе Монархије, они напуштају идеју о оваквом решењу свог националног питања и све отвореније и са све више одушевљења исказују жељу која је до тада само могла да се наслути у њиховим политичким списима: Срби у Угарској су везали своје наде у национално ослобођење за своју матичну државу — Србију.

После почетка Првог светског рата замро је сваки политички живот. Обустављен је рад опозиционих странака народности, престао рад културних и других удружења. Већина српских политичара је била ухапшена и интернирана, а власти су драконски кажњавале сваку активност која је оцењена као противдржавна. Израз српских и југословенских националних осећања била је у току рата масовна појава добровољаца. Више од трећине укупног броја добровољаца у српској војсци крајем септембра 1918. било је из Војводине.

Живља политичка активност је започела тек октобра и новембра 1918, у време коначне кризе и распада Хабзбуршког царства. Крајем октобра је у Суботици одржан састанак, на којем је одлучено да се оснује једно политичко тело, спремно да преузме власт од Мађара, јер је у то време дошло и до преврата у Мађарској и стара државна власт је престала да функционисати. То је тело основано почетком новембра у Новом Саду, под именом Српски народни одбор. Одбор је већ 4. новембра формулисао свој главни политички циљ: остварење права Срба и других Јужних Словена у Угарској, на основи самоопредељења народа. Одбор ће сарађивати и са представницима других јужнословенских народа у Угарској. Српски народни

одбор је успео да својом политичком акцијом обухвати све словенско становништво у Војводини, што се показало и у његовом саставу, где су поред Срба учествовали и Буњевци, Словаци и Русини. Када је Одбор 6. новембра обавештен да је нова мађарска влада преко жупанијских власти позвала општине да јој изразе поверење, одлучено је да се општине упуते да се у политичком држању покоравају једино упутствима Одбора, који као централно представништво Баната, Бачке и Барање припрема Велику народну скупштину Срба, Буњеваца и осталих Словена, јер је она једино меродавна да доноси одлуке у име српског народа.

Већ у својим првим политичким актима Српски народни одбор је као политичку основу свога деловања истакао право народа на самоопредељење. Од почетка рата савезници су као један од његових циљева истакли остварење права народа на самоопредељење. Оно је пред крај рата, као међународна норма, постало темељ програма светског мира председника Сједињених америчких држава Вилсона од 8. јануара 1918, а победничким силама послужило као темељ на којем су изградиле нови, послератни поредак.

Узроци Првог светског рата били су бројни и различити, али је међу њима „напор националних мањина Аустроугарске за ослобођење био један од важних фактора коначног резултата”. Ова велика држава која се распала на крају светског рата представљала је особену појаву. Била је то „држава националности”, у којој су мањинске групе, подвргнуте страном господству, сачињавале већину становништва. Један од најважнијих фактора њене пропасти био је конфликт између наднационалне династичке државе и националног начела, који је наметао борбу до краја, а исто тако и конфликт између владајућих и подређених народа. Распад Монархије је био свршен чин још пре него што је претрпела коначни војни пораз и потписала примирје.

Право на самоопредељење провлачи се кроз све политичке документе везане за југословенско уједињење. Да би имало своје пуно оправдање оно се морало везати за народ, за нацију за коју се захтева. Отуда се у политичким круговима јужнословенских народâ који ће се наћи у заједничкој држави после 1. децембра, мање или више искрено и из различитих побуда, скоро увек упоредо са жељом за уједињење истиче и национално јединство Срба, Хрвата и Словенаца, као целовитог, само троплеменог и троименог народа. Као један јединствен народ, после политичке и државноправне раздвојености, они сада полажу право на самоопредељење и формирање јединствене државе.

Већина војвођанских радикала, на челу са Јашом Томићем, није прихватала тезу о националном јединству. Томић је одувек сматрао да су Срби, Хрвати и Словенци три засебна народа. Сви они имају свест о својој националној посебности и од нове државе очекују могућност слободног развоја свог националног живота. Проглашење Хрвата и Срба за један народ је по његовом мишљењу један потпуно политички диктиран чин, који нема никакве реалне основе.

*

Свој најважнији задатак Српски народни одбор је обавио организујући Велику народну скупштину. Посланици су изабрани по изборном реду који је Одбор прописао 17. новембра 1918. Право гласа су имали Срби, Буњевци и остали Словени оба пола, са навршених 20 година, без додатних услова. Изабрано је 757 посланика: Срба, Буњеваца, Словака, Русина, Шокаца, Хрвата, а и 6 Немаца и 1 Мађар. У скупштину је изабрано и седам жена.

Најзначајнија одлука Велике народне скупштине гласила је: „Банат, Бачка и Барања у границама које повуче Антантина балканска војска, проглашавају се данас, 12/25. новембра 1918. године на народној скупштини у Новом Саду, на основу узвишеног начела народног самоопредељења, одцепљени како у државноправном, тако и у политичком погледу од Угарске.” И даље: „Прикључујемо се Краљевини Србији која својим досадашњим радом и развитком ујемчава слободу, равноправност и напредак у сваком правцу не само нама, него и свим словенским и несловенским народима који с нама живе.” Скупштина је донела и одлуку, да свим неспрским и несловенским народима који остају у границама нове државе треба обезбедити свако право, којим желе да као мањина очувају и развијају своје народно биће.

Мада је Велика народна скупштина одржана у једном бурном времену, катаклизмичних потреса, немира и несигурности, њени организатори су одлуке скупштине припремили и формулисали у политичком погледу веома промишљено и пажљиво, а у државноправном погледу, прецизно.

Начин на који је скупштина била организована и донела своје резолуције био је демократичан у највећој могућој мери у постојећим условима. Изборни ред по којем су посланици бирани у скупштину предвидео је први пут опште и једнако право гласа, за које су се до тада бориле све српске, а и друге, укључујући и мађарске, демократске политичке странке. Чињеница да су жене тада добиле право гласа, које после тога још

дуго неће имати, убедљиво показује демократска уверења организатора.

У скупштину су ушли представници потлачених, словенских народâ Аустроугарске, који су чинили релативну већину у овим крајевима, а са осталим словенским народима и већину становништва у целој Монархији. Тако су Банат, Бачка и Барања ушли у Краљевину Србију пре стварања заједничке југословенске државе, као територија запоседнута од савезничке војске, насељена народима који су по савезничком мировном концепту добили и искористили право да сами одреде своју судбину. Све своје резолуције Велика народна скупштина је донела једногласно.

Представници народа окупљени у Великој народној скупштини нису у опредељењу за Србију видели само обезбеђење своје националности, него и постизање политичких слобода, не само за српски, него и за све словенске и несловенске народе, који живе у Војводини. Владајући кругови у Угарској спречавали су одлучно све демократске реформе. Политичке слободе нису давале ни мађарском народу, јер би могле послужити јачању немађарских народа, као бројнијег елемента у држави. Једногласно усвајање одлуке о присаједињењу Србији, у чијем су доношењу учествовали и чланови скупштине који нису били Срби, убедљиво сведочи о њиховим надама и очекивањима политичких слобода и демократског поретка.

Скупштина је јасно изразила жељу да Банат, Бачка и Барања потом уђу у заједницу коју ће чинити сви Срби, Хрвати и Словенци. Извесно неслагање о начину уласка ових територија у заједничку државу испољило се у време припрема за Велику народну скупштину. Тада су неки припадници демократских група заузели став да Банат, Бачка и Барања треба да уђу у заједничку државу преко тзв. Државе Словенаца, Хрвата и Срба. Хрватски сабор је 29. октобра 1918. донео одлуку о отцепљењу од Угарске и оснивању Државе Словенаца, Хрвата и Срба, у коју би требало да уђу све јужнословенске територије бивше Аустроугарске, а за њену владу проглашено је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, једно политичко тело формирано почетком октобра. И Војводина је сматрана за саставни део ове творевине. Политичке аспирације Народног вијећа на целокупне јужнословенске аустроугарске области нису имале никаквог утемељења, ни у легалним правима, која би почивала на неком државном историјском праву, нити пак права која би произлазила из демократски изражене воље народа на тим територијама. Ове одлуке Народног вијећа су указивале на изразите великохрватске политичке тенденције.

Радикали, окупљени око Јаше Томића, сматрали су да је природно да се Банат, Бачка и Барања присаједине прво Србији, а потом да уђу у заједничку државу. Не прихватајући тезу о националном јединству, Томић је далековидо, и могло би се рећи пророчански, упозоравао да заједничка држава не треба да се гради на тако погрешној претпоставци, као на несигурном и нездравом темељу. Поред тога, судбина југословенског уједињења није у новембру 1918. године била извесна. Плашећи се могућности да до уједињења југословенских земаља не дође, Томић и радикали су сматрали да је присаједињење Бачке, Баната и Барање Србији непосредан и сигуран пут за обезбеђење основног националног интереса Срба у Јужној Угарској, али нема ниједног доказа да је био противник југословенског уједињења.

У самом Народном вијећу није постојала пуна сагласност о уједињењу. Зато је и народ Срема донео одлуку о присаједињењу Србији. Скупштина народних представника Срема је 24. новембра у Руми донела одлуку да ће се Срем, заједно са Државом Словенаца, Хрвата и Срба ујединити са Краљевином Србијом. Ако до тог уједињења, из било којег разлога не би дошло, Срем ће се сам прикључити Србији.

У доцнијим разматрањима ових догађаја и све до данас, формирало се и мишљење да су ова два гледишта о начину уједињења била готово равноправна и да је присаједињење Србији био израз великосрпских погледа Јаше Томића, које су радикали такође наметнули Великој народној скупштини, као и резултат непосредног утицаја српске владе и српских политичких кругова. Међутим, заступници пута у заједничку државу који би водио преко Загреба били су сасвим малобројни, без подршке у народу, а њихови аргументи почивали су на припадности ових територија држави која је већ била нестала. Није постојала алтернатива: Србија или Југославија, како то и данас неки историчари тврде, јер Југославије није ни било.

Мада је присаједињење Бачке, Баната и Барање Краљевици Србији несумњиво погодновало њеном политичком и националном програму, нема података о непосредном утицају српских политичара на развој догађаја у Војводини и у формулисању одлука које је усвојила Велика народна скупштина.

У Војводини, у којој је национална свест била тако рано сазрела и тако јасно уобличена, ова одлука је била укорјењена у самом политичком бићу народа и није морала бити подстицана и охрабривана са стране, па макар то било и од саме матичне српске државе. Од свих југословенских покрајина које су донеле одлуке о својој судбини крајем 1918. године, српски народ у Банату, Бачкој и Барањи је то учинио несумњиво на нај-

демократскији начин. Одлуке које су донели посланици Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих Словена биле су плод њиховог историјског искуства и изражавале осећања и интересе народа.

Према томе, повест присаједињења Бачке, Баната, Барање и Срема Краљевини Србији није ограничена на збивања у једном јесењем месецу 1918. године. Ти догађаји су представљали само коначно остварење једне постојане тежње српског народа, завршни чин упорне, истрајне и тешке борбе да се обезбеди опстанак народа и постигне његово политичко и државно јединство.*

* Беседа у Матици српској, поводом деведесетогодишњег јубилеја Велике народне скупштине и присаједињења Бачке, Баната, Барање и Срема Србији, 25. новембра 2008. године.

БРАНКО БЕШЛИН

О НАСЛЕЂУ И ДУГУ

Дело о којем ћемо говорити (*Војводина*, I—II, фототипско издање, „Прометеј”, Нови Сад 2008) несумњиво је многим читаоцима *Лейбница* добро знано. Ради се о капиталној двотомној књизи групе аутора која је први пут објављена пре безмало седам деценија. Значи да је у српској историографији, и култури уопште, присутна у трајању једног просечног људског века. Ипак, држимо да о њој има доста тога да се каже. Наиме, свака књига има своју властиту, мање или више занимљиву историју. Кроз повест зборника *Војводина* од замисли да се он напише, рада на њему, штампања, пријема код стручњака и шире публике, до времена данашњег када је поново угледао светлост дана, могла би се сагледати не једна, него неколико фаза у развоју историописања о Војводини. Када само баци поглед на ова два тома енциклопедијског формата обима од око 1.000 страница и прелети оком њихов садржај, сваки лаик ће зацело њима бити импресиониран. Међутим, неминовно ће му се наметнути низ питања: шта је са два наредна века у историји овог подручја (у *Војводини* је обрађена политичка историја само до 1708. а друштвена до 1790)? Који су разлози да се штампа једно дело старо седамдесет година? Зар историјска наука није напредовала од тога времена и не постоји ли нека, ако не једнако опширна а оно бар сажета целовита историја Војводине из пера данашњих историчара? Најкраћи одговор би гласио: од појаве ове књиге на различитим пољима изучавања старије и новије прошлости Војводине постигнути су значајни резултати и о њима ћемо понешто рећи у наставку овог излагања. Ако изузмемо знаменито тротомно дело Душана Ј. Поповића *Срби у Војводини* (1957—1963), које је у неку руку проистекло из зборника *Војводина*, и зборника *Војводина — знаменитости и лејоше* (1968), књиге новијег датума у којој би била

сагледана целина нема. Додуше, било је замисли да се напише синтеза историје Војводине али поуздано утемељену повест тих неостварених пројеката не можемо засада да испричамо — нажалост, јер би то бацило много светла на наша знања о најновијој прошлости. Ако имамо у виду све до сада речено, ово фототипско издање (мада стоји да је посвећено 90-годишњици присаједињења Баната, Бачке, Барање и Срема Србији) није тек пука јубиларна књига, нити омаж који свакако дугујемо једном покољењу великана српске науке и њиховом изузетном прегнућу. *Војводина* је потребна и драгоцену научницима, пре свега историчарима, јер како у предговору *Зборник „Војводина” њо други њућ међу нама* каже академик Чедомир Попов, неке од студија објављене у ове две књиге „ни после седамдесет година, испуњених пребогатим новим истраживачким студијама нису ни превазиђене а у неким сегментима ни домашене”. Шири круг читалаца ће се док се не појави нека нова, сажетија и њему прилагођенија историја Војводине, служити књигом Д. Поповића, што је, иначе, већ деценијама случај.

Војводина је настала као пројекат Историјског друштва у Новом Саду које је основана у јесен 1927. и деловало до почетка Другог светског рата (званично је прекинуло са радом септембра 1946. када је чланство позвано да на скупштини Матице српске изгласа одлуку о спајању са овом установом). Као главни задатак Друштва прокламовано је организовање рада „на свестраном проучавању прошлости нашега народа са подручја бивше Карловачке митрополије. Председник је од оснивања до јула 1937. био Станоје Станојевић. Захваљујући његовом научном реномеу и пословичном прегалаштву *Гласник историјског друштва у Новом Саду* је и поред материјалних недаћа изазваних великом економском кризом излазио редовно, што нажалост није честа појава код оваквих публикација, и постао је један од најугледнијих стручних часописа у ондашњој Југославији. У њему су своје текстове објављивали историчари различитих ужих специјалности и највишег научног формата. Поменућемо овде само неколико имена: Никола Вулић, Филарет Гранић, Радослав Грујић, Алекса Ивић, Милан Кашанин, Петар Колендић, Георгије Острогорски, Виктор Новак, Владимир Ђоровић, Васа Чубриловић, Јован Радонић, Фердо Шишић. Поред часописа објављено је и неколико монографија. Убрзо после Станојевићеве изненадне смрти, у лето 1937, поставило се питање новог председника — кандидати су били Алекса Ивић и Душан Ј. Поповић. После Ивићевог повлачења из управе Друштва, за председника је у лето 1938. изабран Поповић. На истој скупштини разматрано је обележавање 20-годишњице ослобођења и уједињења са Србијом као

и наступајуће 250-годишњице Велике сеобе. То је био повод за доношење одлуке да се рад Друштва крунише монографијом *Војводина*. Главни уредник био је Душан Ј. Поповић, секретар Димитрије Кириловић а уређивачки одбор сачињавали су: Мирко Балубцић, Радослав Грујић, Милан Кашанин, Младен Лесковац, Бранко Магарашевић, Иван Павловић и Јован Савковић. Не претерујемо ако кажемо да је пројекат био превише амбициозан. Наиме, планирано је да резултати буду предочени у четири обимна тома. У првом је требало обрадити рељеф, климу и прошлост од праисторије до Велике сеобе; у другом раздобље од 1690. до 1790; у трећем период од Темишварског сабора до 1918. године. Четврти том требало је да буде посвећен најновијој историји и савременим проблемима Војводине. Не смемо губити из вида да је Друштво деловало тек једно десетлеће па је оправдано да се запитамо: да ли су истраживања (поготово она која се односе на савремене прилике) довољно темељно обављена? Ако ову недоумицу оставимо по страни, само писање текстова представљало је тешко савладив посао, тим пре ако кажемо да је за овакав гигантски подухват предвиђен кратак рок од само три године: објављивање првог тома за 1939; другог и трећег за 1940; четвртог до средине 1941. године. Све ове припреме и рад на књизи одвијале су се у крајње драматичном времену, у предвечерје светског рата. Сукоб у Европи је већ био почео када се појавио први том — предговор Д. Поповића датиран је са 21. септембром 1939. (то је званична година издања) али је књига изашла из штампарије тек у јануару 1940. године. Други том је припремљен за објављивање али њиме није, како је предвиђено, обухваћено раздобље до Темишварског сабора 1790. него до сабора у Крушедолу 1708. године. Одштампан је без насловне стране, садржаја и регистра и листови нису повезани.¹ Завршетак посла прекинула је агресија на Југославију априла 1941. године. Тако незавршена друга књига дочекала је не само крај рата него и данашње време. У правом смислу речи у књијарски промет никада није ушла али је ипак доспевала до читалаца. После рата тираж ове „крње књиге” доспео је у Матицу српску и током следећих деценија повремено је продавана или чешће поклањана — како је време одмицало било је све теже до ње доћи. Они млади истраживачи којима би пошло за руком да је некако (неукоричену) искамче у Матици осећали би се помало повлашћеним и важним у односу на своје колеге. Многи су се, оправдано, питали зашто се већ једном те две књиге, ако су

¹ Једина озбиљна примедба фототипском издању је та што ни овде није израђен регистар за други том.

тако тражене, поново не штампају. То је сада коначно урађено. *Војводину* лако може набавити, прочитати и (или) одложити у личну библиотеку свако ко то пожели. Тиме су књига и њена историја помало али не до краја демистификовани. Употребио сам управо ову реч свестан чињенице да је повест о Историјском друштву у Новом Саду и настанку *Војводине* коју сам у претходних неколико редова испричао површна и непотпуна. Са друге стране, о великанима окупљеним око Друштва, као и о Књизи међу историчарима се много говорило, највише у необавезним разговорима, а написало се врло мало. Тако овај подухват и његови актери имају своје место у својеврсном интерном усменом предању еснафа историчара које као и сва предања обилује занимљивим али тешко проверљивим причама. Наравно да се на њима не може и не сме заснивати историја историографије али могу деловати подстицајно да се томе послу приступи и ублажи хронична оскудица која влада у српској науци када су у питању радови из ове области. Неоспорно је да Историјско друштво у Новом Саду заслужује да се о њему напише исцрпна поуздана монографија. Њоме би, несумњиво, била знатно попуњена наша знања о развоју историјске науке код Срба. Тиме би уједно био дат значајан допринос бољем разумевању културних па и политичких прилика у Војводини у међуратном раздобљу па и неких процеса који су обележили целу њену новију историју. Чињеница да је ова књига остала незавршена због избијања рата и да рад на њој није наставаљен по његовом окончању, сама по себи је довољно индикативна за једно бурно време и промене које је оно донело.

Наравно, најважнији разлог због кога је *Војводина* побуђивала велику пажњу није њена сопствена историја него високи научни дometи који су у њој изложени. Предочићемо садржај обе књиге и имена аутора текстова. Књига I: Душан Ј. Поповић, *Предговор*; Павле Вујевић, *Геополитички и физичко-географски приказ Војводине*; Б. Миловановић, *Геолошка историја Војводине*; Миодраг Грбић, *Преисториско доба Војводине*; Никола Вулић, *Војводина у римско доба*; Борислав Јанкулов, *Сломеници Војводине из доба Сеобе народа*; Филарет Гранић, *Војводина у византијско доба*; Петар Скок, *Топономастика Војводине*; Јован Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*; Душан Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*; Рудолф Р. Шмит, Ђурђе Бошковић, *Средњевековни градови у Војводини*; Радослав Грујић, *Духовни животи*; Младен Лесковац, *Српска књижевност у Војводини до Велике сеобе*; Милан Кашанин, *Српска уметност у Војводини до Велике сеобе*; Јован Радонић, *Од прве ојсаде Беча до Велике сеобе*. Књига II: Јован Радонић, *Војводина од Велике*

Сеобе (1690) до сабора у Крушедолу (1708); Стеван Симеоновић-Чокић, *Српске њивилеџије*; Душан Ј. Поповић, *Слика Војводине у 18. веку*; Душан Ј. Поповић, *Племство*; В. А. Душин, Душан Ј. Поповић, *Племићке њородице*; В. А. Душин, *Племићке њородице II*; Васа Стајић, *Грађанско друштво и сељаци*; Душан Ј. Поповић, *Војна ѓраница*; Рудолф Р. Шмит, *Варадин*; Радослав Грујић, *Духовни живојт*. Имена писаца јасно указују да се ради о прворазредним стручњацима који се могу сврстати међу најистакнутије научнике не само у Војводини него у целој југословенској држави. Морамо, ипак, да приметимо да међу њима нема једног великана српске историографије и одличног, вероватно и најбољег зналаца историје Војводине, нарочито када се ради о изворима — Алексе Ивића. С обзиром на велики број аутора али и брзину којом је књига настала поставља се питање до које су мере текстови усклађени и прилагођени монографској форми — помињу се често одређења „монографија” и „зборник”. Свестан да почетна концепција није спроведена до краја у предговору уредник Душан Ј. Поповић каже: „И ова ће монографија, природно, као и што ова књига показује, носити особине монографија у којима сарађује велики број сарадника. Очеvidно је да се поједини чланци међу собом разликују и по обиљу чињеничког материјала, и по методама, и по начинима својих излагања као и по резултатима.” Строго узевши, ипак се ради о зборнику. Поједине студије су од трајне научне вредности која се очитује у томе што су њима постављени темељи и дате смернице за даља истраживања али и у чињеници да су у неким сегментима научна достигнућа изложена у *Војводини* још увек непревазиђена.

Када не бисмо поменули да је после појаве *Војводине* начињен знатан помак у проучавању овога подручја, нанели бисмо неопростиву неправду потоњим покољењима истраживача који су томе дали свој допринос на најразноврснијим пољима природних и друштвено-хуманистичких наука. Ипак ћемо у средишту пажње имати домете на пољу изучавања прошлости — политичке, економске, културне, историје ликовних уметности и књижевности. Могли бисмо да побројимо неколико десетина имена људи који су својим радом и достигнућима заслужили да их сврстамо у исти ред са писцима *Војводине* који су одавно завредили епитет научника великог формата. Ту су и стотине оних који су дали скромнији али пажње вредан допринос науци. Ипак, поред свега тога синтезе нема. Колико пута смо се сви нашли у неприлици када би нас сасвим добро образовани саговорник коме историја није струка запитао да му препоручимо неку историју Војводине. Одмах бисмо засули саговорника са неколико корисних наслова. Једну добру књи-

гу, у којој би нашао основне информације и добио јасан и прегледан увид у историју Војводине, не бисмо умели да наведемо. Ја, као и моји професори пре четврт века, најрадије препоручим *Србе у Војводини* Душана Ј. Поповића са истом добронамерном напоменом коју су и мени упућивали да је књига помало превазиђена и да обрађује прошлост Војводине само до почетка 60-их година 19. века. Уколико би заинтересовани хтео да сазна нешто о историји Војводине у 20. веку морао би да уложи знатан напор — прво да прочита бар десетак монографија а потом да се потруди да самостално промисли то обиље података како би себи створио једну колико-толико прегледну и јасну слику о прошлости овога краја. Историје целих народа и држава па и вековима дугих епоха светске историје могу да се озбиљним научним приступом, без вулгаризација, сажму у књиге које немају више од пет стотина страница. У том обиму историја Војводине могла би се изложити сасвим подробно.

Војводина, значи, између осталог, опомиње историчаре да су нешто остали дужни и својој науци и култури уопште. Осим тога, да не увијамо, сада је једна историја Војводине тим потребнија јер је крајње озбиљно постављено питање њене будућности. (Пре)наглашава се да ово подручје у територијалном, културном, националном, економском погледу представља један ентитет до те мере самосвојан и специфичан да је неопходна коренита измена његовог административно-правног положаја. Имају ли ове тежње основа у ранијој или новијој историји или је на делу оно што је Ерик Хобзбаум назвао „Измашљање традиције” (*Invention of tradition*)? Одређивање територијалног, културног и политичког идентитета Војводине је врло тежак и изазован посао. Сви ови „идентитети” стоје у тесној међузависности а ако их поставимо у историјску перспективу проблем постаје много сложенији јер је сваки од њих понаособ био подложен променама што је аутоматски мењало одређење појма „Војводина”. Не можемо се на овоме месту упуштати у расправу о овом проблему. Њиме се иначе више пута озбиљно позабавио академик Чедомир Попов а то је поново учинио и у предговору фототипском издању *Зборник „Војводина” по друђи њуј међу нама* па читаоца упућујемо на овај, не одвише обиман, али одличан и врло инструктиван текст.

Коначно сада када смо прешли праг 21. века и зашли у нову, неки кажу постмодерну, епоху, мораћемо да се суочимо са различитим изазовима и на пољу културе. Да би са њима могли успешно да се носимо морали бисмо да се растеретимо дугова тј. да приведемо крају послове које су други одавно почели и завршили. *Војводина* која нам је остављена у наслеђе, импозантна а недовршена, ту је да нас на то подсећа.

МИЛИВОЈ НЕНИН

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ МИЛАНА САВИЋА

У едицији „Српска књижевна критика” Милану Савићу је припало место у књизи *Лаза Косић и критика у доба националног романтизма*;¹ на самом крају, уз писце који су обележили другу половину XIX века. Милан Савић, пак, и то прво пада у очи, живи до 1930. године.

Приређивач поменути књиге, Предраг Протић, у предговору под насловом *Српска књижевна критика у време националног романтизма* уочава два раздобља у књижевном раду Милана Савића: прво раздобље када је углед Милана Савића био велик и друго раздобље када је тај углед после критика Јована Скерлића,² Данила Живаљевића³ и групе око *Покрећ*⁴ (уредник Тихомир Остојић) био озбиљно доведен у питање. Међутим, Предраг Протић тврди да је најзначајнија дела Милан Савић написао управо у том другом периоду. При том мисли на серију чланака објављених у *Засјави* и *Јединству* после Првог светског рата, у којима је Савић оставио портрете својих савременика. (Том корпусу текстова бисмо једино додали и оне објављене у *Брајству*. Библиографија у поменутој књизи нам даје за право.) Ти непретенциозни списи, обједињени заједничким насловом *Наши сјари*, немају за циљ књижевну или неку другу анализу — само су сећања на књижевнике,

¹ У књизи *Лаза Косић и критика у доба националног романтизма* (приредио Предраг Протић), Нови Сад—Београд 1987, налазе се три Савићева текста: „Хумор народа српског”, „Јован Стерија Поповић” и „Лаза К. Лазаревић”.

² Јован Скерлић, „Из српске књижевности, Сlike и расправе од Милана Савића”, *Звезда*, 1898, год. II, бр. 21, 168—169.

³ Данило А. Живаљевић, „Из привидног света, три шаљиве игре од Милана Савића”, *Коло*, 1901, књ. I, св. 3, 188—191.

⁴ *Покрећ* је излазио повремено у Новом Саду од 1899. до 1912, а појавило се свега 6 бројева.

глумце, новинаре... Али су, у пуном смислу те речи, аутобиографија Милана Савића — оно што би Борислав Михајловић Михиз назвао *Аутобиографијом о другима* — чак су много више „биографија” Милана Савића неголи ова аутобиографија под насловом *Прилике из мога живота*, поводом које и пишемо ову скицу.

Предраг Протић посматра дело Милана Савића у целини; и поред онога што је Савић писао, види његов значај и у креирању књижевног живота; васпитању књижевног укуса; те начину читања литературе... (Ако се икада објави преписка Милана Савића онда ћемо тек видети његов значај у пуној мери, додајемо ми овако у загради.)⁵ Предраг Протић одсечно каже да се Милан Савић „не може сматрати ефемерном књижевном појавом”.

Није тешко показати да је Предраг Протић пажљиво читао Милана Савића. Али, није тешко ни показати да је Предраг Протић један од ретких који је пажљиво читао Савићево дело.

Милан Савић данас у српској књижевности готово да не постоји. Његове „шаливе игре” некада веома популарне више се не играју, његови текстови се не узимају озбиљно,⁶ о њему се прича као о представнику прошлих времена...⁷ (Ствар је та-

⁵ Права ризница Савићеве преписке налази се у Рукописном одељењу Матице српске. До сада објављена писма Милана Савића у књигама преписке Светислава Стефановића (*Еписоларна биографија Светислава Стефановића*, приредио Миливој Ненин, Нови Сад 1995), Вељка Петровића (Вељко Петровић *Писма*, приредили Соња Боб, Стојан Трећаков и Владимир Шовљански, Нови Сад 1997) и Милете Јакшића (*Судари Милете Јакшића*, приредили Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Нови Сад 2005), да набројимо само ове књиге које је ИП Матица српска објавило у едицији „Документ” — дакле, до сада објављена писма Милана Савића показују да он, најблаже речено, није писао конвенционална писма! Наравно да преписка са Матавуљем или Лазом Костићем захтева посебно поглавље. Узгред, у VIII књизи *Сабраних дела* Симе Матавуља, Београд 1956, у којој су објављена Матавуљева писма, Милану Савићу је упућено око 200 писама! У писму рођеном брату, Ђури, Симо Матавуљ за Милана Савића каже: „То је диван човјек и диван друг”. (Касније се показало да му је био више од друга.) Иначе, упознали су се у Београду 11. септембра 1887. године, пред пут у зајечарску гимназију у којој су обојица били професори. Морамо овде у фусноти додати да професорски рад Милан Савић није волео. Из гимназије је излазио сретан као Ромео кад иде Јулији, како је сам говорио. Наравно, ту се Савићева преписка не исцрпљује. Прошле године се појавила књига преписке Уроша Предића *Сликарево ђеро*. И ту Милан Савић игра запажену улогу.

⁶ Теза је необична, али чини ми се да литерарну судбину Милана Савића умногоме одређује и једна ванлитерарна чињеница. Наиме, надимак „Мица од Матице”, иако у неким ситуацијама делује топло, као да се подсмехује његовом раду у целини...

⁷ У *Историји српске књижевности* Јована Деретића, Београд 1983, Милан Савић је поменут једино као отац Анице Савић. Прецизније: „кћерка чу-

ко постављена као да Милан Савић никад и није живео у свом времену, већ увек у прошлом!) Али, оно што му нико не спори сигурно је велико пожртвовање које је показао када је у питању школовање и уопште све што је везано за ћерку Аницу.⁸ Даље, са мање-више дужним поштовањем истиче се Савићев књижевни слух за Лазу Костића и Симу Матавуља... О преводу Гетеовог *Фауст*а и о ономе што је Савић радио у Матици српској као секретар и као уредник *Лейбица Матице српске*, оцене су противуречне. Од хвалоспева до подсмешљивог негирања.

Ретки су, уистину ретки, они који су имали увид у целину онога што је Милан Савић написао и урадио. А биће да је урадио много више него што можемо и претпоставити. (Поново морамо подсетити на преписку Милана Савића.)

До Савићевог портрета тешко можемо доћи. Наиме, он је очуван у парчићима и за њега се, после читања његове аутобиографије у рукопису *Прилике из мога живота* морамо борити.

Али, пре читања његове аутобиографије, пут ка његовом портрету почећемо од једног сећања. Реч је о сећању Милана Кашанина,⁹ који се првенствено сећа Анице Савић (касније и Ребац); али га то не спутава да донесе неколико реченица и о Милану Савићу. Кашанин као да је благо увређен што Милан Савић са њим није причао — и нагађа због чега је то тако. Не пада му на памет да је Милан Савић гледао своја посла и да није имао никакве обавезе према младом посетиоцу... Милан Савић је једноставно радио: стајао је за пултом и писао. Сурова је слика коју Кашанин оставља. „Онако како бих га затекао кад бих ушао, тако бих га и оставио кад бих излазио, — стајао је мален, ситан, ружан за пултом и — писао.” А то, што је „мален, ситан, ружан” Милан Савић писао, Милан Кашанин,

веног Милана Савића, писца, савременика и пријатеља романтичара”. (Као да су поједини делови Деретићеве *Историје* били писани Скерлићевом руком.) У постхумно објављеној *Историји српске књижевности*, 4, проширено издање из 2004. године, слика о Савићу је унеколико улепшана. Ту о њему Деретић пише: „Иако писац невеликог дара и старинског стила и, уз то, припадник догматске естетске критике, он је у оцени савремених књижевних дела често имао више слуха од водећих књижевних критичара. Он је уочио битна својства Игњатовића као романописца, осетио новину поезије В. Илића, један од првих указао на изузетну вредност приповетке 'Ветар' Л. Лазаревића, бавио се, уз то, начелним питањима књижевног стварања и критике, у књижевним споровима често бивао у праву.”

⁸ Љиљана Вулетић је у књизи *Живот Анице Савић-Ребац*, друго издање, Београд 2002, документовала ту велику пожртвованост и посвећеност породице Савић својој јединици, Аници.

⁹ Видети у књизи: Милан Кашанин, *Сусрети и њисма*, Нови Сад 1974.

већ у следећем пасусу признаје, није ни читао. Или прецизније „нисам много читао”. Али га то не спречава да анализира оно што је Савић урадио. Не зна колико вреде Савићеве позоришне комедије; не зна да ли је Савићев превод у стиховима Гетеовог *Фауст*а добар. И сада исписује чудну реченицу: „О његовим студијама о новијим српским писцима држим да су без много духа, али да у њима има пуно знања и паметних мисли.” Чини ми се да је ову реченицу тешко коментарисати. (Али, по свему судећи, Кашанин тешко да је читао Милана Савића.) И после тога следе општа места о Милану Савићу који је као уредник ценио и волео своје сараднике и који се није стављао изнад њих. Истиче и оно што је Савић урадио за Матавуља и Лазу Костића да би завршио реченицом: „У историји једног народа, нису значајни само књижевници који лепо пишу, него су значајни и они који добро раде.”

И то би било отприлике све. (Као кад разбијете леп, крупан, орах — а унутра празно.)

Са много више разумевања писао је о Милану Савићу нико други него Милош Црњански и та се оцена мора имати у виду.¹⁰ Година је 1930, Црњански већ има иза себе *Сеобе* (и име!), а смрт једног старца, представника прошлих времена, тешко би могла бити у његовом видокругу... Па ипак Црњански је не пропушта. Те 1930. године, тешке по Црњанског (а која година за њега није била тешка!), налази времена да испише неколико топлих страна о Милану Савићу.

И Црњански говори да је Савић најбоље године свога живота — скоро 20 година — утрошио на уређивање *Лейхойса Мајице српске*, „а уреднички посао, сам по себи, незахвалан је и неприметан”. Али, Црњански жели да, у случају Милана Савића, подвуче „књижевну вредност уредничког делања Милана Савића”. *Лейхойс* је тих година покушавао да буде на вишем ступњу књижевности.

Сасвим супротно Милану Кашанину, Црњански истиче и Милана Савића као књижевног критичара. Истиче његове приказе који су без гафова, тврдоглавости, ћуди и пакости. Пре тога је рекао да се Савић као критичар издвојио књижевном савесношћу, знањем и осетљивошћу за књижевно. Издваја Црњански оно што је Савић писао о Стефановићевој трагедији *Урош V*; али и оно што је писао о Војиславу, Матавуљу и Лазу Костићу и пореди то са критиком оног времена и предност да је Милану Савићу. Истиче, при том, и превод Гетеовог *Фауст*а.

¹⁰ Милош Црњански, „Књижевно дело Милана Савића”, *Српски књижевни гласник*, 1930, н. с. књ. XXIX, св. 8, 593—597.

Оно, пак, што је битна разлика између текста Милоша Црњанског и оног овлашног сећања Милана Кашанина јесте најпре у томе што је Црњански читао књижевно дело Милана Савића и што то показује у сваком ретку. Црњански анализира и Савићеве мање познате приповетке, али има разумевања и за Савићеве путописе; али и за његове веселе позоришне игре... Посебно издваја фину, веселу комедију *Ксеније и Ксенија*.

Оно, пак, што је заједничка љубав Милана Савића и Милоша Црњанског, као да је остављено за крај. И да ништа друго није написао, остао би цењен по свом последњем делу, студији *Лаза Костић*. Тек та студија заправо показује колико је нужно да се сакупи све што је Савић писао о књижевности. Имајући, дакле, најпре у виду ту књигу о Костићу, Црњански као да тек тада прелази на терен некролога: „Милан Савић оставио је трајан спомен себи, књигу што је, иако интимна, утицајна и потпуна, са једном вером у књижевност које више нема и једним песничким портреом, каквих у последње доба није било.”

Исписује Црњански, потом, као какав библиограф, списак књижевних радова Милана Савића — списак који је импозантан. Али, основно осећање је да је Црњански те 1930. године испратио човека који је веровао у књижевност! Мада је истински споменик Милану Савићу Црњански „подигао” у *Коменшарима* уз *Лирику Ишаке* 1959. године. То је она чувена епизода када је Црњански чуо да ће га Милан Савић кишобраном истући. Наиме, Црњански је заслужио батине, по Савићу, јер је песму *Рељеф са ликом Дантеа* (Данте, кентаури, голе жене и сл.) у књизи *Лирика Ишаке* посветио Савићевој ћерци Аници. И уистину на отварању изложбе Петра Добровића у Новом Саду, говорник, Милош Црњански, у првом реду је спазио Милана Савића са кишобраном у руци. Завршетак те епизоде мање-више је познат. Онај који се тукао у то време и по улици није могао да се бије са човеком четрдесет година старијим од себе. Збрзао је свој говор о Добровићевом сликарству и утекао на задња врата.

Изузетно повољну слику о Милану Савићу доноси нам и Љиљана Вулетић, биограф Анице Савић-Ребац. Иако најпре посвећена Аници, Љиљана Вулетић исписује прецизне редове о Милану Савићу; али оно што је посебно драгоцено, Љиљана Вулетић је и један од ретких читалаца Савићеве необјављене аутобиографије, *Прилике из мога животоша*, која се чува у Рукописном одељењу Матице српске.

Ту Савићеву аутобиографију Лаза Костић није могао читати — Милан Савић га је надживео пуне две деценије. Па ипак ћемо се послужити ефектним Костићевим поређењем да

бисмо приказали један слој Савићеве аутобиографије. Наиме у чувеној *Књизи о Змају*, у поглављу „Змај” *шаљивац*, Лаза Костић описује кафански живот Новог Сада. Праве године кафанског живота, по Костићу, су од 1860. до 1864. када је он неко ко још увек кибицује и не учествује активно у њему. Године у којима је Костић једна од централних личности долазе нешто касније када долази до извесног раслојавања и напуштања једне кафане и „формирања” више кафанских средишта. Наравно, та Костићева прича је са тезом и срачуната је као необична оптужба против Змаја, који избегава она жарисна места, већ одлази у она маргинална; по Јаши Игњатовићу због тога да би тамо био најдуховитији, најпапетнији, једном речју први...

Нама је овај опис кафанског живота интересантан због увођења Милана Савића у причу о кафанском животу Новог Сада. Али, цитирајмо самог Лазу Костића.

„Нисмо дуго чекали ни на дра Милана — Емила, у весељу ’Мицу’ — Савића, садашњег првог секретара Матице српске. Сасвим други човек:¹¹ ни шуњало, ни женар; најактивнији весељак, сушта теревенка и траканац. Чим се куцне чашом, отвори му се врећа шале и досетке, па све сева. Да му је сад све то скупити, саставила би се лепа књижица, само што не би била за Вишу женску школу.”

Завршавамо текст Костићевом реченицом — али је обрћемо. Милан Савић је сакупио „прилике” из свога живота и саставио умивену, уредну, готово чедну књигу, која баш као да је писана за Вишу женску школу!

Али, понављамо, та реченица описује само један слој те аутобиографије.

¹¹ Кад Лаза Костић напише да је Милан Савић сасвим други човек, „ни шуњало, ни женар”, морамо имати у виду да се претходни опис односио на Илију Огњановића — Абуказема, који се „радије шуњао у женском друштву”.

ЗОРИЦА ХАЦИЋ

РУКОПИСНЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ЂУРЕ И МИЛЕТЕ ЈАКШИЋА

130 година од смрти Ђуре Јакшића

Велики део рукописне заоставштине Ђуре Јакшића (1832—1878) налазио се у поседу Милете Јакшића, његовог синовца.¹ Током двадесетих година прошлога века Милета Јакшић је објавио поједине фрагменте из Ђуриних рукописа и, једном приликом, у примедби која је пратила Ђурине необјављене текстове, објаснио како су заправо те хартије доспеле у његове руке.² Наиме, рукописи Ђуре Јакшића су се налазили у Иђошу код тамошњег свештеника Максима Јакшића (1834—1898), Ђуриног брата, који је те хартије добио од Ђурине удовице. После његове смрти, како у овој напомени каже Милета Јакшић, заоставштина се нашла у Кикинди где је живео Максимов син, Васа (1870—1913). Милета верује да се приликом разних сеоба велики део Ђуриних хартија изгубио. Након смрти Васе Јакшића, Милета је од његове удовице, своје снахе, „изискао” Ђурине рукописе, „сложио, спаковао и узео их себи на чување”. Материјал који се налазио код њега био је необјављен и састојао се од књижевних фрагмената, скица, започетих драма, путописних одломака, дневничких бележака и преписке. Ми-

¹ Књижевник Милета Јакшић (1869—1935) био је син Ђуриног рођеног брата Јована (1840—1903), свештеника у Српској Црњи. Иначе, познато је да је Ђура био најстарије дете црњанског свештеника Дионисија Јакшића, који је поред Ђуре имао још шест синова и две кћери. Детаљније о породици Јакшић видети у: Владимир Миланков, *Јакшићи из Српске Црње*, Матица српска, 1997.

² Примедба прати факсимил недовршене Ђурине песме *Мир* и чланак *Јуни*, необјављених рукописа који су били у поседу Милете Јакшића. Видети: *Лешоис Машине српске*, год. ХСІХ, св. I—II, књ. 305, јули-август 1925, 88—89.

лета Јакшић је претпоставио да се неким хартијама из заоставштине послужио и Светислав Вуловић који је један део преписке преузео од Ђурине удовице при састављању Ђурине биографије. На крају, Милета Јакшић је обелоданио и своју намеру: „Ја ћу у *Летопису* објавити све оно што је од иоле веће вредности.”³

Међутим, Милан Шевић оставља нешто другачије податке о рукописима Ђуре Јакшића.⁴ Наиме, приликом обележавања стогодишњице рођења Ђуре Јакшића, 1932. године, у септембарском броју *Летописа Матице српске* који је био посвећен овом књижевнику, Милан Шевић каже да је, након Ђурине смрти, његова удовица Тина заоставштину послала породици Јакшић у Српску Црњу. Заоставштина је, по Шевићевим речима, „чамала и била заборављена: старији чланови нису имали интереса за њу, млађи нису знали за њу. Једнога дана откри је у неком буцаку синовац *Милета Јакшић*, песник, — и од тога дана она би спасена. Што је још остало, он је сачувао до данас.”⁵

Дакле, Милета Јакшић се, у оба наведена случаја, помиње као особа која се бринула о стричевој заоставштини. Међутим, постоји разлика између Јакшићеве и Шевићеве верзије о судбини Ђуриних рукописа (касније ћемо се осврнути и на

³ Концепт ове примедбе Милете Јакшића налази се и у његовој рукописној заоставштини која се чува у Рукописном одељењу Матице српске (М. 10528; на полеђини хартије где се налази рукопис песме *Трешња*).

Интересантно је да ће на ову примедбу Милете Јакшића о Ђуриним рукописима хитро реаговати и Павле Поповић. У писму од 8. августа исте године он ће Милети написати: „Ја вас молим да *све* оно што *не* дате Летопису дате 'Прилозима за књижевност' којима сам ја уредник, већ четири године, и које се надам да познајете” (РОМС, инв. бр. 10980). Павле Поповић ће 1928. године и објавити једно писмо Ђуре Јакшића које је добио од Милана Савића. У писму од 30. маја 1931. године (РОМС, инв. бр. 10885) Поповић се Милети обраћа у вези са Ђурином преписком. У овом писму, међутим, налазимо и податак да се Ђурина преписка у том тренутку налази код Милесе Сарић студенткиње философије (!), што, на неки начин, опет отвара питање кроз чије је све руке прошла Ђурина преписка која је била у власништву Милете Јакшића.

Наравно, није се само Павле Поповић интересовао за рукописну заоставштину Ђуре Јакшића. Милети Јакшићу пише и Димитрије Кириловић, управник Државног архива у Новом Саду са намером да откупи Ђурину преписку (видети писмо Димитрија Кириловића од 20. априла 1932. године, РОМС, инв. бр. 10943). Такође, јавиће му се и Алекса Ивић са молбом да сазна нешто више о Ђури Јакшићу и његовом оцу Дионисију (видети писмо др Алексе Ивића од 5. маја 1932. године, РОМС, инв. бр. 19022). У години обележавања стогодишњице Ђуриног рођења приметан је пораст интересовања за дело овог књижевника.

⁴ На овај податак указује Миливој Ненин у предговору књиге *Судари Милете Јакшића*.

⁵ М. Ш. [Милан Шевић], „Преписка Ђуре Јакшића”, *Летопис Матице српске*, год. CVI, књ. 333, св. 3, септембар 1932, 302—303.

постојање две верзије једне анегдоте из живота Ђуре Јакшића — верзију Милете Јакшића и верзију Милана Шевића). Може бити да је истина негде на средини. Наиме, по Јакшићевој верзији, рукописна заоставштина је до њега дошла после смрти Васе Јакшића, дакле, након 1913. године. Шевић, међутим, каже да је заоставштина све време била у Црњи и да ју је Милета тамо пронашао. На ову чињеницу нас, између осталог, наводи и књига *Библиографија Ђуре Јакшића*⁶ која почиње аутографом Ђурине песме *На глajким жрудима богаише Тисе...*, који се чува у Народној библиотеци Србије. На полеђини ове хартије Милета Јакшић је записао: „Ово је рукопис покојног Ђуре Јакшића, песника српског. У Црњи 10 март 1904”. По овом запису недвосмислено видимо да је Милета Јакшић већ првих година XX века имао бар део Ђурине заоставштине у рукама и да је, судећи по овом запису, водио рачуна о рукописима који су били у његовом поседу. Дакле, могуће је да се део заоставштине налазио у Црњи, а да је Милета касније преузео још један део стричевих хартија.

Било како било, Милета Јакшић по свој прилици није био вољан да објави и изнесе на светлост дана све што је имао у рукама. Да ли је то само због сумњиве књижевне вредности неких Ђуриних рукописа? Сасвим сигурно да није.⁷ Биће да Милета није све хтео да објави из других разлога. У једном писму он ће то и напоменути Милану Шевићу: „А има ту и један психолошки, интиман, породични тако рећи разлог, због ког не могу да се одлучим да се од Ђ. заоставштине растанем. Па онда ту је и Матица, којој сам сву оставину обећао, а требало би све то и преписати, да имам препис бар. Знам, после, да би Академија врло мршава платила, а због какве тричаве свотице не вреди да се лишим тих драгоцености.”⁸

(Милан П. Костић у предговору књиге *Прејиска Ђуре Јакшића* наводи шта се десило са Ђуриним рукописима који су се

⁶ Силвија Ђурић, *Библиографија Ђуре Јакшића*, Београд 1984.

⁷ Коначно, баш у *Лейојису Матице српске* (види напомену бр. 2) Милета сам себе демантује. Прво каже, као што смо навели, да ће објавити у овом часопису све што има иоле већу књижевну вредност да би у наставку исте примедбе за недовршену песму *Мир* рекао да је „неизрађена, недонесена, неуспела” и да у њој тек блесне варница правог и великог талента.

⁸ Видети: „Писма Милану Шевићу”, *Судари Милете Јакшића*, прир. М. Ненин и З. Хаџић, Матица српска, 2005, 385.

Узгред, Милан Шевић у септембарском броју *Лейојиса* 1932. године каже да му је Милета уступио готово сва Ђурина писма али да је нека задржао из породичних разлога. Овај поступак Милете Јакшића је потпуно разумљив — природно је да се породица Јакшића трудила да се Ђура не „оцрни”. Поменимо на овом месту и то да је Шевић намеравао да објави књигу Ђурине преписке.

налазили код Милете Јакшића. Наиме, након Милетине смрти, Народна библиотека града Београда откупила је 1938. године део заоставштине од његове удовице Зорке. Други део откупила је од Зорке Јакшић Матица српска 1949. године. Дакле, Милета се за живота није растао од Ђуриних хартија.⁹⁾

Но, вратимо се сада поново на Милана Шевића који је поред појединих писама Ђуре Јакшића објавио и неколико анегдота из његовог живота.¹⁰ За неке од ових анегдота Милан Шевић каже да их је чуо од Милете Јакшића.

Интересантно је и то да Милета Јакшић није објавио анегдоте о Ђури Јакшићу. Ипак, бележио их је. Ове анегдоте, неке до сада непознате, остале су сачуване у његовим бележницама. Погледајмо, зато, анегдоте о Ђури Јакшићу које је Милета Јакшић записао у својој бележници:¹¹

Анекдоте о Ђури Јакшићу

1. Деца зацакала. Најпосле Баба Матоји досади па викне: децо! Ко се јави да се поблесави! Сва деца ућуте, а и она. Ђура долази код ње па мумла, зуји око њене главе, она га одбије али не сме да отвори уста: м! м! Ђура мумла и даље, она на послетку не може да поднесе него отвори уста и псује, псује. Деца се смеју, тапшу а баба Матоја се поблесавила!

2. Недеља. Ђура у соби пише. Долази му отац и зове га да иду у цркву: Ђура пише даље. Отац га опет зове у цркву и да мане писање. Ђура се уједанпут испречи: П...м вам у цркву! Отац се расрди и зграби читав дељак хартија Ђуриних са стола, оде па их баци у нужник. Остала деца оду и изваде дељак сламним кључем из нужника.

3. Ђура намалао портре свог оца у великом формату и *свештеничком орнаћу*. Једном се посвађа с њим, узме нож па исече сву слику.

4. Ђура учи свог млађег брата Јоцу да црта. Све је ишло добро док није дошло до — ува. Јоца погреша једанпут и други и

⁹ У рукописној заоставштини Милете Јакшића под сигнатуром М. 10505, на једном комаду хартије под насловом „Из Ђурине заоставштине” налази се започет али недовршен списак Ђурине заоставштине.

¹⁰ Милан Шевић, *О нашим људима великим и малим*, Београд 1928. У овој књизи објављене су следеће анегдоте о Ђури Јакшићу: „Ђура Јакшић и његове слике”, „Ђура и његов отац”, „Змај и Ђура у Бечу”, „Чика-Ника Стојановић” и „Ђурин Св. Павле”.

¹¹ „Бележница” Милете Јакшића, РОМС, инв. бр. М. 10540, свеска бр. 3. На корицама ове „Бележнице” стоји да је писана 1918. године. Запис о Ђури Јакшићу писан је графитном оловком и забележен је, по свој прилици, 1925. године. Подвлачења су Јакшићева.

трећи пут. Ђура га — ћуши. Јоца му опсује матер и побегне. На том се свршило учење. Нестрпљив учитељ а ћак тако исто.

5. 1848. год. у револуцији ишао је у рат и Ђура. Онда му је било 17 година. У битци код Мокрина, Срби буду разбијени. И Ђура је бегао кући — у Црњу. Он и још један Црњанин, бежећи кући, опазе неколико хусара на коњима где јуре према њима. „Сад смо пропали!” рече Ђура „него се ти учини као да бежиш а ја те гоним”. Тако ураде. Ђура је имао маџарско јапунџе а знао је маџарски као маџар. Стигну их хусари. Од Ђуре помисле да је Маџар. „Шта то радиш?” „Па ето јурим то рацко псето да га убијем”. „Тако, тако” рекоше хусари и оду. Ђура је гонио Црњанина док нису ушли у кукурузе а онда, без опасности, ишли су даље, док нису стигли кући.

6. Ђура је портретирао и црњанске Швабе. Нарочито му се допао мали дечко Ханс — кад се смеје. Ханс је седео као модел, а Ђура га сликао и говорио му непрестано: „Ханс, лах!” Ханс се смејао док се смејао, а онда му досадило па почео плакати.

7. Кад се Ђура бавио у Црњи, узимао је дуван на вересију од Милана Гавриловића трговца. Задужио му се па није могао да му плати него му наслика *војводу Книћанина* као фирму и тим је платио дуг за дуван.

8. Кажу да Ђура није могао, одбијао је да портретира људе које није марио или му се нису допадали.

9. Баба Матоја је мрзила кад јој ко броји гушчиће или ћуриће. Ђура је волео да је секира и бројао ћурке њој у пркос.

10. Ђура је испраксиран. Дођу му у госте, кад је он био у Н. Саду, из Карловаца, браћа Јоца и Вењамин који су тамо учили гимназију. Ђура да их угости купи за ручак — *четири* киле говедине — за њих троје!

11. Од оца сам слушао да Ђура није био алкохоличар. У друштву, кад наваљују на њега да пије, често би плакао што га толико нуде.

12. Покојни прота кикиндски Ђорђе Влаховић¹² говорио је како је Ђура био ћуљив у друштву и „глупав” и да нико не би рекао да је „женијалиста”.

¹² Ђура Јакшић је конкурисао за израду карловског иконостаса. Међутим, прота Влаховић је овај посао дао Николи Алексићу а не Ђури. Иначе, код протe Влаховића налазила се Ђурина слика *Јацрова кћи* коју је Ђура поднео при понуди за израду поменутог иконостаса. Прота му, као што смо рекли, није дао посао али је слику задржао. Ова анегдота очигледно представља

Сада, када се пред нама налази дванаест анегдота које су биле дуго времена скривене у бележницама Милете Јакшића чини се да би било интересантно упоредити их са неким већ познатим анегдотама. Скретућемо пажњу, овом приликом, на један ситан детаљ. Наиме, вратимо се на већ познату анегдоту која се налази под бројем два у Милетином запису, са анегдотом која се под насловом „Ђура и његов отац” налази у књизи Милана Шевића.¹³ Наиме, Шевић је у својој књизи написао да је управо ту анегдоту чуо од Милете Јакшића — „тако прича Милета Јакшић из породичних упомена”.

Јасно је да постоји разлика, иако су у питању нијансе. У Шевићевој књизи неки делови су ублажени, умивени у оном делу анегдоте у којој се наводи Ђурин начин опхођења са оцем („молим вас тато”, „пустите ме тато”). У белешкама Милете Јакшића, видели смо, Ђура ће бласфемично одговорити на очеве позиве да иду у цркву. Да ли да се, можда, и на овом месту сетимо „породичних разлога” Милете Јакшића за чувањем светле успомене на стричев лик и дело? Поготово уз познату чињеницу да је породица Јакшић била свештеничка породица и да је, коначно, и сам Милета Јакшић био свештеник већи део свога живота. У Милетиној верзији Ђурин одговор оцу је кратак и јасан. Чини се да је ова, Милетина верзија, веродостојнија.

Из наведеног записа Милете Јакшића неке анегдоте су већ познате док се неке, по свој прилици, овде први пут објављују. Анегдоте које је Милета забележио у својој „Бележници” је по свој прилици чуо од родбине и оне представљају породично предање о Ђури Јакшићу. Милета Јакшић, који је рођен 1869. године, никада није видео свог стрица.¹⁴ Поред тога што је о Ђури слушао од његових савременика и познаника,

оправдање проте Влаховића за злуреди поступак према Ђури Јакшићу. Прота Влаховић је ову анегдоту испричао Милети Јакшићу, што се види из Милетиног писма Даници Јакшић (види напомену бр. 15).

¹³ Ево како та анегдота изгледа у Шевићевој књизи: „... Били су обојица природе бујне и напрасите. Једне недеље изјутра Ђура је седео код куће и писао. Отац се спремио за цркву. ’Ђуро, хајд’мо у цркву!’ рече му отац. ’Пустите ме, тато, да ово довршим.’ Отац попричека. ’Јеси ли готов?’ ’Нисам још.’ ’Остави сад, па хајде.’ ’Али молим вас, тато, пустите ме да радим.’ Отац опет мало поћута, али се већ кувало у њему. ’Хоћеш ли већ једном?’ ’Само док довршим, штета, да остане овако.’ Оцу прекипе, зграби све оне хартије око Ђуре и баци их у проход...”

¹⁴ Тек након смрти Ђуре Јакшића, Ђурина браћа ће притећи у помоћ његовој породици а њихова деца ће се упознати, посећивати, заволетати и одржавати преписку. Милетин отац, црњански свештеник Јован Јакшић, се од све Ђурине браће издваја као онај који је највише бринуо о Ђуриној породици, што, уосталом сведочи и сачувана преписка Тине Јакшић и Белуша Јакшића са Јованом Јакшићем. Касније ће се односи између Ђурине удовице и браће покварити али ће деца наставити преписку.

Милета Јакшић се трудио да што више сазна и од чланова породице Јакшић. О интересовању Милете Јакшића за Ђуру Јакшића говори и писмо упућено Даници Јакшић 8. јануара 1929. године¹⁵ које се састоји из низа питања о Ђури Јакшићу и његовом оцу Дионисију, од питања о његовим навикама, карактеру, понашању и животним приликама. Милета Јакшић пише Даници да ће можда све то што буде сазнао бити материјал за Ђурину биографију „коју ако не будем писао ја, писаће је други ко”. (У породици унука Милете Јакшића остала је у сећању прича о томе како је Милета намеравао, незадовољан оним што се писало о Ђури, да сам напише његову биографију.)

Трагове помињања Ђуре Јакшића налазимо, дакле, поред преписке и у осталом делу рукописне заоставштине Милете Јакшића, бележницама¹⁶ и недовршеним рукописима.

Милета Јакшић, ипак, није написао биографију Ђуре Јакшића.¹⁷ Поред објављивања појединих фрагмената из Ђурине заоставштине, имао је намеру и да напише алегорију посвећену стрицу, а постхумно је у *Лейојису Мајице српске* објављена његова песма *Монолог пок. Ђуре Јакшића у старом гробу*.¹⁸ Але-

¹⁵ РОМС, инв. бр. 10779. Под истом сигнатуром су и Милетино писмо и одговор Данице Јакшић.

¹⁶ У бележницама Милете Јакшића, на пример, налазимо на коментар Ђурине песме *Пут у Горњак*, коју је Милета намеравао да уврсти у своју антологију поезије за децу. (Од ове антологије остала је само лепа намера а антологија је по Милетиној замисли требало да донесе описе лепих места, душевних расположења, лепе слике итд.). За ову песму каже, наводећи при том неке њене стихове, да је грандиозна Ђурина слика наде болесног човека. У напомени коју је написао уз Ђурине стихове Милета Јакшић бележи: „Млава овде не изгледа као очајање које подгриза човечје срце, прождире му наде. Млава овде изгледа као друга слика која с првом нема везе, али је она у ствари потпуно дакле изведен симбол наде болесника.” Видети: „Бележница” Милете Јакшића, РОМС, инв. бр. М. 10536.

¹⁷ Иако није написао биографију свог стрица, Милета Јакшић се живо интересовао за све што је било у вези са Ђуром. На пример, у Дневнику Миљана Шевића под белешком од 16. новембра 1928. године стоји: „Увече са Ј. на вечери Ђуре Јакшића. Били и Милета и Дучић. Говорили М. Богдановић и М. Кашанин. Читао своју песму Тодор Манојловић, Ђурине? Предић рекао: Ђура радио што се не може научити, а ми радимо што смо научили.” (РОМС, инв. бр. М. 17593). Књижевно вече које Шевић помиње одржано је поводом обележавања педесетогодишњице смрти Ђуре Јакшића.

Такође, Милета Јакшић је са породицом присутан и на обележавању стогодишњице рођења Ђуре Јакшића у Београду (видети: „Јучерашњи помен на Новом Гробљу”, *Време*, Београд, 9. август 1932, 6). Иако се у наведеном тексту објављеном у листу *Време* ниједном речју не спомиње присуство Милете Јакшића (наводи се да су били присутни Светислав Стефановић, Д. Николајевић и други) његово присуство открила је слика са помена која прати поменут текст.

¹⁸ Из песничке оставине Милете Јакшића, „Монолог пок. Ђуре Јакшића у старом гробу”, *Лейојис Мајице српске*, год. СХI, књ. 347, св. 2, март-април 1937, 123—124.

горија је, дакле, остала недовршена, од свега је остала само једна хартија са исписаним ликовима и уводним делом у стиховима. Ево како је започета ова алегорија:

Песник
— Алегорија — *Успомену Буре Јакшића*

Лица:
Геније,
Сиромаштво,
Завист,
Филистар,
Критичар,
Супарник, [прецртано]
Ентузијаста, [прецртано]
Смрт,
Оратор,
Потомак.

Село на равници. Мочаран предео. Ветровита ноћ. Са црног хоризонта диже се пун месец. *Геније, Сиромаштво, Завист, Критичар, Супарник, Ентузијаста.* Док *Геније* говори, докле они потајно послушкују.

Геније:
Утонуло је сеоце у мраку.
Далеко за њим у црном облаку
Што се ко талас у зренику јавља
Блед као мртавац месец се помаља
Да у поноћ сеоце озари
У пустој равни, жалосној мочари.
Спава сеоце. Нигде свеће зраци,
Прозори мрачни. По пусти сокаци
Усамљено се глас ветрова ори.
У једној кући само жижак гори.
Друг мучаљиви понотњега бдења
И шара сенка као привиђења
По зидовима. Да ли смрт похађа
Ту бедну кућу? Не, чедо се рађа;
Јер докле ветар ноћну песму свира,
Докле домаћин пун бриге, немира
Слукти и чека, — неми ваздух проби
Крик танан, болан — отац сина доби.
С плачем си дете, на свет овај пао
Ни корак у живот па већ одмах јао.
Одрашћеш и ти биће већих мука
И већих патњи и горег јаука¹⁹
[недовршено]

¹⁹ РОМС, инв. бр. М. 10528.

На овом месту ћемо покушати да затворимо круг. Дакле, све оно што је Милета Јакшић записао и посветио успомени на Ђуру Јакшића своди се на алегорију о рођењу а завршава се монологом који покојни Ђура Јакшић говори из старог гроба. Између рођења и смрти налазе се, како смо видели, анегдоте из Ђуриног живота. Кроки недовољан за хипотетичку биографију Ђуре Јакшића из пера Милете Јакшића. Све тајне које је Милета Јакшић знао о свом стрицу однео је у гроб, онај исти у којем од 1907. године почива и Ђура Јакшић.²⁰

²⁰ Кости Ђуре Јакшића пренете су 21. октобра 1907. године са Старог на Ново београдско гробље.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

МИЛАН НЕНАДИЋ

ЗНАМЕНИТА СРПКИЊА

О знаменитој Српкињи а нарочито Милице Стојадиновић ово кратко слово почео бих стиховима Ђуре Јакшића: „О мајко, мајко свет је пакостан, / живот је, мајко, врло жалостан”. Ако се неко пита зашто, одговорио бих му овако: Српкиња је рођена у Буковцу 1830. године, Ђура Јакшић је рођен 1832, у Српској Црњи. За живота Милица је штампала лирски дневник *У Фрушкој гори* 1854, прозне и лирске записе 1862—66, *Песме М. С. Српкиње 1—2* 1850—1855. године. А Ђура Јакшић објавио је *Песме Ђуре Јакшића* 1873. године. Целокупна дела објављена су му 1911. године. Из овога би се дало закључити да је интересовање за дело Милице Српкиње било веће него за дело Ђуре Јакшића, или зато што је Јакшић себе сматрао превасходно живописцем, а поезија му је била на другом месту. Али, то и није толико важно, понајмање је важно шта песник мисли о самоме себи.

Мене је завела чињеница да су и Милица Српкиња и Ђура Јакшић умрли исте, 1878. године и да је отада прошло 130 година. Баш због те годишњице учинило ми се zgodним да на другачији начин кажем неку реч о самој нашој Песникињи Стојадиновић Српкињи. И она је, као и Јакшић, била из свештеничке породице. Сличност је поприлична, путеви врло различити, а крај животног пута у Београду исте године — врло невесео.

Песнички досези Милице Стојадиновић ипак нису од оне дивље и јуродиве снаге Ђурине. Милица Стојадиновић је била понесена радом Вука Караџића, дивила се његовом сакупљачком раду и раду на језику, тражила пренумеранте и сама скупљала за њега народне умотворине, била предана том послу у оној мери у којој су то били Даничић, Бранко Радичевић, Његош и толики други. И Радичевић и Јакшић су најбоље своје

песничке врискове и своје родољубље артикулисали у духу рода и језика док је Српкиња, условно речено, покушавала свој дар да примакне и, скоро лакомислено, оствари у дослуху са тзв. ученом Европом — песник би рекао *ширанком*. То се најбоље види из њених дневничких записа, и још се види да је то резултирало страшним расцепом њене личности. Из њеног дневника сазнајемо, као и из записа њених савремевица, да су и ти боравци у Бечу, друговање са Мином Караџић, Вуком, Бранком, Његошем, Љубомиром Ненадовићем били заводљиви, али резултирали песмама невелике снаге у односу на остварења ових осталих. Милица Стојадиновић има неколико песама које доказују дар врдничке виле и оне се углавном од њеног невеселог краја, већ стотинак година, шетају антологијама српске поезије. Ту мислим на песме *Кад се небо муши*, *На смрти*, *једној лепој девојци умрлој 2. марта 1885*, *Певам њесму*, *Јер му њјесне слазе са неба високога*, *Карађорђе*. Осим дивљења природи, као и код толиких наших песника оног доба, евидентно је родољубље и понесеност српским устанцима и револуцијом. Та опијеност Српством, та свест о припајању своје роду наглашено је код свих. У Јакшићевом случају чак и лаћањем оружја где каже „на бојном пољу, у вељој муци, био сам бољи, бољи од вас”.

Чистота бића Милице Стојадиновић Српкиње једноставно није могла да појми неке ствари и односе. Тек после очеве смрти, кад је почело да се руши породично гнездо, то племенито и поносно биће сударило се са чином изневереног очекивања, чак од најрођенијих. Да не идемо даље: коме је још, од најближих па до самог врха оних што седеше у Београду било стало до некад наочите и збиља значајне Српкиње. Мада је, од почетка — јер је у том духу васпитавана и расла — себе препознала у склопу освешћења и ослобођења свога народа, као и толики други спознала је да у своје селу не може бити пророк и да горку чашу окрутне стварности мора испити до дна. И, да завршим стиховима једног другог песника, „нема ничег страшнијег него кад своје снове видиш распршене, а своје идеале сурване у блато”.

Но, хвала неколицини правих књижевника и културних посленика који су се сетили пре три ипо деценије Милице Стојадиновић Српкиње. Тако, с поносом, и сам крећем *Милице у њоходе*.*

* Реч на додели награде „Милица Стојадиновић Српкиња”, у Новом Саду, 17. октобра 2008. године.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

КОНТРАПУНКТ МОТИВА И ОБЛИКА

Вајару Ђоки Јовановићу (1861—1953), српском академику од 1920. године, ова висока национална установа приређује вечерас отварање изложбе његових уметничких дела. Свечаност обасјава присуство блиских потомака. Расути по континентима многи од њих поносно и истрајно носе презиме родоначелника фамилије: Николе Јанковића из околине Солуна и Јованке Петровић из Ивањице или Ужица. Фредерик Јовановић, удата Жубер, уметникова праунука, дошла је из Ле Мана. Њен отац Серж Јовановић допринео је састављању разгранатог родословног стабла. Такође и Лазар Јанковић. Чешће је у Паризу, вечерас је са нама у Београду. Ђока Јовановић му је деда-ујак. Хвала им што су дошли. Захвалан сам и Галерији Српске академије наука и уметности што је, пребродивши организационе тешкоће, одговорне послове приређивања књиге и изложбе поверила мени, олакшане сарадњом одличних фотографа и дизајнера, посебно посаде стручњака Галерије посвећених припреми и поставци изложбе. У уверењу сам да се саборно допринело да присуствујемо поучном часу поштовања предака, националне прошлости, родољубиве традиције, часу почасту Српству.

Неће бити погрешан утисак да је и у књизи и на изложби водећа тачка Јовановићева скулптура *Наука и уметност*. Када ју је довршио, на почетку своје девете деценије, наменио је управо аули зграде Академије. Зато *Наука и уметност* достојанствено сачекује долазнике, подстакавши одлуку да се и отварање изложбе догоди пред њом. Уметник је сматрао својим најбољим делом. Стручњаци и не траже разлоге оспоравању савладаним постулатима вајарске уметности. Школовао се и формирао пред крај XIX века на Академијама у Бечу, Минхену и Паризу, у епоси када су више него пре, „као рибе у воду”,

уметници тежили Риму, антици и ренесанси. Савете и утицај чувених професора класичара Јовановић је довео до узвишености и у *Науци и уметности*.

Друга нескривана поента изложбе налази се већ на стакленој завеси Галерије крај њеног улаза. Посвећена је Јовановићевом доприносу прослављања петстогодишњице Косовске битке, наглашено Бошку Југовићу кога крунише вила, круништу *Косовског сјоменика* у Крушевцу. „Бошко смртно рањен посрнуо, а Вила му крсташ барјак прихвата, да га сачува за потомство за ослобођење, десном руком уздиже венац славе палим борцима.” Припремао се Јовановић за Крушевац још за време студија у Паризу, пред Светску изложбу. Тада је био завршен и награђен само *Гуслар*, израз Јовановићевог романтичарског патриотски обојеног истористичког заноса. Тек почетком XIX века гајде и двојнице су замењене гулама, брзо и дубоко укоревеним новим националним симболом. Знао је то и Јовановић, јер гусле нису последњи пут пример националне збуњености пред порукама Косова. Народни музеј у Београду је тада одбио да откупи *Гуслара*, јер је био одевен као Херцеговац, не као Србијанац. Јовановић је љутито скулптуру поклонио брату Аристиду, да је постави испред своје апотеке у Чачку. А Чачани су скидали капе и љубили руке као да је жив, иако није био „србијански гуслар”. Његова будућност била је неупоредиво светлија откако се уз фигуру *Слободне Србије* нашао на споменику у Крушевцу, који по монументалности и упечатљивости извођења није остао домет српског споменичког вајарства само у годинама довршења, постављања и освећења, на Видовдан 1904. године. Са горчином се сећао у *Ауџобиографији* како је Енрико Паци за споменик Кнезу Михаилу Обреновићу добио велики новац, „нико га није сецао, а ја сам 12 година морао да проведем од конкурса до намештања споменика, а добио сам истина много честитања и одликовања”.

У години те светковине Ђока Јовановић се нашао пред још једним спомеником истористичке инспирације, али, да ли рећи, типичног националног заплета и последица. Наиме, београдски адвокат и вицегувернер Народне банке Марко Стојановић написао је и књижицу као „подстакe и разлоге” да се оствари његова замисао подизања споменика *Карађорђу и Милошу*. Био би постављен такорећи у његовом дворишту, испред куће у којој је данас Академија ликовних уметности на крају Кнез Михаилове улице. Немерљиво битнију поруку тражио је у покушају да заувек утихну српске династичке и политичке размирице, непосредно после убиства краља Александра Обреновића и доласка на престо Петра Карађорђевића. Неслагање да то оствари долазило је са више страна, „од пријатеља и не-

пријатеља који болују од исте болести да живог или мртвог посленика за добро земље понизе и оцрне. Све то проистиче”, писао је Стојановић, „из наше друштвене моралне болести, којој је садржина себичност, лакомот, пакост, туп осећај за правду, туп осећај дужности спрам свог ближњег.” Наилазиле су препреке и ометања постављања споменика. Притужбе су садржале и тврдњу да је Милош истакнутији, да га је Карађорђе чак загрлио мада су бисте без руку. Коначно, уочи 6. јануара 1929. године, срушен је са постаментa и бачен, срећом однет у зграду Патријаршије, одакле се очекивало да ће на време стићи на ову изложбу. Пре четири године обележавање двестогодишњице Првог устанка и сто година од наруџбине Марка Стојановића побудило је безуспешно залагање да се, никад касно, споменик врати на намењено место. Тамо где је својевремено био замишљен почетак авеније Српских победа, *Via triumphalis*. Али, на место Карађорђевог споменика срушеног од Аустроугара, дошла је *Захвалност Француској, Досијеј* склоњен и затурен у Студентски парк крај Јовановићевог *Панчића*.

Епизода Првог светског рата не одсликава само Јовановићеву судбину. Не хтевши да буде „Швабин роб” у Београду, прешао је Јовановић Албанију и стигао у Париз, да одмах сазна вест о погибији млађег сина Мирка у биткама на Марни. Могућности да се прикључи избеглиштву на Крфу нису остварене. Ратни сликари Врховне команде српске војске на Јадранским острвима су грабили ка зениту српског импресионизма, а Урош Предић, Паја Јовановић и Ђока Јовановић су означени „злокобним за српску уметност”. За узврат, Јовановић је у Паризу постао антиратни вајар. Лик мртвог сина слио је у бисту *За оцабину, Сироче* зрачи трагедијом самоће, *Жриве бомбардовања* су драматични сплет тела угаслих живота.

Ни касније Јовановић није ни остао нити постао незаинтересовани хладнокрвни извикивач наруџбина и идеолошких премиса. Социјално обојени призив наглашен је и у српској уметности четврте деценије XX века. Кујачић је излагао исцепану пролетерску *цокулу*, Кун мапу *Крваво злато* посветио борским рударима. А на синоптичкој карти појава претходили су 1931. Јовановићеви рељефи са приказима тешких радних услова управо јамских радника у Бору. Због свих јавних монумента, појединачних фигура и биста војсковођа, ратника, научника, и борских рудара, зашто и Ђоки Јовановићу не припадне место у токовима онолико цењене ангажоване социјалне уметности прошлог века.

Ипак, треће језгро изложбе представља другачије наглашена целина. У њега уводи грациозна *Жена са огледалом*, у излогу с друге стране улаза, као пандан, да ли и као контра епи-

ци *Бошка Јуџовића*. Посвећености чарима овоземаљског живота отварао је путеве и на свом велосипеду, као први српски бициклиста, крећући из Беча или Париза доле, низ Европу, ка сањаном Риму и Београду. Ведрину властитог духовног неба потврђивао је раздраганим ликовима драгих особа, какво се скрива у поетично названом *Пролећу*, у лирској експозицији доживљаја *Мириса ружа* или *Мириса пролећа*, у ликовима и телу *сујруџе Марџо*, откривајући да није заробљеник идеала античке лепоте, него откривалац сензуалности савремене, модерне жене, под заштитом свог „отменог укуса и великог техничког знања” које није претило да ће га угрозити. Не тражи се одбрана од чињенице да сам Јовановић није хтео да се запути примамљивим распутницама авангардних смерова модерне уметности, али је довољно и то што је своју реалистичку фигуралику — нипошто под етикетом академског реализма — умео да запути ка симболизму и сецесији. Не би смело проћи незапажено да његова скулптура није статична. Њена динамичност је и у неприметним дубинама унутрашњег, визибилног, и у спољашњости пластичке форме. Превид би био закључити да је све заустављао на клишеу ратника у јуришу и свечаним гестовима државника. Меки покрети женских актова, нарочито динамичних играчица сведоче у праћењу појава у савременом вајарству. Дух експресионистичке игре и сецесијске торзије предочавали су Лотрекови плакати, разиграност кан-кана и славне Лоа Филе, у Београду школа за ритмику Маге Магазиновић, а све то није могло примицати хедонизму Ђоке Јовановића.

Незахвално је у овом тренутку покушати упоређивати и тражити место Ђоке Јовановића у великом тројству српског модерног вајарства, где су још Убавкић и Роксандић, нити се, пак, задовољити патетичном квалификацијом да је велики, можда и највећи српски вајар, макар и свог времена. Јер, проживевши дуго, дочекао је талас скулптора следеће генерације са свим менама које су донеле трећа и четврта деценија прошлог века. Ширина стваралачке радозналости у његовом уметничком опусу сустиче се у „једном току упадљиво идеолошке природе, симболиком значења која је усаглашавана са националним и политичким програмима српске државе, другим током у интими стваралачких расположења”. Успевао је Јовановић да не изневери потребе свог животног окружења, али ни домањаје властитих идеја, чувао је скривене кутове атељеа и побуде, преносио у глину, камен и бронзу ликове драгих људи, обLINE женског тела, дрхтаје емоција. Као префињен композитор или песник градио је контрапункте мотива и облика, баш као што су се изгледа и у његовом карактеру сударале два осо-

бе. Додирујући лепоту духовног и телесног, скулптуром је осликавао живот и смрт, радост и тугу, мирис цвећа и дим барута, вредну прељу, косачицу и страдале рударе. Распет између епског и лирског, остваривао је савесно и постојано грађени монолит своје уметности. Свака нова изложба и аналитички текст мораће изнова тежити ка правичнијим проверама и објективним оценама вајарства Ђоке Јовановића, као што је сигурно да неће засенити ни његов властити суд: „Мој српски народ ме зна, цени, поштује и воли, као што и ја њега волим, за кога сам и радио и на то имам права да будем горд и задовољан.”*

* Реч на отварању изложбе у Галерији САНУ, 7. августа 2008. године.

In memoriam
СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ
(1924—2008)

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

О НАУЧНОМ РАДУ СЛАВКА ГАВРИЛОВИЋА

Пуних пет деценија академик Гавриловић бавио се научним радом. Данас он представља једног од највреднијих и најплоднијих посленика у историјској науци и ону личност која је деценијама радила на научном, културном, просветном и духовно-политичком повезивању Српства с обе стране Дунава и Саве, као и оних његових делова у Славонији, Хрватској и Српској Крајини. О том раду сведоче његове монографије, студије, критике, колекције изворне грађе, настава, јавна предавања, телевизијски наступи и новински написи.

Славко Гавриловић објавио је четрдесетак књига, научних монографија и изворне грађе, чему треба придодати и синтетичке текстове у *Историји српског народа*, у четвртој и петој књизи, у издању СКЗ. Поред тога, у опус академика Гавриловића улази и око 500 већих и мањих студија, студијских прилога, критика и оцена, објављених у водећим историјским часописима у Србији и бившој Југославији, у зборницима радова са научних скупова у САНУ, у Матици српској и другде, одржаних у Београду, Новом Саду, Загребу, Сегедину, Будимпешти, Москви итд. Неколико његових студија објављено је на француском, немачком, руском и мађарском језику у земљи и иностранству.

Гавриловић је објавио већи број књига изворне грађе о Првом српском устанку, Револуцији 1848/49. године, о урбарима, цеховима, пописима трговаца, пописима Срба у Карловачкој митрополији, о Војној граници, миграцијама, Србима у Јегри и о многим личностима и догађајима српске историје од XVII до XIX века. У целини узевши, реч је о прворазредним изворима за проучавање наше социјално-економске, демограф-

ске и културне историје, посебно Срба у бившој Угарској, Хрватској, Славонији, Војној крајини, као и о преломним догађајима српске историје, као што су Велика сеоба Срба, Први и Други српски устанак, Тицанова буна и Револуција 1848/49. године.

Без овог мноштва извора, које је зналачки за штампу приредио академик Гавриловић, наша историографија била би знатно сиромашнија а могућности за критичко проучавање наше прошлости биле би неупоредиво мање и несигурније. Без претеривања може се рећи да тако обиман рад на публикувању и проучавању извора није досад обавио ниједан српски историчар за период од XVII до средине XIX века, а без тога нема поузданих научних резултата.

Увидом у богату библиографију Славка Гавриловића види се да се он у својим монографским делима посебно бавио проблемима аграра и аграрних покрета у Војводини, Славонији и Хрватској (нарочито учешћем Срба у њима), проблемима развитка градова на панонском простору, историјом Српске националне револуције (Први устанак, Хаџи-Проданова буна, Други устанак), неким питањима из доба уставобранитеља, Србима у Хабзбуршкој монархији, прошлости Војне границе и њеним местом у српској историји, миграцијама, проблемом унијаћења и културном историјом у ширем смислу.

Из области аграра и аграрних односа посебно треба указати на Гавриловићеве монографске студије као што су *Шид и Шидско власћелинство*, *Власћелинство Војка*, *Даљско власћелинство Карловачке митрополије XVIII—XIX века*, студије о урбарилалним односима у Срему, Славонији и Банату од краја XVII до средине XIX века. У вези са тим радовима су и Гавриловићеве студије о аграрним покретима, као што су Тицанова буна у Срему, Сељачки покрети у Покупљу, Славонији и Мославини. У средишту те тематике је и Гавриловићева докторска дисертација, *Аграрни покрети у Срему и Славонији почетком XIX века*, којом су разрешени битни, крупни проблеми сремско-славонског аграра и народних покрета од средине XVIII до почетка XIX века. За све те радове Славка Гавриловића може се рећи да су били право освежење у нашој социјално-економској историји и велико проширивање поља историографског истраживања, и то изворно, критички, целовито, рељефно и драматично.

Историја градова је научна област у којој се академик Гавриловић посебно истакао. Градове на панонском простору он приказује од XVII до средине XIX века. Бави се њиховим уобличавањем као урбаним целинама, али и као средиштима трговине, заната и слободних професија, њиховим сталешким

организацијама, видовима пословања, друштвеним сукобима, карактером градских власти, етничким саставом становништва, духовним, црквеним и школским животом. Открива њихове специфичности и изграђује њихову типологију, чиме поставља темеље за критичко проучавање историје, како града као историјског феномена, тако и грађанског staleжа, посебно српског.

Више већих и мањих радова написао је Гавриловић о историји Првог и Другог српског устанка. О томе је објавио и волуминозну монографију *Војводина и Србија у време Првог устанка*. На основу критички коришћене старије и новије литературе и обимне изворне грађе из архива у Карловцима, Београду, Панчеву, Земуну, Бечу и Загребу у целини и појединостама приказао је однос Срба у Хабзбуршкој монархији према Првом српском устанку у погледу трговине, кријумчарења хране и оружја, пребегавања у Србију и укључивања у устаничку војску, привреду и просвету. Посветио је велику пажњу питању избеглица 1804, 1806. и 1813. године који су прешли на територију с леве стране Саве и Дунава, пограничним сукобима Србије са Аустријом, дипломатским односима између њих, као и аустријско-турским односима, дунавској пловидби и другим збивањима која су потресала Балкан и Подунавље у доба Српске револуције.

Запажене радове дао је академик Гавриловић из области културно-политичке историје Срба у Хабзбуршкој монархији: о културно-националном препороду, мађаризацији, о Србима у време Темишварског сабора, о Сави Текелији, митрополиту Стевану Стратимировићу, Урошу Несторовићу, Григорију Гершићу, Лукијану Мушицком, србијанској емиграцији у Јужној Угарској и њеним покушајима рушења уставобранитеља, о Србима у Илирском покрету итд. У овој области по значају посебно се издваја монографија *Срем у Револуцији 1848—1849. године*.

Од фундаменталног значаја је монографија академика Гавриловића *Срем од краја XVII до средине XVIII века*. Ова књига је, без претеривања, јединствена у српској историографији. Њоме је свестрано, критички, аналитичко-синтетички приказан развитак Срема од доласка Турака до реорганизације Војне границе и стварања Сремске жупаније 1745. године.

Славко Гавриловић је дубоко заорао бразду и у проучавању миграција са Балкана у панонски простор. У тој области посебно се истиче његова књига *О трговини и миграцији*. У ту групу радова спада и монографија *Јевреји у Срему*, досад најтемељнија књига о Јеврејима на тлу Србије, односно Војводине. Из низа других студија о миграцијама може се издвојити она

која је објављена под насловом *Миџрације из Горње Крајине у Славонију и Срем од почетка XVIII до средине XIX века*.

Од посебног научног значаја су аналитичко-синтетички текстови академика Гавриловића објављени у четвртој и петој књизи *Историје српског народа* у издању Српске књижевне задруге. У њима је изнета прошлост Срба у Хабзбуршкој монархији од краја XVII до средине XIX века на подручју од Темишвара до Трста, од Земуна до Јегре, Будима и Коморана.

Врхунац стваралаштва академика Славка Гавриловића представља његова књига *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској од XV до XIX века*. У њој је, у виду синтетичког пресека, приказана историја српског народа на тим просторима од времена српских деспота до епопеје у Србобрану и на Тителском платоу 1848—1849. године. То је повест о националном, социјалном и верском угњетавању једног народа у расејању, народа „шизматика и бунтовника”, који се појављивао на свим турским, пруским, талијанским и рајнским ратиштима, селио и расељавао по целом панонском простору, па и преко њега, у Русију, чувајући своју православну веру и српску народност, подижући и у најтежим временима урбана насеља, велелепне храмове, угледне школе, штампајући своје прве новине пре свих других Јужних Словена, прихватајући европски барок и класицизам — уклапајући се у оновремену европску цивилизацију. Без ове књиге академика Гавриловића наша историографија и култура биле би знатно сиромашније.

Оценама и критикама појединих историјских дела, којих није мали број, Гавриловић је знатно допринео развоју критичке мисли у нашој српској историографији.

Овај приказ научног дела академика Славка Гавриловића можемо закључити оценом да је он изразити историчар-аналитичар коме не недостаје смисао за синтезу, коју је увек заснивао на провереним чињеницама. Сви његови радови, од којих смо поменули само неке, писани су на изворној грађи домаћих и страних архива и представљају нове, трајне доприносе историјској науци. Тематиком и квалитетом својих радова, строгим научним методом, којим се увек служио, обиљем података, њиховом класификацијом и обрадом, трезвеним критичким односом према ранијој литератури, складношћу и луцидношћу закључака до којих је долазио, академик Славко Гавриловић оставио је дубок траг у нашој науци и култури. Иза њега остало је грандиозно дело достојно поштовања и дивљења. Ако се за некога може рећи „имао се рашта и родити”, онда се то може рећи за Славка Гавриловића. Читав радни век провео је у непрекидном, интензивном, исцрпљујућем раду. Захваљујући том раду створио је дело непролазне вредности

којим се уврстио међу наше најбоље историчаре. Нама, његовим колегама и пријатељима, данас, када га више нема међу нама, не остаје друго него да за њим жалимо али и да му одамо дужно поштовање и признање.*

ЧЕДОМИР ПОПОВ

СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ У МАТИЦИ СРПСКОЈ

Више од половине века и то не оног животног који се управо завршио, већ историјског, оног који броји преко 50 лета, Славко Гавриловић је био један од носећих стубова Матице српске. Није пригодна фраза примерена тренутку, већ је жива истина. Лако је, наиме, макар и кратким освртом на улогу и учинак Славка Гавриловића остварене у овом историјском здању, почевши од средине 50-их година прошлог века, па буквално до последњег дана физичког битисања, установити његово присуство, активно учешће и немерљиви креативни допринос израстању Матице српске у једну од сасвим малог броја врхунских установа српске културе, што је она данас.

Имала је Матица и до половине XX stoleћа непроцењиве заслуге за духовни препород свог народа, за грађење и подизање свести о његовом културном јединству и политичкој повезаности, за унапређење језика, књижевности и уметности свих Срба. И до тада су кроз њене пештанске и новосадске институције прошле многе знамените личности српске културе, привреде и политике, подаривши јој многобројне дарове трајне вредности, који су је подигле на ниво неприкосновене националне тековине.

Управо од средине прошлог века Матица српска почиње да у најпозитивнијем смислу мења свој лик, да шири и обогаћује делатност, да се изграђује у отворено, али брижљиво неговано поље нових области књижевности, науке и уметности. Систематском истраживачком раду, нарочито у области хуманистичких и друштвених, а потом и природних наука она отвара нове, до тада неслућене видике. И управо тада на страницама тек покренутих научних едиција (*Зборника за друштвене науке*) појављује се име још младог кустоса Војвођанског

* Изговорено на комеморацији Славку Гавриловићу, у Матици српској, 23. септембра 2008. године.

музеја, ускоро затим асистента и доцента првог новосадског факултета (Филозофског) Славка Гавриловића. Радови које је почео да објављује тада, одмах су привукли пажњу. Да није био скроман као што је био, Славко је пре непуна четири месеца (29. маја) могао тражити да се обележи 50 година од његовог пријема за члана сарадника Матице српске, а ускоро затим и за члана Редакције *Зборника за друшћивене науке*, заједно са Светиславом Марићем, Рајком Веселиновићем, Арпадом Леблом и Рајком Николићем.

Нека ми на овом месту буде дозвољена и једна лична успомена везана за Славка Гавриловића, мог до пре осам дана још јединог живог учитеља, од основне школе до универзитета. Сад кад је и он нестало, макар за тренутак осетио сам се као сироче, готово као кад сам изгубио родитеље. Сине ми мисао: Боже, кога ћу сада о томе да упитам? А то није чудо. Славко је био доцент, који ми је 17. фебруара 1959. поред Васе Чубриловића, седео у комисији пред којом сам полагао дипломски испит и поставио ми питање „Споразум Тито—Шубашић”. Кратко време после тога позвао ме је на сарадњу у *Зборнику за друшћивене науке*. Ако изузем читање Цвијића, Јиречека или несавладивог Натка Нодила за време студентских дана у Библиотеци Матице српске, могу зато слободно да кажем да ме је у Матицу увео баш Славко Гавриловић. Од тада па за наредних ево готово пола века био сам сведок, у безброј случајева и после, саучесник и сарадник многих озбиљних научних и стручних подухвата у Матици као и на Катедри за историју нашег Факултета од 1960. до 2000. године. То нас је зближило и учинило пријатељима. Упркос томе, свестан његовог значаја у науци, настави, у Академији наука и, наравно, у самој Матици српској где смо понајтешње сарађивали, ја никад Славку, нисам могао да се обратим са Ти, чувајући високи респект према свом професору.

А он је за све те многе године и у Матици српској, о којој овде говорим, неуморно радио, радио, радио; истраживао, истраживао и истраживао; писао и објављивао књиге, чланке, прилоге, грађу, приказе... У Матици није било пројекта из историографије у којем он на било који начин није давао допринос; није било научног скупа за који се није заинтересовао; није било едиције којој није нешто приложио, макар мишљење и меродавну реч. Поменућу само неке велике послове на којима је учествовао. Један је од иницијатора пројекта „Насеља и становништво Војводине”. Зар би велико дело *Шајкашка* без његовог залагања икад угледало светло дана? Био је *spiritus movens* деценијског истраживања *Војне границе*. А тек Српски покрет у Револуцији 1848—49, па аграрни покрети и

Српска револуција 1804—1815, те брига за публикавање грађе и изворних материјала у Матичиним едицијама. Ево и два његова уређивачка посла која ће у свакој будућој историји Матице српске заузети изузетно место: *Зборник за друшћивене науке* и *Зборник за историју*. У првом је 11 година био члан Редакције, од којих половину главни уредник; у другом главни уредник 35 година, који је приредио 70 свезака високог угледа. Преко три деценије био је члан Управног одбора Матице српске, а и дуже од тога члан одбора њених одељења за друштвене науке и за лексикографију.

Проживео сам за све те силне године поред Славка Гавриловића, на заједничким пословима и у истим проблемима, многе пријатне тренутке, али и невоље које су нас зближавале. Оно што нас је већ близу 20 година посебно чврсто везивало, то је рад на капиталном пројекту *Српски биографски речник* у којем је његова улога била незаменљива и којој је остао одан до последњег даха. И ја се данас, као руководилац овог бескрајног и претешког посла с великим немиром питам: како ћу даље и може ли Славка ико заменити. Вероватно ће моћи онај ко буде у стању да крене његовим трагом. Јер, сви ми пролазимо, а Матица остаје.*

* Изговорено на комеморацији Славку Гавриловићу, у Матици српској, 23. септембра 2008. године.

МИЛОЈЕ ПЕТРОВИЋ

СРБИ ПРЕКО САВЕ И ДУНАВА И СРПСКА ИДЕЈА

*Разговори са Славком Гавриловићем,
Чедомиром Појовим, Божидаром Ковачеком,
Душком М. Ковачевићем и Дејаном Микавицом*

Дубоке поделе у српском народу нису од јуче, а нису ни случајне. Наиме, Срби су вероватно једини народ на свету који је стално живео на једном релативно малом простору, али подељен између две цивилизације: један део Срба је живео у Аустријској, католичкој монархији, а други део у Турској, исламској држави. Међутим, оба ова дела располаженог српског народа жарко су желела трећу цивилизацију — православну.

Те петовековне поделе трају, у другачијем облику, и данас, а последица тога су дубоке поделе у српском народу. Тако се у данашње време у одређеним интервалима покреће тема о томе да ли Срби преко Саве и Дунава желе да се осамостале у односу на Србију. У том контексту поставља се питање да ли је то уопште некад био циљ Срба преко Саве и Дунава? Зато је било интересантно и корисно да о томе проговоре носиоци српске науке и духовности на тим просторима. У том циљу обавио сам пре неколико година низ разговора са неколико академика, професора и историчара из Новог Сада.

Како је и данас за неке актере на политичкој сцени Србије актуелно питање односа Војводине и Војвођана према својој матици, поново сам прегледао све те записе о разговорима на ову тему и припремио их за објављивање. Из текстова који следе, очигледно је да су Срби преко Саве и Дунава од свог преласка на те просторе сањали сан о јединственој српској држави и да су дали круцијалан допринос поновном успоставља-

њу српске државе, као и да никада нису ни помишљали о стварању некакве друге Србије.

СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ

СРПСТВО МОЖЕ ДА БУДЕ ОБЈЕДИЊЕНО ЈЕР ИМА ЗАЈЕДНИЧКЕ ПОЛИТИЧКЕ, ВОЈНЕ, ДУХОВНЕ И КУЛТУРНЕ ЦИЉЕВЕ

Академик Славко Гавриловић је читав низ година био мој саговорник на разне српске теме о којима сам писао, а ја сам сваки наш разговор снимао. Неке сегменте тих разговора сам објављивао у разним серијалима, али када сам сакупио на једном месту све што ми је говорио о Војводини, показало се да је у питању једна сјајна целина, која једноставно мора да постане доступна јавности.

Из свега што је он говорио о Србима преко Саве и Дунава, произлази да је њихов допринос очувању Српства и стварању данашње српске државе просто немерљив, јер су од првог дана свог пребега на просторе Аустријског царства у себи гајили мит о јединственој српској држави на основу сећања о врло успешној средњовековној српској држави и безрезервно давали допринос остварењу те идеје у свакој прилици која се Србима указала, на било ком делу територије на којој су живели.

Желим да истакнем још нешто што сматрам веома важним. Наиме, академик Славко Гавриловић спада у онај (нажалост) мањи број наших најугледнијих интелектуалаца који је увек излазио у сусрет новинарима, тако да никада од њега нисам доживео да ускрати разговор са мном, иако је целог свог живота радио на неколико пројеката истовремено, па му је сваки тренутак био драгоцен. То је посебно важно, јер народ (обичан свет који често нема високо образовање) жели да чује представнике своје елите, како би боље разумео неке актуелне процесе или се ослободио историјских заблуда. У том погледу угледни академици, историчари и професори из Новог Сада углавном су били спремни да своје знање и своје ставове износе у јавност, од чега користи имамо сви.

Такође вреди забележити да сам скоро све разговоре са свим мојим саговорницима из Новог Сада водио у просторијама Матице српске, чија су врата за мене као београдског новинара увек отворена — податак који говори сам за себе, највише и најлепше о Матици српској.

Текст који следи су забележена размишљања академика Славка Гавриловића на питања која сам му постављао.

Почеци манифестовања српске свести

Када говоримо о Војводини, морамо да имамо у виду да се о њој под тим именом може говорити само од 1948. јер пре тога Војводина није постојала. Али, на том подручју су давно пре тога постојали и живели Срби преко Саве и Дунава, док су други српски корпус представљали они Срби који су живели испод тих река.

Условно, може се говорити о Војводини Србији већ у другој половини 19. века, зато што је Српство северно од Суботице до тада већ изгубило свој значај, с обзиром на то да је сва политичка и економска снага прекосавског, пречанског Српства дошла у Нови Сад, Земун, Митровицу, Сремске Карловце и друга места тог подручја.

За разумевање односа та два располађена дела Српства, Срба преко Саве и Дунава и Срба испод тих река, потребно је вратити се дубље у историју.

Први Срби у Угарској

Српски народ је још у средњем веку био подељен у две велике целине: на Србе који су се нашли у саставу српске средњовековне државе Рашке, Зете и касније Србије, и на Србе који су се настанили северно од Саве и Дунава, где су подвођени под заједничку одредницу „Словени”. Због тога се они првих векова не изјашњавају јасно са националном одредницом „Срби”, него као православни живаљ у јужном делу Панонске низије, која ће врло рано ући у састав средњовековне Угарске државе. У 10. веку она је постала врло моћна и у њој су, поред Срба, своје уточиште нашли и други словенски народи.

Познато је да су српски владари још пре Немање, а онда и поједини Немањићи, ступали у савезничке односе са угарским краљевима због заједничке борбе против Византије или Бугарске, двеју велесила које су повремено доминирале овим просторима. У том погледу највише је учињено у време краља Драгутина, који је као зет мађарског краља у првој половини 13. века добио Срем и један део северне Србије, што је утицало на почетак манифестовања (условно речено) српске свести код становништва на том простору.

Та сарадња са Угарском државом настављена је склапањем савеза и вазалног односа између Стефана Лазаревића, сина кнеза Лазара и угарских краљева, због чега је Стефан Лазаревић добио не само Мачву и Београд које је држао све до

своје смрти, него и значајне земљишне поседе у источном делу данашње Мађарске.

Сасвим разумљиво, он је тамо успоставио и своју управу у коју је довео своје људе, Србе, тако да су на те просторе поред српских племића, долазили и Срби војници и сељаци. Захваљујући томе, на том мађарском простору стварале су се доста јаке српске оазе. Временом се један део њих осипа, како због унијаћења и католичења, тако и због изгинућа у борбама против Турака. Ипак, остали су њихови трагови и мање скупине које су се одржавале све до сеобе под Арсенијем Чарнојевићем.

Сјајање два дела српског народа

Кад Арсеније Чарнојевић 1690. прелази са једном већом групацијом Срба преко Саве, ситуација се за Србе драматично мења на боље, јер он успоставља српску црквену организацију и Срби добијају тзв. Националне привилегије, којима је патријарх чак добио и нешто световне власти и успео да на простору Угарске и Аустрије, тадашње Хабзбуршке монархије, организује српску цркву са 7—9 епископија у којима се окупљао српски народ на целом том простору, укључивши и раније досељене Србе у Славонију и у северну и јужну Хрватску, односно у тадашњу војну границу тзв. Вараждински генералитет између Саве и Драве, на простору од Вировитице ка Загребу, Копривници, Вараждину и јужно од Саве преко Баније, Карловца, све до мора, до Сења.

На тај начин су обновљене и добиле нову садржину и смисао везе између та два до тада релативно раздвојена дела српског народа. Истина, још под Турцима, успостављено је јединство Срба преко Пећке патријаршије, али је њихов садржај и дomet постао трајнији и дубљи од сеобе под Чарнојевићем. То је било од посебног значаја за Србе с обзиром на то да је то био почетак нове историјске ере, када су стварани нови односи првенствено између великих сила (Аустрије, Турске, Русије, а затим и западних земаља) и када је српски народ дошао у ситуацију да најчешће буде објект у политици великих сила, да би само повремено имао неку активнију улогу.

Та активна улога увек је била изразитија када су постојале интензивније везе између Срба северно и јужно од Саве и Дунава. Наравно, никада не треба губити из вида и Србе у Славонији и Хрватској, мада они живе под режимом који се унеколико разликује од положаја оних Срба који су се нашли у саставу уже Угарске, односно мађарске државе.

Посебно треба имати у виду да је у тадашњу Угарску са Арсенијем Чарнојевићем прешао (са друштвеног, сталешког становишта) најзначајнији део српског народа, његова елита: скоро целокупно више и средње свештенство, народне старешине, веома угледни и под Турцима, затим трговачки и занатлијски сталеж који је пренео у северне крајеве своју традиционалну културу, традицију о средњовековној држави и јасну националну свест о томе да су они Срби и да желе као такви, као народ, нација Расцијани, као нација Сербика, да се одрже, будући да су били изложени притиску хрватског и мађарског племства и католичке цркве да се покатоличе или поунијате. Да су тадашњи Срби то дозволили, да су се одрекли православља и напустили га, они би тада фактички сами себе изопштили из општенародне српске заједнице.

Остварено је духовно, језичко и политичко јединство

У то време, наравно, не може се говорити о српској држави јер ње нема, али се свакако мора говорити о српском народу као ентитету који је остварио духовно и језичко, а преко тога, могло би се рећи, делимично и политичко јединство. Политичко бар у смислу стварања заједничких циљева, од којих су на првом месту били ослобађање од туђинске власти: како оне под Турцима, нешто касније и оне под Мађарима, тако и оне под Хабзбуршком монархијом.

У великом Бечком рату од 1683—1699. Срби од Острогона, Будима, Јегре, Великог Варадина итд. до оних код Ниша, Призрена и Скопља, заједнички ратују против Турака у саставу хришћанске војске и тада је тешко било рећи ко је од њих са једног, а ко са другог простора.

После тога повучене су нове границе 1699. које су, ипак, још увек југоисточни Срем са Сремском Митровицом и Земуном, као и цео Банат оставиле под Турцима, али су сви остали делови у којима су живели Срби дошли у састав Хабзбуршке државе, а то су Срби који су живели у Славонији, Бачкој, Срему, Поморишју, као и они у Ердељу.

Како су тада створене нове војне границе, Срби су већим делом преузели службу граничара, и као такви добили релативно повољан статус као војници-сељаци, захваљујући чему су успели да у знатној мери избегну онај други, много тежи статус сељака-војника, или сасвим спахијских, властелинских кметова.

Срби су тада настојали да по сваку цену одрже своје духовно, а преко њега бар делимично и политичко јединство на тај начин што су упорно инсистирали да се одрже црквене ве-

зе између Карловачке митрополије, која је настајала од времена Арсенија Чарнојевића, а формално од 1713. године када се тако прозвала, и Пећке патријаршије.

Аустријске царске власти су настојале да те везе пресеку, јер су зазирали од тога да њихови поданици у Срему (Бачкој, Банату, Славонији) одржавају присне везе, или чак да буду подређене једном црквеном ауторитету који је био у другој држави — Турској, што је на крају крајева — са становишта Аустрије као државе — сасвим разумљиво, па ми баш немамо много права да из свих топова пуцамо на такву аустријску политику и да сматрамо да је била угњетачка. Наиме, свака држава жели да онемогући оне везе које увек могу имати или добити карактер политичких веза између једног народа раздвојеног у две целине, раздвојеног границом двеју држава.

То се нарочито видело у време када су Аустријанци 1717. заузели северну Србију све тамо до близу Крушевца и Ниша и када се стицајем околности велики део Срба, оних преко Саве и Дунава (намерно не кажем из Војводине јер она тада није постојала) и оних из Србије, нашао у једној заједничкој држави, али под три управе. Једни су били под аустријском војном границом (Потиска, Поморишка, Подунавска и Посавска област) која је настала у 16. веку, али на овом подручју је формирана 1702. г. када су Турци били потиснути на Саву и Тису.

Други део Срба се нашао под влашћу Дворске коморе која је имала своје седиште у Бечу, а која је заправо господарила и управљала већином земаља које су Аустријанци, односно хришћанске државе, отеле од Турака у том великом рату.

Трећи део Срба који се налазио у Осијеку, Срему, Славонији па и Бачкој, нашао се под непосреднијом управом коморских власти, док је у Србији заведена непосредна аустријска војно-коморска управа, па је на тај начин територијално јединство, колико год је оно остварено јер су сви били у саставу једне државе, било релативно, с обзиром да су ипак постојале некакве административне међе које су одговарале феудалном карактеру државе. И то је тако остало до 1739, односно до краја аустријске управе.

И две црквене организације нашле су се у истој држави — Београдска и Карловачка митрополија. Тада је дошло до изражаја сазнање народа и његовог световног и духовног вођства да то становништво, и с једне и с друге стране Саве и Дунава, припада једном народу, па сходно томе треба да припада и једној цркви. Онда се свим силама настојало да се то народно јединство учврсти, односно да се на индиректан начин појача и оствари преко сједињења двеју митрополија.

И опет је аустријска царска политика била одлучно против тога, јер није желела да се оствари пуно духовно јединство српског народа, што је и логично јер је она држала своје царинске и тридесетничке границе и институције, рецимо између Срема, Славоније и Баната на једној страни и Србије на другој страни, али је политички циљ тиме остварен да се то територијално јединство што мање осети, па је онда било и супротстављено идеји о сједињењу митрополија.

Ипак су Срби то обједињавање цркава извели својим упорним настојањем преко народно-црквених сабора 1726. и просто су ставили царски двор у Бечу пред свршен чин. Пошто се радило о једном народу који је био на границама са Турском, Аустрија није сматрала за опортуно да примени некакве оштрије мере и да анулира закључке тог Сабора, него је прећутно пристала на то, тако да је толико жељено јединство остварено.

У прво време постојала су два митрополита, али је стицањем околности и тај проблем разрешен. Наиме, један од митрополита је био Мојсије Петровић, значајна личност у српској историји, који је био стар и убрзо је умро, па је после тога биран само један митрополит — Вићентије Јовановић који је ту дужност обављао све до своје смрти, а то је истовремено био и крај аустријске управе у Србији.

На тај начин је начињен још један корак у борби за национално, духовно, верско, а то увек има и примесе политичког обједињавања српског народа, бар на оном подручју које се нашло у границама Хабзбуршке монархије.

Значајан допринос руске литературе

Наравно да Срби никад нису заборављали онај велики део српског народа који је непрекидно био под Турцима (на Косову и Метохији, у Старој Србији, Македонији, Босни и Херцеговини и Црној Гори) о чему сведоче многобројни докази и везе нарочито између манастира, јер у то време калуђери су били врло покретан елемент, ишли су из једног манастира у други и на тај начин су били су чиниоци обједињавања растуреног српства, а још више православља, јер они крстаре од Атоса, Свете Горе до Марче и Иванића код Загреба, на север до Коморана, на исток преко Ердеља до Русије, Кијева, Москве и Санкт Петербурга.

Језичком и културном јединству Срба посебно доприноси утицај руске литературе која долази преко Срба у Угарској, прелази Саву и Дунав. То доприноси и развоју славеносрпског језика и тадашњој књижевности не само код Срба у Хабзбуршкој монархији, у Угарској, као што су то понеки свесно или

несвесно заговарали, него на целом подручју где су живели Срби, што се може видети из сачуваних тужби и представки, из преписке калуђера и трговаца, као и из других извора, из којих је видљиво да се сви они служе заправо једним истим језиком, насталом под утицајем који је долазио из Русије, преко руске црквене и школске књиге.

Везе између Срба са обе стране наших река одржаване су и у време Марије Терезије, тј. у време када је Аустрија напустила територију Србије и када се граница усталила на Сави и Дунаву, али су оне тада биле отежане због тога што су врло често на Балкану харале кужне епидемије, понекад у континуитету годинама и годинама, због чега је Аустрија херметички затварала своје границе на Сави и Дунаву и ономогућавала прелазак с Балкана у Подунавске и Панонске области.

У интервалима између кужних епидемија трговци су настојали и успевали да одржавају везе (које нису биле само економске), јер је у томе увек било и духовних и политичких додира, о чему опет сведоче заједнички планови о ослободилачкој борби који ће доћи до изражаја у време Кочине крајине, а нарочито у време Првог српског устанка.

*Укидање Пећке патријаршије
као елементи борбе против Српства*

Један отежавајући моменат у међусобној комуникацији Срба наступа 1766. године укидањем Пећке патријаршије од стране Турака, али уз пристанак цариградског патријарха и Грка. До њеног укидања је дошло тако што су измишљена некаква огромна дуговања патријаршије, стављен јој је нож под грло, патријаршија није имала паре да то плати, па је укинута.

Тако је оно што се није могло остварити никаквом пропагандом нити притисцима (духовно јединство српског народа са једном црквом), постигнуто чистом манипулацијом — укидањем Пећке патријаршије, чиме је до тада постојећи додир на врху цркве био знатно ослабљен, а истовремено је стање у развоју културе народа у Србији кренуло силазном линијом. То је последица чињенице да су положаје епископа и митрополита на овом балканском, српском простору, почели скоро искључиво да заузимају Грци фанариоти. У таквим околностима једино трговачки слој, првенствено цинцарски, грчки, одржавао је некакву, танку нит црквено-православне везе и солидарности насилно подељених Срба.

Међутим, до поновног спајања Срба дошло је у време Кочине Крајине од 1788. до 1791. Срби и са једне и са друге стране река нашли су се обједињени као учесници у рату на

страни Аустрије против Турске, нарочито у подручјима такозваних фрајкора који су настали у Срему и Банату од избеглица из Србије, али и од људи из ове пречанске средине.

Били су то граничари, али и сељаци који су ступали у одреде Михаљевића, Радовачкога, Коче Анђелковића и других и тада је дошло до обнављања добрих пословних, породичних, родбинских и наравно верско-политичких додира и веза између тих популација, нарочито због тога што је на десетине хиљада Срба из Србије морало да потражи прибежиште у Банату и Срему, бежећи испред Турака, Татара и љутих Арбанаса.

*Први српски устанак незамислив
без учешћа Срба преко Саве и Дунава*

Али још динамичнији развитак тих српско-српских додира, веза и односа наступиће са почетком Првог српског устанка, који наука третира као дело свих Срба, а посебно Срба из централне Србије и Срба из данашњих северних делова, односно из тадашње Хабзбуршке монархије, првенствено из Срема, Баната, Шајкашке и Новог Сада.

Наука такође сматра да су идеолошку припрему устанка заправо обавили Срби преко Саве и Дунава, с обзиром на то да су очували традиције средњовековне српске Немањићке државе и да су развијали националну свест и национално-ослободилачку мисао коју ће (кроз устав и кроз стварање државе) материјализовати Срби јужно од Саве и Дунава, уз најактивнију не само идејну, идеолошку него и материјалну помоћ прекосавских Срба, као и захваљујући њиховом личном учешћу у Карађорђевој војсци и војсци других српских војвода.

Просто је тешко набројати све личности које су се ангажовале на интелектуалном, културном, војном плану у Србији, а потицали су из пречанског простора.

Допринос прекосавских Срба у Првом српском устанку је врло велики, скоро немерљив. За то је заслужна читава плејада људи као што су митрополит Стеван Стратимировић, бачки епископ Јован Јовановић, Лукијан Мушицки, већи број свештеника, још већи број учитеља, граничара и сељака који су на све могуће начине (илегалне, полулегалне, понекада и са знањем аустријских власти) пружали помоћ устаничкој Србији и неоспорно дали свој, у односу на остали део Српства, највећи обол, највећи допринос релативно успешној борби српских устаника од 1804. до 1813. године.

Трагови учешћа Срба преко Саве и Дунава иду све до Кијева и Москве, а као доказ за то је да је први секретар и душа Правитељствујућег совјета, значи прве Владе Србије, био Божа

Грујевић, млади правник из Руме који је отишао у Русију, у Харков, заједно са Атанасијем Стојковићем, такође Румљанином. Затим мора бити поменут и Григорије Трлајић, и други млади Срби који су били у Русији на школовању, али су напустили своје универзитетске каријере и прелазили у Србију.

Посебан вид личних додира, сталне везе, између водећих српских интелектуалаца и вођства у Србији одржаване су путем преписке. То је у првом реду Доситеј Обрадовић који је од тренутка кад је чуо за устанак, па до своје смрти служио слободарској, устаничкој идеји и из Трста, где му је било сасвим удобно у друштву српских трговаца и њихових „госпожа”, напустио ту изузетно пријатну и њему склону средину, да би отишао у неизвесност, у Србију, у дипломатске мисије, што ће га у крајњој линији коштати живота.

Ту је и Вићентије Ракић из истог тршћанског круга, па онда Арон Јеремић, заједно са Доситејем један од песника устанка. Посебна прича су један део професора Карловачке гимназије који су се преселили у Београд и постали први наставници и професори велике Доситејеве и Југовићеве школе. Најзад, сам Иван Савић-Југовић који је заједно са Доситејем, а по неким мишљењем и без њега, створио Велику школу и представљао једног од најближих сарадника Карађорђа.

Затим, из редова Срба преко Саве и Дунава долазе граничарски официри који су се одмах ставили у службу српских устаника. Наведимо само Радича Петровића, који је некада био командант Карађорђу, као младом човеку у време Кочине Крајине, или Петра Новаковића Чардаклију, пензионисаног капетана који је могао мирно да живи са аустријском пензијом, а он све то напустио и одлази у Србију где је постао први српски дипломата. Није то био Прота Матија Ненадовић који је још био млад и голобрад ђакон, него Чардаклија који је већ био искусан човек и са великим угледом код српског политичког и војног руководства, а који је био ожењен једном Српкињом која је у то време живела у Пешти и Будиму и стицајем околности се нашла у кругу руске кнегиње удате за угарског палатина.

У Србију долази и већи број официра са поручничким и капетанским чином, рецимо Раде Вучинић, капетан са Кордуна, који је био Карађорђево дипломата и емисар упућиван француском маршалу Мармону и самом Наполеону, односно његовим министрима.

Затим су ту официри Поповић, Вучић и други који су организовали одбрану на Делиграду, па онда бројни граничари које налазимо у свим јединицама српске војске, а њима су се придружили и дезертери из угарских регименти, тј. из оних

пукова који су носили назив „Угарске регименте”. То нису граничари, него војници сељаци или варошани из крајева који нису били у саставу Војне границе, него су били мобилисани у те регименте по угарским или славонским жупанијама. Они су у великом броју као војници дезертирала и одлазили у Србију и активно се укључивали у одбрану српске земље.

Не могу се изоставити и многи учитељи преко Саве и Дунава који долазе у Србију и већим делом преузимају послове војводских писара, јер тада у Србији нема ниједног писменог војводе, осим Петра Молера.

Посебно је значајан долазак у Србију читавог корпуса свештеника нижег ранга, јер нико није могао очекивати да у њу у том тренутку иду митрополит или епископи, али су они зато имали велике непријатности са аустријским властима због тога што су дозволили одлазак свештеника нижег ранга. Међутим, они су се на све могуће начине довијали да се тај одлазак свештеника у Србију не заустави.

Иако Аустријанци нису знали за Меморандум који је митрополит Стратимировић послао Русији (што је, иначе, са њиховог становишта био акт велеиздаје), сумњали су у њега и ставили су га под дискретну присмотру својих официра тако што су му доделили официре који су имали задатак да га, тобоже, чувају од разбојника. Тако митрополит није могао да макне без пратње аустријских обавештајних официра.

Велике заслуге српских прекосавских трговаца

Посебну част треба одати храбрим српским трговцима преко Саве и Дунава, који су на себе преузели обавезу снабдевања устаника храном, оружјем и муницијом. Наравно, нису код свих њих била у питању само патриотска осећања, него и могућност да се добро заради, али то ни у најмањој мери не може да умањи њихов херојски чин.

Да би се у потпуности схватио њихов подвиг, треба имати у виду да је устаничка Србија била својеврстан, у историји незабележен феномен. Наиме, Србија се налази у рату, изложена је паљевинама, продорима Турака, њиховим офанзивама, беганији народа и тако даље, а истовремено на аустријској страни је 1811. дошло до државног банкрота, пре чега је био uveden безвредни папирни новац.

У тим и таквим околностима, Србија је имала врло здраве и добре финансије и све је плаћала у сребру и злату, у здравој валути. То је у историји незабележен случај. Један наш научник је пронашао да је у Србији у том тренутку било у оптицају десетак европских валута.

Али, баш захваљујући том сплету околности, то је омогућавало просперитет и егзистенцију оног српског прекосавског трговачког слоја који је иначе на периферији аустријске монархије и сигурно није имао везе са бечким и другим банкама, него се сам сналазио на терену како је знао и умео.

Тај храбри трговачки слој је преузео на себе једну опасну работу — снабдевање устаника оружјем и муницијом, што је било строго забрањено. Истовремено, у моменту када је привреда Србије запала у велике оскудице због стања у којем се наша, они су кријумчарским путем, уз небројене ризике, снабдевали Србију храном, житом и другим неопходним артиклима.

То су могли да чине јер су наши трговци били сналажљиви и успевали да поткупљују и команданте у Петроварадину, као и поједине немачке и јеврејске трговце. На тај начин је један од најзначајнијих снабдевача Срба постао јеврејски велетрговац из петроварадинске породице Хершл, један од најбогатијих људи на овом подручју.

Према томе, наши прекосавски трговци су све то чинили првенствено због својих патриотских осећања, свесни ризика по властити живот, а истовремено и због интереса који су видели у томе. Међутим, они су били у чврстим родбинским везама са многим Србима, углавном трговцима и занатлијама који су дошли у Војну границу (нарочито за време Кочине Крајине), па су имали активан, родољубив однос према Србији који се испољавао кроз трговину, а то је често било и преузимање великог ризика на себе да буду откривени, тешко кажњени, осуђивани итд.

Такав однос прекосавских трговаца је омогућавао српским устаницима да изађу из најтеже кризе настале због изузетно великог недостатка хране.

Други ефекат прекосавских трговаца је био тај што су стваране компаније или ортаклуци између земунских, панчевачких, митровачких, сурчинских и других трговаца (значи оних из Хабзбуршке монархије), на једној страни, и оних из Смедерева, Београда, Шапца, на другој страни, што је оживљавало тржиште у Србији.

То је користило и прекосавским трговцима да преживе аустријски банкрот, у време када је аустријска форинта изгубила 4/5 своје вредности и неколико деценија касније није могло да дође до оздрављења те валуте, нити до стабилизације економије и финансија.

До слома Првог српског устанка долази 1813. и тада једна трећина српског становништва напушта своја огњишта и одлази у избеглиштво. Као што се зна, један део Срба је отишао у планине, много њих је одведено у робље, а 150.000—200.000

душа је напустило Србију оних хладних кишних јесењих дана 1813. у беди и крајњем очајању и отишло у избеглиштво у Срем и Банат, укључивши и њихове војводе Карађорђа, Младена Миловановића, Луку Лазаревића, Вула Илића и свих оних који су водили Србију.

Сви они који нису смели да дочекају Турке, нашли су се на аустријској страни и тада се продужила, у измењеном виду, национална солидарност која је показивана у време устанка на тај начин што је црква преко митрополита Стратимировића и епископата настојала да избегличком свету помогне да се одржи, мада то није било лако у туђинској држави, у време опште оскудице, глади, несташнице, ограниченог стамбеног простора итд.

То је оставило дубок траг на избеглице који су се великим делом вратили у Србију када су Турци дали амнестију и обећали да ће се прилике у Србији побољшати.

Али је на десетине хиљада људи остало у Срему и Банату, нарочито у Војној граници, чиме су даље учвршћиване родбинске, крвне везае између становништва из једног и другог дела, чиме је уливена нова крв у војну границу која је имала у то време рата са Турцима, затим са Француском и Наполеоном од 1792. до 1815. огромне губитке. Зато је свака породица која је дошла из Србије, нашла место у Војној граници, ту обезбедила своју егзистенцију, доносећи са собом у духовном смислу оно што је било карактеристично за те породице, за тај део народа. То је још увек присутна његова средњовековна традиција и култура, али и његова модерна, кроз први устанак искована ослободилачка мисао.

*Српска интелегенција преко Саве и Дунава
долази у Србију*

У време књаза Милоша када велике силе, у првом реду Аустрија и Русија, настоје да одрже европске народе у потпуној покорности са циљем да угуше сваки национални покрет, нису толерисани ни покрети против исламске Турске. Наиме, реакционарна Европа је желела да очува Турску царевину, а тиме је цео политички и духовни живот са обе стране Српства био веома пригушен.

То је период затамњене позорнице на којој се ништа не одиграва. Књаз Милош, будући да је био врло опрезан, тактичан политичар, није желео да даје много повода ни Турској ни Аустрији да га прогласе за некаквог другог Карађорђа који ће узнемирити Балкан, него је водио разумну, опортунистичку политику која није искључивала везе са пречанским Србима,

али те везе ни издалека нису биле онако видне и динамичне као што је то било у време Карађорђа.

Књаз Милош је настојао да остави добар утисак на преко-савске Србе, на митроплита Стратимировића, чији се уставобранитељи сврставају у борбу против Вука Караџића ради очувања славеносрпског језика, што је историјски контрадикторно, јер су се супротстављали ономе што је ново, а што доноси Вук Караџић, као човек који је изникао из недара народа.

Књаз Милош, сам неписмен и у тим стварима невешт и неук, али човек са изузетно развијеним политичким инстинктом, отворио је врата Србије за све мигранте из јужних области под Турцима, из Босне, из Бугарске, али и из северних области, тако да је свако у Милошевој Србији могао да нађе оно што му треба. Сељак да добије земљу и заштиту, а сваки занатлија је био пожељан да попуни редове проређене српске чаршије.

Србија је нарочито била привлачна за српску интелигенцију из Хабзбуршке монархије (Срема, Баната, Славоније) која у знатном броју прелази у Србију, а то су пре свега били учитељи, професори, правници, лекари итд. који су веома много допринели развоју српске државе и даљем одржавању, снажењу, јачању и обликовању културних веза међу свим Србима.

Узмимо само као пример Јована Хаџића, једног од најугледнијих Срба у тадашњој Јужној Угарској, једног од оснивача Матице српске, који постаје законописац у Србији. Узмимо једног Јована Стерију Поповића који постаје министар просвештенија у Србији, па браћу Симиће у време уставобранитеља, и многе друге, јер би било потребно много простора само за набрајање њихових имена.

Сви они су у Србији нашли своју нову домовину, отаџбину, и који су самим тим чином што су прешли у Србију и прихватили се значајних положаја у управном, привредном, културном животу, представљали стубове преко којих ће се развијати мрежа сарадње у свим другим областима свих оних људи који су следили њихов пут.

Дошло је до новог таласа српске политичке емиграције нарочито у Срем и у Нови Сад, 1842. године, када су најпре кнез Милош, а затим и кнез Михајло морали да напусте Србију јер су дошли уставобранитељи који доводе на власт у Србији Карађорђевог сина Александра.

Емигранти из Србије су се тесно повезивали са преко-савским водећим Србима у настојању да сруше режим уставобранитеља и врате Обреновиће на власт. То је покушај Катунске буне 1844. чији је један од организатора чувени Константин Коста Богдановић, један од најугледнијих српских интелектуала-

лица код прекосавских Срба и једна од најзначајнијих лично-сти у Револуцији 1848. године.

И у време књаза Милоша, као и у време уставобранитеља, велики део Срба који су као чиновници, па често и као обични грађани (занатлије и трговци), прелазили у Србију, добијали су помало повлашћен положај, што је разумљиво, јер су били писмени људи са одређеним знањима и занатским, трговачким и другим вештинама, али и са својом културном физиономијом која није била лишена немачког утицаја у позитивном смислу.

Наравно, како то код нас често бива, они су били напада-ни од противника актуелне власти у Србији као људи који служе влади и зато „наносе штету српском народу”, те су их по-грдно називали „немачкарима”.

Срби ѿмажу ѿпрекосавској сабраћи

Међутим, такво хуљење интелигенције и пословног света који је долазио из прекосавља, срећом, није оставило дубље трагове. То се нарочито јасно показује у догађајима 1848. за време револуције у Хабзбуршкој монархији, када се одлуком Црквено-народног сабора у Сремским Карловцима први пут на том прекосавском простору ствара Војводовина Србија.

Тада долази до сарадње у којој је српска средина, сада српска кнежевина, могла да узврати помоћ браћи у тадашњој српској Војдовини, путем помоћи која је била и константна и свестрана, која се огледала у недвосмисленој, непоколебљивој подршци српском покрету и српским идејама прекосавских Срба путем своје београдске штампе у којој се више и слободније писало о збивањима у прекосављу него о догађајима у Србији, и на тај начин, свакако, доприносили развијању и националном освешћивању ове српске средине.

Пружана је и финансијска подршка, као и помоћ у муницији и наоружању, а оно што је било нарочито најмаркантније и најзначајније — била је помоћ у добровољцима које је српска Влада, а нарочито њен министар унутрашњих послова, један од водећих Срба тога времена Илија Гарашанин, организовала и слала на ратиште у Војвовину, првенствено у Банат и Бачку.

Без тих српских добровољаца којих је било 10.000—12.000 српски народни покрет и српска Војводовина створена те године, не би се могла одржати пред налетом далеко јаче, бројније и савременије опремљене мађарске царске војске са којом су морали да се суоче. На свим ратиштима почев од Петроварадина до оних крвавих борби на Србобрану, Стражи, Вршцу итд. добровољци из Србије, или како су називани „Србијански

добровољци”, имали су одлучујућу улогу — и у одбрани, и у нападу.

Домаћи Србин (Бачванин, Сремац, Банаћанин) имао је куда да побегне, а Србин који је дошао из Србије није имао куда да побегне, па је морао или да опстане, или да нестане. Зато су они били кичма српске војске коју је имала Војводовина. С обзиром на добровољце из Србије, на сремске, банатске граничаре и шајкаше, та војска је имала доста велику ударну снагу, али без добровољаца из Србије та снага би била неупоредиво мања и неизвесност Војводовине би била неупоредиво већа.

Српска Влада је чинила све што је могла на дипломатском пољу. Мада су њене могућности биле релативно ограничене, јер је Србија још увек била под протекторатом Турске и Русије и није имала сасвим слободне руке у вођењу своје политике, али је и поред тога, првенствено Илија Гарашанин, налазио начина да се Србија ипак умеша као активан фактор и на дипломатском пољу, што није било ни лако, ни безопасно у револуционарним временима, подложним великим променама с обзиром на то да су се Срби са обе стране Саве и Дунава нашли у вртлогу политике и рата које су водиле велике силе укључене у револуцију (Француска, Аустрија, касније и Русија, итд).

То ратовање 1948. остаће до данашњег дана незаборавно у свести и једног и другог дела Српства, нарочито код Срба у Војводовини који су иначе не само као појединци, него и у ширим размерама сматрали како је то, да тако кажемо, враћање „дуга” за оно чиме су Срби из Војводовине (из Срема, Баната и других делова Хабзбуршке монархије) задужили Србију у време Првог устанка.

Дакле, у свим кризама, показало се да Српство може да буде обједињено, да има заједничке политичке, војне, духовне и културне циљеве. И то је оно што би требало увек имати у виду у вођењу било које политике, а пре свих о томе би требало да воде рачуна политички фактори у Србији, као нешто што је природно, јер једна нога не иде без друге, јер је народни организам један, јединствен, стваран кроз историју и немогуће га је черечити из било којих мотива и под било којим паролама. То народно биће, као јединствено Српство, мора да буде трајно.

ЧЕДОМИР ПОПОВ

СРБИ МОРАЈУ ИМАТИ СВОЈУ ЈЕДИНСТВЕНУ И НЕЗАВИСНУ ДРЖАВУ

Светозар Милетић

Светозар Милетић је, по много чему, себе уградио у историју српског народа, јер његово политичко деловање у корист Срба и српске идеје има непролазни историјски значај. Био је један од оних српских политичара који је за своје идеје жртвовао све: своје материјално благостање, своје лично и породично спокојство, своју слободу и своје физичко и ментално здравље.

Сву величину ове личности од посебног значаја за српску историју, боље ћемо схватити захваљујући академику Чедомиру Попову, председнику Матице српске, који је посебно изучавао живот и дело ове најзначајније политичке личности српског народа северно од Саве и Дунава, о чему је приредио и књигу *Светозар Милетић о српском питању*. Можда је примерено нашим данашњим политичким околностима, ако причу о Светозару Милетићу започнемо једном луцидном и надамсе актуелном напоменом Чедомира Попова: „Милетић је испољавао једну особину, не баш честу у политици: био је моралан и поштен, непорочан и искрен, човек 'чист као крин' — како је једном о њему рекао Змај!”

Шта је то кључно у укупној делатности Светозара Милетића што га је трајно уградило у српску историју? Прво треба рећи да је он по години рођења вршњак Матице српске, што значи да се појавио на српској политичкој сцени у посебно осетљивој историјској епохи у којој се налазио српски живаљ у Хабзбуршкој монархији. Било је то време када су Србима били потребни и једна јака национална институција (настанак Матице српске), и неки снажан вођа који ће их окупљати око најбитније српске теме — борбе за остварење њихових природних националних и политичких права.

Било је то време када је српски народ живео располућен и расцепкан на панонско-балканским просторима, разапет између једне водеће западне цивилизације какво је било Аустријско царство, и једне источњачке исламске цивилизације каква је била Отоманска империја.

„Бори ти се, а не моли ти”

Светозар Милетић је био једно од седморо дече у породици скромног обућара из шајкашког граничарског села Мошо-

рина. Веома даровит он, захваљујући помоћи имућнијих Срба, завршава све школе, од којих је највиша била Велика српска православна гимназија у Новом Саду. После тога одлази на школовање у Пожун, данашњу Братиславу, где долази додир са либералним идејама.

Наравно, активно учествује у Револуцији 1848—49, и одмах одлази у „јужне крајеве” позивајући Србе да узму учешће у тој револуцији. Тако позива граничаре из Чуруга да не иду у Италију да гуше тамошњу револуцију, већ да остану да бране свој народ и да се придруже српском покрету који је започињао. Наравно, Аустријанци и Мађари одмах почињу да га прогањају али им он бежи и долази у Сремске Карловце, где учествује на славној Мајској скупштини која је прогласила аутономну Војводину Српску, и као млад човек, имао је само 22 године, изабран је у њен Главни одбор. У том својству обавио је неколико значајних војних и политичких задатака у Земуну, Београду и у Банату, а борио се и у неким ратним операцијама.

Постоји још једна епизода у његовом тадашњем политичком животу: заједно са Јованом Суботићем одлази у Загреб како би добили подршку Бановине Хрватске за признавање Војводини статуса крунске земље Хабзбуршке монархије. Наравно, Хрвати су то одбили и он се после два месеца разочаран враћа у Војводину, у родитељску кућу у Мошорину.

Када је Хабзбуршки двор 1849. дозволио стварање Војводства Србије и Тамишког Баната, Милетић добро схвата да је то безначајан уступак Србима указујући на незахвалност Аустрије према српском народу. Због тога се уз помоћ кнеза Михаила Обреновића, посвећује завршавању студија права у Бечу, али је стално био сумњив властима због својих либералних идеја и симпатија за Русију.

На политичку сцену Светозар Милетић се вратио на велика врата 1860. после царске Октобарске дипломе, укидања апсолутизма и увођења уставности у Аустрији. Било је то и време кад су у Монархији сви политички и национални проблеми букнули елементарном снагом и кад је, као једна од првих жртава децембра 1860. пала и она убога српска „аутономија” Војводство Србија и Тамишки Банат.

Тада, уочи Божића 1861. у *Српском дневнику* објављује свој надалеко познати „Тучиндански чланак” у коме на генијалан начин формулише нови програм српске националне политике у Хабзбуршкој монархији. Он се у том чланку радикално обрачунава са политиком сарадње Срба са Бечом и заговара заокрет у српској политици тако што они по његовом мишљењу, сада треба решење својих проблема да траже у сарадњи са мађарским либералима.

Ту идеју он заговара на Благовештенском народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима априла 1861, последњем од три политичка сабора српског народа у Аустрији, али она и поред подршке коју јој је дала Кнежевина Србија, није прихваћена.

Незаменљив народни вођа и трибун

Али, неуморна, смела и енергична активност коју ће после тога развити на разним пољима националне и локалне политике и културе створиће од Милетића незаменљивог народног вођу и трибуна, чији углед расте из дана у дан. Он ће постати прва личност најважнијег српског политичког гласила — *Српског дневника* (до 1864) и оснивач знамените *Заставе* (1866); најутицајнији члан, неко време и председник Српске читаонице у Новом Саду, један од најистакнутијих оснивача Српског народног позоришта (1861), иницијатор реформи у Матици српској, сејач новог либералног духа у Новосадској гимназији, предводник и прва личност Уједињене омладине српске у њеној борби за културно и политичко јединство српског народа (1866—1872), оснивач, писац програма и ауторитативни вођ Српске народне слободоумне странке (1869), у неколико мандата посланик у Угарском парламенту и на српским народно-црквеним саборима.

На Илинденском сабору 1864. царски комесар генерал Јосип Филиповић осуђује га као „тића” који српским народом пролеће и трује га антидинастичким расположењем. Та осуда ће, међутим, Милетића у песму унети и подарити му у српском народу неслућени углед и популарност.

Жртва мађарских њрогона

Захваљујући тој популарности и омиљености у народу, два пута је биран за градоначелника Новог Сада (1861—62. и 1867—68), али су га оба пута са те функције рушиле државне власти — први пут аустријске, други пут угарске. Ове последње ће му 1876. одузети и посланички имунитет да би могао бити осуђен „за велеиздају”.

Са истом упорношћу и неустрашивошћу с којом је до 1867. водио борбу за аутономију и национална права Срба против аустријског централизма, водио ју је после Нагодбе и завођења дуализма против мађарске хегемоније и негирања националне посебности Срба у Угарској. Иако је једно време мислио да Срби треба да се одупру Бечу и сарађују са Мађа-

рима, он се окреће и против мађарске хегемоније која је негирала националну посебност Срба у Угарској.

Међутим, угарске власти то више нису могле да толеришу, па су он и његова странка изложени разноврсним напади-ма, притисцима и прогонима. Тако Милетић први пут 1870. бива осуђен на једногодишњу лакшу робију због „преске (новинарске) кривице” (вербалног деликта) коју је одлежао у Ва-цу, јер је у *Застави* објавио свој познати чланак *Срби у хрват-ском политичком херберџу* (друмској крчми), а из затвора је упутио своју знамениту поруку сународницима широм Хаб-збуршке монархије: „Нису Срби и не треба да буду ’штуле кљакаве Аустрије’.”

Када је у Херцеговини 1875. избио „Трећи српски уста-нак”, и када су идуће године Србија и Црна Гора ушле у рат против Турске, укључују се у њега и Милетић и његова Народ-на странка. Краљевска угарска влада одлучује да га дефинитив-но сломије и елиминише са јавне сцене, па га хапси 1876. и бескрајно дуго држи у истражном затвору у Будиму, циничног назива „Фортуна”. Две године касније изведен је пред суд и на монтираном процесу осуђен је „за велеиздају” на пет годи-на тешке тамнице. Физички и духовно оронuo, помилован је и ослобођен крајем 1879. да би у Новом Саду био дочекан Зма-јевим покличем: „Диж’те децу из колевки, да запамте његов лик!”

После опоравка, враћа се 1880. политичком животу, са првим циљем да се бори за заштиту интереса српског народа, али и да обнови нарушено јединство у Народној странци, у којој су маха узели људи који су Милетићево гесло „Борити се, а не молити”, заменили егоистичном паролом „Богатити се, а не борити!” Стар, измучен и немоћан повлачи се 1882. из по-литике и умире прве године двадесетог века. Али, његове идеје остају трајно и ни дан-данас нису изгубиле на својој актуелно-сти.

Полазећи од тога да су Срби народ јаке националне, ро-дољубиве и демократске свести, Милетић је стављао до знања да смо „ми Срби и грађани”, напомињући да нема национал-не слободе без грађанских права и демократије, али још пре и више, да нема грађанских права и демократије без националне слободе и равноправности, то је образлагао ставом да се изгу-бљена грађанска права могу у повољном стицају политичких прилика и вратити, али изгубљена национална индивидуал-ност и свест „никад, ни довека”.

Следећа његова порука је била „И један Србин док по-стоји он је народ.” Она изражава највишу самосвест Срба и спремност да јој остану одани и у најтежим околностима, упр-

кос свим настојањима да буде угушена и затрвена. Посебно заслужује пажњу његов чврст став о томе да српски народ мора да буде духовно (културно) и политички јединствен и каже: „Ми не желимо јединство Срба само северно од Саве и Дунава. Јединство Срба — макар само духовно — мора обухватити све припаднике српског народа јер без тога није јединство. Оно мора припремити и њихово политичко уједињење. Јер, 'Срби морају имати своју јединствену и независну државу'.”

При томе опомиње да тек када се створи јединствена српска држава, могуће је размишљати о разним облицима удруживања са осталим балканским народима. Док не дође до стварања јединствене српске државе, он се свим срцем залаже за то да Срби северно од Саве и Дунава морају да добију своје војводство, своју „Војводовину”, са најширом културном и политичком аутономијом, у којој ће бити места за све припаднике других народа.

Један од темељних принципа његовог концепта националног програма је да српски народ мора да доживи културну еманципацију и афирмацију, па каже: „Народ један онолико важи колико на мерилу образованости људске претеже. ... Сва заведења народа нашег чине један организам народног живота.”

Међутим, као трезвен човек, он је знао да ће се Срби на путу остваривања тих својих циљева суочити са огромним отпорима и мржњом према српском народу, уочавајући да та мржња потиче отуд што „Српски народ уопште представља и заступа по историји својој, по духу своме, по тежњи и опредељењу своме оно начело међу народима, које је још непрепознато, а још мање у живот народа уведено. ... То је начело нераздвојне политичко-уставне, али и политичко народне слободе.”

Из тога недвосмислено произлази да су Срби слободарски народ, који због тога није био драг моћницима. Али Милетић не дозвољава да то обесхрабри Србе у остваривању њихових циљева, па им поручује: „У својој тешкој ситуацији Срби не треба да очајавају. Наша снага и наша будућност јесте у моралној чврстини и снази уверења. Ако морално у јавном животу јачали будемо, а то ће рећи, ако будемо јасна политичка и народна начела имали — опстаћемо и као слободан народ се мерити с другим слободним народима.”

Свештозар Милетић као јублициста

Своје идеје Милетић је највише саопштавао путем штампе, објављујући своје текстове током целог свог живота, почев

од ђачких дана, па пуних четрдесет наредних година. На ту његову публицистичку делатност посебно је скренуо пажњу Вељко Петровић.

Други један Србин, Васа Стајић, о Милетићевом публицистичком раду је написао: „Његови чланци ... немају самосталне своје књижевне вредности. Писани под утиском дневних, мање или више историјских догађаја, објављени у новинама, тако да је често тешко утврдити тачан текст, Милетићеве чланци имају само вредност докумената из времена кад су се Срби борили за националну и грађанску слободу. Они су документи времена, а још више документи о водилачкој личности Светозара Милетића.” Па зар је то мало? Напротив, баш због тога његов публицистички рад има своју огромну вредност.

За разлику од Стајића, Вељко Петровић мисли другачије: „Милетић је и као писац био добар”, додавши да је „тешко одвојити његову публицистику од његовог говорништва”, из чега произлази да је Милетић говорио онако како је и писао, па су његови чланци, у ствари, говори. Па ако понекад у некој његовој фрази доминира патетика, она је „природни излив дисциплиноване и дискретне херојске нарави” Светозара Милетића.

Из његовог огромног публицистичког опуса уочљиво је да су у њему дошле до изражаја све најбоље особине и вредности Милетића политичара, трибуна, парламентарца и велике личности. Као човек од акције, био је обдарен свим врлинама политичког вође и лидера, али и мислиоца и идеолога, творца програма и историјских визија. Био је човек јаког темперамента, али и дубоко промишљен, одговоран и енергичан руководиоца; храбар и пожртвован, али и разложен као писац, убедљив и одмерен као говорник, пријатан и духовит као саговорник.

Још нешто карактерише личност овог изузетног политичког борца: био је свестрано образована личност, добро савладавши правне науке и многе друге научне дисциплине, укључујући и историју, уз посебне склоности ка лепој књижевности и природним наукама. И поред свега тога, његова највећа карактеристика је визионарство, тако потребно обесправљеном српству.

Милетић је био велики публициста, писао је и објављивао дуго, много и вредно, а тематска лепеза му је била широка. Пишући са највећом брижљивошћу о свим аспектима српског питања и могућности еманципације и окупљања српског народа, он изграђује читав српски национални програм, близак до подударности са Гарашанановим *Начертанијем*.

Аутор химне Војводине

Мало је познато да Војводина има своју химну већ више од 160 година, коју до данас нико није оспорио, а још је мање познато да је њен аутор баш Светозар Милетић.

Наиме, када је 1848. са италијанског ратишта у Карловце долазио Стеван Шупљикац као први изабрани српски војвода, Светозар Милетић је за ту прилику испевао песму под називом *Већ се српска застава вије свуда јавно*. Та песма је доживљавана и те 1848. године, а и касније, као *Химна Војводине*, и називана је чак *Српском Марсељезом*. Она почиње овако: „Већ се српска застава / вије свуда јавно, / и српска се браћа / сва свуда боре славно”, а завршава се следећим стиховима: „Место славних Немања / и цара Душана, / Бог нам засада поклања / Војводу Стевана. / Да се под њим рукују / Банат, Срем и Бачка, / Да Војводство оснују / браћа нам јуначка”.

На крају треба рећи да је Светозар Милетић целог свог живота неуморно тражио путеве и решења за опстанак и очување националног идентитета Срба у Угарској и Хрватској, борећи се за њихову равноправност и аутономни статус, али и за коначно уједињење свих Срба.

Он је имао неколико кључних, упоришних идеја и непоколебљивих замисли, на којима је градио целокупну своју политичку и личну биографију и читаво своје политичко дело. Ипак, његова „заветна мисао” је била ослобођење и уједињење Српства. Тој мисли посветио је сву своју вољу и енергију и као говорник, и као политички писац, и као творац и вођа Српске народне слободоумне странке.

БОЖИДАР КОВАЧЕК

МАТИЦА СРПСКА И СРПСКИ ПРЕКОСАВСКИ ПИСЦИ — ЗАГОВОРНИЦИ ОБНАВЉАЊА СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Још од мојих првих сусрета са Матицом српском, захваљујући мојим сјајним саговорницима који су били на њеном челу (Бошко Петровић, Божидар Ковачек, Чедомир Попов, Славко Гавриловић, Драган Станић и други), поред написа које сам објавио у београдској штампи, наметнула ми се идеја да направим

серију о овој незаобилазној институцији српског народа. Та идеја се веома свидела Божићу Ковачеку, тада професору на Академији уметности у Новом Саду и председнику Матице српске, који ми је обећао безрезервну подршку у том послу, па смо током следећих наших сусрета направили и сценарио за писање те серије о Матици, која би имала шест тематских целина. Чак смо и неке друге компетентне саговорнике били предвидели.

Међутим, у томе нас је, између осталог, прекинула и болест, а затим и смрт господина Ковачека, са којим сам пре тога имао неколико разговора о Матици српској. На основу забележених његових размишљања приликом тих разговора, настао је овај текст који представља оригинална казивања мог саговорника. Тема наших разговора је била улога и значај Матице српске у животу Срба и очувању Српства, као и о улози прекосавских Срба у свему томе. Такође је говорио и о једној врло значајној теми: о доприносу писаца прекосавских Срба очувању идеје о српској држави.

Матице су духовне државе

Матица српска основана је 1826. године, а њени оснивачи су били шесторица трговаца, прекосавских Срба — два Сремца (Јосиф Милуок и Андрија Розмировић), два Банаћанина (Георгије Станковић и Петар Рајић), један Далматинац (Јован Деметровић) и један Србин рођен у Будиму, Гаврило Бозитовац, а седми је био млади сомборски правник и књижевник Јован Хаџић.

О томе шта је био циљ њеног формирања најбоље се види из речи Јована Хаџића који је рекао: „...Наша Матица мора да чини средиште народног живота јер другог немамо; наша Матица има бити орган нашег народног дусања, јер другог још добили нисмо...”

На тај начин су прекосавски Срби даривали Српству једну институцију која је себе уградила у историју и битно доприносила очувању српске идеје и српске нације. Но, да прво видимо шта су у ствари „матице”? Мислим да је најближа и најтачнија дефиниција да су то духовне државе које заступају интересе свог народа.

Укупно деловање Матице српске, од њеног оснивања до данас, карактерише спровођење јасног српског националног програма и стална борба за остваривање српских националних интереса као натполитичка категорија. У сваком народу је тако. Свака европска држава, свака држава у свету, има свој национални програм, написан или ненаписан. Тако Хрвати имају свој национални програм, који су заступали и Мачек и Павелић, иако нису били политички истомишљеници. Према то-

ме, национални програм мора да буде изнад политичког, што ми Срби — нажалост — не знамо.

Данас Матичин национални програм није општи, јер Матица данас није више оно што је била у Аустроугарској — надоместак за државу, с обзиром на то да сада имамо своју државу, одавно је имамо, и држава треба да има национални програм. Међутим, и данас Матица српска игра веома велику улогу у животу Срба, и тешко је набројати све оно што она чини у интересу свог народа.

Првокласни кохезиони фактор нације

Поједини виђенији Срби су одмах осетили да то друштво које се оснива у Пешти, може да буде првокласан кохезиони фактор формирања српске нације. То су схватили и Срби са свих страна, па ће укључивање људи из дијаспоре у њен рад постати стална одредница деловања Матице српске. Тако се у њу уписују и Срби из Вуковара, где се касније отвара Српска читаоница. Крајем 30-тих година 19. века у Матицу се учлањује Еустахија Арсић из Темишвара, списатељица.

Временом, Матица српска је у много чему постала снажан кохезиони фактор, не само за духовне вредности свих Срба, него и за све друштвене супstrate који се око једног духовног средишта окупљају. Да је то био веома добар рецепт управо за националну резистенцију, показује чињеница да се после оснивања наше Матице српске оснива серија матица: 1837. чешка, па Матица илирска која је после постала Матица хрватска, па моравска, шлеска, пољска, галичко-руска, опавска, лужичко-српска. Било је покушаја да се оснује и Матица бугарска, далматинска, Матица српска у Дубровнику, из чега се може закључити да је оснивање својих матица прерасло у покрет свих народа који нису имали своју државу, како би им оне постале мали надоместак за државност коју нису имали.

Сви словенски народи копирају Матицу српску и код свих словенских народа та се друштва називају матицом, а у неким од тих језика та реч не значи оно што значи и код нас, или пак нема никакво значење. Тако Матица словачка у свом амблему назив „Матица слованска” исписују и ћирилицом и латиницом, иако је њихово писмо латиница — због Матице српске, да би јој били ближи.

Колики је значај матице за сваки народ показује и пример Црне Горе. Није нимало случајно што је одвајање Црне Горе од Србије и расрбљавање Црногораца почело баш оснивањем Матице црногорске још 80-тих година прошлог века, у коју црногорска држава улаже значајна материјална средства.

Сви програми тих матица скоро су идентични са нашим, јер је то била врло добра парадигма за очување националне самосвојности и био је одличан штит од однорођавања. Сви народи који нису имали своју државу, оснивали су матице као наизглед само културна друштва, а у ствари је то био национални кохезиони фактор првог реда.

Матицу немају Руси јер су имали велику државу, велику империју, па им матица није била потребна. Али када је један значајан део руског народа изгубио своју државу после Револуције 1917. г. и када су отишли у емиграцију, онда је 1924. г. у Љубљани и у Новом Саду основана Матица руска, јер ти људи више нису имали државу и требао им је други начин националног окупљања. Њихова матица делује до 1941. када су им је Немци укинули.

Тако је матица постала традиционалан облик окупљања словенских народа.

Илирски њокрећ није заживео код Срба

Од самог свог оснивања, Матица српска је морала своју активност да усмерава како на остваривање својих циљева тако и на очување националног идентитета Срба. Колико је Матица српска била значајна за очување Српства, види се и по односу њених челника према илирском покрету. Наиме, када су у 19. веку заговорници илиризма са простора некадашње Југославије покушали да под илирско име ставе све Јужне Словене и елиминишу њихова национална имена, представници Матице српске су то одлучно одбили. И тај покрет није заживео код Срба.

Када су се Светозар Милетић и Јован Ђорђевић срели са Петром Прерадовићем, који је тада још увек био капетан (после ће бити и аустријски генерал), а који је као Србин из Лике у којој то национално име нема ту димензију коју има у Војводини, био ватрени заступник идеје илиризма, они му саопштавају да за Србе не долази у обзир одрицање од српског имена, јер је под тим српским именом изведен Карађорђево устанак, ослобођена Србија, настала слободна држава, а код прекосавских Срба постоји апсолутна свест о њиховој припадности српском ентитету, српској нацији. Према томе, нема шанси да се то национално име избрише, и да се преузме илирско име.

Разуме се, то није било тако у Хрватској, где су постојале три државе: Краљевина Славонија, Краљевина Далмација и Краљевина Хрватска, где је било нешто мало штокавског живља, а кајкавци и чакавци једва се и разумеју међусобно. Дакле, они нису имали јединствен језик, није било заједничких

територија јер су постојале три краљевине. Касније је то названо Троједна краљевина, али су то три одвојене аустроугарске јединице, са три краља.

Због тога је у Загребу лако прихваћено илирско име и то са великом жртвом. Сем Петра Прерадовића, нема ниједног од писаца илиризма који је био признато књижевно име, а којима би матични језички израз био штокавски. Већином су то били чакавци или кајкавци. Иван Мажуранић, највећи писац илиризма је чакавац, Људевит Гај је кајкавац, а они би усвајањем илиризма морали да одбаце језик којим су говорили, дакле свој матерњи дијалекат и да уче штокавски, да би се ујединили под илирским именом и под једним језиком, а то је био штокавски, јер је био најраспрострањенији.

И та одлучна битка Матице српске за очување њеног српског имена и идентитета, такође спада у заслуге оних који су је водили.

Значајна улога Свезозара Милетића

Долази 1860. година када је Аустрија добро уздрмана ратним поразима и опет се одлучује за нове реформе, увођење уставности, што је истовремено и било гашење српске Војводине, коју Аустрија поново враћа у оквир Угарске, да би се додворила Мађарима. То је био крај сваке српске територијалне аутономије, а по много чему, и сваке друге аутономије. Културну аутономију Срба још једино одржава Матица српска чије је седиште у Будимпешти, али се припремало њено пресељење у Нови Сад. На челу Матице српске била је читава плејада сјајних српских интелектуалаца, све бољи од бољег, а један до њих у тешким временима је био и Светозар Милетић, као њен потпредседник, о коме треба нешто рећи.

У августу 1861. Матица српска организује прославу стогодишњице рођења Саве Текелије, велики јубилеј који траје три дана. На том скупу је уприличен један сабор. На ову прославу су стигле делегације Велике школе из Београда, затим Града Београда, делегација Српског ученог друштва (претеча Српске академије наука и уметности), као и делегације из разних крајева у којима живе Срби. Долази и делегација Хрвата, Чеха, као и једна врло моћна делегација Мађара.

Текелијина прослава је била још један манифестациони покушај Матице српске да би се политички објединио српски народ, да би се у реформисаној Аустрији остварила што повољнија позиција за српски народ. Као политички вођа Срба у том тренутку истакнуто место заузима Светозар Милетић. Ње-

гов највећи и најважнији циљ је био остваривање што већих колективних права Срба.

Он жели ослобођење свих балканских Словена и стварање једне њихове државе, која не би обухватала само Србе. Ипак, у основи његовог програма је српска идеја. Како другачије третирати покрет Уједињене омладине српске који је он иницирао и чији је орган био часопис *Матица*, као други часопис Матице српске, који је уређивао Матичин секретар Антоније Хаџић. Касније је тај часопис добио назив *Млада Србадија*.

Програм Светозара Милетића у области културе је био веома кохерентан. Он је био за то да три елемента српске културе буду у првом плану: Матица српска, Српско народно позориште као орган националног освешћивања и чишћења српског језика, и Православна академија — у ствари правни факултет који је требало да се оснује али није, а требало је да буде зачетак самосталног високог школства у Срба.

Колико је он био привржен српској идеји говори податак да је Уједињена омладина српска наизменично једну скупштинску држала у Новом Саду, а другу у Београду. Њени чланови су Срби из Беча, Београда, Сегедина, Новог Сада итд., односно ђачка удружења из свих крајева где живе Срби, која се колективно учлањују у овај покрет. Све те активности, као и рад ове организације, у целини максимално помаже Матица српска.

Прелазак Матице српске у Нови Сад је заправо проистекао из потребе да се буде ближе Србији. За час се дође из Србије до Новог Сада и обрнуто, чак и у оно време када је лађа ишла четири сата или дилижанса шест сати. Из Матице српске је тако стално исијавала јасна политика да је српски народ један ентитет, без икаквих локалистичких и сепаратистичких претензија. Та њена национална улога је нешто што је схваћено као јединствен национални програм целог српског народа, без обзира где живи.

Краљевина Југославија одузима имовину Матице!

Однос српских владара према Матици српској је био различит. Занимљиво је да су два српска владара, кнез Милош и кнез Александар, иако љути противници, истовремено били чланови Матице српске! Иако прогнан из Србије, кнез Милош није иступио из Матице. Треба, међутим, истаћи да обојица имају једнака права, јер Матицу не интересује ко је од њих двојице у одређеном тренутку на власти. Обојица су били третирани као српски владари. Матичин епохални значај за Србе

тек доста времена касније схватили су принчеви-кнежевићи Петар и Арсен, касније и краљ Петар први.

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Матица српска поново доживљава тежак период, јер је имала великих проблема са тада владајућом идејом југословенства, која је подразумевала да је неприхватљиво једну, а поготово српску нацију, стављати у први план, па макар то било и кроз постојање и рад Матице српске. Однос краља Александра према Матици српској није био коректан, и забележено је неколико његових изјава о Матици које нису повољне, иако Матица у то време (између два рата) није добијала ни пола динара од сада „своје” државе, као што, разуме се, ни од Аустроугарске никада није ништа добијала. Издржавала се од својих имања.

Међутим, од Краљевине Југославије је Матица требало да добија материјалну подршку и то не из сентименталних разлога, јер је то национална институција, него из морално-правних разлога, с обзиром на то да је приликом прве аграрне реформе која је извршена у Краљевини Југославији, дакле после Првог светског рата, када је развлашћен феудализам, када су одузети велики земљишни поседи од појединаца, последњих грофова и племића, и од Матице одузета сва земља! Краљевина Југославије је била дужна да изузме Матицу од аграрне реформе, а да јој је остало оно што је имала, она би се сама издржавала, као што се и издржавала између два рата. Што се материјалних добара тиче, Матица је била веома снажна институција, а све што је имала стекла је даровима српског народа.

Такав однос краља Александра према Матици српској био је последица његовог заговарања концепта интегралног југословенства, због чега је настојао да разбија етничке целине.

Матица српска је преживела комунизам

Ни после „ослобођења”, окончањем Другог светског рата, за Матицу српску не настају боља времена и њу очекују нова велика искушења за њена програмска опредељења, јер је и на ове просторе закорачио пролетерски интернационализам, коме је неприхватљиво све што је национално. Основни смер пролетерског интернационализма је да се што даље потисне национална идеја, јер је по тој идеологији национализам нешто што је црни ђаво. Зашто? Па зато што је припадност нацији значила слабљење припадности пролетерском интернационализму. Пролетерски интернационализам је заступао правило према коме је, примера ради, шпански радник близак француском раднику јер му је брат, али је француски радник француском адвокату непријатељ! Према томе, интернационала је нешто што је сасвим супротно националним интересима.

Таквим идејама интернационализма била је изложена Матица српска од стране режима који је дошао на власт после Другог светског рата. Међутим, у Матици српској је било доста мудрих људи који су успевали да сачувају основну нит Матице. То је успевало због тога што су истовремено постојале и Матица хрватска, и Матица словеначка, па би се морало дирнути у Матицу хрватску или словеначку уколико би се извршио некакав притисак на Матицу српску, а то не би било добро примљено у нашој и светској јавности. Шта је национализам? У правом значењу то је идеја припадности једном народу, унапређивање интереса народа којем припадаш, али национализам не мора да подразумева шовинизам.

Међутим, сва ова резонска размишљања нису помогла да Матица српска не буде изложена сталним притисцима због тога што је српска. Али, заговорници тих притисака нису рачунали са тим да постоји својеврсна инерција великих институција. То се може упоредити са великом лађом која наставља да плови и када јој угасите моторе, јер је даље креће њена сопствена инерција. Тако је било и са Матицом српском. У Матицу су ушли и неки људи којима није био близак пролетерски интернационализам или се нису слагали са том идеологијом, јер су били часни и отворени припадници српског народа. Поред тога, и они који јесу ушли у Матицу српску са тврдим комунистичким ставом, врло брзо би такав свој ригидан став ублажавали и мењали.

Међутим, и у тим околностима је било политичара који су били одлични прагматичари, а Тито је био велики мајстор прагматизма. Тако је постојао један председник Матице српске који се звао Раша Радујков, који је у Матицу српску дошао за њеног председника вољом Комитета, као несвршени студент, али зато као професионални револуционар и политичар. Но, на општу радост, он је био веома добар председник Матице српске, заступајући српске интересе у њој, јер је врло брзо веома добро схватио шта је Матица српска и какав је њен значај. Истина, он је спроводио политичке чистке, али је задржавао онај понорни ток националног напретка у Матици српској у културном, књижевном, језичком и у сваком другом смислу. Има он лепих заслуга за Матицу српску.

Захваљујући свим тим околностима, Матица српска није доживљавала много прогона од стране режима после Другог светског рата. Али, она је два пута била забрањена. Први пут, 5—6 година после оснивања у Аустријском царству, али је то била забрана из формалних разлога, односно са формалним поводом. Други пут је Матица српска била потпуно забрањена (као и српско име) у време Првог светског рата, када је проте-

ран у изгнанство њен секретар Тихомир Остојић, који је после рата, у новоствореној Краљевини Југославији, поново био њен секретар. Према томе, људи који су водили ову институцију били су принуђени да се од оснивања ове изузетно вредне институције српског народа боре за њен опстанак.

Објединиши Србе из дијаспоре и Србе из Србије

Данас Матица има око 4.000 чланова, и нису сви Војвођани. У Управном одбору Матице не седе само Новосађани. На челу Матице су најбољи људи из Војводине, али и из целокупног српског народа — и из Србије, и из Босне, из Црне Горе, Хрватске, па чак и из Мађарске и Румуније. Јер Матица српска је по природи ствари српска, а не изданак неког њеног огранка. Ако је српски народ један народ, онда је и Матица српска једна. Ако би завладала теза да српски народ није један народ, онда би било и више матица.

Данашња Матица српска, у временима када је српски народ опет разним границама премеђен, кад опет нису сви Срби у једној држави као што су били у Краљевини Југославији и у СФРЈ, покушава да успостави нешто што је некад било успостављено — духовно јединство српског народа, јер сви Срби чине један заједнички духовни простор. Матица српска жели да једну културу доживљавају као своју и Срби у Торонту, и Срби у Загребу, и Срби у Будимпешти, и Срби у Темишвару, и Срби у Нишу, и Срби у Новом Саду и Сомбору или Бањалуци. Јер је све то један духовни простор, једна култура, и нема неке засебне културе Срба у Семберији, на пример.

Матица настоји да створи те предуслове очувања српске нације које доноси могућност постојања и деловања једног духовног простора. Наравно, под термином „простор” не мисли се на физички простор, на некакве територијалне претензије. Реч је само о томе да један народ треба да има једну културу и да онај Србин који пише песме у Сиднеју буде сигуран да ће га читати и неко ко живи у Крушевцу и да ће осећати да су они једно исто, по културном усмерењу.

То је покренуло читав низ програма у Матице српске (симпозијуми са Србима у Румунији, са Србима у Мађарској, остварена је веома добра веза са загребачком „Просвјетом”, чак су организовани и неки заједнички програми). Покренута је иницијатива о издавању Библиотеке Српске дијаспоре која је већ лепо набујала. Она је унутар библиотеке Матице физички, али је административно, односно каталошки издвојена. То значи да се ствара могућност да се на једном месту окупе сви српски писци и српски ствараоци уопште (јер настојимо да са-

купимо и књиге наших људи који се баве науком у иностранству и пишу на страним језицима, али су наши људи и имају свест припадности нашем народу). И они спадају у Библиотеку српске дијаспоре.

То је шанса за наше људе из дијаспоре да се нађу у свом природном окружењу, у библиотеци српске књиге што је њихова привилегија, а наша је, државна ако хоћете привилегија да имамо на окупу све што је национална култура. Дуго година смо добијали српске књиге из иностранства, посебно из Енглеске где је била концентрисана наша интелектуална елита, али те књиге нису смеле да иду у јавност, оне су биле под сигнатуром „секрета” и биле чуване у каси, а не у библиотеци. Нису улазиле у редовну картотеку, већ су биле посебно евидентиране и њима су могли да се служе само научни радници. Тако је, рецимо, *Ламенџ* Милоша Црњанског који је објављен у Јужној Африци у време док је он био емигрант, могао да добије на читање само научни радник, али не и студент.

Према томе, није веза Матице српске са дијаспором никад прекидана, она је била мрска властима, али се ипак одржавала.

Зато Библиотека Матице српске има и морално право и моралну обавезу да то што је у најгорим временима успела бар у рудиментарном облику да сачува, да то сад разради, да се створи могућност да се све књиге из српске културе и српске науке нађу овде на окупу. У том напору Матица је чак и од Владе била помогнута.

Лейхойис Матхице српске

Прича о Матици српској не може да буде испричана ако се истовремено не говори и о *Лейхойису Матхице српске*. Овај часопис је у једном тренутку био заправо једини јавни орган код Срба. Међутим, оно што је посебно значајно, то је да је он најстарији књижевни живи часопис у Европи који излази у континуитету и данас, што је потврдио и УНЕСКО који је на затражено мишљење о томе одговорио да за старији часопис не знају.

Када је покретан *Лейхойис*, онда је речен разлог зашто то треба чинити. Прво, један ужи разлог је био тај што су угашене *Српске народне новине*, које су излазиле до почетка 20-тих година 19. века, па је настао потпуни вакуум у српској периодици, јер је уопште није било.

Шири разлог за његово покретање је 1824 г. у првом броју часописа *Сербске лейхойиси* исказао Павел Јозеф Шафарик, велико европско научно име, који је у чланку *О сѣабли и грана-*

ма *Словенским* рекао нешто што је очигледно био прави, дубоки политички и идеолошки повод да се *Лейхойис* покрене. Он у том чланку каже да „сваки човек који узима у руку неку књигу која је на страним језицима писана о Словенима уопште или о појединим њиховим гранама, мора унапред рачунати с тим да је две трећине таквих књига са једним страшним нерасположењем према Словенима и да је стање у тим књигама такво, да има повратни утицај на формирање негативног јавног мњења о Словенима, па се о Словенима ужасно лоше мисли и поступа према њима. Ни са једним народом у свету, ни с Јеврејским, ни Циганским не поступа се тако немилосрдно и тако нељубовно као према Словенима.”

То је, у ствари, подлога за програм *Лейхойиса* који је написао Георгије Магарашевић, у коме стоји да „све што се Славенскога народа тиче, од Адријатског мора до Северног, и од Балтичког до Црног, спада у круг интересовања Летописа, а посебно оно што се нас Сербља тиче”. А то подразумева оно што из следећих свезака *Лейхойиса* произилази. Тако је на његовим странама 1825. г. објављена велика серија у наставцима са статистичким подацима о српском православном свештенству. Разуме се, полази се од епархије Будимске, па преко Бачке, Сремске, и Темишварске до Карловачке, и тако обухвата целокупно српско свештенство које је православне вере.

Исто тако ће се убрзо појавити и спискови српских учитеља, а објављују се велики чланци о Црној Гори, писма „Филосерба”, које један од уредника *Лейхойиса* пише са путовања из тада мало слободније Србије, а истовремено је читав низ сарадника *Лейхойиса* из Београда. Своје текстове у *Лейхойису* су објављивали најзначајнији српски писци, и све то скупа је допринело да овај часопис постане веома значајна институција за очување Српства.

Идеја српског јединства код њрекосавских писаца

Очувању Српства и формирању самосталне српске државе свој допринос су дали српски писци преко Саве и Дунава, који су вековима одано волели сваки своје родно место, а истовремено, као ореол драге прошлости, као визију будућности, волели су своју „прамајку” Србију и маштали да се око ње окупе сва српска деца, ма где да су расејана. Из дела ових писаца може се сагледати њихова непрекидна везаност за своју постојбину Србију, одакле су морали да беже пред турским зулумом, чак у Аустријску царевину. У то време је књижевност, писана реч, била веома значајан елемент чувања свести о Срп-

ству, о једном јединственом народу, ма где се он тренутно налазио.

Последњи изданци средњовековне српске књижевности јављали су се у турско време, најчешће ван традиционалних центара српске духовности. Пресељеници у далеке северне крајеве (Срби коју су бежали из Србије), чак од средине 15. века, доносе собом и потребу за књигом, и спремност да јој служе. Нарочито у време патријарха Пајсија, који подстиче и одржава књижевну и књижну радњу на читавом подручју своје Пећке патријаршије, обилазећи често многе градове и манастире под Аустријом, па и сам пишући о њима.

Као што Пајсијево стварање обједињава читав српски културни простор, тако и анонимна биографска похвална слова и службе архијерејима и деспотима Бранковићима у којима их обавезно везују за Немањиће, представљају наставак средњовековне српске светосавске књижевности. Последњи талас обнављања старе српске књижевности чине Рачани, пребези из манастира под Турцима, и њихови ученици.

Непуних пет деценија после Велике сеобе Срба написана је и играна прва драма код Срба чији је назив *Траедокомедија*, и чији је аутор био руски учитељ Емануил Козачински, који је у њој изразио оно што је била политика његовог мексичког митрополита Вићентија, а то је да је Србија стара и славна српска држава, али је Српство тренутно у туђој земљи, у Аустрији. Нова српска поезија настаје средином 18. века песмама Захарије Орфелина, и у тим њеним почецима очигледно је инсистирање на српском јединству с обе стране великих река Саве и Дунава. Тако је своју најбољу песму Захарија назвао *Плач Србије чији су синови расејани у различитим државама*. Том песмом он у име Србије не оплакује само пропаст државе, него и расејање њеног народа: „Једна чеда у Турској, а посвуда друга / стењут љуто, жалостно — ах, прегорка туга!”

Ови стихови произлазе из дубоког, природног осећања јединства Срба.

Најшире, модерно схватање народности, српства, сусрећемо код најпросвећенијег писца нашег 18. века, код Доситеја Обрадовића. Он први формулише неку врсту српског националног програма: „Србљи се по различитим краљевствима и провинцијама различно називљу: по Србији Србијанци, по Босни Бошљаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци, по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре.” За њега је један исти језик знак да се ради о једном народу. Руководећи се осећањем за историјску реалност, он се залаже за што тешње духовно јединство српског народа, па и за

политичко, али у оквирима Хабзбуршког царства, које је једино у стању да одагна Турке.

Међутим, са Карађорђевим устанком 1804. за који одмах одваја половину своје уштеђевине, он назире и другачије окупљање Срба: „Востани Србије, мати наша мила, / и постани опет што си прије била”.

Он, разуме се, као окосницу народног окупљања види Србију. Због таквог свог става Доситеј је био у великој немилости код аустријских власти, као и Јоаким Вујић који је 1804. већ писао о Карађорђу, и због тога био затворен и протеран из Земуна, што даље од Србије.

Тај преломни, историјски тренутак чувени српски писац Вељко Петровић овако види: „Чим је Карађорђева пушка планула, Срби у Војводини су је чули и разумели њен домашај. А схватило се одмах и као удар у звоно народне свести, као позив да је дошао час враћања народног дуга мајци отаџбини.”

Манипулације са Бранковим „Колом”

Из схватања Вука Караџића проистекло је оно чувено *Коло* Бранка Радичевића, које је пет деценија називано колом „Братства-јединства”. Криво тумачећи ону Бранкову прозивку, школски програми су систематски отклањали дечје очи од истине да Бранко позива на зближење, у коло, на јединство и слогу, Србе из разних крајева.

Ко год зна суштину нашег језика, знаће да Хрваћанин не значи Хрват, него онај који је из Хрватске. Примера ради, још пре Првог светског рата писац Манојло Хрваћанин је уз своје презиме додавао Србендић. Уосталом, има неколико села (у Мачви, у Републици Српској) са називом Хрваћани, а са српским становништвом. Бранко, истина, зове у коло и Славонце, Далматинце, Дубровчане али Србе из тих крајева, као што подразумева Србе и кад прозива Србијанца, Босанца, Еру, Сремца, Црногорца, Банаћанина, Бачвана.

Уосталом, почетним стиховима *Кола* претходе два која откривају повод колу: „Ђорђе дође, сунце грану, а Србији дан освану.”

Снажно српско родољубље

Опште ослобођење Срба и њихово уједињење била је нада која код прекосавских писаца никада није угашена. Тако Јован Ђорђевић када 1849. из Војводине, која је под Аустријом, прелази у Београд на Ђурђевдан, пише: „Беше ми као сину који се враћа рођеној мајци, од које га давно раставише”.

Императив враћања „мајци”, преласка у Србију, осетили су многи прекосавски писци који су хрлили да помогну Србији у њеном уздицању у модерну европску државу. Међу првима је то био Јован Стерија Поповић, познат по свом балканском патриотизму унутар кога смешта своје снажно српско родољубље, апелујући на српско јединство, а осуђујући српску неслогу. Колико је био привржен идеји једне српске државе показује чињеница да је своје најзрелије и најплодније године остварио у Србији. Испунио их је невероватно плодоносним, преданим трудом на унапређењу духовности младе државе, која мало коме има да захвали колико Стерији.

И три велика српска романтичарска песника: Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај и Лаза Костић, такође су део свог живота провели у Србији. Сва тројица су тражила и добила држављанство Србије, осећајући да као поданици тамо спадају.

Нова ерупција наде да ће се сви Срби наћи на окупу букнула је поводом Херцеговачког устанка. Тако Ђура Јакшић у *Херцеговачкој бојној њесми* пише: „Праведних жеља скору испуну: / Слобода целом српском народу!”

Жеље су остале пуне, па Лаза Костић тужи: „Остаде Призрен, остаде Скопље, остаде Босна заробљена”.

Немогуће је и поменути све литерарне изразе идеје о јединству Срба у романтичарском раздобљу. Те емоције, могло би се рећи колективне, можда је најбоље изразио најангажованији песник овог раздобља Јован Јовановић Змај у песми *Видовдан*, откривајући своја узбуђења, размишљања и визије на дан када „Васцело српство пред Бога стаје” која се завршава следећим стиховима: „И поче се један сан на југу сновати, / Молитве носе небу крила жељина — / И српство је тад у души једна целина”.

Рационална размишљања српских њисаца

Генерација писаца првих деценија 20. века мање је експлицитна у изражавању родољубља, мање егзалтирана, али са подједнаким интензитетом емоција. Тако обнову наше родољубиве лирике доносе писци који рационалније но раније процењују спроводивост националног програма у ослобођењу и уједињењу Срба.

Међу њима је најистакнутији Вељко Петровић који је имао највећи удео у националном подстицању омладине пред балканске и Први светски рат. Његовом збирком *Родољубиве њесме* из 1912. довршавају се емотивне, духовне припреме за велике историјске догађаје који ће уследити. Он је веома одређен, такође и веома храбар да као аустријски поданик поручи

Србији: „Слободе стожер, кошница мисли, Ти / опстанком својим јемство си наше све”, а Авали, симболу слободног Српства предсказује: „Из утробе твоје покуљаће лава, / и од твог срца пламеног жара / усахнуће Дунав и Дрина и Сава / и стопит’ се опет отаџбина стара”.

Како се види, идеја српског јединства непрекинуто тече од првих пребега испред турског зулума, до оних који ће својим учешћем у Првом светском рату донети слободу свеколиком српском народу. Не гаси се она и не тамни од сутона до поновног освита заједничке државе.

Духовна узајамност словенског југа има своје литерарне изразе код српских писаца, али све до Првог светског рата нема у српској књижевности изразите заговорнике у смислу једне државне идеје и јединственог народа. НепокOLEбљива народносна константа српских писаца је српско јединство, а југословенство је било само рам који са сликом чини физичку, али не и органску целину. Српски писци су пред собом имали стално визију јединствене Србије.

ДУШКО М. КОВАЧЕВИЋ

ЈАКОВ ИГЊАТОВИЋ — ОД СРПСКОГ РОДОЉУБА ДО МАЂАРСКОГ ДОМОЉУБА

Током 50 година књижевног и 40 година публицистичког рада, Јаков Игњатовић је створио дело коме по обиму готово нема равног у српској књижевности. Роман и приповетке били су главно поље његовог рада и он је то недвосмислено истицао, говорећи: „Где год у мене ударите славину, свуда ће потећи роман или приповетка.”

Међутим, Јаков Игњатовић је и те како интересантан као публицистички радник и новинар. У новинарство је ушао знамените 1848. г. Као сарадник *Српских народних новина* Теодора Павловића, са чланцима о потреби да се сазове скупштина и о српским потребама у том бурном и немирном времену.

Од тада, па све до своје смрти 1899. Игњатовић се са мањим или већим прекидима налазио у свету политичког новинарства, било као уредник или као сарадник. Када се пажљиво погледају Игњатовићеве чланци, стиче се утисак да је за њега политичко новинарство било саставни и нераскидиви део живота без кога он није могао, ако се занемари не мање значајна материјална страна, егзистенцијална страна тог посла, јер је он пред крај живео у изузетно тешким условима.

Међутим, исто је тако важно рећи да он у својој политичкој делатности и опредељењу није био тврдог и постојаног „станка”, како су то његови савременици архаично говорили. Учествујући у политичком животу српског народа у Угарској у распону од педесетак година, он је у неколико наврата, може се сасвим слободно рећи, из основа мењао своје ставове и уверења.

*Срби треба да се својеволно пошћине
мађарској пољитичкој превласти*

Политичка јавна делатност Јакова Игњатовића одвијала се у три сасвим различита периода. Најранији период његове публицистичке делатности траје од почетка 1848. до средине 1849. године. И временски се поклапа са револуцијом у Хабзбуршкој монархији.

После пада апсолутизма, 1860/61, започиње друго раздобље у Игњатовићевој политичкој делатности у коме је, како је сам говорио, његов рад на политичком пољу кулминирао, када улази у круг људи блиских Светозару Милетићу и сарађује у тада најзначајнијем српском листу *Српскиом дневнику*. Својим чланцима у том листу о решењу српскога питања у Угарској Игњатовић је стекао опште признање, што му је обезбедило избор за посланика на Угарском сабору 1861, првом сабору који су Мађари одржали после оног знаменитог Пожунског који је отпочео 1847, а окончан годину дана касније.

Његов став према српском питању на Сабору, нарочито према српској Војводовини довео га је у врло непријатан положај у „Српској Атини”, како је тада називан Нови Сад, јер је био изложен општој критици и осуди, што ће унеколико утицати на његово даље политичко опредељење. Разлог због кога се Игњатовић све више удаљавао од главних токова српске политике лежао је у томе што је он почевши управо од Угарског сабора 1861. постепено напуштао принцип природног и националног права као производ нових, савременијих и напреднијих схватања у борби за даљи национални развитак српског народа у Угарској, те уместо њега почео да истиче и брани тезу својеволног потчињавања политичкој превласти Мађара као већинског и државотворног народа, са циљем, како је он то увек истицао, да се очува целокупност земаља Круне светог Стефана, изван чијих граница он никада никуда није гравитирао.

Игњатовићеви су преци (према његовим записима) дошли у Јужну Угарску у време Велике сеобе под патријархом Чарнојевићем. Да би својим прецима дао већи значај, говорио је како су Игњатовићи пред Чарнојевићем буздоване носили.

Настанили су се у Сентандреји која му је била толико на срцу да је сасвим у праву Јован Скерлић кад на једном месту каже да је редак човек који је толико волео своје место рођења као Јаков Игњатовић, и да је управо то што је рођен и одрастао у Сентандреји у тој „малој оази српској”, Сентандреја на њега оставила неизбрисив утисак и он је чак назива „Фаросом”, светиоником Српства.

Пишући о сеоби под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, на једном месту је записао да је патријарх тад направио једну страшну грешку: да је извео најбољи део српског народа из старе српске постојбине Косова и Метохије и тиме омогућио да се туђи народи ужлебе на тај простор. Али, тешко је поверовати да њему није било познато да је Срба на тим просторима изнад Саве и Дунава било и раније.

Тако је палатин Угарске у 12. веку био Белош, брат Јелене, кћери великог жупана Уроша I, која је удата за угарског краља Белуша IV слепог, који је уједно био и бан Хрватске. То му је морало бити познато, али је он сматрао да су Срби досељеници на овим просторима, да су их Мађари прихватили и да они треба ту да буду само добри гости и да се врате у своју постојбину, а то би могли остварити у једном савезу држава као што су Србија и Угарска. Он је сматрао да ће се Угарска издвојити из састава Хабзбуршке монархије, па су Србија и Угарска предодређене да поруше Османлијско царство, а тиме да прокрче пут повратка Срба у њихову постојбину.

Најзамршеније — народносно ишћање

Јаша је имао брата од стрица Симу, који је био тотор у Будиму и пријатељ Симе Милутиновића Сарајлије, и он је толико чезнуо за Призреном да је оставио у аманет Јакову да му кости врати у Призрен, а Јаков, пошто је Сима умро за његове младости, каже: „Ако не буде Призрен ослобођен и не будем могао да пренесем твоје кости тамо, онда ћу гледати да их у топ метнем, па да их на развалинама призренским избацитим на душмане. Тиме ће се твоја душа задовољити!”

Интересантно је да у предвечерје револуције у Хабзбуршкој монархији Јаков као сарадник споменутих *Сербских народних новина* Теодора Павловића пише о готово свим најважнијим питањима и тада је имао највише утицаја и највише храбрости од свих сарадника, па и од самог уредника.

Оно све што се тицало Срба и српског питања у Угарској, углавном је у тим новинама износио Јаков Игњатовић. Наиме, у то време Срби су од политичких листова имали само те новине и стога је разумљиво да је у данима ишчекивања догађаја

Игњатовић био врло активан у њима. Једно од питања које је закупуљало највише пажње Срба, па тиме и његову, било је народносно питање, или питање положаја Срба и оно је било, како он каже, најзамршеније.

А то јесте историјска чињеница, јер се то питање у Хабзбуршкој монархији због револуционарног врења није више „могло довести у склад са постојећим државним животом, већ га је почело подривати”.

Нейрихваћање мађарске хегемоније

Прокламовање народних слобода постављало се као судбинско питање не само за народе Монархије, већ и за саму државну заједницу. У угарском делу Монархије, оно се због искључивости мађарског племства које је окружено ореолом либерализма које је предводио Кошут, постављало у још оштријој форми и директно се сводило на питање да ли ће Мађари дозволити очување националног идентитета осталим народима у Угарској.

Јаков Игњатовић, наравно, не жели у то време сукоб са Мађарима, али жели да им каже, и то им поручује кроз своје чланке, да су Срби народ, јер имају своју књижевност, своју цркву итд., али да они не желе никакав сепаратизам, већ да то своје народносно питање управо хоће да реше у оквиру угарског дела Монархије.

Међутим, он упозорава једном реченицом да има у мађарској политичара који јавно проповедају да „у Угарској само једна народност има, и то само мађарска, а да други националитет без status in statu помислити се не може. Треба, веле, да је у држави једнакост и јединство. Тако дакле, српски народ не сушћествује.”

Пишући одмерено, Игњатовић је доказивао да се такве намере чији је циљ био јединствена нација и јединствен језик у држави, односно мађарски као владајући, не могу, како он каже, са полиглотском државом довести у склад. У исто време, да би се избегао рат између Срба и Мађара, он позива на толеранцију и указује да су стари Мађари више били толерантни према другим народима.

Бавећи се углавном оним делом мађарских реформи које су се односиле на питање увођења јединственог језика, јединствене мађарске политичке нације, Игњатовић је настојао да укаже да и Срби морају деловати у правцу јачања своје народности. Стога је он међу првима предлагао да се српско национално питање реши и формулише у оквирима Угарске на засебном сабору српском, потоњој скупштини у Сремским Кар-

ловцима, јер је тврдио да се оно не може решити на Угарском сабору. Зато је тражио сазивање српског народно-црквеног сабора на коме би се изложио положај и права Срба у Угарској, јер без конгреса, то јест скупштине и сабора, како он каже, „наша народност је парализована и само скелет од ње остаје”.

То значи да ће сви заступати своје идеје, а да јединственог становишта неће бити.

Због свега тога целокупна публицистичка делатност Јакова Игњатовића у времену које је претходило мартовској револуцији у Бечу и Пешти утолико је значајнија јер је са једне стране покретала сва питања од значаја за српски народ, док је са друге указивала на могућност њиховог решења. Могућност да се нађе решење за српско питање после избијање револуције у Пешти 15. марта 1848. г. Игњатовић је покушао да искаже у једном српском програму који су тада сачинили српски интелектуалци — ђаци окупљени у Пешти, међу којима су били Јован Ђорђевић, Јован Суботић, Јаков Игњатовић и други назвавши га „Српске пунктације”.

У ствари, био је то покушај да се Мађарима не само пружи рука помирења, већ да се укаже на неопходност усаглашавања српских националних интереса са тежњом да Угарска опстане као јединствена држава.

„Између Срба и Мађара пресудиће мач!”

Међутим, и ти тако благо формулисани захтеви или како су их они насловили „Жељама српског народа”, иако у њима није било ни помена о Војводици, ипак су изазвали сензацију код Мађара како то Игњатовић бележи, па се почело говорити о некаквом српском сепаратизму. Прекретницу у даљим односима између Срба и Мађара представља април 1848. Наиме, после неуспешних преговора новосадске српске делегације на челу са Костићем и Стратимировићем са Лајошем Кошутом у Пожуну, постало је јасно да ће српско-мађарски спор око утврђивања права српског народа на просторима Угарске, неминовно довести до сукоба, јер је српска делегација тражила осигурање националних права за Србе, значи и право на сопствени језик, на одржавање сабора итд. Али то се није слагало са концепцијом Кошута и он је у једном тренутку рекао српској делегацији како ће „у спору између Срба и Мађара мач пресудити”.

Управо тада отпочињу и припреме за Скупштину у Сремским Карловцима, али Игњатовић још увек покушава да балансира јер му је било сасвим јасно да ће захтев за српском Војводицином, за посебном српском територијом у Угарској,

неминовно довести до сукоба са Мађарима, а он је то по сваку цену желео да избегне јер је сматрао да би то било катастрофално по Србе.

Он у својим мемоарима изричито каже да је тада његова мисао била окренута у правцу стварања велике старе српске државе и Душановог царства, и ослобађању хришћанских народа који су се још налазили у саставу турске царевине.

Залагање за рушење Отоманске империје

Друго питање које он у својој публицистичкој делатности стално истиче је Источно питање. Када се год навуку тамни облаци над простором Југоисточне Европе, он је сматрао да је то згодан моменат да се покрене питање опстанка Турске на њему и ослобађања српског и осталих хришћанских народа из састава турске империје.

Сматрао је да Срби треба да дођу до компромиса пре свега са Кошутом, са Мађарима, а да све своје снаге за борбу окрену према Турској. У том рушењу Отоманске империје он је претпостављао важну улогу за Кнежевину Србију која, како он каже, мора поново да изађе на историјску позорницу и активно помогне велико дело ослобађања балканских народа. Али, требало је да буде свестан чињенице да Кнежевина Србија тада није имала снаге за тако нешто.

Он ће се том питању вратити и 1875/76. у време када је живео у Даљу, када ће тадашњем српском министру Јовану Ристићу поручити у кратком писму и следеће: „Спреман сам служити српству и зато желим да пређем у Србију као добровољац или да на неки други начин учествујем у том српско-турском рату.”

Међутим, сва та настојања да се предупреди сукоб тако што се неће истицати захтев за посебном српском територијом у Угарској, нису уродила плодом, али је Игњатовић упорно инсистирао на томе. И када је стигао на Скупштину у Сремске Карловце 13. маја 1848. као посланик српског села Чобанци, био је свестан да је све устало против Мађара и нико више није мислио на мирење и споразум са њима. У тако узаврелој атмосфери, како он описује, „јатагана и одушевљења за засебну српску територију”, он излази на једну импровизовану бину и поставља питање: „Каква Војводовина? Зашто рат са Мађарима? Па са њима се треба сложити, придобити их за помоћ и подршку, а све напоре усмерити да задобијемо наше старо земљиште, па да се вратимо онамо откуда смо и дошли.” То је идеја којој се он стално враћао. И умало због таквих својих идеја није платио главом. Један од присутних, Илија Захаре-

вић, који је дошао из Кнежевине Србије и који је био врло угледан на Мајској скупштини, успео је да му спасе главу од народног гнева.

Не треба заборавити ни чињеницу да је он врло добро схватао жеље народа за стварањем засебне српске територије. Он то овако формулише: „Народ је знао да се Војводовина не може ни јести ни пити, али је држао да ће на њој моћи дубље орати ако буде имао своју Војводину, свога патријарха и војводу. Сам ће себи капу кројити. У провинцијалу неће имати спахије, у граници неће имати војног ерара као спахију. Пашњака имаће колико хоће, нема регала, риболов и ритови ослобођени су, на мосту и на скели неће плаћати. Зидаће се нови храмови божји. Војвода ће га кад треба заштићавати и предводити. Ко се не би борио за такву Војводину?” Значи да је он тај дубљи смисао захтева за српском Војводином и те како схватао. Али, у том тренутку, он је у неком смислу желео да се избегне судар са Мађарима, па се он, после тог свог неуспешног иступања на Мајској скупштини, повлачи у Нови Сад, постаје секретар Петра Чарнојевића, комесара владе, која је имала задатак да примири Србе у Јужној Угарској.

Срби га хајсе као издајника

После извесног времена, враћа се у Карловце и тада настаје један период његове голготе. Тамо га Срби хапсе у јулу месецу и затварају као издајника, као сумњиву особу, али средином августа те 1848. бива пуштен, како он каже „на слободну ногу”, интервенцијом патријарха Рајачића. То што је био изузетно даровит новинар, био је један од разлога што убрзо после пуштања на слободу постаје уредник *Весника*, листа Главног српског народног одбора у Сремским Карловцима и, за чудо, он се тада преобразио у најљућег непријатеља Мађара.

Одмах чим је преузео уредништво листа, он у заглавље листа истиче речи „Све за народност!”, наглашавајући тиме јасно правац којим ће се руководити у уређењу листа. У једном од својих првих чланака *Срби и Мађари* писао је да „српски народ мора да одбаци све што му је у прошлости народно биће задављивало и да одлучно стане у одбрану својих националних права, јер правда је поред нас, а поред ове готови смо пре изгинути, нег од праведне жеље одступити”.

Као уредник написао је читав низ чланака у којима је иступао као најжешћи противник Мађара због њиховог реакционарног и угњетачког односа према другим народима који су живели у Угарској, посебно према Србима. На једном месту он каже да „ако Срби не би истрајали у борби против Мађара,

ако би ... реформа мађарска у себи таква средства садржава с којим би се таман нож до срца народа српског ударио. Да се Србин мађарске реформе латио, сам би себи убица постао, и то у оно време када се сви народи за своју сопственост уздижу.”

Према томе, он одлучно настоји да учврсти позиције српског покрета, а у Јужној Угарској то ће посебно доћи до изражаја после 3. октобра 1848. када је царским манифестом Угарска влада Лајоша Кошута, до тада законита, проглашена за незакониту и бунтовничку. Игњатовић је тада на тренутак поверовао да је наступило време у коме ће Срби моћи да остваре своје националне жеље и потребе, тј оно што су прогласили на скупштини у Сремским Карловцима — стварање Војводства Србије, Српске Војводовине, што би им омогућило да врше избор патријарха и војводе.

Предвидео геноцид над Србима

Иако је на Мајској скупштини донета одлука да се затражи савез са троједном Краљевином Хрватском, Славонијом и Далмацијом, Игњатовић ће касније бити жестоки противник Хрвата. У текстовима које ће писати у свом листу који се звао *Недељни лист*, он као да ће навестити време геноцида, долазак усташа и погроме српског народа који ће се доста касније заиста десити. Спор између њега и „великохрвата” како он назива Хрвата, настао је управо око Босне и Херцеговине, односно одговора на питање чија је, заправо, то територија — српска или хрватска.

Са учвршћивањем династије Хабзбурговаца, са избором цара Франца Јосифа у децембру 1848. са све очигледнијом сарадњом Рајачића са бечким двором, нарочито после смрти изабраног војводе Стевана Шупљикца, када је то место узео генерал Мајерхофер са титулом подвојводе, Игњатовић схвата да је српски покрет изневерио та своја начела и да се он сада нашао у служби бечке реакције. Због тога он одлучује да напусти место уредника листа *Весник* и прелази у Београд, пошто је претходно од уредника Милоша Поповића (брата Ђуре Даничића) добио понуду да преузме место сауредника *Српских новина*. То је остварено почетком 1849.

У тим новинама жестоко пише и против бечке, и против мађарске владе, а истовремено беспошtedно напада патријарха Рајачића због „његовог поданичког служења династији царевини”, пребацивши на њега сву кривицу за неуспех српског покрета, за све зло стање у Војводовини, и за неуспех на бојиштима против Мађара у пролеће 1849. када су Мађари беле-

жили сјајне успехе, јер су се српски фронтови просто рушили један за другим. Мађари заузимају и Панчево, у априлу те године проглашена је детронизација хабзбурговаца и независна Угарска држава. У таквим околностима Игњатовић настоји да та првобитна начела српског народног покрета сачува. Али, све је било узалуд јер је на захтев самог патријарха Рајачића забрањено преношење *Српских новина* у Војводину.

Са гушењем Мађарске револуције у августу 1849. уз помоћ руског цара Николаја I и руских трупа код Вилагоша, завршава се и тај први период у публицистичкој делатности Јакова Игњатовића. Тада се он налази у Панчеву где је покушао да покрене лист *Сербска будућност*, али за то није добио дозволу надлежних власти, а како је увек био празних џепова, он се сетио свог старог пријатеља грофа Петра Чарнојевића и одлази у Марчу, на његов спашилук, да тражи материјалну помоћ.

После тога он се враћа у Будим и како сам каже од тада настаје пет мрачних година у његовом животу, јер се није знало где је боравио. Говорило се да је отишао у Легију странаца у Африци итд. Али се он све то време скривао у Будиму, чекајући „патент“ од министра Александра Баха којим би му била враћена грађанска права.

Пронађено је једно писмо из 1853. које је он упутио жени свога пријатеља Симе Милутиновића Сарајлије, Марији Поповић, пунктаторки која је живела у Београду у коме каже „моје ствари у Будиму добро стоје, ја очекујем 'патент' министра Баха“. И стварно, када су му враћена права и када је могао да се бави јавном делатношћу, прихвата се уредништва *Летописа Матице српске*, да би се 1856. у време одржавања Париског конгреса после Кримског рата поново вратио својој вечној теми о којој ће стално писати све до краја свога живота, а то је питање опстанка Турске. Тада пише брошуру *Хришћанска реч о решењу Источног питања*, опет инсистирајући на томе да Срби искористе најбољи моменат и да поврате своје старе крајеве.

У међувремену, три године касније, Игњатовић и поред свих неслагања са патријархом Рајачићем, постаје његов лични секретар. Али, ни ту се не задржава дуго, већ 1860. прелази у Нови Сад и у време пада Баховог апсолутизма, када излази „Октобарска диплома“ цара Франца Јосифа, којом се са апсолутистичког система прелази на уставну владавину, поново улази у политички живот као сарадник *Српског дневника*. Његова везаност за тај врло значајан српски политички лист у 19. веку је била постојана. Он је ту у друштву са Светозаром Милетићем и њему блиским људима.

*Најдоследнији публицисти у захтеву
за решавање српског националног питања*

Све до Угарског сабора 1861. Игњатовићева реч о положају и правима српског народа у Угарској, била је не само мерило, већ се са великим нестрпљењем ишчекивала и одмах била прихватана као део националних тежњи и захтева. Када се пажљиво погледају ти чланци, стиче се утисак да је он у то време био један од најдоследнијих српских публициста у захтеву за решење српског националног питања у Угарској. У његовим ставовима јасно се може уочити постојаност оних идеја за које се борио уочи и у време Револуције 1848/49.

Када је после Октобарске дипломе наговештено преуређење Монархије на федералистичким основама, постало је јасно да је опстанак српског војводства, или како се оно тачно звало Војводство Србија и Тамишки Банат доведен у питање, и Игњатовић сада покушава да одреди положај те српске Војводовине у односу на угарски део Монархије. За укључење Војводовине у Угарску он је тврдио да се морају имати у виду две чињенице: прва је жеља Мађара да успоставе територијалну целокупност земаља Круне светог Стефана, јер Мађари не само да су инсистирали на нестанку српске Војводовине, већ ће на крају остварити своја настојања да им се поново врати Трансилванија, односно Ердељ који је био изузет из састава Угарске после њиховог пораза 1849.

Због тога он говори да се морају уважити жеље Мађара, са једне стране, али и захтеви верног, Привилегијама снабдеженог српског народа, са друге стране. Не улазећи тада у оцену мађарских захтева, изражавао је уверење да ће у том погледу Мађари бити довољно мудри и да ће бити предусретљиви према народностима.

Оно на шта је он у том тренутку желео да укаже односило се на могућност решења српског питања у Угарској, сматрајући да се у раније задобијеним Привилегијама јасно уочава да су произашле од законитих краљева Угарске. Он то намерно истиче јер је Угарска оспоравала Привилегије зато што нису донете уз пристанак угарског Сабора, али он каже да се у Привилегијама налазе чврсте основе за успостављање српских захтева, па је тражио да се Привилегије уведу у књигу Закона угарских. Због тога се у будућем одређивању положаја српског народа оне морају узети у разматрање.

Упоредо са истицањем српских права, Игњатовић се на основу њих, и тада као и пре револуције, залагао за сазивање српског црквено-народног сабора који је једини могао да расправља о положају српског народа у Угарској и да о томе до-

носи правоваљана решења. Он је у том периоду, као и на почетку револуције веровао да ће се створити повољни услови за развитак српскога народа у Угарској. Због тога није нимало жалио за укидањем Војводства Србије па је писао да је та Војводовина „била мртво рођено дете ил народна карикатура и меур на телу српском у ком нас је туђинство тиштало”, сматрајући да Срби у тој Војводовини нису остварили оно зашта су се борили у револуцији.

Нестанком Војводовине Срби се нису одрекли своје народности која ће им убудуће остати идеал за који ће се борити. Њен нестанак је створио услове за ново поље деловања у правцу даље заштите народних интереса. У чланцима писаним за *Српски дневник* он позива Србе да се организују и припреме за ново парламентарно раздобље у коме ће се водити борба за наше политичко биће све док се законски не осигура признање српског народа у Угарској.

Сасвим је разумљиво да су овакви ставови Игњатовића лансирани у фокус политичког живота и да је он захваљујући томе био изабран за посланика на Угарски сабор. Јован Ђорђевић, потоњи оснивач Српског народног позоришта, је писао да је тада у Новом Саду због његових текстова влада прави култ Јакова Игњатовића. Марта 1861. Игњатовић је био изабран у Великом Бечкерек у српског посланика на Угарски сабор. Два најважнија питања о којима је тада Угарски сабор расправљао тicali су се државно-правног положаја Угарске у Монархији и националног положаја немађарских народа у Угарској.

Удварање Мађарима

У својој беседи коју је изговорио на Угарском сабору, Игњатовић је изневерио српска очекивања, јер се највише занимао за положај Угарске у Монархији, док се народностима, а тиме и српским питањима бавио узгред, тако да га је сасвим потиснуо у други план и потпуно подредио првом питању. То је учинио свесно, сматрајући да ако се реши државно правно питање Угарске у Монархији, онда ће се Срби ипак захваљујући доброј вољи Мађара моћи са њима лако споразумети. Понесен својим мађарским патриотизмом, он је Српску Војводовину у тој својој беседи (што је наравно било непримерено), третирао као једно политичко чудовиште које је било успостављено од стране „бечких централиста”, а да у себи није садржало никакав народни значај, већ је тиме територија државе Угарске повређена била.

Јасно је да је Игњатовићева стратегија била тада прожета само једном идејом: успоставити целовитост Угарске, а онда у оквиру ње решавати и српско питање. Међутим, такав његов став на Сабору је изазвао незадовољство и он се полако повлачи из политичког живота. Још неко време се бави публицистиком, али пошто је завршио права, бави се и адвокатуром, остаје у Новом Саду до 1863. када се повлачи и све до 1878. живи у Даљу. Додуше врло тешко.

Срби, окупљени око Светозара Милетића, покрећу 1866. г. свој лист *Застава* и, међу другим новинарима, позивају и Игњатовића, али он више не жели да се нађе у том кругу. Још увек ћути о свим унутрашње-политичким проблемима и појавама. Поред сарадње у листу *Најпредак*, живо прати политичка гибања у Монархији да би се 1869, две године после Аустроугарске нагодбе, огласио једном посебном брошуром коју ће насловити *Са ове сџране Саве*, а која се односила управо на Србе у Монархији. Разлог за то његово оглашавање су, како је сам рекао, политички односи створени нагодбом, и типично за његов израз „свестручно интересантни, значајни за српски народ, те да је наступио тренутак у коме треба да се чује и његово мишљење”. Тако у једном писму саопштава: „Пуна ми је глава нагомиланих мисли, па је морам оперирати”, што ће рећи да је мора преточити на хартију. О разлозима свог дотадашњег ћутања каже да он није човек сујете, да има поприличну дозу лењости у себи, али да је ћутао свих тих година јер „није желео уље на ватру доливати”. Међутим, прави разлог ће се сам показати, јер он није имао где да публикује своје тадашње политичке идеје.

Расправа *Са ове сџране Саве* појавила се у време када је у Угарској монархији дошло до учвршћивања дуализма, и када се српско питање поново нашло по страни у односу на главне политичке токове у држави. У таквим околностима српски политичари напредне грађанске оријентације, обнародовали су оснивање Српске народне слободоумне странке у Великом Бечкерек у јануара 1869. са намером да се око ње окупи српски народ и да делује организованије и јединственије у борби за национална права у Угарској.

Појава те странке била је разлог и за појаву поменуте Игњатовићеве брошуре у којој он износи своје идеје „практибилитета”, па каже да се треба одрећи сваке помисли о обнављању посебне српске административне територије, а у циљу обезбеђења националног развита Срба, насупрот Српској народној слободоумној странци која је захтевала посебну српску територију, препоручивао је одрицање од те борбе и окретање питањима, односно „чинитељима који су нам кадри душу и

срце спасити”, а то су по њему црква и школа. Тај свој став правдао је следећим речима: „Срби су у Угарској мали народ, па је тешко веровати да би могли какви аутономни положај задобити. Због тога се треба одрећи политичке борбе и посветити се раду на културном пољу, да би се у конкуренцији према другим народима одржати могли.”

Залагање за флексибилносћ

Он даље саветује: ако Српска народна слободумна странка и даље жели да учествује у политичком животу, мора се мењати њен дотадашњи начин рада, јер због посебног положаја у којем се налазе Срби у Угарској, та странка треба да заузме средњи став, истовремено са захтевом од одрицања од дотадашње опозиционе борбе коју је та странка од свог оснивања заступала. Игњатовић је предлагао нову политичку оријентацију у којој би српска политика или како он каже „парламентарна тактика требала да буде политика баланса, политика еластичности која у притиску неће пуцати, али ће се, након што престане тај притисак, ширити”. Опomiњао је он да ако се Срби у будуће буду држали упућености на укрупњеност једне тачке, биће и даље неуважени или ће пак бити катастрофално поражени.

Донекле је ту био у праву, јер после Милетићеве болести и повлачења из политичког живота 1884. нестало је и Српске народне слободоумне странке и тог јединственог политичког опредељења Срба. Стварају се две нове велике странке: Либерална и Радикална, које ће бити у перманентном сукобу.

После тог покушаја да се врати у политички живот, Игњатовић у немогућности да нађе лист у коме би на дуже време сарађивао, или пак да покрене сопствени лист, прихвата једно време сарадњу у листу *Отаџбина* Владана Ђорђевића, али том листу шаље само своја књижевна дела, обећавајући Ђорђевићу једну расправу о Источном питању. Међутим, због избијања српско-турског рата 1876. престао је да излази тај лист. Тада у наставцима објављује своје знаменито дело *Васа Реџекић*.

Мађари доширају српски лист!

После тога, Игњатовић је 1878. отпочео сарадњу у листу *Народни гласник* иза кога је стајао тада претендент на престо Петар Карађорђевић. То је уједно и почетак Игњатовићевог повратка у политички живот, наговестивши да ће његова политичка делатност на пољу унутрашње политике бити усмерена против дотадашње српске политичке оријентације коју је

заступао Милетић и његова странка, те да ће пропагирати угарско домољубље и борити се за мађарску државну идеју.

Тада пише низ чланака за *Народни гласник* настојећи да припреми терен за један лист који би он уређивао, јер је тада коначно донео одлуку да се потпуно посвети публицистичкој делатности и самим тим политичкој. Будући да није имао новца, он се обраћа председнику владе угарске Калмару Тиси са којим је познаник још од Угарског сабора, а посредством молбе упућене тадашњем великом новосадском жупану Флату, који је сматрао да је корисно да се у средишту српства у Новом Саду, Српској Атини, покрене један политички лист који би служио интересима угарске Владе.

Управо захваљујући томе, Игњатовић покреће 1879. у Новом Саду недељни лист који ће уређивати до 1882. када ће бити обустављено његово издавање због слабог одзива публике. Он, истина, у свом првом програмском чланку пише како су његове новине посвећене српском народу, да ће он његова законита права не само заступати, него и бранити, али се врло брзо показало да за њега народносно питање више није од интереса, те да се проблемима и положају српског народа у Угарској може говорити само у оквиру интереса мађарске државе. Његова намера је била да Србе, како он дословце каже, врати на исправан политички пут који је поистовећивао са интересима мађарске државне идеје, у оквиру које није могло бити постављено српско национално питање.

Већи католик од јаје

Да је он кренуо према народносном питању истим путем којим је кренула и Угарска влада, речито сведочи један од првих извештаја који је новосадски градоначелник упутио председнику владе Тиси у коме се каже да политички правац *Недељног листа* може да буде од користи по владу, јер међу Србима шири идеје помирења и међусобног разумевања у корист и интересу заједничке домовине. Игњатовић је покушао да чини и више од тога и да упоредо са ширењем великомађарске државне идеје заступа становиште о постојању јединствене мађарске нације и да на тај начин утре путеве рушењу националног идентитета немађарских народа Угарске, па тиме и Срба.

Због свега тога он је у Новом Саду морао да избегава свако друштво, чак се био повукао на периферију, а дешавало се да када се он негде појави, Срби прелазе на другу страну улице, огорчени његовим писањем. Чак је било предлога да се због таквог његовог става забрани читање *Недељног листа* у Српској читаоници у Новом Саду.

Игњатовић је стално заступао идеју у свом листу да народносно питање не постоји у Угарској, што је била и теза званичне угарске политике, па је највише писао против Српске народне слободоумне странке у намери да је разбије и елиминише као политички фактор, док се питањем положаја и права српског народа бавио само толико уколико би показао да оно не постоји. Међутим, одзив читалаца према његовом листу био је толико слаб, па самим тим и утицај на јавно мњење, да је Угарска влада на крају после извештаја градоначелника донела одлуку да се тај лист више не дотира.

Игњатовић није знао за поделу интересних сфера

Поред унутрашњополитичких питања Игњатовић се доста бавио и спољнополитичким питањима. Посебно је био активан у писању у *Народном гласнику* 1878. (у време одржавања Берлинског конгреса) када је изнео своје ставове о том догађају, који указују на правог Јакова Игњатовића. Укључивши се поново у расправе о Источном питању, он је од Берлинског конгреса захтевао у својим текстовима стриктно и доследно поштовање и уважавање националних права, па је тако писао да у Источном питању треба ићи на то да се од распале Турске склопе слободне независне државе, а односи Аустроугарске да се доведу у пријатељски склад са тим земљама. Борио се против становишта да Турску треба одржати на чему је инсистирала Енглеска дипломатија, устао је против кратковиде политике оних који су опасност по Угарску налазили у ослобођеним земљама и доказивао да је од битног интереса и за Угарску да буде у пријатељским односима са тим новоствореним државама.

Наиме, радило се о томе да Игњатовић није могао да зна да је у време Првог српско-турског рата 1876. дошло до поравнања између Русије и Аустроугарске на састанку царева Александра II и Фрање Јосифа у Рајштату, када је договорена и подела сфера утицаја, са закључком да се на Балкану не ствара велика словенска, односно српска држава. Та његова упозорења су ишла ка томе и он је у тим својим текстовима задивљујуће отворено говорио да је Босна и Херцеговина српска земља, да се она са Старом Србијом, Србијом и Црном Гором мора ујединити у једну државу. Био је ту чак и далековид: рекао је да је Берлински конгрес отворио Пандорину кутију, „мајку свију зала и свију невоља, што ће постати клица за све будуће сукобе и потресе у Европи”.

Међутим, када је у Србији дошло до заокрета спољне политике под краљем Миланом Обреновићем 1881. и када је склоплена тајна конвенција између Србије и Аустроугарске, тада је Игњатовић окренуо ћурак — подржао је не само окупацију Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, за коју је у време када је та одлука доношена на Берлинском конгресу тврдио да Босна и Херцеговина треба да уђе у државну заједницу са Србијом и Црном Гором, већ је сматрао да Кнежевина Србија треба да се нађе у што тешњим односима са Аустроугарском, да би се тиме препречио пут Русији. Иако је писао и говорио врло лепо о руском народу, руској души, руској књижевности, званичну руску политику је сматрао за велику несрећу по српски народ. Тврдио је да Србија само у заједници са Аустроугарском опстаје и налази сигуран пут за будућност.

После гашења његовог листа поново се враћа адвокатури како би обезбедио средства за своју егзистенцију, али више не напушта Нови Сад, да би 1885. отпочео сарадњу са једним политичким листом *Наше доба* који је уређивао Стеван Павловић, један од наших значајнијих јавних радника друге половине 19. века. Тај лист је био финансиран новцем тада врло популарног српског патријарха Германа Анђелића. У том листу је Игњатовић понављао оно што је већ раније рекао, да Срби не треба да траже засебну територију у оквиру Монархије, да се треба окренути цркви и школи, да у споразуму са Мађарима треба да траже решење свих својих националних питања.

Таква Игњатовићева национално политичка делатност пред крај живота у многоме је допринела да су га савременици третирали као рђавог Србина, па је то сасвим у засенак потисло његов дотадашњи грандиозан књижевни опус, коме у другој половини 19. века није било равна. Његова политичко-публицистичка делатност донела му је много несрећа и када је обележавана 50-годишњица његовог књижевног рада 1888. ниједан српски лист у Угарској се није одазвао тој годишњици, чак ни Матица српска. Једино га је одликовао краљ Милан и био је изабран за члана Српске академије наука.

Умро је у Новом Саду уочи Ивандања 5. 7. 1889. г. од „болести у плућима”.

ПОЛИТИКА СРПСКИХ ЛИБЕРАЛА ПРЕМА ОСТВАРЕЊУ ПОЛИТИЧКО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ АУТОНОМИЈЕ СРБА У ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ

Идеја о томе да Срби имају право на посебну територију у оквиру Хабзбуршке монархије на којој ће се политички и управно организовати, опстала је и после 1860. када је пропало Војводство, пропала круновина Војводство Србија и Тамишки Банат, која је постојала у једанаестогодишњем континуитету од 1849. до 1860. Та идеја има своју историјску основу у Царским привилегијама, дакле у Привилегијама које су српском народу давали аустријски цареви за војне услуге и заслуге због њиховог учешћа у ратовима које је водила аустријска царевина против својих непријатеља, у првом реду Турске, а касније и против других држава.

Пре него што су српски либерали истакли свој захтев кроз политичке програме, та политичка идеја је већ практично имала своју идеолошку и филозофску основу. Имала је чак и практично покриће на црквено-народним саборима на којима су Срби иступали са тим захтевима.

Први захтев за територијалну аутономију

То се пре свега односи на саборе који су одржавани од краја 17. века. На једном од тих сабора (мада у литератури постоји извесна дилема да ли је реч о црквено-народном сабору или је реч само о збору истакнутих војних и црквених првака у Баји 1694) први пут је истакнут захтев за посебном територијом на којој ће се Срби политички и управно организовати. После тога за ту идеју је карактеристичан континуитет, при чему се она повремено гаси и јењава, да би се у повољном политичком тренутку на оним црквено-народним саборима који имају расправни карактер, поново обнављала.

Дакле, на црквено-народним саборима који су највише политичко представничко тело Срба на простору Карловачке митрополије, Срби имају могућност да повремено изразе своје националне захтеве, своје политичке ставове, али само на оним саборима који су расправно-политичког, а не изборног карактера. Значи, на њима се не бирају митрополити, а касније патријарси, у складу са добијеним Привилегијама. На оним саборима где имају могућност да изразе своје националне зах-

теве који се односе на језик, културу, националну равноправност, Срби по правилу истичу захтев за посебном територијалном аутономијом верујући да само у оквиру ње могу да сачувају своју националну индивидуалност и равноправност.

Стијална промена територије

Територија на којој су Срби у Хабзбуршкој монархији желели да остваре територијалну аутономију није увек била иста. Рецимо, на збору у Баји, то је била централна Славонија, Куманија, део Влашке итд., а Банат је тражен тек на сабору 1790. То је територија на коју су Срби полагали право, верујући да могу да се на њој организују, сматрајући у том тренутку да ће лакше добити ту територију, јер је тада она била под директном управом Беча, пошто није била инкорпорирана у састав Угарске. Према томе, јасан је утисак да Срби практично имају идеју о томе да имају право на посебну територију, али која ће то територија бити, суштински њих не занима. На саборима се та идеја стално провлачи и полако добија физиономију политичког програма. Први пут је учињен покушај да се та идеја реализује кроз рат 1848/49.

Ако бисмо резимирали оно што је до сада речено, могли бисмо да закључимо следеће: Војводовина постоји од 1690, односно од Царских привилегија, до 1848. године само као идеја. Тек 1848/49. она еволуира у политички програм, у покрет за остварење Српске Војводовине као аутономне области. Не само да се мења територија, него се мења и име простора на којем Срби желе да живе компактно и са својим властима. Тако се 1848. Срби опредељују за територију која ће се звати Војводовина српска, или само Војводовина. Али, ни тада они нису сасвим начисто да ли је то адекватан назив, јер је било и других предлога.

Рецимо, на једном скупу на Венцу који је одржан уочи ратних дешавања на којем су учествовали српски омладинци, било је политичара који су сматрали да назив треба да буде „деспотовина”, јер Срби треба да бирају деспота. Милетић је ту идеју одбацио сматрајући да то није примерено тековинама европске грађанске револуције.

На мајском скупу у Сремским Карловцима територија се сада односи и на Срем са границом, Барањом, Бачком, са Бечејским дистриктом и Шајкашким батаљоном, и Банат са границом, дистриктом Кикиндским, и та територија се проглашава Српском Војводовином. У односу на садашњу територију Војводине и простор Круновине, то је огромна разлика.

Први пут у овом случају имамо обједињене три целине. Данас имамо Срем, Банат и Бачку, а у оном случају је додата и Барања. Према томе, тада је жељена територија била већа, али су Срби увек захтевали већу територију, знајући да ће добити мање од онога што траже. За ту идеју изражену на Мајској скупштини Срби су практично ратовали 1848/49.

Оно што је битно то је да тадашњи српски либерали, они који ће касније водити либералну политику, практично стасавају са својим политичким искуством и са уверењем шта Србима треба у тим ратним годинама. И они ту идеју узимају и премештају у своје политичке програме читавих 20 година касније, када више нема ни покрета, ни Круновине, ни ратовања.

Шта то значи? То значи да је искуство које се односило на последице покрета, за њих остала трајна саставница националне политике. Наиме, од 1848. до 1860. постоји нешто што се зове Круновина, територија коју су Срби добили после ратовања. Међутим, Срби нису добили оно што су тражили, већ оно што је Беч проценио да им у том тренутку треба дати, на основу тога што су заједнички учествовали у рату против Мађара.

То је некако била, како су тадашњи савременици процењивали, награда Србима. А оно што су Срби добили за награду, Мађари су добили за каштигу (казну). Отприлике, хтело се истаћи да се Бечки двор показао незахвалним према српским захтевима пренебрегавајући српске заслуге у гушењу Мађарске револуције, у време када су Срби и Бечки двор били савезници.

Срби нису добили оно што су тражили

Карактеристично је да и пре и после тога, да питање Војводовине постаје актуелно и озбиљно управо у оним тренуцима у којима су најзаоштреније страсти и односи између Бечког двора и Угарског сабора. Када они не могу међусобно да се договоре о облику државног уређења и колики ће бити степен самосталности Угарске, онда се актуелизује и питање српских захтева.

А шта Срби хоће? Они хоће и пре и после (а најбоље се то види у току покрета 1848/49) српску политичку самосталну државну јединицу. Тај простор на коме они траже могућност да се политички и управно организују, гледају да у националном смислу буде што хомогенији. Суштина српских захтева своди се на то да извршна власт буде српска, на челу са војводом, да скупштина буде српска, и да обележја и симболи Војводовине буду српски.

Наравно да су Мађари били највећи противници тих идеја, јер им је било јасно да би се њиховим остваривањем створила српска држава на деловима територије Јужне Угарске. Када се рат завршио, и Мађари и Срби су се суочили са последицама своје политике — Срби су добили мање од онога што су захтевали, а Мађари су изгубили рат.

Срби не само да су имали примерену организацију свог војводства, практично своје „државе”, већ су имали у то време чак и записано то како ће да све то ставе у уставни оквир. То је учинио Јосип Рајачић, патријарх српски, који је за патријарха проглашен на Мајској скупштини, уз Стевана Шупљикца који је проглашен за српског војводу. Писани су уставни нацрти за устав Војводовине, много озбиљнији, смишљенији, са одређеном концепцијом, са одређеним разлогом, за разлику од покушаја који се данас чине. Само, у Хабзбуршкој монархији је било разлога да се доноси устав Војводовине. У тим документима је потпуно заокружена идеја српске државности. Наравно, Бечки двор то није дозволио, него је одобрио само формирање Српске Војводовине и Тамишког Баната, на простору где нису чинили етничку већину. Тада је и никада више та идеја била потпуно формирана, све до комунистичке диктатуре када су комунисти покушали да обнове ту причу, узимајући само име од те идеје, и ништа више.

*Крајкоштрајно војводство је ипак
било корисно за Србе*

Војводство Србија и Тамишки Банат су постојали једанаест година, а за време Баховог апсолутизма је оно укинато и Срби су били незадовољни. Треба рећи да је седиште те Војводовине било у Темишвару, а не у Новом Саду или Сремским Карловцима. Тако је испало да ништа од онога за шта су се Срби борили, није остварено. Али шта је, ипак, остварено? Остварено је то да је једна територија ипак добила српски назив у оквиру Хабзбуршке монархије. Тако се први пут на простору једне туђинске државе у којој Срби нису имали статус равноправног политичког народа, појавила територија са врло карактеристичним називом: Војводство Србија.

Та круновина није функционисала на задовољство Срба, нити су Срби могли у њој бог зна шта да остваре, јер нису имали некаква велика права. Рецимо, званичан језик је био немачки. Али су Срби ипак за време тог истог Војводства успевали да се ишколују, ојачали су занати, ојачала је српска привреда, створила се основа за стварање српске интелигенције која ће бити касније веома значајна. Срби су у тој круно-

вини стицали значајна чиновничка звања и могли су да створе претпоставке за друштвени развој. Тада се говорило да Мађари у то Војводство иду са пасошом, као да иду у неку страну државу.

Када је то Војводство укинуто 1860. они младићи који су у том Војводству понели идеју да Срби треба да имају Војводовину и са том идејом стасали, одрастали и образовали се, свесни либералног духа времена у којем живе, и после искуства са Благовештенским сабором 1861. пренели су касније ту идеју у своје програме, без обзира на то колико то на први поглед изгледало конзервативно, јер се та аутономија заснивала на Царским привилегијама, значи на политици Бечког двора. Без обзира колико све то припадало неком другом духу времена, либерали се те идеје неће одрећи.

Чак ће и врло активно учествовати на тзв. Благовештенском сабору који је одржан у Сремским Карловцима 1861. када су Срби после укидања Војводства дошли у прилику да поново на једном сабору испоставе захтев за формирање Војводовине. При томе треба имати у виду да су српски сабори имали огроман значај за конституисање политичке мисли и за политички опстанак Срба на просторима Хабзбуршке монархије. То право Србима на изјашњавање да кажу како они замишљају да треба да им се остваре њихова национална права, омогућио је аустријски цар Франц Јозеф.

Либерали мењају стратегију

Либерали су учествовали на поменутом Сабору у Сремским Карловцима који је био кључног карактера, јер је то био један од најинтелектуалнијих српских сабора који је икад одржан, с обзиром да су на њему учествовали сви виђенији Срби, српска интелектуална елита. На том сабору су Срби, иако је Војводство распарчано и нестало, поново тражили цео провинцијални Срем који је дат Хрватима (Румски, Илочки и Вуковарски срез), доњу Бачку, Банат, и опет су истакли да Војводовина српска мора имати самосталну унутрашњу администрацију, да мора имати слободан избор војводе српског као политичког поглавара Војводовине, да војводу српског из народа српског православне источне вере бира Општи сабор свију Срба у Угарској, Хрватској, Славонији, Далмацији и целој Војној граници, да изабраног војводу српског призна и његово царско величанство итд. Затим су тражили да војвода српски има свој глас и столицу у Горњем дому Дијете Угарске, и да на сабору Тројне краљевине има војвода српски глас и столицу одмах иза бана итд.

Либерали су се унеколико дистанцирали од ових захтева јер су сматрали да Срби имају право на Војводовину, али први пут наступају са идејом да то треба да реализују у сарадњи са Мађарима. И то је кључна разлика, јер се за разлику од њих, већина на Сабору определила за решење да Срби имају право на Војводовину које треба да реализују, као до сада, у сарадњи са Бечким двором, јер са Мађарима није изгледао могућ. Тим поводом угледни адвокат Ђорђе Стојаковић је тада, у једном тренутку, опомињао: „Не познајете ви мађарски народ који је аристократичан, охол, властољубив и који друге народе и народности не трпи уза се. Наши су стари много препатили од њих и није им заман жаока у срцу остала!”

Када је Војводство укинато 1860. Срби су, и поред тога што нису били њиме у свему задовољни, са црним флором на својим капама испољавали су жалост и тугу због тога што је оно укинато, јер и то је било боље него ништа. Сада су остали без ичега, препуштени на милост и немилост Мађарима. Истовремено, мађарско-српско „одушевљење” због укидања Војводства изгледало је прилично неуверљиво и трајало је прилично кратко.

Бојазан од стварања велике Србије

На седницама Министарског савета у Бечу, захтеви Срба су поново разматрани у неколико наврата, 2. августа и 8. новембра 1862. Поједини министри (аустријски, мађарски, хрватски) наступали су са тезом да треба Србима изаћи у сусрет, а за то се посебно упорно залагао државни министар Антун Шмерлинг.

На првој седници су српски захтеви доведени у везу са дешавањима у Србији, јер је то време бомбардовања београдске вароши са Калемегданске тврђаве од стране Турака, што је врло важан моменат, јер су тог тренутка српски захтеви повезани са идејом о стварању српске државе. Аустријски министар спољних послова гроф Ренберг је рекао „да су српске главе усијане идејом стварања велике Србије!” због чега је тражио одлагање овог питања, односно да се сачека исход конференције у Канлици (у Турској) где се такође разматрало српско питање у контексту турског бомбардовања Београда.

Слично њему мислио је угарски дворски канцелар гроф Форгач, чији је циљ био да се расправа о овоме што је могуће дуже пролонгира, и отворено се изјаснио против, рекавши: „Питање поновног успостављања Војводовине је неприхватљиво! Уосталом, то покреће питање које се види само по себи, питање истог грба и исте заставе коју Срби траже за Војводо-

вину, какве је имала и Кнежевина Србија! Задовољење свих српских захтева на овај начин било би исто као кад би се дозволило становницима Јужног Тирола у сврху задовољења њихових захтева да употребљавају талијански грб и талијанску заставу!”

Из ових речи се јасно види да сада Срби већ имају причу о уставу, грбу и застави, једино је преостало питање химне. Али, један од најистакнутијих либерала, Светозар Милетић, написао је химну *Војводовина*, која је позната и као *Српска Марсељеза*, која је први пут изведена приликом дочека војводе Стевана Шупљикца и прихваћена је као химна Војводине.

Насупрот ригидном ставу грофа Форгача, државни министар Шмерлинг је сматрао да је баш сад права прилика да Аустрија испуни праведне жеље српског народа и да треба сваком дати оно што је његово, па и Србима у Хабзбуршкој монархији, и на тај начин ће се управо потиснути жеље Срба из Јужне Угарске да теже ка сецесији од Аустрије.

Уз то је напоменуо да је Министарски савет већ на основу расположења Круне дужан да приступи мериторном решавању српског питања. Мечер, министар полиције, био је за одлагање решавања овог питања, као и министар Естерхази, али тако није мислио и војни министар Надежди. И он је био за то да се приђе расправи о српских захтевима како би „операт” био спреман да се објави, макар и после завршетка рада комисије у Цариграду.

Да не би било никакве илузије, нико од њих није мислио да Србима треба изаћи у сусрет тако што ће им одобрити да створе некакву своју државу, али да омогућити да створе посебну територију са одређеним захтевима који се темеље на Привилегијама. Према томе, нема сумње да је и у Аустроугарској било појединача добре воље према српским захтевима.

Хрватски дворски канцелар Иван Мажуранић је такође предлагао да се почне са решавањем српског питања старог, како је рекао, готово 200 година. Међутим, касније ће се видети да је Мажуранићево гледиште само на први поглед било благонаклоно према Србима. Наиме, када се ово питање заштрило и када је дошло до ситуације да се заузме одговарајући став по овом питању, он ће јасно рећи у чему је једини проблем: питање Срема и територије на којој ће се организовати тражена Српска Војводовина. Према томе, он се сложио с тим да Срби могу да имају своју Војводовину, али без територија на коју Хрвати полажу право!

После оваквих ставова Министарски савет се ипак одлучио за одлагање решавања српских захтева.

Мађари и Хрвати осујетили стварање Војводовине

Затим долази до друге седнице, до које су многи ставови искристалисани. Тако се гроф Форгач отворено изјаснио против стварања Војводовине као посебно повлашћене области, истакавши да угарски краљ, односно аустријски цар нема право да сам ствара самосталне дистрикте, а хрватски дворски канцелар Иван Мажуранић је сматрао да угарски краљ има право да образује самосталне дистрикте, али се заузео за то да Србима не треба дозволити формирање посебне територије коју су тражили, већ да им треба дати само посебан округ који би био нешто већи од Кикиндског дистрикта. За Срем је поново био изричит да се противи било каквим променама у судском и административном погледу овог подручја.

Председник Државног савета Бартон Лихтенфелс је сматрао да краљ Угарске има право да образује повлашћене дистрикте како он то жели, и заложио се за то да се Србима изађе у сусрет образовањем једног посебног дистрикта са муниципалном унутрашњом управом.

Министар полиције барон Мечер и министар спољних послова гроф Ренберг били су опет за одлагање, министар Надежди је поново иступио са тим да се реше српски захтеви управо у духу оних одлука како су сами Срби одлучили. Државни министар Шмелинг је овај пут још одлучније подсетио да сам цар придаје значај српским привилегијама и да „не стоје никакве сметње да се оне одмах спроведу у дело”. Њега су у том тренутку подржали и министар рата, гроф Дегенфелд, и министар унутрашњих послова, барон Ласер, који је додао да је „најбоља она политика која се држи праведности и испуњава дата обећања”. И министар финансија Пленер је подсетио да је цар Франц Јозеф у свим својим актима признавао српске привилегије, па да сходно томе Срби имају право на посебну територију.

Тако је последњи пут у историји Хабзбуршке монархије било у изгледу стварање Војводовине Србије, али су то осујетили Мађари и Хрвати. После тога то питање практично више није било на дневном реду.

Српску неслођу користије Мађари

На саборима који су одржавани после 1861. све је мање било прилике да се обнове захтеви за добијање посебне територије, односно Војводовине. Илинденски сабор, који је одржан 1864. већ се бавио неким другим питањима — избором митрополита-патријарха који није био биран од смрти патри-

јарха Рајачића. Затим долазе сабори 1865, па 1869, Ђурђевдански сабор 1870. итд. и о Војводовини се не расправља, па је Србима остала само црквено-школска аутономија. Српски либерали су на тим саборима активно учествовали и врло брзо су на њима постали већина. Међутим, ни као већина, ни као мањина, нису били у стању да истакну захтев за стварање посебне територије која би имала пуну тежину.

Међусобни обрачун између клерикално-конзервативних снага и либерално-демократских снага које је предводио Светозар Милетић, а касније Полит Десанчић, са друге стране, довео је Србе у објективно тешку ситуацију јер су у Угарској чинили само 2,6% становништва. Ту иначе тешку ситуацију отежали су међусобним споровима, у којима су протицали сви сабори.

То одлично користи Угарска влада која је седамдесетих година 19. века почела са интензивним процесом мађаризације нашег живља, увођењем мађарског језика у школе и мађарске културне политике кроз културне установе. С друге стране, успевала је објективно да контролише српске националне и политичке захтеве, да увек буде онај фактор који ће бити на страни оне опције која је објективно слабија, а то је увек била конзервативно-клерикална опција и на тај начин да потпуно осујети покушаје Срба да било како обнове захтев за остварење своје политичке територије.

У целој тој причи интересантно је како су либерали одржали ту идеју о српској Војводовини као идеју српске државности, и закључке Благовештенског сабора уносе у свој Бечкеречки програм из 1869. са захтевом да се они поново разматрају на Угарском сабору на коме су либерали константно били посланици, и користили ту ситуацију да покушају да реализују свој политички програм. У суштини тог покушаја стајала је поново идеја да Срби на одређени начин добију неку територију која ће имати национално обележје. То што српски либерали траже је територија коју они у разговорима са Мађарима формулишу као захтев за арондирањем или заокружењем жупанија: Бачком, Бодрешком и Торонторском. По административном уређењу оне би поштовале правила Угарске државе, и либерали су веровали да би могли да постигну консензус о томе са мађарским либералима.

У „Туцинданском чланку” 1861. Светозар Милетић је отворено изашао у јавност са схватањем да је, када је у питању стварање српског Војводства, са ослонцем на Бечки двор свршено. Али, истовремено он каже: „Војводство, ма и у другом виду, кад-тад ће васкрснути!” Тако се он те идеје практично не одриче. Ту идеју српски либерали су од 1861—1869. покушали

да остваре кроз сталне контакте са мађарским политичарима, поготово са онима за које су мислили да су на тако нешто спремни. Обећања мађарских политичара изгледала су прилично охрабрујуће.

Међутим, за Мађаре је Војводовина била Аустријска Србија. Политику стварања српске државе у Мађарској никада ни једна мађарска политичка странка није прихватала. За њих је одувек идеја о Војводовини била нешто што је неприхватљиво, па су српски либерали у разговорима са њима настојали да ту реч избегавају.

Српски либерали не одустају

Политика заваривања српских либерала је трајала све док Мађари нису склопили споразум са Бечом — 1867. када су то схватили и наши либерали, али су још увек веровали да се ствари могу поправити у перспективи. Али, и та надања су била нереална, јер су сви политичари у Мађарској сматрали да у тој земљи постоји само један народ — мађарски. Тако су сви политички захтеви Срба били за њих практично неприхватљиви. И то је недвосмислено записано у *Закону о народностима*, према коме је у Мађарској постојао само један народ, а Срби су били третирани само као део мађарског народа!

Мађари су Србима дозволили само црквено-школску аутономију и тиме то означили као границу удољевања српским политичким захтевањима. Прича о српском војводству је тако изгубила тло под ногама, и више се нигде експлицитно не појављује, већ у увијеној, скривеној форми. Тако у програму српских либерала из 1869. стоји „да се колективне муниципалитете по народности по мери географских комуникационих и административних обзира заокруже. Захтеваће се од престола, Владе и Сабора да се закљученија Српског конгреса од 1861. било иницијативом сабора или српских заступника, у претрес узму.”

Да се не би замерили угарским властима, да би задржали какво-такво њихово поверење, они су упорно објашњавали да 1848. као и касније српски народ, српски политичари у Угарској нису тражили ништа посебно, него само административну аутономију. У ствари, административну аутономију Срби су покушали да остваре када је дефинитивно било јасно да не могу да остваре аутономију у онаквом облику како су је они замишљали.

После Аустроугарске нагодбе, а посебно од 1869. па на даље, као некакав мањи циљ своје политике поставили су захтев за административном аутономијом, верујући да ће бар у тој тачки моћи да очекују споразум и разумевање мађарских поли-

тичара, али — наравно — и у томе су се преварили. Један од вођа Српске либералне странке после Светозара Милетића — Михајло Полит Десанчић је чак говорио овако: „Ми Срби који смо после државно-правнога поравњања између Аустрије и Угарске у години 1867. били посланици на Угарском сабору, свагда смо у нашим говорима наглашавали да ми мађарском племену признајемо све што му даје повесница, релативна већина становништва у Угарској, па што му даје велики посед, пак интелигенција његове аристократије. Уопште, ми смо казивали да признајемо хегемонију (вођство) мађарскога племена у Угарској, али не можемо признати супрематију (господство) мађарскога племена, јер држимо за немогуће стварање мађарске националне државе.”

Дакле, либерали су били свесни опасности која им се спрема у Угарској, у којој су практично после 1867. Мађари своју доминацију настојали да остваре кроз политичке и културне институције. Тада су постали делимично свесни своје заблуде да никада више неће у сарадњи са било којим политичким фактором у Мађарској моћи да остваре српску Војводовину, било какву.

Од Беча више нису могли да очекују помоћ јер је Угарска практично била самостална, и у тој ситуацији они су покушали бар да сачувају оно што им је преостало из Закона о црквено-школској аутономији и Закона о народностима, и тражили су да они буду измењени, а касније су чак били задовољни да они остану такви какви су, само да се спроводе, како би сачували бар елементе за црквено-школски, за духовни опстанак и за основне националног препознавања у мађарској држави.

Погоршавање стања Срба

Захтев за политичко-територијалном аутономијом на неки начин су прихватиле и странке које су настале после цепања Милетићеве Српске народне слободоумне странке, значи после 1884. па до 1887. када се дефинитивно формирају Српска народна либерална странка, коју предводи Михајло Полит Десанчић и Српска народна радикална странка, коју предводи Јаша Томић.

У њиховим програмима и иступима већ је далеко мање препознатљива идеја о томе да Срби имају право на политичко-територијалну аутономију. У политичком програму Српске народне радикалне странке у Угарској, Хрватској и Славонији који је написан 1903/4 године, на једном месту кад се говори о Угарској, каже се: „Српски народ у Угарској стекао је историјско право на политичку аутономију. То су му право зајамчиле

привилегије, а потврдили угарски владари Јосиф II, Карло IV и Марија Терезија. То историјско право српског народа нагласио је краљевски рескрипт” итд. На једном месту они поново траже „да се у Угарској заокруже области и по народима, а у тако заокруженим областима да буде у судству и администрацији званичан језик оног народа који је у већини. Но, при томе да се осигурају права оних народа који су у мањини.” Траже они још нешто: да се укине изнимно стање српских школа у бившој војној граници.

Дакле, чак се и они још увек позивају на Привилегије, а свако позивање на Привилегије могло се са мађарске стране тумачити као захтев за нечим што је за Мађаре неприхватљиво, а то је српска политичко-територијална аутономија. С обзиром на то да Војводовине није било, за Србе се ситуација погоршавала у националном и културном смислу. Присетимо се само да је 1907. ступио на снагу Апоњијев Школски закон, по коме је тачно израчунато до када треба да се заврши комплетан процес мађаризације, и планирано је да то буде 1947. година. До тада је требало да буду асимиловани сви народи који живе у Мађарској. Ако је то тако, некакви српски захтеви за политичко-територијалну аутономију би у таквим околностима били неозбиљни.

Због тога се прешло на нови терен. Више приче о политичко-територијалној аутономији нема, остала је само прича о црквено-школској аутономији и о асимилацији. Покушавајући да сачувају остатке црквено-школске аутономије, Срби у Угарској су практично бранили преостале темеље, да би сачували некакве изгледе за национални опстанак. Да није било Првог светског рата, тешко је поверовати да би Срби успели у том смислу да остваре своје захтеве. Када је атрибуенте (српске ђаке из гимназија) после Балканских ратова организовао Васа Стајић да иду на Косово да обиђу тамошњи српски народ и са њим успоставе ближе контакте, многи од њих нису честито ни знали српски језик.

О томе каква је била политичка ситуација са Србима, вођене су расправе у литератури у време прве Југославије, међу којима је била чувена она у којој су учествовали Никола Милутиновић, Милутин Јакшић, Димитрије Кириловић и други наши угледни научници и теоретичари о томе шта су заправо представљали Срби у Јужној Угарској после 1867. године. Са доста основа и разлога један наш угледни интелектуалац и писац Димитрије Кириловић који је скупио у две књиге документа која се односе на српске народне саборе тврдио је да је српски народ у Јужној Угарској (практично у садашњој Војводи-

ни) доживео једну врсту велике декаденције и у моралном, и у културном, и у економском, а посебно у националном смислу. Ту декаденцију су запажали многи савременици, јер је било све очигледније да после пропасти идеје о политичко-територијалној аутономији, више Срби нису били онакав политички фактор какав су били до тада.

Прекосавски Срби су поново изабрали визију своје српске државне идеје

Мађаризација је била увелико у јеку када је 1914. искоришћена изванредно повољна историјска ситуација за Србе у Јужној Угарској: да се прекине оно што је за крајњи циљ имало да Срби изгубе национални идентитет. И тада се други пут десило да су Срби из Јужне Угарске дошли у прилику да остваре своју српску државну идеју онако како је они виде, и то опет уз помоћ Србијанаца из Србије. Први пут је то било 1848/49. када су ратовали против Мађара и када су долазили србијански добровољци које су слали Илија Гарашанин и кнез Александар Карађорђевић да ратују у Јужној Угарској на страни Срба, јер је био несразмеран однос снага између мађарских хонведа и српских нерегуларних трупа, поготово док нису дошле царске трупе из Беча.

Други пут се то десило 1918. на Великој народној скупштини у Новом Саду где је Милетићев зет Јаша Томић који је предводио Српску народну радикалну странку која је одиграла историјску улогу у другом историјском опредељењу и ратном изазову, на којој су се Срем, Банат, Бачка и Барања (Срем додуше, изокола, на посредан начин) изјаснили за присаједињење Краљевини Србији. Оно чега тада није било (Војводине), није могло да се присаједини, али било је Срба, било је области које су називане Банатом, Бачком и Барањом, и Срби на том простору изабрали су да се присаједине Краљевини Србији.

Тада је направљена одлучујућа прекретница и можемо на основу тога да кажемо да су они овога пута изабрали поново визију српске државне идеје на начин који су сматрали да је примереним. Није било ни говора о томе да они треба поново да стварају посебну српску Војводину, јер је српска Војводина — идеја српске државности. Српска држава је у рату победила и Срби које данас називамо војвођанским Србима изабрали су варијанту да живе у својој матичној држави, што је на крају крајева сасвим природно, нормално и демократски.

Тако су војвођански Срби коначно дошли у прилику да живе у држави која им је одговарала, држави у којој ће бити конститутивни, политички народ, а не оно што су били у Угарској и Хабзбуршкој монархији — неполитички народ, односно народ који је био у ситуацији да буде практично асимилан.

Прекосавски Срби су кроз цео 19. век били искључиво само Срби. Примера ради, под Војвођанима никад нико у Црној Гори није подразумевао некаквог Мађара или Хрвата из Угарске. Идеја Војводине је била свима непријатељска: Румунима, Мађарима, Хрватима. Српска Војводина је требала само Србима, Војвођани су били само Срби и 1918. и захваљујући помоћи Србијанаца дошли су у прилику да се присаједине Краљевини Србији и на тај начин крунишу своју историјску тежњу да живе у једној националној држави.

Одлучујућа улога српских либерала

У том смислу улога српских либерала и српских радикала као крила која су се издвојила из Милетићеве Српске народне слободоумне странке, била је превасходна и одлучујућа. На тај начин је идеја Војводине испунила своју националну историјску мисију.

Због залагања за ту идеју, многи либерали су били изложени страдањима. Само убиство Светозара Милетића је планирано четири пута. Када је 1876—78. Србија ратовала против Турске, Милетић је био ухапшен, зато што је био у Београду и што је по информацијама које су добиле државне власти, тамо обећао да ће послати Србији добровољце да заједнички ратују против Турске, а затим ће те добровољце довести у Угарску да се заједнички ослободе мађарског ропства.

Такође је био прогањан и Полит Десанчић због тога што је говорио да постоје српске земље у Угарској (а то је Војводина), због чега је морао да одговара пред Поротним судом у Пешти 1870. г. али је на суду он то оспорио.

Милетићу чак ни оспоравање да је имао сецесионистичке идеје није вредело, него је завршио у троипогодишњем затвору из кога је изашао ментално и физички потпуно болестан и политички толико уздрман да је две године касније почео да се повлачи из политичког живота и последњи чланак у *Застави* је написао у августу 1882. Последњи говор у Угарском сабору у вези са својим заточеништвом одржао је пола године раније.

Тако су Срби који су се борили за националну идеју трпели и физичке и психичке жртве због својих идеја о Војводи-

ни. Према томе, либерали и радикали су испунили историјски и национални задатак.

Оне историјске величине о којима је овде реч, то су српски национални великани који су имали за основно полазиште, као основну своју идеју водиљу, српски национални опстанак и напредак. У Хабзбуршкој монархији опстанак, а у првој повољној историјској прилици — уједињење у матичну државу.

КЊИЖЕВНОСТ И МЕЛАНХОЛИЈА

Мирослав Јосић Вишњић, *Писма српским њисцима*, Матица српска, Нови Сад 2007

Проза Мирослава Јосића Вишњића препознатљива је по много чему, али највише по неуобичајеном споју књижевног и мисаоног, лирског и рефлексивног. Та пишчева потреба да на поетски начин промишља књижевност, на коју је Јосић навикао своје читаоце, видљива је и у *Писмима српским њисцима*. Они који се прозом баве на другачији начин, такозвани „професионални читаоци”, препознаће у овој књизи охрабрујућу потврду да књижевност још увек није престала да се стара о књижевности.

У уводној напомени за своја *Имагинарна њисма* (Нови Сад, 1998), румунски есејист Октавијан Палер пише да је ова књига настала као последица његовог засићења есејом: као писац и као читалац, Палер је почео да осећа извесне резерве према есеју као књишки оптерећеној категорији. Стога је аутор своја размишљања о човеку, животу, уметности, љубави и усамљености артикулисао у писмима упућеним великим књижевницима и филозофима — Унамуну, Хелдерлину, Камују, Велсу, Кафки, Паскалу, Флоберу, Сервантесу, Еразму, Жиду, Декарту, Сенеки и другима.

Сличан однос према књижевности и сличну врсту бриге за прошлост и будућност књижевног стварања показује и Мирослав Јосић Вишњић у *Писмима српским њисцима*. Попут средњовековних посланица, Јосићева „имагинарна писма” носе нешто од оне чудесне енергије „разговора одсутнога са одсутним”, у којима је главна тема (бар се тако на први поглед чини), а могло би се рећи и главни јунак — књижевност. То, уосталом, каже и сам писац у последњем писму из ове књиге, *Писму читаоцима*, где признаје да су „грешна и искрена *Писма српским њисцима* његов прилог историји српске књижевности”. Након прича и романа, ова књига писама, каже Јосић, представља „други корак на стази читања и разумевања српског језика и књижевности, пре свега прозе”.

Како Мирослав Јосић Вишњић види историју српске књижевности, наравно, може се закључити и површним погледом на садржај књиге, односно на имена на која су писма адресирана: Јован Стерија

Поповић, Јаков Игњатовић, Лаза Костић, Симо Матавуљ, Стеван Сремац, Бора Станковић, Исидора Секулић, Вељко Петровић, Иво Андрић, Милош Црњански, Миодраг Булатовић, Драгослав Михаиловић и Видосав Стевановић. Познаваоци Јосићевог опуса свакако неће бити изненађени пишчевим избором, иако *Писма српским њисцима*, у односу на пређашње Јосићево прозно стваралаштво, успостављају сасвим другачије релације према великим именима српске књижевности.

Јер, српски писци више нису само они који су на аутора некада, у неком тренутку извршили некакав утицај, они који су били инспиратори и покретачи његовог читалачког и стваралачког формирања: они су постали његови „духовници“, духовни саговорници, они са којима се може „бити на даљину духом“. Све оно што би се о њиховом стваралаштву могло рећи у есеју, Мирослав Јосић Вишњић говори обраћајући се њима директно, и тако проговара о књижевности на начин који јесте књижеван, али који, пре свега, припада животу; и док „модерно, авангардно, експериментално, ново, другачије... једнога дана постане традиционално“, писмо се другачије односи према пролазности времена, јер „речи у једном тренутку спаковане у коврат заувек обележавају време у којем су сложене“.

Писма српским њисцима говоре о познатим и мање познатим чињеницама везаним за биографије књижевника којима су упућена, али говоре и о ономе ко их шаље. Још су античке реторике препоручивале да се у посланицама тежи ка једноставности, ка приповедању, јер посланица и треба да буде извештај и разговор пријатеља са пријатељем. Мирослав Јосић Вишњић је досегао тај антички идеал, у потпуности успевајући да убеди читаоца у аутентичност пријатељства са сваким од поменутих писаца.

С друге стране, ова се писма могу читати и као својеврсна Јосићева аутопоетика, нешто као „Мирослав Јосић Вишњић њим самим“. С тим у вези, посебно је занимљиво писмо Јовану Стерији Поповићу, под насловом *Роман без романа њоново међу Србима*; овде Јосић, попут одраслог човека који се присећа прве љубави, пише о свом искуству читања Стерије, о непролазној фасцинацији његовим *Романом без романа*, и о феномену који прати само велика књижевна дела — о оном изазову који читаоца наводи на реакцију, на некакав одговор, на креацију.

Можда баш због тога Мирослав Јосић Вишњић слободно и искрено пише о својим узорима, о утицајима које је упијао док је загледао у „мрачне и јалове ладице“ науке о књижевности: „Сви ми који крмачимо папир, ’поетике, мудрољубија и красноречија слишатељи’, угледамо се на друге, проверавамо шта и како су писали класици, одмеравамо све што стварају савременици, сви се ми огледамо у другима. Од антике до оних који ће и сутра слагати речи, од оних који су по глини гребуцкали до ових који шкрабају по екранима“.

Читалац овог „епистолара” постаје свестан истинске комуникације између адресанта и адресата, постаје непосредни сведок размене идеја и духовних поука, било да се ради о писцима који су живели и стварали у 19. веку, или о некоме од Јосићевих савременика. Тако Јосић успева да код читаоца отклони сваку сумњу у то да су сви ови писци — од Стерије до Видосава Стевановића — реално партиципирани у његовом животу, духовно, па чак физички. У томе му несумњиво помаже и нешто што би се могло назвати уводним делом књиге, текст под насловом *Тринаесџ (не)снимљених фоџографија*, где нас аутор води кроз имагинарни албум фотографија. На фотографијама су забележени заједнички тренуци које је писац провео са својим „дописницима”, на улицама разних градова, у Карловцима, Сомбору, Мошорину, Београду, Даљу, у Далмацији, у свим оним „родним местима” која, у књижевном тексту, постају „митска”.

Великане српске књижевности Мирослав Јосић Вишњић оживљава и кроз језик, вешто „подражавајући” литерарни израз писца коме се обраћа. Имајући у виду целокупан Јосићев прозни опус и оно што је о њему до сада писано, могло би се рећи да нема тумача и критичара који није скренуо пажњу на језик овога писца, на препознатљивост и посебност његовог стила. Заправо, све особености прозе Мирослава Јосића Вишњића могу се уочити и у *Писмима српским џисцима*: комбиновање епског и лирског, балансирање између историчности и фикционалности, мењање приповедачких поступака. Па ипак, *Писма српским џисцима* још су један доказ да је Мирослав Јосић Вишњић аутор који се у свакој својој књизи преосмишљава, а да при том не губи оног истинског себе. У писму Вељку Петровићу сам аутор ће рећи: „О писцу као човеку највише је могуће сазнати из писма која сам пише”.

Мирослав Јосић Вишњић, дакле, није у овим писмима само писац, већ и обичан човек, као што ни „писци на иконостасу без којих не би постојала српска књижевност” у овим писмима нису представљени као недодирљиви хероји, него пре свега као једноставни људи, а њихови животи као обичне судбине којима управљају неке невидљиве силе. По томе се „српски писци” не разликују много од других јунака Јосићеве прозе.

На крају нешто о броју тринаест и његовој симболици. Последње, тринаесто писмо у овој књизи упућено је Видосаву Стевановићу и представља сведочанство о крају једног пријатељства. Овај последњи разговор са некадашњим пријатељем Мирослав Јосић Вишњић завршава опраштајући се са „бившим књижевним другом”, коме је „воља за моћ у крви, костима, генима”. Тако Мирослав Јосић Вишњић, са свим својим разочарењима и изневереним очекивањима, и у овом последњем писму остаје обичан човек, који ни не покушава да се одупре оном што је у њему природно и људско.

Као и у Палеровим *Имагинарним писмима*, и у књизи Мирослава Јосића Вишњића има нешто од оне идеје да је човечност (а не уметност!) оно што омогућава идентификацију са светом и што опстанак у том свету чини могућим. И један и други писац промишљали су велику тему односа књижевности и живота, али ни један ни други нису успели да у књигама пронађу одговоре на питања која су их мучила. У свом писму Иви Андрићу Јосић каже: „А и сад се, сетан, сећам како сам мислио да ћу једнога дана, кад ми искуство помути главу и на полицу стигну прва 'изабрана дела', знати зашто људи пишу или бар — зашто ја пишем?! Одговор нисам нашао ни у хиљадама књига које сам прочитао...”

Упркос томе што свако од писама српским писцима говори о књижевности, чини се да Мирослав Јосић Вишњић, као и Октавијан Палер, својим „имагинарним писмима” сведочи о ономе што је открио о животу. А да ли је, пишући *Писма српским писцима*, Јосић уважавао „законе књижевности” или „законе меланхолије”, заправо није ни важно, јер „меланхолија је књижевна кабаница”.

Најаша ПОЛОВИНА

ИРОНИЧНА ИГРИВОСТ У ЈЕЗИКУ

Владимир Копицл, *Промашаји*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани”, Краљево 2008; *Совин избор*, Народна библиотека „Владислав Петковић Дис”, Чачак 2008

За период од скоро три деценије од свог песничког првенца (*Аер*, 1978), као и друге по реду песничке књиге (*Парафразе љуша*, 1980), песник Владимир Копицл (р. 1949) је објавио укупно осам песничких књига, од тога две књиге изабраних стихова, а за период од последње три године — још две књиге песама (*Смернице*, 2006; *Промашаји*, 2008) и један „избор” (*Совин избор*, 2008), заслужено овенчан славом и наградом великог српског песника Владислава Петковића Диса. Но, овај податак у славу броја три сам по себи не значи ништа посебно, осим што говори о издаваштву данас и могућностима песника да се огласе и обзнане своје виђење света, које се, очито је, дешава са све веће удаљености, па чак и са одредницом закаснелости. Али у прилог песницима и песништву је чињеница да „друштвене болести” у нас трају континуирано и пролонгирано, те се помињана одоштелост оправдане уметничке критике и не примећује. Штавише, још је и транспарентнија и прихватљивија.

Од почетка свог књижевног пута, блиског неоавангардном поимању поезије, Копицл, склон иновацијама и игри, осећао је најмању

потребу за отклоном од poetике својих првих књига и то не зато што је остао веран свом првобитном методу, него зато што своју поезију није желео да смести у окове метода (С. Радојчић). Дакле, Копицлова одредница коју чине субверзија устаљених књижевних образаца, иронично-алузиван исказ и његова неочекиваност, доследност иновацијама песничке супстанце и испитивања њених могућности и капацитета важећа је и за његове најновије песничке књиге. Можда је из тог разлога и замишљена необична архитектура симболичног и аутоироничног наслова *Совин избор*. Наиме, први од четири циклуса је ослонљен као *Фолк* а већински га чине песме из најновије књиге *Промашаји*, док је последњи наслов — *Рок* оформљен од Копицлових „раних књига”, а између су преостала два циклуса — *Химне* и *Пријеве*. Овакав времеплов уназад датиран — „од фолка ка року” илуструје и промене у песниковој и нашој животној околини. И такав музички тренд као парадигма и слика друштва је још један од узрока Копицловој ироничној, па и саркастичној, интонацији, што је очито из често употребљаваног цитата из, некада, али и данас, „омиљене кафанске” песме — „чаше ломим, руке ми кржаве”. Да се песникова критичарска оштрица ипак временом помера говори нам песма *Молићва нашем намећтају* чији монолошки стихови у почетној строфи у првој верзији из књиге *Пићање йозе* гласе: „замишљао сам те као Џими Хендрикса ... а сада ми, расплинут на ТВ екрану, делујеш као Јарузелски” у књизи *Совин избор* измењени су тако да је сада у питању Берлускони уместо Јарузелског, који су, свако од њих у своје време, статусни симбол одређених друштвених деформација.

Доследност песника Копицла јесу незадовољство лирског субјекта постојећим стањем и фрустрација због таквих услова. Зато не чуди доживљај Копицлове и наше свакодневице, у њеној фрагментацији и деперсонализацији у виду нихилистичке и меркантилне одређености усамљеног и неснађеног појединца, уз пратећу немогућност међусобног разликовања, због важеће неодређености и униформности као статусног знака, што се очитује у песми, богатој игром речима, симболичног наслова *А, Б... ишд* (из књиге *Смернице*) у којој су, видљиво је, слова заменили имена и особе, као и једначење негацијске („нико”) и недефинисане ознаке („неко”):

*чим не љовори нико, друго име за неко.
Никођ нема да каже одакле сада то неко,
неодређено лице које не боли свети,
неодређено све које се шако зове
да не би назвали никођ коме видимо лице.*

И завршни стихови вибропоеме *Несвршено* (књига *Парафразе љуша*), који поседују у себи контраст, парадокс, иронију, гротеску,

изазвани су сличним осећањем очаја, безнађа, неверице због наопако постављеног вредносног система, који то у суштини и није:

*што некад зовемо присутно мада се зове празно
као кад кажемо мртво а мислили смо стварно
или мислимо чежња а већ смо рекли занос
што долази и пролази и кад знамо за грешку.*

Дакле, није само апсурд у међуодносу различитих појава, него и у несразмери између њиховог именовања и њиховог доживљаја. Дакле, све је парадокс. Чак и речи. И мишљење. Све је у хаосу, који дуго траје и песнику „даје махове”. Зато се песник и залаже да бића, предмете и појаве око нас не тумачимо онаквим каквим (изгледају да) јесу, нити каквим их ословљавамо, нити каквим очекујемо и захтевамо да требају бити, већ само онаквим каквим их ми, тог часа, доживљавамо. Разлог томе је да много тога у песниковој и нашој околини не поседује жељени или макар могући лик. Значи, облици и појавност нису у сагласју са значењем и функцијом. Штавише, спољна и површна детерминисаност увелико надрастају семантичку бит. У таквом миљеу страх, апсурд, неснађеност и безнађе су очекиване последице, али потпуно су легитимни и отпор, неприхватање и критика таквог стања, поручује нам песник Копицл.

Но, када смо већ код Копицлових „извора” пожељно је наставити и са његовим песничким поступком односно допунити га даљим током песме, али и учовањем песниковог учесталог преузимања цитата из његових најновијих књига. Пример за оба обрасца (и почетка и даљег тока песме, дакле) јесте Копицлова песма *Камен: усјаванка* где је очита аналогија са песмом и књигом Стевана Раичковића. Наиме, у поменутој песми, већ након почетног стиха преузетог од Ђуре Јакшића *И овај камен земље Србије* бележимо у свега два-три стиха бројне асоцијације и по звуку и по смислу („да и он мало отпочине од силног каменовања. / Петар. Patria nostra, и старија писмена / којима камен располаже”), унутар чијих прелива, уз неколико значењских излета, траје читава песма. Понављам, очите су игре речима и стилске фигуре понављања (етимолошке фигуре и полиптотони), алитерација и асонанца, али и асоцијације по смислу и звуку: камен — Петар; Петар — Patria. По овом принципу теку Копицлове песме. Песникова моћ запажања је очита, али је необично вигилна, тако да се асоцијације муњевито настављају и мултиплицирају. У питању је, у правом смислу речи, — „истинско деловање мисли — диктат слободних мисли у одсуству сваке контроле” (Бретон). Тако песма *Извор*, иначе почетна у *Совином избору*, након њеног првог стиха-цитата преузетог из репертоара једне чувене српске певачице народних песама — „Од извора два пута воде на две стране”, настављају се, већ у истој строфи, песникове медитације и привидне оксиморонске кон-

статације, уз извесну дозу зачудности („мада све изгубљено није само губитак. / Некад је то само одлазак, оно што тече, нестаје, / па самим тим и траје, чак и кад нема преноса”). Управо овај Копицлов поступак је присутан и када се песме користе цитатом или не. Ипак, важно је рећи да тај трансфер до читалаца није тако једноставан, јер је у стиховима присутна и необичност, па и „очуђеност”. Као помажући фактор умрежавања и уланчавања разних слика и догађаја јесте њихова аутентичност и њихова речитост, иако је присутна редукција речи (на пример, део стиха „плавуше изводе бокове”, и не само он).

У питању је заправо, ауторова завидна моћ опажања и проницљивост у селекцији виђеног и доживљеног, творећи тако песме и од вербално непоетичке грађе. Значај оваквог пријема појава из околине сведочи о императиву Копицловог песништва који се огледа у њеној спремности и способности да окупи и изрази најразличитије видове искуства који се налазе у хоризонту савремене субјективности (С. Радојчић), што нимало није ни лако ни захвално.

Иако песник своје искуство и стварност пропушта кроз филтер аналогije, контраста и звука, метафоричност и асоцијативност су необично вигилне и спремне да се даље укрштају и пореде по сваком основу, чак и ако за тренутак напусте семантички коридор песме. Међутим, потребно је рећи да песник Владимир Копицл не рачуна једино на муњевитост асоцијативног одговора из подручја активне (вољне) пажње, већ помоћу комуникационих ознака (па и цитата), који су уједно и кључ за тумачење и веза за даље асоцијативне токове, тежи ка наставку стиха у читаоцу кроз мрежу пасивних и спорих реакција из домена емоционалне пажње, којом се тек може одгонетнути песничка замисао. Свакако, да оштре поделе и искључивости, па и доследности нема увек, јер је песник увек спреман на још један експеримент, на још једну субверзију.

Важно је напоменути да ови цитирани и парафразирани стихови, као и алузивно-алегорични наслови, само на први поглед, немају увек функцију подтекста Копицлових песама. Иако, можда, и није унапред постављен императив укрштања разних семантичких нивоа, поједини цитати, чешће или ређе, успостављају контекстуалну умреженост са садржајем песме, и то као контраст или основа за оснажене алузивне и алегоричне процене. Цитати су заправо активне и „продуктивне тачке” (Лукач) из којих песме несметано и неусловљене теку. Не морају бити свод песме. Нити својим значењем морају одредити и надзирати њен даљи ток. Све је неизвесно и спонтано, и у зависности од претходног стиха за који се не зна како ће се и у којем смеру наставити. Читалац осећа да ништа није унапред договорено. Читајући Копицлове песме врло је тешко наслутити и следећи стих или строфу, а поготово не крај песме.

Ипак, треба покушати да се успостави дистинкција у грађењу песама између оних изабраних из ранијих Копицлових књига и ових

из његових најновијих збирки, које обилују цитатима и парафразама, мада се песник потрудио да у књизи изабраних песама (оформљена као нова књига стихова) успостави заједничкост између порука и поступака, па их је релативно уједначавао колико је то било могуће (нарочито антихронолошким премештањем појединих песама). Но, разлике се и из „совиног” угла гледано назире и препознају. За песме одабране за књигу *Совин избор* односно за циклус *Фолк* карактеристика је знатно спорији ток песме, импрегнисан медитацијама, чак песме заличе на ток равничарске реке богате мањим вртлозима. Затим, екскурзије стихова се дешавају на много ужем, мада ланчано или спирално много дужем коридору у односу на песме из циклуса *Рок*. И између стихова и асоцијација је све више спојница. Затим, и игривост речи, слика и мисли није толико вртоглав и неочекиван као у „ранијим” Копицловим стиховима. У *Совином избору* нема ни оних Копицлових појединачних стихова-слика и стихова-судова и то изломљених и ненадано прикиданих, што је критичаре приморало да их и означе херметичким.

Дакле, уз извесна одступања од књиге до књиге Копицлових песама, односно од циклуса до циклуса у његовој књизи изабраних песама, очигледна је доминација одређених песничких поступака. Пре свега, нужно је издвојити три, песнику омиљена обрасца, мање-више заједничка и препознатљива за Копицлово песништво. Реч је о ироничном, алузивном и црнотуморном изразу, који је већ из цитираних и парафразираних стихова очигледан и учестао независно од времена настајања. Затим, присутни су контраст и инверзија („јуче сам видео поток који трага за зечићем”), који још више доприносе иронији, алузији, сарказму, гротески чак. И на крају, импресивна ауторова разиграност, која почива на игри речима и игри у језику. Наиме, за песника Владимира Копицла можемо закључити да је он *poeta ludens*, да је он заиграни и разиграни песник који ствара песме у игри и кроз игру и чији су резултат необични и неочекивани плодови. На тај начин, песма у игри узвраћа слободом, и писцу и читаоцу (И. Растегорац), одупирући се канонима и другим стегама. Свакако, да таква песма захтева и извесну непоетичну вербалну структуру, али пре свега подразумева повратак изворном, слободном, игривом. Таква песма и не мора увек имати унапред задата и очекивана значења и сврху, али их у одређеном тренутку препозна и зачас им се посвети свом снагом, додуше кратко, јер је у међувремену препознала и други значењски или звучни ниво. Али, све ове особености Копицлових песама се догађају у језику и то у испитивању моћи језика, и у потенцији и енергији језика како би песник говорећи о самом себи, истовремено говорио и о нечем другом (В. Павковић), обично битним условима за песников и наш живот и будућност. Управо овакав препознатљив Копицлов тријас (иронија, контраст и игра у језику и кроз језик) и повремено непоетична грађа, омогућавају песнику да проговори и про-

мисли о свим озбиљним сферама. Заправо, нема теме која се на овакав начин не може деконструисати, деконституисати и реконструисати у неком другом облику или времену, али са којом поседује и дели својство заједничкости.

Што се тиче Копицлове ироније нужно је рећи да она више није, као у „ранијим” књигама релативно удаљена и хуморна, већ је све више са Хармсовим и Домановићевим горким укусом и извориште јој је песникова и наша збиља, којом нисмо задовољни јер није створена по нашој мери, пре свега. Зато у Копицловим стиховима проналазимо доста смисаоних нелогичности и оксиморонских реплика, хотимичних, свакако, како би завредиле атрибут веродостојне слике нашег времена и простора. Учестала употреба речи „празнина” и „ништа”, уз нужну ироничну дистанцу, илуструју и тренутни статус песниковог окружења и песников исказ без грча, загрцнутости и узвишених тема, тако да се стиче утисак да је пред нама „гротескни каталог омашки и заблуда” (В. Павковић). Међутим, поред тренутне суморне друштвене слике хаоса, апсурда и парадокса („само глас не говори ако не ћуте сви, / а никад нико не ћути јер ћутња не треба никог”), чији смо сведоци, актери или жртве, песник опомиње да нам прети још већа трагичност од неснађености, самозаборава и губитка идентитета, а то је очита неспособност да се радујемо, надамо, волимо:

*Зашто сад нема антике: да се нико не осврће,
да нико никога не воли, односно, јардон, не води,
чак ни на недељни излет а камоли из Хада.*

Предмет песникове поруге је и историја („на сваком оном месту што зову историја, / на сваком месту које је увек помало било и можда”). Од подсмеха нису поштеђени ни цитати и парафразе као захвални уводничари. Копицл акцентује и савремене болести друштва. На пример, међу важећим „девизама” млађих нараштаја су и девизе („моја монета, моје најбоље ништа / које хрли и хрли тамо где није ни кренуло”) и неочекиване, али исплативе амбиције („Кад порастем бићу млад, леп / и покварен политичар са оштрим сунцем у коси”) и проклетство већ одомаћеног спонзорства („Биће то велика песма, тако говори шева, / мада то није птица и не пева са гране” већ је то, препознајете је, „птица без слова Т”) насликаног иронично-зачудно:

*Свака ша ишница се рађа на задњем седишту аућа
и сваки њен йокреј је као љуљање лађе
кад се йоглед у ушробу још са йалубе разјаји
а шамо више йразнине него самих морнара.*

Други циклус *Промашаји* истоимене књиге, који није уврштен у *Совин избор* чине шест дужих песама-поема зачудних путовања кроз

време и језик од сто до сто педесет стихова задржава ироничну игри-
вост речима, сликама и мислима као песников већ познати демарш,
али је не само стишан, више контролисан и омеђен, него се уочава
песников напор да сваки наредни стих наставља говор неке од речи,
углавном завршне, претходног стиха, или пак наставља значењским
ехом те речи, тако да се, за тренутак, читалац може осећати као да
чита неки есејистички рад, игрив и постмодернистички тешко досту-
пан, што се може документовати и насумице одабраним строфама из
Копицлових дужих песама.

Свакако да су поремећен систем вредности, нелогичност и окси-
морон, и у овом циклусу, у сагласју са основном парадигмом песни-
кове (и наше) (не)стварности. Пример таквог умреженог казивања,
условно анадиplotичног и безусловно артистичког, јесте строфа и
следећи почетни стих наредне строфе из поеме *Никад, сад*:

*Никад у неком светију не видим одраз твој светиа,
јер њада зледам њај свети, ња дрући заборавам.
Заборадио сам оно што нисам видео никад,
твоја се никад више зашто нећу ни сећати.*

Сећам се само онога што не заборавам никад.

Дуже форме нису дозволиле раније описан ненадзирани „диктат
слободних асоцијација и мисли”, због претеће анархичности, али су
омогућиле значајнију игру речима, нарочито ону из домена понавља-
ња кључних речи као слике у огледалу песникове и наше збиље. Та-
кви поступци постају стожерно упориште песме Владимира Копицла.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ЦВЕТНИК СРПСКОГ ПЕСНИШТВА МИРОСЛАВА ЕГЕРИЋА

Мирослав Егерић, *Антологија српског песништва (XIX—XX век)*, „Ор-
феус”, Нови Сад 2008

У сачињавању овог монументалног дела Егерић је пошао од уве-
рења да је поезија интуиција бића и да је „најдрагоценији сок који лу-
чи један национални организам”. Он истиче да је песништво једног
народа збир „догађаја у човеку” појединцу од природе обдареном да
тај догађај уобличи језиком и мелодијско-ритмичном организацијом.
Талентовани појединац обликовањем свог доживљавања света не из-
ражава само себе, већ и осећања и мисли оних с чијим је доживљава-

њем света његов доживљај сазвучан. Певање је по својој природи субјективан чин. Субјективност талентованог појединца постаје естетска чињеница тиме што у другима покреће исте или сличне мисли и осећања.

Егерић је при сачињавању ове *Антологије* имао у виду да новије српско песништво у себи садржи низ талентованих појединаца које спајају језик, поднебље, историјска судбина народа из кога су поникли. *Антологија* почиње Доситејевом песмом *Востани Србије*, испеваном 1804. у „првом таласу нашег европејства”. Новија историја нашег народа и почиње Првим устанком и националним буђењем. Почетна граница овог дела је одређена, што не значи да пре тог судбоносног догађаја у историји српског народа наши преци нису кликтали, нарицали, певали и кукали. Лук српске лирске мелодије извијен је од почетка националног буђења до модерног времена и разиграва се у новим песничким индивидуалностима. *Антологија* се завршава песмама Драгана Јовановића Данилова. Између Доситејевог позива за буђење и Даниловљевог питања ко га дозива, ко га тражи и коме је потребан нашле су се песничке индивидуалности различите снаге и различитог емоционалног и интелектуалног устројства.

Егерић добро зна какве све антологије могу бити, какве већ постоје и определио се за антологију песника. Он истиче да његова *Антологија* није „апстракција песме као екстракта из низа једнородних поетских факата”, каква је *Антологија* Богдана Поповића, већ „пре антологија песника изразитих личности”, каква је књига Борислава Михаиловића *Српски џесници између два рата*. Свестан је овај антологичар да не постоји такав песнички таленат који би био у стању да осети укупност импулса који допиру из вечно изменљивог живота, па се опредељивао за оне који су били у стању да осете више импулса. Слажући их у сукцесивни низ, он је остварио убедљиву целину. Ова *Антологија* изразитих песничких индивидуалности садржи избор песама, које их, по Егерићевом мишљењу, најизразитије представљају. Наравно, он је свестан да песници које је уврстио у своје дело нису подједнаке стваралачке снаге. Тако је у његовој *Антологији* српско песништво последња два века приказано у рељефу. А сваки рељеф се састоји од моћних врхова, али и од брда и побрђа. У томе како је наше песништво видео као рељеф казује колико је песама од ког песника уврстио у ова три тома. Он је сматрао за потребно да читаоцу скрене пажњу да он види „певање уједињено с мишљењем”. И да није на то скренуо пажњу види се то из поступка при сачињавању *Антологије*. Расан критичар и полемичар, он примењује у сачињавању свог дела хронолошки принцип, својствен историчарима књижевности. Песници су увршћени према годинама рођења. Тако, ова *Антологија* садржи три песника рођена у XVIII веку, тридесет девет рођених у XIX веку и седамдесет осам песника рођених у двадесетом веку. На први поглед могло би се помислити да је овај поступак најједно-

ставнији. Али, само на први поглед. Примена историјско-хронолошког поступка од доброг антологичара захтева да у избору песама испољи смисао за естетске вредности, истанчан укус, познавање времена у којима песници певају и песме настају. Егерић у овом послу испољава сва ова својства. Богдан Поповић мисли да примена историјско-хронолошког принципа излаже антологичара „случајностима”. „Случајности” знатно више вребају састављаче мотивских, жанровских, периодских и других типова антологија. Обдареног и добро упућеног антологичара неће погодити већи број „случајности”. Егерићева *Анџологија* показује развој српског песништва новог времена као целине, његово богаћење, проширивање хоризонта, тематско продубљивање и еуфонијско богаћење. Ово не значи да се српска поезија развија по узрочно-последичном начелу, сваки песник је особена индивидуалност и сваки се од њих на свој начин укључује у националну песничку традицију.

Ова се *Анџологија* састоји од три тома: први почиње Доситејем и завршава се Шантићем; други почиње Дучићем и завршава се Мандићем. Хтео или не, Егерић је овим обавио и извесну периодизацију, о којој би се могло расправљати. Периодизацију није могао избећи ни Богдан Поповић који је имао за циљ да сачини *Анџологију* као „уметничку оркестрацију новог српског песништва”, поделио је српско песништво на *три доба*. И у *Анџологији* Миодрага Павловића уочљива је периодизација, то се посебно види у Предговору. Антологије Борислава Михаиловића, Зорана Мишића и Леона Којена оивичене су временским периодима, што значи да полазе од периодизације целине историјски схваћене. Егерић се пита да ли је могуће остварити синтезу књижевно-историјског и естетичког критеријума и као да је склон мишљењу да је то тешко могуће. Својом *Анџологијом* показао је да је то могуће. То је теоријски образложио својим предговором, а практично својим избором песника и песама. Као што су многи песници певање схватили као родољубиви чин, нарочито у старија времена, тако је и он свој посао антологичара схватио као неку врсту родољубивог чина. То се посебно види у избору неких песама у свим периодима развоја нашег песништва. Песнике старијих периода већ је потврдило време, ту се није могао толико видети индивидуални напор нашег антологичара. Зато се могао видети његов укус у избору песама тих песника. Док се Миодраг Павловић код Његоша задржава на избору одломака из *Луче микроkozма* и *Горског вијенца*, дотле Егерић, уз свој избор одломака из ових дела, уноси и песму *Ноћ скућља вијека*. Такве се разлике виде и код Бранка Радичевића, посебно код Ђуре Јакшића. За Павловића Јакшић је био песник „живе маште, али слабог језика” и био „најближи оној врсти романтизма који се у свету најмање цени” и уноси у своју *Анџологију* само његове две песме — *Божји дар* и *Орао*. Егерић, пак, мисли да смо у Ђури Јакшићу „имали песника који је био најближи појму *романтизам*; уз то имали смо у

њему свог Рембранта, *који сликом њева а њевањем слика*” и у своју *Анџологију* уноси једанаест његових песама, све оне најпознатије, ниједну од оне Павловићеве две. Он у Јакшићевој поезији види „пркос у изразито романтичарском темпу и маниру”, док Павловић види „драматизовање сопствене личности, жалопојку над сопственом судбином”. Егерићу импонује родољубива поезија, таквом песмом и почиње његова *Анџологија*, није мало песника у овом избору који је заступљен бар по једном родољубивом песмом.

Друга књига почиње Дучићем, којим у Предговору и почиње период под насловом „Наши Европејци”. Њему је и посвећено у Предговору доста простора. Занимљиво је да се ту Ракић помиње само заједно с Дучићем као његов пар. Зато му је у избору песама посвећена лепа пажња. Песништво прве две деценије XX века Егерић назива „златно доба”. Богдан Поповић је овом периоду подигао споменик *Њрећим добом* у својој *Анџологији*. Павловић за ово време каже да је то „један мали златни век наше поезије”. Леон Којен је том периоду посветио своју *Анџологију*. У овом тому Егерићеве *Анџологије* јасно се издвајају два дела, онај до краја Првог светског рата и период између два рата. Период између два рата у овом избору има смисла поредити с књигом Борислава Михаиловића *Српски њесници између два рата*. Код Егерића овај период почиње Станиславом Винавером, завршава се Светиславом Мандићем. И код Михаиловића, и код Павловића, и код Егерића поезија Момчила Настасијевића заузима истакнуто место. Милошу Црњанском, Десанки Максимовић, Растку Петровићу и Оскару Давичу Михаиловић и Егерић посвећују значајну пажњу, сваки сопственим избором. Егерић је пажњу посветио и Скендеру Куленовићу. За Егерића Црњански је био „проводник чудесног људског израза који избија из интуитивних дубина”, Растко Петровић осваја „чулношћу слике” и „исијавањем необичне енергије”, „која се не да у рељеф, у незавршен облик”, код Момчила Настасијевића постоји „нека врста апсолутног слуха за игре судбине са човеком”, песмама Десанке Максимовић „враћају нам се златаста пролећа”, Оскар Давичо се издваја „обожавањем иновације, свежине”, „свежином изворне чулности, имагинације раскошне и бујне, сликовите и музикалне”, Куленовић је „мајстор финесе”, песма му „стално сугерише дубоку оданост речи као таквој”.

Ако су прва и друга књига значајно освежење у овом антологијском избору нашег песништва, трећа књига је достигнуће достојно посебног поштовања. Она почиње Васком Попом, на крају је Драган Јовановић Данилов. Краја песништву нема, завршетак ове књиге разиграва се у певању пристиглих стваралаца и оних који ће стићи и ући у нове антологије. Педесете године прошлог века Егерић је назвао „полифона ренесанса”. Он мисли да је у време после Другог светског рата „нежног и сетног интензитета” потиснула „потреба да се изрази и дубока језа од живота, па и језа од нових победника”. Као

песничке стожере овог времена он издваја Васка Попу и Миодрага Павловића као родоначелнике читаве будуће епохе нашег песништва. То је време када на нашу песничку сцену ступа поколење необично талентованих, високо образованих и култивисаних стваралаца. Егерић и припада том поколењу, као књижевни критичар ступа на сцену заједно с њима и развој многих од њих прати својим критикама. У овој књизи он је показао истанчан укус, изразит смисао у одређивању природе својих вршњака и нешто млађих песника, дар за дубински продор у поетски свет сваког од њих. Можда је у Предговору изражена за ову врсту посла прејака полемичност према времену које је ово-ме непосредно претходило. Сасвим је разумљиво да новог „нема без раскида с прошлим”, а раскид с прошлим није ништа друго до ослањање на прошло. *Ново* је зато ново што се разликује од претходног. Али, временом и оно постаје *прошло* и ослонац новом. И тако до у недоглед. Ни једно *ново* није остало вечно ново. Егерић истиче како песме Васка Попе одишу новом атмосфером, „не умножавају сентименталност, већ јачају развитак”. Попа је нашао снагу „у наоружаном анђелу ратнику” која је у стању да се сучели „са тамним изазовима света”. „Интелектуалац јаке памети, сабраног духа и широког мотивског распона”, Миодраг Павловић је својим песмама саздао „стуб отпора пролазности”. „Полифона ренесанса” поступно се, без заокрета, преобразила у „Нова кретања”. Читава плејада талентованих песника који извиђају нове духовне просторе и испољавају смисао „за етичко и естетско, за национално и религиозно”. У избору из опуса Стевана Раичковића исполио је Егерић слух за необичан бруј тишине овог песника, за његове „камене успаванке”. Песници „нових кретања” пошли су даље у настојању да се буде „уметнички уверљив у изразу доживљеног, духу прображеног и освојеног света”. У овој плејади он је посебно издвојио неколико изразитих индивидуалности, у нешто ширем смислу својих вршњака. У песмама Бране Петровића осетио је „дах нечег праосновног”, „радости рађања, живљења у чарима свега што се са човеком збива на бојном, шароликом свету”. Љубомир Симовић је „песник-уметник”, у његовим песмама сливају се у једно мисао и музика, то је песник „мудар и ненаметљив”, стваралац „однеговане дисциплине у духу”. Матија Бећковић је „изронио са својим светом епске аутентичности”, „умност, спојена с лиризмом високог реда, нит је која повезује, на свој начин, Његоша, Лазу Костића и Бећковића”. У избору из опуса Ивана В. Лалића Егерића импресионира дубина продора у метафизичко. Миљковићу га је привукло то што је исто „певати и умирати”, што „границе у којима живимо нису границе у којима умиремо” и што је узалуд буди. Код Алека Вукадиновића привукла га је „кућа немогућа”, чија су „врата саздана од злата” и која „месец греје”. Нашао је Егерић код песника наших савременика обиље мудрости, лепоте и дубинских продора у несазнајно.

Антологија српског песништва (XIX—XX) век израз је Егерићевог дубоког разумевања поезије. „Јасност” као „позитивна естетска осо-

бина”, о којој говори Богдан Поповић, добила је у овом делу сложенији, разгранатији и дубљи садржај у условима све сложенијег осећања и поимања света модерног човека. Отуда она подразумева читаоца образованог и са осетљивим резонатором за сложену гаму тонова и боја наше модерне поезије. Ово дело не нуди ниједну теорију поезије, оно се опире дефиницијама и формулама. Био је састављач ове *Антологије* свестан да се ниједна песма у њој не може осетити и схватити без свести о времену када су настајале. На један се начин читају песме Бранка Радичевића, на други Војислава Илића, на трећи Милана Ракића, на четврти Ивана В. Лалића. У сваком избору из обиља, па и у избору песника и песама, може се поступити на други начин. Егерић је био свестан да је сачињавање *Антологије* ризик, да је свако стварање ризик, избор поготово. Био је он свестан околности да теоријска начела ни у једном послу не налазе потпуну примену. Он с правом мисли да има смисла излагати се ризику избора, који је, по природи ствари, увек праћен „правом на угао”, али је свестан да сваки избор доприноси „ферментацији критичке свести” о процени уметничке вредности. У светлости оваквог размишљања поставља се питање да ли постоји *идеална* антологија? Као што је сваки избор релативан, јер је ризик, а релативност по својој природи не може бити идеална, тако и не постоје идеалне антологије, постоје само *добре* и *мање добре* антологије. Егерићева *Антологија* је *добра*, јер изражава његово схватање естетске вредности, његов укус, стање његовог духа у време обављања избора. Као и сваки избор и овај је субјективан. И у овом случају субјективност обдареног и духовно развијеног састављача постаје објективно значајна књижевна и уметничка чињеница. Ове три књиге држе на окупу сазвезђе од сто двадесет звезда нашег песништва у тмини времена и пролазности.*

Вишомир ВУЛЕТИЋ

ВЕЛИКИ ЦВЕТНИК, БЕЗ ЦВЕЋА ИЗ МАСТИОНИЦЕ

Мирослав Егерић, *Антологија српског песништва (XIX—XX век)*, „Орфеус”, Нови Сад 2008

У знаменитој песми Лазе Костића *Сйомен на Руварца*, коју ретко мимоилазе антологичари, па је није изоставио ни Мирослав Егерић, наилазимо и на (ауто)ироничан стих: „Та имам кад, јер ја сам матичар.” Да Матица вазда „има кад”, да никад и никуд не жури, и да се

* Реч на представљању *Антологије* Мирослава Егерића, у Матици српској, 14. октобра 2008. године.

њени посленици, по правилу, предуго баве дуго одлаганим послом (кад му се напокон окрену) — као да је овај весели стереотип навео иницијаторе ове приредбе да учтиво замоле беседнике да не прекорачују десетоминутну меру у својим извештајима о овом импресивном трокњижу, у којем се, после дугог и комплексног састављачевог предговора, на двојековној временској и поетичкој раздаљини дозивају и сашаптавају сто двадесет српских песника у полилогу који садржи близу четири стотине „догласница” и реплика. Како сваки овим избором привилеговани песник, као и свака од триста осамдесет осам повлашћених песама, посебно у светлу односа с толиким другим антологијама и антологичарима (и њиховим полазиштима и мерилима), могу с јаким разлогом бити предмет засебне пажње, Егерићев подухват заслужује и налаже у најмању руку одзив у рангу једног округлог стола у којем број сабеседника и њихов тајминг не би били шкрто одређени и омеђени.

Али, како је — тако је, бар сад и овде, па ћу ја својих преосталих осам минута искористити за неколике овлашне и непретенциозне опаске и узгредице.

1. Ко то и зашто стално подгрева питање „чему песници у оскудном времену” и цинично уверење да стихове данас више нико не би писао да којим случајем нису део културног наслеђа и памћења? Побуде које покрећу Мирослава Егерића и његовог издавача на овакво прегнуће, као и читалачки и медијски одзив таквом прегнућу, мене пре испуњавају радосном надом неголи хелдерлиновско-валеријевском скепсом из претходне реченице. Није, уосталом (и срећом), ни та моја радосна нада без упоришта у великим именима и великим крилатицама: негде сам прочитао како Томас Мор помиње четири физиолошке потребе, којима Варлам Шаламов додаје пету — потребу за стиховима! Пазите: Шаламов, човек онакве судбине и, најпосле, писац онаквог поетичко-тематског опредељења!

2. Мирославу Егерићу, као критичару и антологичару, ништа није толико туђе као „цвеће из мастионице”. Макар и по цену да се учини немодеран, или „намерно немодеран” (како је својевремено Исидора Секулић видела једног ваљаног савременика), Егерић не уноси у свој избор песме које не могу да га понесу. Као да има на уму онај Крочеов науч, казан поводом Леопардија, по којем „поезија може да буде што се год хоће, али никад хладна”! Или, можда, један други, још мање књишки став једног Музиловог јунака: „Па како ћу доћи до тога да морам написати књигу? ... Па мене је родила мајка, а не мастионица!” (Mich hat doch eine Mutter geboren und kein Tintenfass!) Нимало случајно, уз незаобилазан мотив мртве драге, у Егерићевој антологији наилазимо у неколико махова (на растојању од Буре Јакшића до Шпире Матијевића) и на мотив умрле мајке, доживљај након којег у нама „напрсне сунце”, како вели другопоменути песник. Клонећи се, дакако, у истој мери патетичности и сентименталности, наш анто-

логичар никад не уводи у свој цветник оне „церебралне”, хладне ауторе тврђе куваних песама, макар нас, можда, и изненадио прећуткивањем Лукијана Мушицког или, рецимо, Србе Митровића.

3. Егерићеву антологију читамо и доживљавамо као својеврстан *ход по висовима*, при чему, неизбежно, у њој срећемо имена и наслове који поодавно имају култни статус. Међутим, већ из оног што смо досад рекли произилази да се у понечем веома битном наш антологичар мимоишао с понеким значајним прегаоцем на истом послу. Можда је, у том смислу, најдалекосежнији разлаз са Зораном Мишићем, у чијој антологији из 1956, по опажању Предрага Палавестре (у *Историји српске књижевне критике*, коју је управо објавила Матица српска), бива запостављена највитаљнија струја наше поезије — песništво *интимистичке инспирације*. Чини се да је Егерић у овом погледу много ближи Палавестри него Мишићу, макар му по неким другим одређењима онај први био мање сродан.

4. Егерић, као и сваки антологичар, у понечем изненађује, штошта мења у затеченом реду вредности, а гдегде, можда, доследнијој критерици претпоставља ћуд ината и севапа. Као да му није туђа она мека и племенита припомена Антуна Барца о „величини маленијех”, колико ни — данас не баш честа — храброст да понекој чврсто договореној књижевној лажу поткопа темељ. Антологичар прави *свој избор*, што не укида наше право на *свој суд* о његовом избору. Отуд ће се неком учинити да је ова антологија можда могла без песама уистину љупких, пуних атмосфере, милоште, хумора и сете, али не и поетски довољно релевантних, какве су Јакшићева *Мила*, Шантићева *Моја комшиница* и Ђопићева *Мала моја из Босанске Крује*. Или да, у нашем времену, не би могао Верољуб Вукашиновић да води с резултатом три према један против Александра Ристовића. Или да Мирослав Егерић, као и сваки антологичар и критичар, осим можда „јетког негатора” Љубомира Недића, није ослобођен од нелагоде кад премисља да ли да уважи или заобиђе понеко име из своје вароши, нараштаја или надлештва. Толика људска зебња од оних који нас свакодневно сретају, или од оних који држе да смо им се засвагда обрекли каквом давнашњом похвалом, као и од оних од чијег нас песнички неспорног дела одбија неки песнички неутралан разлог — само су неки међу толиким чиниоцима који сваком антологичару савременог песništва онемогућују потпуну верност себи и верност поезији.

5. Најпосле и реч-две о оном што је тек наговештено на почетку. Егерићев предговор је сажета историја нашег песništва, луцидна и питко срочена одбрана поезије (с подтекстуалним примислима на Филипа Сиднија и Шелија, па и нашег Киша и Павловића), колекција инвентивно оцртаних песничких профила, дискретна полемика с друкчијим читањима и, посебно, жива слика толиких спирала и серпентина којима се наша песничка реч, уз неретке чеоне сударе, постојано успињала током двовековне борбе за сопствену и општу сло-

боду. Можемо само зажалити што је у поменутој драгоцености колекцији изостао (винаверски речено) понеки очекивани *сајим*: нема крокија Ракићевог, Миљковићевог, Лалићевог. Или што Егерић, непосустили борац против толиких видова неслободе, не нађе и коју реч за данас свеприсутну лажну слободу, стално притврђивану мантром о политичкој демократији, људским правима и слободном тржишту, слободу којом нам запушише уста, раскомадаше земљу, замаглише памћење и, бојим се, неће стати док нас не одуче и од љубави за властити језик, те и од оне нагонске, шаламовске потребе за поезијом. Или је, можда, Егерић мудро препустио ову улогу својим свевиделим песницима, понајпре Његошу, који зна да ће овај пали свет, уз све омаме и прелести, увек бити и остати „катедра ужаса“?

Хвала Мирославу Егерићу и Селимиру Радуловићу, његовом издавачу, на овом великом огледалу и повесници српског песништва!*

Славко ГОРДИЋ

ТРАГИЧКИ ЈУНАК И ИСТОРИЈА

Зорица Несторовић, *Богови, цареви и људи (Трагички јунак у српској историјској драми XIX века)*, „Чигоја штампа“, Београд 2007

На почетку књиге *Богови, цареви и људи* суочени смо са оним књижевнотеоријским и књижевноисторијским претпоставкама које омогућавају сагледавање положаја трагичког јунака у српској историјској драми деветнаестог века. Тако су назначена *херменеутичка сидра* интерпретације и остављени прецизни путокази који треба да усмере читаоца, који му показују шта је природно да очекује у оваквој студији а шта је хотимично остало изван њених интересовања. Основна књижевнотеоријска претпоставка усмерена је на однос између трагичког јунака и драмски изграђеног појма судбине. У подробном — премда не одвише опширном, будући да има сасвим прецизан правац — осветљавању овог односа појављују се тако значајни мислиоци као што су Аугуст Вилхелм Шлегел, Пол Рикер, Албин Лески, Макс Шеллер, Артур Шопенхауер, Лајонел Трилинг, Никола Милошевић, Емил Штајгер, Карл Јасперс, Серен Кјеркегор. Најзначајнији утицај на у овој студији доминантно схватање односа трагичког и драме има, ипак, филозофско-теоријско мишљење Ђерђа Лукача, док се у позадини књижевно-историјских настојања препознаје посебно место које заузимају ставови Цефрија Беретона. То нам показује да основни

* Реч на представљању *Антологије* Мирослава Егерића, у Матици српској, 14. октобра 2008. године.

правац теоријских поставки аутора књиге *Богови, цареви и људи* иде, дакле, магистралном линијом теоријско-филозофске мисли о трагедији и трагичном.

Две основне замисли преовлађују целином понуђених сазнања: унутар драмске структуре одређено је да је „питање о трагедији у бити питање о трагичком јунаку”, баш као што је „на исти начин... и питање о трагичком јунаку заправо питање о трагичкој кривици”, док у *садржинском* распону овог херменеутичког премештања основних питања о трагедији преовлађује однос између јунакове слободе и спољашње предодређености. Осветљавајући, пак, књижевноисторијске претпоставке истраживања, Зорица Несторовић објашњава разлоге са којих се посветила анализи „озбиљне драме која се као посебан жанр у XIX веку раслојила тако да је у корпусу српске драме овога периода могуће препознати облике историјске трагедије, историјске мелодраме и историјске драме у ужем смислу”, што је све условило настајање посебних поглавља о Стефану Стефановићу, Сими Милутиновићу Сарајлији, Јовану Стерији Поповићу, Ђури Јакшићу, Лази Костићу, Драгутину Илићу и Милутину Бојићу, јер су ови драмски писци остварили репрезентативне помаке у обликовању и разумевању фигуре трагичког хероја.

У анализи наше прве романтичарске трагедије, *Смрти Уроша Петко* Стефана Стефановића, тумачење трагичког јунака везано је за два одлучујућа момента: феномен трагичког се овде образује у симболичком смислу кроз *фиџуру цара*, док се у драмском смислу он успоставља кроз троструко понављање *моштва буђења*. Трагички јунак, Урош Пети, бива осветљен кроз односе које успоставља са старијом (средњовековном) традицијом, да би се у том аспекту његовог лика појавио као преовлађујући однос између појединца и заједнице: „Стога се Стефановићева драма првенствено може одредити као историјска трагедија а не историјска драма у ужем смислу будући да је у њој појединац носилац драмске структуре, док је заједница којој припада у другом плану, обликована као својеврсни фон на коме се сагледава јунакова судбина.” У структури овог односа можемо препознати колико је посебан значај фигуре оца у Стефановићевој трагедији, будући да се тај значај очитује и на симболичком, и на традицијском, и на психолошком плану дела. Ова фигура управља, наиме, побуном приватног јунаковог бића против наметнутог му јавног интереса, али она снажно обележава три јунакова буђења којима се „обликује пуноћа његове трагичности”. Сценско буђење јунака доводи до успостављања чистог вида трагичке кривице услед дејства јунаковог порекла, али се то збива на самом крају трагедије, што је различито од Калдеронове драме *Животи је сан*. Подстакнут да изврши самоубиство, угледавши узурпатора и крвника, јунак доживљава друго буђење којим ступа у свест о фигури оца, у свест која га доводи до самоспознаје. Треће буђење, настало под притисцима реалистичких сазнања, обележава онај

корак у самоспознаји који је одређен фигуром жртве. Тако се феномен трагичности образовао у постепеном померању јунакових самознања од трагичке кривице до свесног преузимања ореола жртве.

Анализа две историјске драме које је написао Сима Милутиновић Сарајлија, *Трагедија Обилић* и *Трагедија српског ђосподара и војска Карађорђа*, вођена је настојањем да се препознају они разлози који нам онемогућавају да ова драмска дела видимо као истинске трагедије. Будући да у њима идеја васкрсења преко херојске смрти изводи доминантне јунаке из круга античких хероја и поставља их у раван хришћанских подвижника, „оно што им недостаје одлучујући је носилац трагедије као жанра који је најстарији баштиник трагичког осећања света”. Одсуство трагичких јунака условљава драмско приказивање процеса а не јунака, што чини да превладају епски механизми обликовања радње. Они, пак, потискују појединачне судбине и у центар постављају судбину колектива. У теоријској равни интерпретације Сарајлијиних драма, дошло је до сусрета са једним од најзнатнијих проблема који припада теоријском схватању трагедије: да ли је могућа хришћанска трагедија? Показујући зашто је она код Сарајлије немогућа, Зорица Несторовић је пажљиво описала однос између епских и средњовековних механизма у дејству предања које Сарајлија уноси у своја дела и поједине аспекте политичког смисла које песник назначује у рукавцима својих драма. То су чиниоци који из позадине омогућавају да карактеризација трагичких јунака утоне у наслеђени образац *приче о мученику*, нарочито погођен у часу када се испод историјског слоја Карађорђевог лика препозна низ паралела са Христовим ликом. У анализи је посебно наглашен унутрашњи развој трагичких јунака код Сарајлије, који песнику омогућава да у концепцији негативног јунака надиђе црно-бело приказивање и постигне истинско дејство унутрашње дијаболности појединих позадинских ликова. Прецизно разврставајући елементе који онемогућавају образовање аутентичне трагедије и, отуд, остварују посебне учинке у замислима о трагичком јунаку, Зорица Несторовић именује основни чинилац унутар којег се успоставља свака концепција трагичности у српској драми деветнаестог века: „Обликујући своје две 'трагедије' Сима Милутиновић Сарајлија је у преплету религиозно-етичких и историјско-политичких наноса обликовао причу о сусрету човека са историјским налогом.”

Отуд је било могуће да се анализе Стеријиних трагедија уоквире питањем: „Може ли Историја бити трагички јунак?” Описавши Стеријина експлицитна схватања о историји, указавши на песниково коришћење најучесталије обрађиваних историјских тема и личности у нашој драми деветнаестог века, Зорица Несторовић закључује како Стерији „недостаје упечатљивост у приказивању трагичке кривице” главних јунака. То је учинило да у његовим „жалосним позорјима” постане очигледно одсуство правога трагичког јунака, које је надокнађено сликом историје „као једином у чијем се доживљају могу препро-

знати нека својства трагичности”. (Ову линију аргументације допуњује приказ значајних подударности између Стеријине и Шекспирове историјске позорнице, приказ који почива на сасвим одређеним и мотивисаним местима на којима те подударности престају.) У анализи Стеријиних драма, као што су *Лахан* и *Смрт Стефана Дечанског*, Зорица Несторовић је прецизно описала њихове многоструке везе са драмски постављеном историјском позорницом, међусобна условљавања и онемогућавања историје и трагичког јунака, указавши на то да је страдање племенитих јунака увек у оквирима одредљиве правде. А страдање негативних јунака? Оно је настало као природна последица злог дејства. То су све моменти који — по аутору књиге *Богови, цареви и људи* — онемогућавају трагичку димензију ликова. Уместо ње, на позорници се појављују прича о владару, прича о моћи, повесница о приватном бићу јунака, одсуство воље за моћ, однос између поретка и побуне. То су све елементи једне драмске перспективе у којој нестају истинске могућности за појаву трагичког јунака. Зашто? Зато што је „моралистичком концепцијом јунака Стерија искорачио из домена трагичности”. И? „Поље историје такође није препознато као оквир за изградњу трагичног јунака.”

Пошто је оцртала путању различитих колебања која испуњавају фигуру трагичког јунака у српској драми прве половине деветнаестог века, Зорица Несторовић почиње да показује како се потпуна фигура трагичког јунака појављује у часу када романтичарско осећање света, као и унутрашња начела романтичарске поетике, овладавају драмском осећајношћу у нас. У поглављу посвећеном *Јелисавети, кнегињи црногорској* она своје анализе окупља око питања које је још Лаза Костић поставио поводом ове Јакшићеве трагедије: може ли женски лик бити трагички јунак? Супротстављајући се Костићевом негативном одговору на ово питање, Зорица Несторовић — аналитички осветљавајући свој основни став по којем се доживљај историје као трагедије прелама у сукобу приватног и јавног бића — обликује разлоге који подижу лик млетачке принцезе и црногорске кнегиње у тамну сферу трагичког јунака. То су (1) мистичност, абнормалност и конфликт који развијају овај лик „до неслућених граница трагичности”; (2) преливање црне и црвене боје на фигури јунакиње; (3) њено настојање да дела у корист Венеције у исти мах када препознаје како Венеције коју она носи у свести истински више и нема; (4) злокобни распон њене лепоте; (5) фатална инверзија у околностима и јунацима, јер је јунакињина судбина и супротна и комплементарна са онима против којих она дела. Сви ови елементи омогућавају да Јелисавета дела „као истински јунак романтичарске трагедије”.

Осветљавање другог великог трагичког јунака, Максима Црнојевића, почиње од унутрашњих несагласности које испуњавају Костићеву трагедију, будући да је реч о неравномерном коришћењу оних потенцијала које су пред песника поставили народна епска песма, ан-

тичко схватање лепоте и страдања, психолошки модел мотивације ликовна какав познају Шекспирови комади и Шилерова концепција етичког аспекта трагичког избора. Пажљиво одмеравање удела сваког од ових елемената у структури *Максима Црнојевића*, њихово довођење у везу са исказима који припадају песниковој експлицитној поетици, утемељује закључак о томе да је „превасходно *џрчки моменати* пресудан за обликовање поетичког хоризонта *Максима Црнојевића*”. У садејству ових сила препознаје се почетни мотив Максимове трагике коју обликује напетост између јунакове лепоте — као дела његовог приватног бића — и њене драмске смештености у подручје јунаковог јавног интереса. Тај елемент је надограђен посебним положајем који у трагедији заузима феномен јунаковог вишестепеног *удвајања*. Оно је основни облик постојања трагичког јунака: како у очима других тако и у његовој свести о себи. Основни сукоб који изграђује трагичког јунака — помоћу слојевитих и различитих посредовања — јесте између јунаковог саморазумевања у којем снагу има постојање-кроз-љубав и погледа који на трагичког јунака бацају *друџи*, погледа у којем се он појављује једино кроз постојање-кроз-лепоту. Овако сложен облик драмског сукоба у којем настаје трагички јунак омогућава нам да закључимо како је романтичарска трагедија подигла српску драму на до тада непознату висину трагичког интензитета.

Трећи велики драмски лик у српском романтизму, Пера Сегединца, појављује се као лик у којем се трагичка кривица изграђује у необичном споју са фигуром мученика. Зорица Несторовић посредно поставља питање о могућим путевима преображења који одводе трагичког јунака до фигуре мученика, а да га истовремено не лишавају његових основних трагичких обележја. Значај овог питања огледа се у значају који лик Пера Сегединца има у Костићевој трагедији, јер управо драмска карактеризација овог лика бива одлучујућа у обликовању осталих категорија драмске структуре, посебно у осветљавању односа који успостављају историјско и драмско начело. Тај однос открива како се формира носилац трагичког доживљаја историје. У разуђеној анализи библијске алузивности коју открива један дијалог с почетка *Пера Сегединца*, Зорица Несторовић — оцртавајући распоне антиномије између слободе и хлеба — показује како хришћански подтекст испуњава аутентично трагичку ситуацију главног јунака. Тај подтекст све више избија на чистину како одмиче драмски ход трагичког јунака ка сазнавању сопствене судбине. Моменат самосазнања, као одлучујући моменат трагичког самоосвешћивања, испод премештања драмског начела из политичког у религиозни регистар, бива обележен јунаковим троструким искушењем, у чијем исходу проналазимо особену равнотежу између хришћанских својстава мученика и трагичког јунака, чија кривица остаје дубински везана за његов карактер, који у свим драмским менама остаје закономерно исти. И у књизи *Богови, цареви и људи* уверавамо се у то да је велики песник српског романти-

зма имао способности да створи два веома различита драмска лика, међусобно неспојива, али истовремено означена својствима трагичког јунака. Управо је, дакле, Лаза Костић створио оно што бисмо могли назвати основном драмском формом трагичког јунака у српској књижевности.

Суочена са особеним проблемима које је пред анализу поставила драмска форма Драгутина Илића, Зорица Несторовић је са пуно оправдања одлучила да промени перспективу својих истраживања. Јер, драме Драгутина Илића настају у време пост-романтичарске осећајности, па су испуњене разнородним поетичким елементима, у мери која захтева прецизно разграничавање традиционалних и иновативних својстава. Како се у овим драмама појављују константни елементи српске драмске традиције, онда је оправдана херменеутичарева одлука да монографски приступ овде замени непрестаним поређењем различитих драмских одговора (Стефановићевог, Бановог, Суботићевог) на истоветне историјске налоге (смрт Уроша Петог) са посебним освртом на особености драмских решења Драгутина Илића. Тако се Илићево стваралаштво појављује као особени епilog једне дуготрајне традицијске линије у српској књижевности.

У овим истраживањима постоји прецизан теоријски аспект: то је однос који се успоставља између негативног јунака и трагичке кривиче. Он испуњава све драме о смрти Уроша Петог, јер је очигледно „да је Вукашин као узурпатор-убица парадигма морално негативног књижевног јунака који је захваљујући својој снази временом изборио првенство у драмској структури. Као да се пажња са лика жртве постепено премештала све више на лик крвника што је у крајњој инстанци довело до тога да драма о смрти жртве за наслов има само име њенога прогонитеља.” Постоји, такође, и историјски аспект ових истраживања: састоји се од прецизно описаних трансформација једног стабилизованог драмског модела, који се — као условљен историјском грађом — простирао дуж целокупне књижевности осамнаестог и деветнаестог века. Отуд се појављују сазнања о драмама Матије Бана као драмама у којима јаче бива наглашена улога узурпатора Душановог престола. То је тенденција коју ће продужити Драгутин Илић. Отуд се појављује и сазнање о томе да и код Бана и код Илића у односу на Стефановићеву обраду истоветног историјског мотива остаје упориште трагичке кривиче у пореклу јунака.

Овај историјски аспект истраживања одводи до поетичког аспекта: у контрасту са Стефановићевом парадигматском фигуром негативног јунака, краља Вукашина, образују се различите фигуре негативних јунака код Бана, Суботића и Илића. Све уочене разлике, као места потврђивања и изневеравања основног модела, откривају поетичке промене у српској драми: било као кретање од предромантизма ка постромантизму; било као померање од романтичарске трагедије ка историјској и модерној драми; било као наступање од романтичарски

аутентичног трагичког јунака ка историјски онемогућеном или хришћански обликованом јунаку; било као нестајање метафизичког устројства драмског света у корист начела игре које одсликава трансфер моћи у историјској драми као слици борбе за власт; било као уклањање историјски изведеног трагичког света у корист света чија историчност нема трагичког упоришта.

Свим тим променама припада читав низ елемената у драмама Драгутина Илића: његова употреба круне као играчке, повратак фигуре чаробњака из *Траедокомедије* Козачинског, изостанак Марка Краљевића, као што се на путањи промена које обухватају однос између јунака и круне може препознати и лик Јаквинте као једини женски лик наше традиције којем је посвећено толико драмских текстова, будући да се око овог лика окупља радња у драмама Мите Поповића, Јована Суботића и Драгутина Илића. Разрада романтичарског лика фаталне жене који је са успехом обликовао Ђура Јакшић, иако мање успела од овог изузетног решења, показује кретање ка модерној драми, испуњеној бројним елементима романтизма, али различитој у битном положају трагичког јунака, да би, као потоњи плод овог померања поетичких својстава у делима Драгутина Илића, настала историјска драма *Саул*, као искорак из националне историје, као инверзија трагичке ситуације (уместо злог бога и хероја имамо доброг бога и злог јунака), као весник модернијег осећања света.

Као последња драма деветнаестог века појављује се *Краљева јесен* (1913) Милутина Бојића, у којој сви елементи пристигли из старије драмске традиције, као што су историјско наслеђе (време краља Милутина), снага државног разлога и жртва, негативни јунак (игуман Данило), бивају преобликовани у складу са променама које је претрпела романтичарска осећајност у књижевности симболизма и декаденције. Основни знак тих промена у Бојићевој драми јесте одсуство трагичког јунака, које је двоструко: њега нема као таквог и главни јунак драме (Стефан Дечански) јесте физички одсутан. Елементи новог осећања света које је Бојић унео у нашу драмску повесницу оличени су у (1) игнорисању историјских догађаја у корист посматрања само и искључиво појединца, што значи потпуну драмску доминацију приватног бића над јавним интересом, и (2) у наглашеној еротизацији света која поништава узвишеност прошлости, урушава епске вредности и, тако, укида трагички доживљај историје: „Милутин Бојић је назначио нову етапу у развоју једне од тематских линија наше драмске традиције са мотивима из средњовековне историје.”

У књизи *Богови, цареви и људи* можемо издвојити оне елементе спроведених анализа у којима се препознаје размена између онога што је *константно* у српској драмској традицији (историјско наслеђе, просветитељска стремљења) и онога што је *особено* (Шекспир или Шилер, трагедија или драма) за појединог писца. Изведено је разликовање изузетних уметничких вредности појединих трагедија (Стефа-

новић, Сарајлија, Костић, Јакшић) од оних остварења чији су главни учинци везани за поетику жанра историјске драме. Посебно су издвојени они елементи који омогућавају настајање *трагичког ефекта* у српској драмској традицији: однос између приватног и јавног бића гради трагичког јунака; умањено дејство епских механизма у драмској структури; продор романтичарског осећања света; развијен и веома делотворан однос између негативног и трагичког јунака. Сви ови елементи налазе се у међуодносу са другим елементима драмске структуре, што одлучујуће утиче на њихово дејство: фигура мученика и продор љубавне тематике умањују *трагичке раслоне* у српској драми деветнаестог века, као што то чини и особена дијалектика између моралне и трагичке кривнице. Парадоксално је, пак, сазнање да се нај-аутентичнији трагички јунак српске књижевности деветнаестог века, владика Данило, појавио у делу које је само условно драмско дело. Све нам то омогућава да закључимо како је путања *трагичког* у српској драми вијугава и доступна уопштавању тек после подробних појединачних истраживања.

Зорица Несторовић је истрајно, прецизно и детаљно формирала два различита тока који пролазе кроз описивање промена које обухватају трагичког јунака у српској историјској драми: она је (1) описала различите аспекте значења *трагичког* који се појављују у анализираним драмама, раскривајући семантику дела и настојећи да је препозна у општим условима који изграђују смисао трагичког у свету; она је (2), напореда са процесом одређивања семантике дела, описала промене у драмској структури које изазива положај трагичког јунака, жанровска колебања и премештања у појединим драмама. Отуд је, изучавајући положај и особине трагичког јунака, назначила и семантику и структуру појединих драма, имплицитно утврђујући степен хомилогије између њих. У књизи *Богови, цареви и људи* показане су унутрашње могућности трагичког јунака у српској историјској драми, као и унутрашња раслојавања његове фигуре, што је омогућило неколико закључака: (1) постоји разуђеност мотива који учествују у изграђивању трагичког јунака; (2) постоји континуитет историјских ликова и својстава који се преносе из једног у други трагички лик код различитих писаца; (3) не постоји кохерентна и континуелна концепција трагичког јунака која се образовала у српској драми деветнаестог века; (4) постоји еволуција трагичког јунака: његово формирање у предромантизму, његова потпуна изграђеност у романтизму, његово преображавање у постромантизму. Зорица Несторовић остварује своје анализе на два основна начина: она некада посматра целину пишчевог опуса, а некада усмерава пажњу на појединачно дело. То значи да питање о трагичком јунаку некада разумева на нивоу синтетичких сазнања, а некада на нивоу аналитичких настојања. Обично је пажња ка целини усмерена када треба описати изостајање или изобличавање унутрашњих могућности трагичког јунака, док је појединачно дело доведено

у центар пажње када треба нагласити кристализацију својстава трагичког јунака. Њена истраживања одликују се потпуном обавештеношћу о предмету проучавања, њене анализе доследно подразумевају своје теоријске, историјске и поетичке аспекте, па књига *Богови, цареви и људи* — која је с разлогом овенчана наградом Стеријиног позорја — постиже своје дејство и у вредности појединачних тумачења и у општој слици драмске традиције у српској књижевности деветнаестог века.

Мило ЛОМПАР

ОД МИТА ДО ИСТИНЕ

Бошко Сувајџић, *Иларион Руварац и народна књижевност*, Институт за књижевност и уметност — Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2007

Главна ми је да кажем истину или оно што држим за истину.

И. Руварац

Да би се схватило право значење ствари и појава, мора се поћи од почетака. Јер, губљењем додира с традицијом и изворима појединац (био он човек из племена или истраживач, свеједно је) бива осуђен да лута у мраку. Управо то је оно што чине аутор и централна личност (и, у извесном смислу, главни јунак) његове студије — Иларион Руварац: пошавши од почетака, они настоје да стекну слику о тоталитету једног процеса.

На почетку студије, Сувајџић даје кратку Руварчеву биографију, хотећи да читаоца упозна са животним путем, али и темпераментом славног архимандрита Гргетега, кога су сувременници, због своје оштрине, критичности и бескомпромисности, сматрали за особењака, „непријатеља заветне мисли”, „издајника Српства”, штавише, лудака. Његова истинољубивост, која каткад прелази у фанатизам, изазвала је одијум код слаткоречивих патриота, тим пре што је без околишења тукла по национално-херојским митологемама: поразу на Косову због издаје Вука Бранковића, а који је дошао као казна за (тобожње) царубиство; истражи потурица као колективном јуначком акту; вековној независности Црне Горе... До бола искрен према другима, такав и према себи самом, Руварац убрзо схвата да се искреност не исплати. У писму Сави Давидовцу (којим ова биографија, не случајно, завршава), писаном пошто је одбио чин епископа вршачког и тиме запао у општу немилост, он каже: „против савести не могу и нећу се огрешити и обтеретити своју душу грехом против Духа Светог”. Искрен, какав је био према себи тог тренутка, када је одлучио да одбије част које

(како сâм сматра) није достојан, такав остаје до краја живота — у сваком свом суду, резултату, процени...

Руварчева истраживачка еволуција текла је од интересовања за компаративно-типолошко проучавање веза српске усмене епике и мита (*Две студијске расправе*) до минуциозног испитивања историјске заснованости ликова епских песама и њихових епских биографија, те њиховог просторног и временског ситуирања у песми и сл., односно проверавања усмене и писане традиције на основу писаних извора, и то увек почев од оних најближих посматраном догађају ка оним познијим и мање поузданим.

Стога, историографско-критички рад Илариона Руварца у Сувајцићевој студији подељен је у три основна круга: „1. Расправе које су у целости посвећене епској народној поезији и у којима се аутор сам декларише као истраживач компаративне митолошке оријентације ... 2. Краће расправе ..., које се морају контекстуализовати у шире оквире националне историје и историје српске књижевности, али које ... ипак представљају драгоцене прилоге проучавању усмене књижевности ... и 3. Радови који проучавају однос историје и традиције у ширем смислу, при чему се артикулише доследно негативан став према непоузданим усменим изворима”.

Прва група радова обележена је Руварчевим младалачким проучавањима архаичних елемената у српском епском песништву у духу митолошке школе. На основу таквих премиса, Руварац симплификује проблем настанка усмене епике, тражећи га у миту као праизвору. Он разликује старије, тзв. „праве јуначке скаске”, настале као рефлекс архаичних „боговских скаски”, и млађе, „хисторичке песме”, уобличене „одмах по чину и догађају, док је он још у живом спомену био”. Наравно, у таквом коегзистирању, и једна и друга група песама трпиле су међусобне утицаје, при чему „митски утицај је надвладао”. Односно, у Сувајцићевом свођењу Руварчевих ставова о постанку и развоју јуначке епике, реч је о таквом процесу у коме: „Што је распон временског живота 'јуначке скаске' већи, бројнији су анахронизми као и накнадни уплив историјских извора, док првобитни мит у процесу реисторизације све више губи своје основно значење”. Тиме је Руварац назначио правац свим потоњим истраживачима, који су тражили одговор на питање о пореклу епског песништва као даље и прецизније елаборирање хипотеза на релацији *митско — историјско*, које Сувајцић даје у виду кратког прегледа. При том, неке од ових теорија упозоравају и на поетске законитости које узимају удела у обликовању песме, тј. на специфичну поетску граматику, у складу са чијим правилима се одвија сложени процес митологизације историјских реалија, односно историзације митских елемената¹ који сачињавају епску песму, али не једносмерно, како претпоставља Руварац, већ *двосмерно*.

¹ „Митички елеменат показао је на хисторичким песмама дејство подобно дејству кваса на брашно. Да њега није било, не би имали ни јуначких пе-

Руvaraц види мит као духовни етимон епске песме: „Повест је тело скаске, а дух митус. Оживљавајућа сила је пак у духу, и с тог су се и историјски догађаји митусу подврћи, и своју дејствителну свезу оставити морали”. Сагледавајући мит као модел мишљења, праформу, „идеју”, „основну мисао, спајајући дух, животворну силу јуначке скаске” која „даје скаски развитак”, „образује једност”, он уједно отвара пут развоју митолошке критике у српској науци о књижевности.

Па ипак, праву вредност Руварчеве теоријске поставке остварују у пракси. У тексту о Балачку војводи и Леђану граду, Руvaraц правилно идентификује митско-ритуални сиже песме: „Одбацијући покушаје историјског тумачења војводе Балачка, Руvaraц га поистовећује с прастарим демоном индијске митологије Валасом, свдећи на тај начин и сам садржај епске песме на древни и интернационално распрострањени мит о змајеборству, који је у песми пренет на историјске личности и догађаје.” Тако је, како тачно запажа Руvaraц, „на Милоша ... пренесена прастара скаска о убиваоцу змаја, који је првобитно змај био, кога имену у песмама нашим нема више трага”. У погледу Леђан-града и Леђана, он испрва помишља да је реч о Литванцима, да би, потом, незадовољан оваквим својим решењем, још једном покушао да утврди основ епском Леђан-граду, критички преиспитавши бројне различите хипотезе о том, и, на крају, закључивши да „само млад човек може данас устати и рећи да зна, шта значи Леђен-град и да зна, како и којим су путем песме и приче, у којима се помиње Леђен-град дошле до нас”. До тога да је овде реч о епском топониму пут није био далек.

Слично томе, Руvaraц изналази да и у песми о Страхини Бановићу старца Милије постоје извесни митски елементи, који се опажају на нивоу простора деловања ликова, њихове атрибуције, као и неких специфичних својстава које они испољавају током борбе,² идентификујући и у овој песми рефлекс древног сижеа о змајеборству.

Посебни значај имају Руварчева запажања о замењивости ликова унутар сижеа који има извесну историјску заснованост — на примеру песме о погибији војводе Момчила,³ тј. о „еластичној номенклатури ликова у варијантама”. Он ту јасно доказује да сиже може, али и не мора да веже уза себе одређене ликове на одређеним позицијама у

сама у правом смислу; он је темељ и основа или јако платно, на коме су хисторичке особе као прилике навезене”, Б. Сувајдић, 152).

² „У песми се каже: кад удара Страхинићу бане / мучну алу силна Влах Алију. Знаменито је и то, што се они у гори боре: 'на Голечу високој планини'. И та околност, што сунчани јунак Влах Алију истом у подне надвлада: Носише се *леињи дан до подне*, има митичко значење, као и што су демонског Турчина само беле пене попануле [...]” Б. Сувајдић, 107.

³ Више о песми, њеним варијантама и историјском предлошку сижеа у: Лидија Делић, *Живот епске песме — женидба краља Вукашина у кружу варијаната*, Завод за уџбенике, Београд 2006.

песми као константе. Међутим, он сматра да су и сами ликови у стању да песми обезбеде обележје јуначког или историјског, што се данас не би могло прихватити.

Сувајдић посвећује највише пажње Руварчевим закључцима о песмама о Марку Краљевићу. Он запажа да је основни критериј у Руварчевом груписању песама о Марку Краљевићу „степен заступљености 'митичких елемената'”, односно бројност елемената митске провенијенције као нуклеус класификације. У том кључу, Руварац Марка сагледава као соларног јунака, који је сачувао везу са представама о „сунчаном богу, који у јесен одлази у даљне пределе, а с новом годином опет се натраг враћа”. Таквоме јунаку предодређено је да се бори с „демонским отимачем женских створења”. Реликте те борбе Руварац уочава у Марковој борби с троглавим Арапином, што је послужило да се епски Марко приближи другом познатом змајборцу, из усмених предања — св. Ђорђу. Фигурирајући као синкретичан лик, Марко је попримио и неке друге митолошке црте, у првом реду демонске и шаманске. Све ове разнородне елементе у збирном лику Марка Краљевића Сувајдић контекстуализује у дијахронијској истраживачкој перспективи, увек полазећи од Руварчевих ставова као исходних. Руварац је свестан и тога да Марко поседује шире *анахроно поље деловања*,⁴ с обзиром на то да се доводи у везу с епским ликовима чије историјске прототипове раздваја и по неколико векова.⁵

И у погледу књижевне генологије Руварац уводи неке више него корисне дистинкције, нпр. дијалектичко сагледавање епске песме као жанра, те разликовање *нејуначких* (балада и стихованих легенди) од *јуначких* ('на митусу или хисторичким успоменама оснивајућих се') песама. Баладе он одређује уопштено, али тачно — као песме у којима се читају „моћ судбине” над појединцем. Ово је даље водило ка детаљнијем испитивању усменопоетских врста, као и даљим покушајима класификовања (под)врста епског песништва, односно ка конституисању епских циклуса,⁶ чиме се Руварац, истина, није бавио, али којима је био значајна претеча.

Друга група Руварчевих радова (*О Царосџавнику или царосџавним књиџама, с погледом на важност њихову за српску ѿвесницу, Цар-Немање благо, Одломак из најисане пре 1891. расџраве о џлавним моментима у живоју св. Саве, Дебелић Новак и Сџарина Новак, Прилоџици к објашњењу извора српске исџорије* и др.) у центар истраживачког интересовања ставља комплексан однос историографских факата и

⁴ Термин Марије Клеут.

⁵ Епски табло Руварац назива „скупљањем ... јунака из различитих скаски”, тврдећи да је то универзална црта епског песништва различитих народа света, Б. Сувајдић, 142.

⁶ Види: Марије Клеут, *Подела српскохрватских усмених епских ѿесама у циклусе — узроци и ѿследице*, Народна умјетност, годишњак Института за етнологију и фолклористику, бр. 27, Загреб 1990, 99—109.

народне традиције, при чему „тежиште се са митолошког промишљања усмене културе сада премешта на проналажење и тумачење веза и размимоилажења историје и предања у српској историји”.

Иако је Руварац претерано критичан према епској песми као историјском извору, поричући јој при том сваку историјску заснованост, неке његове узредне напомене носе тежину теоријског промишљања жанра *rag excellence*. Тако, поводом анахроног довођења у везу Ђурђа Бранковића са Македонијом у Вуковом бележењу песме *Смрти војводе Кајице*, Руварац пише: „Песма та иде у ред песама и прича, које су постале у давнини и у којима је *главно оно што се прича, и место где се збива оно што се прича, и лица, о којима се што прича, ствар је узредна те се преноси с једног места на друго, с једних лица на друга, те се може локализовати ма где и зауставити ма на ком историјском лицу и јунаку*; као што су приче и песме о Рељи Крилатом, о Момчилу, Краљевићу Марку, и оне у којима се помиње Краљ од Леђана” (курзив Д. П.). Таквим сагледавањем живота епске песме он заправо први одређује границе појма *мотивске песме*.⁷

Исто тако је драгоцено и Руварчево идентификовање историјских личности (Дебелић Новака и млађег, хајдука Старине Новака), које су послужиле као основ епском Старини Новаку, као и механизма посредством кога је, њиховим узајамним контаминирањем, настао један збирни лик. Новија истраживања ово нису могла оспорити, него су наведеној двојци придружила још и великог војводу Новака Гребостека (XIV в.) као трећи могући историјски прототип.

Занимљиве су и Руварчеве цртице о „староставним књигама”, те о предању о Душану цареубици као „пример повратног утицаја писане књижевности на усмену традицију”, односно његова запажања о Бранковићима — Јерини, Ђурђу и Змај-Огњеном Вуку. Закључујући причу о Руварчевим *прилоцима*, претходно истакавши све његове заслуге у овом сегменту рада, Сувајцић му замера то да: „његово декларативно одбијање народних предања”, а може се додати и усмене традиције уопште, „колико је било од користи у тумачењу историје српског народа у појединостима, толико је, потцењивањем народне песмоване историје, штетило сагледавању целине и разоткривању свих оних тананих веза између двеју области, које се морају паралелно посматрати у тумачењу националне прошлости”. Изречена замерка је, несумњиво, тачна.

Трећа група радова, у којој се оснивач српске критичке историографије посвећује истраживању комплексних веза и односа историје и традиције, понајбоље предочава заокрет који је он учинио у односу на дотадашњу романтичарску историографију. Парадигматичан је, у том погледу, његов став, изнесен у полемички интонираној студији *О кне-*

⁷ О овом појму види: *Rečnik književnih termina*, „Nolit”, Beograd 1985, s. v. *motivska pesma*.

зу Лазару: „Будући српски историк, којеџа је задатак сасвим друџи, неџо шћио је џуслара, џевача, џесника, џјевача и нарикача, нека се уштеџне и и не да срцу на вољу, и џишући џовесћи о боју на Косову нека не слуша ни на шће џесме и џриче ни на оне џо шћим џесмама и џричама уџешене џри-џовесћи, већ нека џишћа и исћишћа, шћћа се у џрвим и најсћаријим шће најбољим изворима и џовесним сћоменицима о шћом каже и како се шћо, шћћо се у разним изворима каже, међу собом слаже.” Сувајџић, осврнувши се на Руварчево виђење историографије у будућности, покушава да схвати и противничку страну, налазећи узроке нехотичног фабриковања доказа присталица романтичарске историографије у настојању да се садржина предања, којима се верује и у чију се аутентичност не сумња,⁸ а која изричу лични доживљај историје, учини веродостојнијом „доказима” који поседују снагу властитог увида: „Причу коју затичу на терену путописци додатно оснажују убедљивошћу личног виђења, емотивним ангажманом аутентичних сведока, као и навођењем географских локалитета који учвршћују веродостојност казиваног.” Тиме се, уједно, открива дубљи разлог оним настојањима присталица екстремног тока србистике за накнадном ре-интерпретацијом српске историје, а у духу неколико националних митологема, утемељених у митском моделу мишљења. Свестан тога, Руварац се беспоштедно обара на ненаучну историографију.

У поменутој расправи о кнезу Лазару и Косовском боју, коју пише уочи великих припрема за обележавање петсто година од Боја на Косову, он изазива општенородно негодовање својим оспоравањем Лазареве царске титуле, те ревалоризовањем историјског лика Вука Бранковића, као и проглашавањем података о Милошу Обилићу за „пучке приче”. Ударајући по кључним топосима на којима се заснива најразвијенија верзија предања о Лазару, Милошу, Вуку Бранковићу и Косовском боју, позната у науци као *Прича о боју косовском*,⁹ Руварац поставља дефинитивну линију разграничавања између историјског знања о Косову и тзв. „косовске усмене традиције”.

У сличном духу писане су и друге Руварчеве расправе, попут оне о убиству у лову, о грофу Ђорђу Бранковићу и Великој сеоби Срба, односно о цетињској штампарији и независности Црне Горе: „Све ове књиге излазиле су у пригодним тренуцима, уочи или након прослава националних јубилеја, тако да је то у јавности Руварчевог времена дефинитивно учврстило мишљење да је њихов аутор малициозан човек, који ужива у рушењу свега онога што је у народу животнорно и јако, свега што му представља светињу. Сам Руварац, начи-

⁸ Види: Viljem Baskom, *Oblici folklor: prozne naracije*, priredila i prevela s engleskog Zoja Karanović, *Polja*, godina XXXIII, broj 340, Novi Sad, juni 1987.

⁹ Види: *Прича о боју косовском*, прибељежена прве поле XVIII вијека, приопћио Стојан Новаковић, поговор написао Мирослав Савићевић, „Просвета”, Београд 1989, 40–78.

ном расправљања — заједљивим тоном и отровном иронијом, није ништа учинио да разубери своје противнике. Напротив — дао им је материјала за нове, још отвореније и жешће нападе.”

Наравно, у тако жустром обрачуну са некритичким бављењем српском историјом и њеном епском, реторском глорификацијом исте, Руварцу су се поткрадале грешке, од оних ситнијих, попут погрешног датовања смрти цара Уроша, порицања историјском Марку Краљевићу титуле младог краља или заменаривања Твртковог писма фирентинској општини као извора о Косовском боју, све до оних са далекосежнијим последицама, као што је компромитовање иницијативе Матице српске с краја XIX века за штампањем *Хроника* грофа Ђорђа Бранковића.¹⁰ Али, с обзиром на значај појаве Илариона Руварца на нашој друштвеној сцени, може се рећи да су ове мањкавости у његовом раду занемарљиве у односу на његов крајњи учинак.

Конкретно, може се закључити да Руварац, враћањем на примарне изворе, попут копача злата, спира с честица истине наносе потоњих епоха, уједно показујући како је текао процес традицијске надоградње приче у процесу настанка њене развијене форме (фабулата).

Бавећи се делом Илариона Руварца као свог значајног претходника у српској фолклористици, Бошко Сувајцић покушава да реконструише развојни пут неких кључних научних хипотеза из усмене књижевности. Да је у томе и више него успео, примакавши се опасно близу неким дефинитивним одговорима, доказ је и ова књига, која показује да се до истине долази само храбрим истраживачким походом од извора, од почетака.

Драгољуб ПЕРИЋ

У СЛАВУ ЖИВОТА

Бошко Ивков, *Земља и рашће 8. Чиџанка Војводине*, Самостално пишевод издање, Нови Сад 2007

Питање је да ли је и сам Бошко Ивков био сигуран у шта ће се претворити његова авантура започета под насловом *Земља и рашће* 2000. године — али сасвим је сигурно да овај критичар то није могао ни да наслути, пишући, пре својих шест или седам година, осврт на прву од његових *Чиџанки Војводине*. Сада, после осме књиге, вероватно тај критичар није једини који би био склон да каже да је *Земља*

¹⁰ Вредност Бранковићевим *Хроникама* Руварац оспорава тиме што је „одељак о цару Душану бедан” (Б. Сувајцић, 365), а извори на којима оне настају непоуздани (исто, 364), при том у потпуности занемарујући њихову литерарну и културноисторијску вредност.

и *рашће* постала препознатљиво дело Бошка Ивкова — да је то заправо он сâм у својој књижевној, али и сасвим човечној егзистенцији. Ова оцена посебно добија на уверљивости када знамо да је пету и шесту књигу Ивков наменио поновљеним издањима свога романа *Језа*, односно својим изабраним песмама. Готово читав књижевни опус, или у најмању руку оно највредније у том опусу, Ивков је тако подвело под ознаку и симболичко зрачење ознаке *Земља и рашће*.

Ако од самог почетка и није могло да буде јасно у којим правцима и у коју ширину ће се развити Ивковљеви *лирски есеји*, ипак је морало да буде јасно да флорална, органска симболика наслова срећно прибира одлике Ивковљевог књижевног стила и, још више и још изразитије, одлике његовог животног стила, његове уроњености у поднебље, његове лирске мекоте и сентименталности, осетљивости за природне промене и за мене у човеку. Збир те осећајности могли бисмо да означимо, следећи у томе неретке пишчеве најаве и напомене, као биљну душу, сензибилитет некога који је још увек довољно близак земљи, сеоском начину живота, обичајима и једноставној честитости малог човека. Не куца у свакоме од нас срце биља. У Бошку Ивкову куца.

Жанровско одређење текстова које окупљају књиге *Земље и рашћа* — „лирски есеји”, изуземо ли већ поменути изузетак који чине пета и шеста књига, примерено је оној жанровској микстури, необичном хибриду у коме се лирски пасажии смењују са наративним, а изнад свега кружи махом тиха, осетљива, често самозатајна рефлексииа. Есеј не може писати онај ко је пун себе, онај ко жели да своју истину наметне предмету коме се обраћа — него онај ко је спреман да се потчини предмету, да кружи око њега не померајући га, само га додирујући чулним органима текста. Књиге Бошка Ивкова су сведочанства таквог, дословно естетског односа: у њима све буја и кипи од сензација — у којима учествују сва чула. Синестезијски Ивковљев приступ можда би требало да нам сугерише, подозревамо, неку стару представу о свету као целини, можда изгубљеној или заборављеној, али целини која не престаје да нас одређује. Ту врсту осетљивости Бошко Ивков најуспешније демонстрира онда када се у каквој лиризованог минииатури, готово песми у прози, обраћа појединим детаљима *џаорског* начина живота, успоменама из детињства или младости, сагледавању сопствених емоција. Уводни текст у нову књигу *Земље и рашћа*, под насловом *О Ђурђевдану*, један је од таквих примера; такви су текстови, у новој књизи, и они под насловима *О слављењу живоиша*, *О џастиру*, *О човеку и коњу* или *О џаорској џећи*. Тихи, благи, сетни, испуњени полусветлом свитања или сутона. Помало тужни, додаћемо, јер иза сваког Ивковљевог слављења живота чује се и призывок жала што је живот коначан и пролазан.

Али уме Бошко Ивков да буде и другачији.

У последњој књизи *Земље и рашћа* релативно је велики број текстова који би могли да се читају — не баш као политички коментари, на шта ће можда помислити неки брзоплети читалац — него као сведочанства морално осетљиве особе запрепашћене и згрожене неморалом времена које му је запало. Наша новија политичка историја дала је Ивкову и више него довољно повода да ту осетљивост тестира и искаже. Специфичност његовог приступа лежи у томе што би право морали да му признају чак и они који не деле са њим сва политичка уверења. То је зато што и у текстовима ове врсте Бошко Ивков полази од становишта обичног, нормалног човека, који жели мир а не рат, да буде срећан а не несрећан, да са својом околином живи у сагласју а не у сукобу.

Тамо где своју моралну осетљивост, глас отпора свагдашњем злу, повезује са својим познавањем савремене књижевности и њених протагониста, Ивков пише, рекли бисмо, најбоље и најуспелије прилоге новој књизи *Земље и рашћа*. То важи пре свега за текст *О рату у нама*; у њему је Ивков сабрао неколико кратких огледа о начинима на које се реагује на наговештаје али и на стварности рата у делима српских песника с краја двадесетог века. Наш аутор се осврнуо на стихове Радована Караџића, Стевана Тонтића, Мирјане Стефановић и Миодрага Станисављевића. Финале тог есеја је исувише оптимистички интонирано; али зато есеј у многим детаљима исказује узорну проницљивост и умешност у интерпретацији другог текста.

Такви су и други огледи о писцима у овој књизи — рецимо, онај о Паљу Бохушу, о Драгомиру Попновакову, најобимнији у књизи, и местимично сличнији књижевној студији него лирском есеју, о Бранку Андрићу Андри. Веома топло пише Бошко Ивков о својим пријатељима. Али и веома јетко зна да ошине неки неправичан или неумесан гест — рецимо у тексту *О ђушовању у Српску Црњу*.

У сваком од текстова *Земље и рашћа* ми читамо Бошка Ивкова, писца (песника) и човека. Али у овој, осмој књизи налазе се и два-три текста у којима Бошко Ивков изричито говори о себи и својој књижевности. Онај *О сјесењу* је филозофски озбиљан говор о коначности; а онај *О слављењу животи*а готово да бисмо у свакој реченици, сваком словцу потписали као оцену књижевног опуса аутора *Земље и рашћа*, песника Бошка Ивкова, писца који чита Војводину.

На самом крају, још реченица две о том појму. Вероватно се Бошко Ивков и потписник овог текста не саглашавају у погледима на *политичку* Војводину; али овде та и није у питању — него она једино права, духовна, она што живи у поднебљу и људима. У земљи и њеном рашћу. О томе пише Бошко Ивков, о томе код њега читамо.

Саша РАДОЈЧИЋ

ПУТОВАЊЕ ПО РЕЧИМА, ПОТАЊАЊЕ У ЈЕЗИК

Васа Павковић, *Елегије и баладе из прошлог столећа*, Народна библиотека „Стефан Првовенчани“, Краљево 2007

О песничким књигама (*Каледоској*, 1981, *Ојсесија*, 1985, *Телесна стираси*, 1989, *Конверзија*, 1994, *Несиђурноси у шексти*, 1994, 1996, *Књига о ласџавицама*, 2000, *Помало далеко*, 2005) Васа Павковића (1953, Панчево), а за које је, неке од њих, добио Бранкову и Ракићеву награду, написано је много критичких и приказивачких текстова. Углавном афирмативних и на страницама наших најпознатијих књижевних часописа и новинских гласила. Што уз податак, да су их написала позната и, у извесном смислу, призната имена савремене српске критике, говори о значају Павковићеве поезије и његове улоге, као песника и критичара, на контроверзној траци актуелног књижевног стваралаштва у Србији. Како у Београду велеградском полису, са свим оним привилегијама, које га попут имагинарне залогезе узвисују из кола других бројних градских и приградских провинција (Шумадије, Војводине, Рашке, Мачве, Косова, или Метохије), тако и у волумену још увек неустављеног аксиолошког, естетичког, па и етичког, контекста вредновања списатељских улога, уредничких функција и механизма њихових монопола и гласноговорника. Између који неки желе, не само да буду адвокати фантомских листа, по њима, „најзначајних имена“, него и настоје да приграбе улоге судија, које одређују транзит и адресе награда. Бирају уважене „посланике“ жирија најбогатијих награда. И подижу зидове према свима другима, као неистомисљеницима, или *votum separatum*. Тврдећи да је свако против себе ко није с њима и њиховим смешним фабрицицама књижевног укуса. Жалосно је, што баш ти и такви нису никада схватили величину штете, коју су својим незнањем и силништвом правили и себи и другима. Али, да не би било забуне, потписник овог текста вратиће се промишљању улоге, коју је Васа Павковић, као песник и критичар остваривао у прошлом и овом столећу. Као песник и критичар широких овлашћења. Са несумњивим смислом за конверзију вредносних редоследа и места. Уредник, који је имао храбрости и куражи да едицијама и библиотекама, које потписивао, поред извиканих фаворита, да шансу и неким другим писцима. На које (промишљање) ме је и навела његова последња песмозбирка *Елегије и баладе из прошлог столећа*, књига која се појавила у најбољој прошлогодишњој едицији поезије. У краљевачкој *Повели*. И да стварно не би било забуне нагласићу да је реч о једном занимљивом наслову, песмозбирци у којој њен аутор, како он то сам истиче у аутобиографској белешци, трага за коначним (и критичким) обликом песама, које је написао 90-тих. У прошлом столећу, а у којој се, цитирам га, огледа са класичним песничким облицима: елегја, балада, рондо, сонет. Покушавајући да их „испише

савременим језиком”. Језиком, који заговара идеју да касније песме, као и каснији закони, имају предност над ранијим. У ком ревизорском послу је сам себе, као критичар и песник, стављао и скидао са рејтинг и других листа савремене српске поезије. Редифинишући ауто-поетичку позицију једног од најактивнијих актера и проценитеља савремене српске књижевности. Хваљеног и кућеног, кога још увек „греју детиње визије” у присећању на утопије с којима је писао своје песме о кунџима и телу. Смишљао варијације о љубави. Тражио дуг стих, да би га, након што га је пронашао, читао с наклоношћу. Ослушкивао у њему речи. Наилазио на тешке и грубе метафоре. Нагла скраћења, претерану нарацију, изгубљен звук, анафору. Да би потом попут пантера скакао на плен тих речи. На муку, коју је сам себи наметнуо, ниоткуда гоњен, као нека врста „просјака”, коме ће речи заменити лице. Постајући његова једина слика. И, заиста, сам се са уживањем утопио у ову књигу, која је „нешто што нема име” и што ме, као бруцоше на Филолошком или Филозофском факултету, не обавезује да се бавим границама облика елегича и балада. Њиховим метричким структурама, или местом и распоредом рефрена у њима. Нити промишљањем обједињавања тројства (лирског, епског и драмског) њихових изражајних могућности. Али, и без те обавезе сам уочио да је Васа Павковић у шест баладично-елегичних циклуса својих песама из прошлог столећа, међу које је сместио њихово детињство и покушаје, показао високу технику у преради њихових стереотипа. Путујући суверено по речима и потањајући у језик. У његову матерњу мелодију. Умешно баратајући са формалним легитимацијама и капацитетима, катренима, двостисима и другим строфичним облицима, њиховим дугим и кратким формама. Налазећи нова освежења и аранжмане за синтаксичко-интонационе и звучне организације стихова. О облицима, опкорачењима и обманама. У телу текста и страсти писања... Из чијих метафоричких загрљаја допире „лавеж младе кујице и сирене, доле, с реке”. Нешто што нема име, како он то сугестивно, кроз амбивалентни речник емоција провалачи и рубирицира, у промицању крупних пахуљица године 90 и неке. Без њиховог коначног лика тих година. Бесебног гажења своје избледеле сени. И безуспешног тражења новог пута ка рими. И повођења за сетним Пандуровићевим стихом. У слатком дому даљине.

У описима зимских и других пејзажа у којима мирују мрка станишта, урвине и пуне. На чијим платнима песник-сликар, осветљен сунцем, као светац светао слика врелину. Њен дух који окива крв у венама и кости у кожу. И не да распрснућу ни замаха, ни мировање. Павковићеве неримовани пејзажи личе на рефлексије, које је Милорад Бата Михаиловић насликао на својим мисаоним уљаницама и обојеницама Београда, његових историјских ломова и развојних каденци. Са којих су га у прошлом столећу крали и поткрадали сликарчићи, који су се намножили попут оних сонетлија-епигона што сво-

јим карикатурама рима не престају да вређају Радичевића, Диса, Црњанског и Раичковића, што се пред својим портретима непристојно моле Богу. И опстају грешни у нечему што су давно требали да поједу скакавци и мукле тишине невиних пејзажа. Али, шта вреди, када, како то у песми *Рондо њредбраћа* записује Павковић — издани свет живи свој јад. А, у њему и трагично издани свет поезије, са горе у тексту поменути адвокатима, судијама, директорима фестивала и председницима управних одбора званичне српске *йоезије*.

Зато је Павковић, и без подигнуте крагне, као онај песник у његовим бодлеровским катренима, у својим прошлостолећним баладама и елегијама, незанесен залудним знањем и даром, подарио савременом српском читалишту заиста занимљиву и добру књигу. У чијем стиховљу је мајсторски спојио дух и тело лирских рефлексива, које се у својој тематској универзалности, и симбиози, обраћају, како кроз епифанију личног доживљаја и расположења, тако и језиком гнома сентименталног и медитивног лирског говора. И то са изузетно погођеним и оствареним ритмом рефлексива и њихових језичких сигнала. Посебно треба истаћи четврти циклус *Тело, сѝрасѝи* у којем аутор понирући у сан о телу, у свега два катрена, започиње и окончава малу филозофску расправу о телу, као, како је то Платон записао, спољном омотачу душе. Који личи на посуду за обележавање иманенције и смртности.

Ови тужни, меланхолични, и на моменте, иронични Павковићеви стихови, са њиховим жанровским, синтаксичким и метричким структурама и облицима, ритамским активностима, римама, белим (*vers blanc*) и слободним (*vers libre*) стиховима, са мноштвом припојених и спојених филозофских и рефлексивних асоцијација и спојених судова, доминантно се издвајају из сивила којим владају бројни, оновремени и изанђали, новосадски и београдски епигони стереотипа тзв. стражиловске линије. И, не само то. Ови стихови су и кључ за Павковићеве критичаре да му на својим циркуским мапама пронађу место, на коме се он стварно налази и без њиховог аркадијског проналазаштва. И типовања. Јер, ради се о доброј и поучној песмозбирци, а прошле године уз *Јасѝис* Александра Лукића и *Поѝајник* Ивана Негришорца и убедљиво најбољој у Србији.

Зоран М. МАНДИЋ

НЕКРШТЕНИ ДАНИ, ТРАПАВЕ ГОДИНЕ

Слободан Мандић, *Некршћени дани*, „Филип Вишњић”, Београд 2008

1.

Како обухватити стварност кад и нисмо сигурни, не можемо се споразумети шта стварност јесте, докле је само привид због којег нам стварност измиче. Ако спољним догађајима додамо и унутарња збивања, тек смо онда на мукама. Оваква филозофска питања не морају да интересују писца, али ни онда му није лакше. Како наћи израз за толику сложеност стварности, укупног живота и човека у њему, а тек целог човечанства?

Па што не прибећи објективности и на тај начин једноставно решити све недоумице? Само што је, знамо већ, и објективно и субјективно варка. Свет без субјекта и не постоји. Тек када се субјект и објект поклопе, што није тако често, долазимо до стварности или бар истине о њој. И опет, како уметник да се у томе снађе, а тек и да оствари дело изузетне вредности?

2.

Песник-лиричар још и може лакше да обухвати и себе и цео свет, њему нису потребна друга лица изван њега самог, није му неопходан систем времена, све може да искаже и у презенту. Драмски писац може да сукоби личност с две-три друге и да симболично, будући да је ограничен временом од два сата, представи цео сложени свет. Није ни то лако, али се ипак може. Романсијер пак мора да се користи системом времена, без њих није у стању да приповеда, није ограничен обимом, као ни бројем личности. Роман може да се испише у више томова, у њему могу да живе личности од најмање једне до највише 358!

Истина, данас је лако написати роман, али ништа није теже — него написати добар роман. Али како у такав роман сместити цео сложени свет, дуге временске периоде и врвеж лица која представљају живи живот?

3.

Данас, после преображаја романа у 20. веку, готово је немогуће написати добар роман с праволинијском фабулом, не користе тај поступак више ни криминални романи, као ни филмови. Остаје или поступак свезнајућег писца, привид објективности, или унутрашњи монолог, ток свести, или непрегледан низ комбинација, приповедање са становишта разноликих тачака. Толико је дела данас, чак и веома добрих, исписано уз коришћење тока свести да је психологизирање постало баласт и за читаоце и за роман.

Који су неухватљиви стваралачки путеви романа?

4.

Одавно је знан роман који описује јунака од рођења па до смрти, познат је и роман-сага о једној породици, али је велики подухват бавити се једном етничком групом, нацијом и то кроз дуго време, а још већи ако романијер жели да обухвати више народа. Нема никаквих гаранција да ће неки од ових обухвата дати значајно дело. Настојање је ипак увек достојно пажње.

Једна од тих великих тема су миграције, сеобе народа, промена поднебља, бежаније, спасавање главе. Не као поглед с висине неког историчара, већ као живи живот, трагедија народа и појединаца у тим великим покретима — управо податна романијерска грађа. Само последњих неколико векова, да и не помињемо старе миграције народа, говори о једној од највећих тема која се није окончала, наставља се и данас у масовним емиграцијама преко државних граница.

Ако се томе још придода дубинска разлика у животу у палатама и осамљеним замковима, у градовима и у селима, у планинама и равници — два сасвим другачија приступа: на једној страни густе и неминовне, свакодневне међуљудске односе и, на другој, сагласност с природним смењивањима годишњих доба — добили смо веома сложен и тешко решив проблем у који упадају све промене, било вољне било невољне: тек друга-трећа измештена генерација истински може да се сроди с новим условима и новим поднебљем. Пресађивање, померање и губљење корена је тежак удар за сваког живог створа.

5.

Истински писац, који је истовремено и мислилац, има своје стваралачке одговоре, успешне, мање успешне, прекретничке, епохалне.

Подухват Слободана Мандића је свакако достојан пажње. Он је у свом новом роману обухватио цео 20. век: време пре Првог светског рата, економску емиграцију у Америку, сам рат и повлачење преко Албаније, сеобе из Херцеговине у Банат, долазак белих Руса-избеглица у Југославију, међуратни период, Други светски рат, нове колоније у Банат; у међувремену ранију сеобу Шваба такође у Банат и логоре и протеривање Немаца на крају рата; па све до НАТО бомбардовања. Огромно време, врвеж људи и народа, живи живот у историјским оквирима само.

Како успешно обухватити толико време из живота разних царевина и краљевина, различитих политичких система, и у њима огроман број ликова, па још из различитих поднебља и нација, који су се нашли у додиру?

Мандић је понудио решење које задивљује. Попут главице лука којој се скидају слојеви, а нема краја, нити ће се открити рационалан смисао када се доспе до сржи, до краја љушћења.

Приповеда један лик из Херцеговине другом лику, Банаћанину, али сваки пут се неочекивано застаје, у приповедање (не анегдотско!)

упадају коментари других, многобројних, најчешће смештени у заграду. Ово је роман у којем је главно интерпункцијско средство, али и стилско — заграда. Приповедање с низом посредовања, где се мешају планови и времена, али без хаотичности. И то је тај нађени слојевити поступак од почетка до краја, пажљиво и прецизно дозиран („мој непоздани приповедач”, „каже”, „вели”, „биће да је”, „додаје”...). Причање проткано примедбама, опаскама и коментарима многих других, знаних ликова у роману.

Романсијер је нашао делотворан поступак како би реализовао огромно раздобље које жели да обухвати како би показао своје схватање човека и човечанства. Све се љуља, све је неизвесно, нема чврстих ни поузданих тачака, али настаје књижевно дело као једина поузданост која остаје.

6.

Срби су нарочито осетљиви на велику тему сеоба, а потом и емиграција. И што се историје тиче, али и због изузетно крупних остварења која је дала наша књижевност управо у 20. веку. Али се готово смеће с ума Панонска низија као привлачна територија у коју су се током векова сливали народи готово са свих страна, па и Срби. Ненасељена после повлачења Турака била је обећање бољег живота за околне народе па су у њу стизале сеобе не само с југа (Срби), него и са истока (Румуни), и са севера (Словаци), као и донекле организованије сеобе Немаца, такође са севера. Одједном је велика низија била примамљиво обећање бољег живота за разне народе, другачије температуре, језике и религије, као и навике које су доносили са собом. Истина, живот у равници их је постепено изравнавао, али никада не сасвим, једни од других су примали много штошта, али и задржавали своје особености.

Слободана Мандића управо та многогласност, разноврсност, напоредност живота привлачи. Он би се најрадије бавио свакодневним животом тих људи који раде и стварају, дотичу се и мешају, само што то није увек могуће, често историјска збивања умешају своје прсте и сасвим поремете живот.

7.

Романсијер, који је потомак колониста из Херцеговине, ипак претежно говори о Србима, таква му је и стваралачка позиција. Он, међутим, не скрива своју наклоност према другим народима, суседима, према другачијем схватању живота. Понекада нам се чак чини да је склон подругивању „својима”, које види боље и зна како ће се прилагођавати, утапати у нови живот којем се тврдоглаво одупиру.

Срби на почетку романа још живе у епиској етици, патријархални морал је владајући, али се све током романа полако круни од почетка па до краја века, од почетка па до краја романа. „Излазак из десетер-

ца” на почетку, а улазак у шта? То више није патријархални морал, остао је далеко у позадини, али не зна се више какав је. Ни овамо, ни онамо. Ни на небу, ни на земљи. Лебди се, јер је све неухватљиво, начето, умерено, несигурно, преостају само општељудски закони који су поремећени политичко-режимским замагљивањима и принудама. И овде је завладао људима двадесети век.

8.

Романсијер Мандић се не боји мултипликације. Херцеговци су усмењаци, али затечени, колонизовани Немци нису. Мандић ће применити исти поступак, само ће га донекле прилагодити. Немци имају човека који је оставио записе о својима и њиховој давној колонизацији, нема више несигурних, готово митских причања о минулим временима, овде се читају и коментаришу поуздани записи, али који уопште и нису тако поуздани као што изгледа у односу на усмену причу. Али те записе читају и коментаришу она и он, потомци Немаца и Херцеговаца, у блиском додиру и приближавању, у загрљају који бар донекле изједначава. Можда то може бити она нит која упућује на смисао живота, упркос свему и свачему.

Писац се не либи хумора, али је његова хумористика стишана, пригушена, не може још довољно да се распојаса, стиже само до ироније. Требало би очекивати, после овога романа, хумор као елеменат за стваралачко решење. Мандић се успешно ослободио патетике, али то је учинио понајвише користећи лирику која не подноси хумор, као што га још мање може поднети патетика; али бравурозан, разарајући хумор би могао бити изврстан ветар за поузданог крманоша на новим пучинама.

9.

Мандић уме да се сачува психологизирања. Он приповеда, у главну причу ускачу додаци других прича. Реченица је наизглед усмена, али је и то варка. Али нигде епске распричаности, нема поенти у причању, одлажу се да блесну у глави читалаца.

Реченице нису разгранате уз коришћење многих уметака и додатака (заграде су преузеле добар део тога), израз је блесак, искуствени сажетак, нема објашњавања. На почетку су поглавља засићена локалном лексиком, а што роман даље одмиче све је мање локалног поднебља, језик је ближи стандардном изразу, ближи равничарском човеку, али реченица остаје и даље иста, напоредни делови, скоковитост која захтева и напор читаоца и тиме она изазива озарење и откриће, значи уживање. Језик треба разрешавати, мисао, слику одгонетнути, тек тако се добија плод.

10.

Сваки истински романсијер је заправо песник који не мора и да пише песме. И Мандић је такав. Без поезије нема књижевног дела

уопште. Само што је поезија у роману толико преображена и подређена току приповедања да је видимо само у прозачности живота, у блеску пробраних слика, у искрицама доживљаја личности, као и у ауторовом схватању суштине света и благо назначене човекове, ипак, божанске природе.

Нагриженост епског десетерца улива се у меку лирику и стишану песму. Луќ је огроман и није га лако измирити и ускладити у истом делу. У том погледу Мандић има великог узора и претходника у Црњанском, и у песнику и у романсијеру. А Мандић је достојан потомак.

Мандићев роман је истовремено и традиционалан и модеран, само се то не види ни одмах, ни лако. Раздробљен, савремен и модеран у дубљем смислу.

11.

Мандић није написао роман који се чита, како се обично каже за изузетно дело, у једном даху, нема ту фабулирања низ које се жури; густо и прозачно ткиво треба разлагати, читати без журбе, само по једно поглавље дневно, па медитирати над текстом, са захвалношћу продубљивати добијено. Ако читалац види и осети да је добио поклон који је њему намењен, којим га је писац ословио.

12.

На почетку романа читаоцу се чини да је премного личности, врвез из реченице у реченицу, па још многи провирују из заграда. Како остварити везе, ко су ти људи чија имена искачу са свих страна? Покушај „књиговодства” и контроле аутора, међутим, умирује пажљивог читаоца: писац је одустао да уз имена личности сваки пут придодаје објашњења и тиме оптерећује приповедање. Али је и сам осетио да читалац може да посумња и да се замори, па је у једном тренутку застао и поближе дефинисао ко је ко. Генеологија Нане — бабе паметарке какву су увек имале велике усмењачке породице, особе која зна све важне догађаје и сродничке односе — помаже читаоцу, али само донекле и наизглед: то је још једна од многих варки романсијера.

Као што су нова варка и припремљена замка речник тумачења мање познатих речи и израза: роман је прича у којој остаје довољно непознатог, неоткривеног, узалудан је труд читаоца да све разуме, као што ће мислити ако зна или сазна значење непознатих речи, сазнаће и дело. Е па неће!

13.

С лакоћом би се могла навести само по која реченица из романа како би се показао поступак (лишеност психологизирања!), као што би се над сваком таквом појединошћу могло дуго расправљати и спорити. Мogle би се издвајати сцене које представљају врхунац књижев-

ног умећа, опет сажети медаљони као да су успут просути. Непотребно, таквих појединости има где год да се накнадно отвори роман. Све говори о зрелости писца који је написао роман по архитектури беспрекоран, без слабих места, али са скоковитошћу, и у језику и у главном току. Писац је уградио у дело своја дугогодишња сазнања, предан рад, често нас заплускује мудрим сажецима појединих лица која могу гномски да се изражавају. Као да преносе тестаментарне поруке. Планинци су малорек народ склон размишљању, свака изговорена је драгоценост, а сувишна преваљена преко усана — грех и према себи и према другом.

Неће бити на одмет ни спорење с писцем, али најпре треба ући у дело и не наметати приступе и решења за поједине личности који су изван књижевног дела.

14.

Наша култура, ствараоци, књижевни посленици запазили су мисао и дело Беле Хамваша. Слободан Мандић је први романијер код нас који је освојио велико дело и, очито, стваралачки применио неке елементе из Хамвашевих романа који су могли да послуже за подстицај. Наћи ће се мали број таквих читалаца, чак и оних који знају дело Беле Хамваша, који ће приметити стваралачку оплодњу. Тиме је Мандићев роман још значајнији.

15.

Мандић је начинио дуг искорак, испредњачио је: сасвим је могуће да због тога његов роман неће наићи на довољно разумевање. Тако пролазе увек они који имају дуге краке и смеју да их пруже. И сам Мандић је дубоко свестан тога. Али о томе не треба бринути, важно је да је дело остварено, оно ће кренути на свој животни пут без обзира на све околности. Право дело живи даље свој живот.

Београд, 13. фебруар 2008.

Сава БАБИЋ

ЧОВЈЕК У ВРЕМЕНУ

Ненад Грујичић, *Шајкашки сонети*, „Прометеј”, Нови Сад 2008

Врло често се враћам једној мисли славнога Фирентинца, Дантеа Алигијерија, и цитирам сентенцу која вели: „У свакој акцији, прва намјера онога који дјелује јесте да открије своју властиту слику.” Можда више него у било којем пређашњем случају, тај цитат налази своје потпуно оправдање оvdје и сада, кад пишем о најновијој пјесничкој

књизи угледног пјесника, есејисте и приповједача Ненада Грујичића (1954).

Већ на самом почетку *Appendixa* који затвара ову књигу (намјерно велим књигу, а не збирку пјесама!) Грујичић пише: „У једној вечерњој шетњи дунавским кејом, озарила ме идеја да напишем сонете везане за најраније детињство. Тако ће голи факти бити надвладани, наћи ће се у аури песничке уметности. У поезији је најважнији доживљај, без њега нема ничега, ни језика, чак. Одатле иде све.” Исто то „само мало другачије”, језиком сонета изречено, находимо и у пјесми *Семе*:

*Гле, шрачак у добу, усјомене сјоје,
Над Дунавом ѿишце ка мосћу се роје.
Човек (ао, мајко!) силази у време,
У глави му наслов — лирикино семе!*

Дакако, наслов о коме је ријеч јесу *Шајкашки сонети*. Дакле, пјесник је имао наслов као полазишну тачку, наслов који ће бити иницијални импулс за исписивање ове књиге. Уједно, тај наслов у само двије ријечи кондензује све оно што ће бити битно за будућу књигу. Наслов садржава и њен садржај и њену форму! *Шајкаш* — као тематско-мотивски оквир и *сонет* — као формално-мелодијски образац. Надаље, те двије ријечи одређују и све остале кључне елементе ове поезије, и то како на текстуалном, тако и на метатекстуалном нивоу. Покушаћу то да образложим у даљем тексту. Ипак, оно што је нужно прије свега рећи јесте да је заједнички именитељ свих тих чинилаца — поједностављивање, као артистичка интенција и аутопоетички принцип.

1. *Шајкашки*

Грујичићеве сонете у овој књизи потцртавају и на неки начин подупиру прозни записи названи *Сећања пре времена*. У првом таквом запису читамо: „Ево, почео сам да се присећам најранијих година свога живота. Мислио сам да томе још није време, или тако некако. Али догађа се понешто и пре времена. Ова сећања би могла бити важна за иницијални бусен мога бића, за фантазмагоричну основу талента. Обухватиће тек део мог животног пута — Шајкаш! То је место у којем сам живео до своје шесте године.” Та рана сјећања и импресије јесу, по мишљењу психолога, пресудне у формирању једне личности, али исто тако свакако јесу и у највећој мјери флуидна и магновена, такорећи — неухватљива. У том су раном периоду одрастања ситнице, заправо, пресудне. Управо зато Грујичић у уводној пјесми у својеврсном лирском прелудију, каже: „Најдубља сећања, слике по

рођењу, / Први дамар света, наперена чула, / Оно што се зове позитивна нула, / Почетак и замах, чудо у буђењу.”

Ослањајући се донекле на Маркса, Леви-Строс ће устврдити да се до реалитета може стићи „једино упрошћавањем ствари.” Како би досегао своју „позитивну нулу”, Грујичић поједностављује ствари и своди их на низ једноставних упечатљивих евокативних слика, низ животних чињеница које оцртавају, у обрисима, оно озрачје у којем се зачињала и формирала његова пјесничка персоналност (најраније сјећање везано за покушај да прохода, градњу породичног дома у Шајкашу и трауматични пад приликом кога му се ексер забија у чело, рођење сестре, први пољубац, бјекство од куће и разговор са биљкама, па све до продаје куће у Шајкашу и пресељења у Гомјеницу код Приједора). Он прихвата и заправо демонстрира став о фрагилности човјековог бића и став да се цјелина, заправо, гради из крхотина неких раније постојећих цјелина, став о могућности исцјељујуће, или барем — зацјељујуће, унутрашње ресуреције: „О, ноћи и дани у шајкашкој збиљи, / Од набоја кућо у мирису блата, / Месечино горка, снове уозбиљи // Да ме не понесу к теби црна јата. / Смртна жељо моја, врати ме до прага / Где се на увиру расцветавала снага!”, како ће у двијема терцинама сонета *Избежлице* казати Ненад Грујичић.

То поједностављивање, затим, прелази у једну крајње интересантну ситуацију. Пјесник почиње да гледа на себе из позиције „свезнајућег приповједача” и, шта више, да о себи у одређеним тренуцима говори у трећем лицу: „Но, апарат кврцну, к’о да нечим писну, / Дечак доњу усну у секунди стисну”, рећи ће он у сонету *Фотодографицање*; или ће, пак, у сонету *У равници* рећи овако: „Преподневне часе разби пуч кликера: / Неко узне стакло окрњене кугле / И стави у уста да испроба зубе.”

У једном моменту то доводи до осјећања да аутор о себи као дјетету почиње да говори са мајчинском болећивошћу и наклоношћу. Дешава се и то да себе назива оним надимком којим га је у оно вријеме звала његова мајка (као да на моменте преузима на себе њен глас и гледа њеним очима): „У овом се казу ништа не велича, / Пронађоше Негу — са биљкама прича.”

Оправдање или, боље је рећи — разлог за такав поступак налази се у поменутом уводном сонету, *Промена*, који ће Грујичић завршити овим ријечима: „Нека песма дадне разлог томе лику, / Јер дечак је пандан мом лирском двојнику.”

2. Сонети

Преко сонета, као своје омиљене пјесничке форме (дакле, његовој умјетничкој природи и најблискије), Грујичић трага за оном изворном, суштинском мелодијом која је, у правилу, рудиментарна, односно — упрошћена или поједностављена. Поједностављивање је, ра-

зумије се, поново начин досезања те атавистичке музике. (Опет оно што најпотпуније илуструју стихови „Оно што се зове позитивна нула, / Почетак и замах, чудо у буђењу.”) У већ поменутом *Appendixi*, Грујичић, образлажући зашто се баш определијелио за сонетну форму, помало суздржано каже да „није занемариво ни која песничка форма узима језик под своје” (а чини се да је у овом случају то и више него битно), а онда додаје: „Матерња мелодија већ постоји у речима и недељива је од њихових значења, тако и сонет додаје своју специфичну ауру звука лексиси која се затекла у њему.” А при самој помену синтагме „матерња мелодија” само се по себи намеће консултовање са Настасијевићем и његовим толико познатим, и толико значајним, есејом *За мајерњу мелодију*. Настасијевић, заправо, вели следеће: „Мелодијске је природе сваки живи израз духа. Говор се заталасава у непрекидној линији. Што називамо нагласцима, само су максимуми мелодијских кривина. ... То погоди, та усталасаност што пође из целог духа, то исконско. Речи само оивиче у свести тај већ пренети трептај од духа духу.” А затим и ово: „Сила говора (ово никад није довољно понављати) не лежи толико у очевидности доказа, колико у истинитости тона. Тон убеђује, њиме се из подсвести продре у подсвест, њиме отворе неотворива врата.” И, напослетку, ово: „Што се поезијом назива, тачно је средина између говора и музичке мелодије. ... И зар се није опазило да, при истинској лирици, неосетно нам пође глас у мелодију?” Код читања Грујичићевих сонета глас заиста пређе у мелодију; и то не било коју! Посве експлицитно, он сам ће је у сонету *Шеширска* означити овако: „И Пелагић цупка, а с њим и Руварца, / У ојкачу сплетен шеширски бећарац.”

Ријеч је, како видимо о музичкој плетеници, о јединственој мелодији дуалистичке природе коју творе два музичка облика из „два Грујичићева завичаја”, оног крајишког и оног панонског. Његово поетско ткиво је растресито и порозно, те допушта суптилне упливе бећарца и ојкаче који га мелодијски засићују и надопуњују. Лако ћете у овој књизи препознати читав низ стихова скројених по мјери народне пјесме. Ево само неколико таквих: „Распев’о се живот на сунчаној нити, / На овоме свету вредело је бити.” Или: „Шајкашка Крајина на Дунаву светли, / И да хоће ником неће да се свети.” Или: „На сваком кораку машта се таласа, / За дечака нема од лепоте спаса.”

А затим је ту и читав низ преузетих ојкачких и бећарских фрагмената које аутор вјешто везује у мозаични свијет своје, како он то воли да каже, „певаније”: „Ја сам мали Јаша, идем са салаша”, или: „Ја сам мала Јела, ујела ме кера”, или: „Ја сам из Шајкаша, јашем на чилаша”, или овај крајишки — „Нема раја, чујем, без свог завичаја” итд.

Али Грујичић не би важио за поетског виртуоза када не би заиграо на фактор онеобичавања, изненађења и ненадних (Ненад, дакле — семантика ауторовог имена!) обрта унутар текста. Контрастирање и

благо иронијско контрапунктирање елемената сваки пут изнова ре-креирају пјеснички текст и дају му пријеко потребну дозу козерства и заводљивости. У пјесми *Бед*, која одише крајишким, горштаким витализмом и чији је, ако хоћете, и сами наслов посве крајишки, у лингвистичком, дијалекатском или колоквијалном смислу, два посљедња стиха гласе овако: „О, пејићка брда, томашичке шуме, / У Шајкашу опет живети се уме.”

Издвојени дистих, зар не, подсећа на народне пјевачке дистихе. Ријеч је о једном депатетизованом носталгичном зазиву, до краја лишеном податног сентименталног тронућа. То је, заправо, апострофично дозивање крајишких топонима (мајчиних родних Пејића и очеве Томашице надомак Приједора), али никако, како би се дало очекивати, ојкачки! Напротив, Грујичић користи дистих који благо, али недвојбено, тендира ка бећарцу. Скоро да вам се може учинити да чујете оне карактеристичне, наглашено шуштаве фрикативе (иначе намјерно видно акумулиране и умножене); стичете, напросто, утисак да дистих изговара Војвођанин. Има у том дистиху некаквог виталистичког пркоса, или — још боље — самопркоса.

На другој страни, насупрот томе, у пјесми *Сека*, из циклуса *Милошће*, у којој пјесник опјевава оно рано сјећање у коме своју четири године млађу сестру учи да прохода, бацајући пепелу да се пред њом котрља у дворишту куће у Шајкашу и, потом, на шору пред кућом гдје имамо потпуно другачију ситуацију. У пјесми која је по свему, по својој укупној атмосфери „шајкашка”, два посљедња стиха завршне терцине су, по свему — ојкачка! Поступак је, примјетићете, технички гледано, идентичан. Сада пјесник, у овој „ојкачки” вјешто инкорпорираној у ткиво сонета, зазива панонски топоним (Шајкаш) и поентира неочекиваном контрапозицијом: „О, шајкашки дани у дудовом цвету, / Са сестром сам хват’о лептире у лету.”

Ма се и радило о нијансама, чини се да тај мелодијско-психолошки супстрат ове дистихе одређује ка ојкачки или ка бећарцу (не по метру). Дакле, имамо овдје посла са двоструким илити удвојеним контрастирањем: контраст унутар контраста, или обрт у обрту. Дупли *axel*, речено језиком умјетничког клизања. Врло вјешто и врло ефектно, у крајњем исходу. То су, како би Ахматова рекла, „тајне заната”, ауторови отисци прстију, ауторова особена рецептура.

И када већ говоримо о мелодијској равни Грујичићеве поезије, задржимо се још мало у сфери музичке терминологије и проговоримо неколико ријечи о контрапунктирању двије „мелодијске линије”, двеју књижевних изражајних могућности родова и њиховом синкретичком спајању у јединствену цјелину. У композиционом смислу, Грујичић проналази сасвим прикладан и интересантан начин да након „првих осам ставова” своје симфоније (говорим о циклусима који творе онај лирски дио књиге, дакле: *Уводна*, *Долазак*, *Милошће*, *Приказе*, *Пурњаци*, *Свечарске*, *Шајкашки крајишници*, *Одлазак* и *Завршна*) — писаних

у лирском кључу, пређе на десети, „завршни став” — писан у прозном кључу.

У том би смислу завршна пјесма *Тачка*, прије могла бити схваћена као утројена, као „три тачке”. Њене терцине садржавају овакву, универзалну поруку: „О, збрисани трази недељних ручкова, / Опева-ни часи подизања дома, / Мириси из баште веселих тучкова, // На овоме свету све иде до лома. / Ако је све — било, можда ће и — бити, / Опет ће ми песму песма населити.”

И заиста, пјесму ће наслиједити пјесма, али формално апстрахована и разложена у fine прозне записе зачињене децентним лиризмом и поетским натрунама. У музичком смислу, они би били оно што се назива кода (*coda* — реп). Наслов тих прозних записака, *Сећања ње времена*, прекрасно кореспондира са оним на почетку помену-тим стихом „Човек (ао, мајко!) силази у време”. Након што се погру-зио, након што је „сишао у вријеме” и оданде „донео вести из време-на пре великог потопа” — како се вели у *Еју о Гилгамешу* — пјесник зарања још дубље, зарања у сјећања која претходе времену. Круг је још једном дотакао своје чело, реп је загрижен и све се понавља по прадревном обрасцу.

Стога је ред да и ми склопимо круг у овом тексту и да се по принципу каузалности вратимо на мјесто са којег смо отпочели ово промишљање. По свему судећи, није нереално очекивати такво што, и неће то бити ни мало тешко, јер у крви сви имамо исту, или слич-ну, „матерњу мелодију”, и јер смо сви ми једном сакупљали ексеру на градилиштима и доживљавали незгоде, несмотрено гутали и загрцњивали се дугмићима и бомбонама, покушавали да кликер (или што друго!) смрскомо млијечним зубима, и тако даље, и тако даље... Враћамо се, дакле, на Дантеову сентенцу. Ако „у свакој акцији, прва на-мјера онога који дјелује јесте да открије своју властиту слику”, онда је логично очекивати да ће читалац ишчитавањем Грујичићевих *Шајка-шких сонета* плодотворно потакнути евоцирање властитих дјетињих импресија, па у коначници досећи „своју властиту слику”.

Мирко ВУКОВИЋ

СЛУЧАЈ „СЛАТКЕ” КЊИГЕ — „СЛУЧАЈНО”

Миливој Ненин, *Слајка књиџа*, „Алтера”, Београд 2008

Како једном случајном читаоцу може изгледати *Слајка књиџа* Миливоја Ненина? Упркос ауторовој вољи да му колико-толико по-могне, дајући кратка обавештења о текстовима који су се у њој на-шли, наиван читалац остаје зачуђен — и њеном формом, и садржи-

ном и стилем. Откуда тај ефекат чуђења? Миливој Ненин руши клише и сенчи ауторитете, на шта поменути случајни читалац није навикнут. Иако полази са утемељених позиција, са јасно изграђеним ставом, аутор не пише у строго научном стилу. Све је ту — и аргументација, и позивање на релевантну литературу или поштовање методологије, а опет је све то преливено пишчевим личним ставовима, асоцијацијама, поређењима који ову критику чине забавном и слатком. За Ненина не постоје неприкосновени ауторитети; постоје ваљано и лоше урађени послови. Он истреса прљавштину из књига, институција, књижевних величина — чисти, проветрава. Отуда бих ову књигу назвала ветровитом. Што да не? Па за Ненина су књиге случајне, ситне, слатке, мрачне и тешке, очигледно и прљаве и чисте.

Форма књиге такође збуњује. Срећа је њена што је довољно лепљива, па држи пажњу иоле заинтересованог читаоца да открије све оно што ове текстове повезује. То је, пре свега, њихов полемички тон, било да је ироничан или духовит. Друго, из ових текстова читалац спознаје поетику Миливоја Ненина критичара, његов поглед на литературу, образовање, критичаре, теоретичаре, књижевне посленике уопште.

Немају сви прилози из ове књиге једнаку тежину и значај. Поједини прикази представљају прави допринос развоју науке о књижевности код нас, а самим тим указују на смисао ове форме књижевно-критичког изражавања која се недовољно цени и чији се значај занемарује. То су они прикази у којима Ненин, полазећи од описа књиге, хвали вредности и критикује мане (у раду *Блага иређујкивања* у којем критички сагледава рад Новице Петковића као приређивача критичког издања Дисове поезије, или у раду *Најукло ишторијско иреисийшвање*, где критикујући састављача *Анџологије српске лирике 1900—1914*, Леона Којена, указује на једини исправни пут у оваквим подухватима). На тај начин аутор указује на узор-критеријуме који постављају највише стандарде и према којима се треба управљати. Он критикује истраживаче који више пишу него што читају, критикује небрижљиве приређиваче, лењост и немар приликом селекције грађе, пређуткивање претходника, недовољну обавештеност аутора, критикује поједина методолошка усмерења, теоријска становишта. У таквом оштроумном сагледавању наше књижевне стварности нема повлашћених, мада има савесних. Због таквих текстова ова је књига слатка.

Ненин не истреса прашину само из књига, већ и из дела или целокупног доприноса појединих српских литерарних величина. Критика није усмерена само на дело, већ и на људску природу оних који су креирали нашу књижевну јавност, а чија, очигледно, није свака била златна. Такви су, нпр. текстови *Једна необична грешка*, о Драшку Ређепу, *ПМ — српској омладини*, или прештампани предговор *Случајној књизи*, весело, како Ненин каже, са Мирославом Пантићем као главним јунаком.

Није ни свака Ненинова златна! Понекад претера терајући мак на конач и иступа са позиција крајње размаженог аналитичког читаоца. То произлази из изграђеног методолошког и личног становишта, са којим се читалац може али не мора сложити (нпр. мора ли се приликом састављања биографије у критичком издању дела одређеног писца нужно успостављати веза са његовим стваралаштвом; или када је реч о доприносу појединих српских песника).

Да се вратимо на оног случајног читаоца с почетка. Намера аутора постаје до краја читања ове књижице јасна, али не сасвим и критеријум распоређивања текстова. Изгледа да је приликом састављања ове књиге примењен исти критеријум као при састављању *Случајне* — текстови су објављени без улепшавања, дописивања, накнадне памети. Композициони план књиге био би јаснији да је, поред слатког обавештења *О књизи* и *Слајкоџ додајка*, дао, уз регистар имена, и прецизан преглед који би указао на порекло текстова. Тиме би књига била у целини јаснија. Овако читалац може себи да направи тематске кругове. Најгрубља би била подела на текстове писане дисциплиновано (избројала сам их шест) и оне недисциплиноване, који се из главног тока изливају у рукавце, проишљиви и оштри, а исписани у духу козерије. Могуће су и другачије поделе. На уводном месту је, по речима аутора, другарско-лингвистички текст посвећен Мирославу Јосићу Вишњићу. Затим следи предговор *Случајној књизи*, који се тематски уклапа у круг оних прилога којима се указује на лице и наличје наше науке о књижевности, њених посленика и културних институција (има их седам). Издава се круг приказа у којем се критички сагледава, по мишљењу аутора, небрижљиво приређена Тишмина дневничко-аутобиографска проза (четири текста). Њима се могу прикључити још три прилога који за своју тему имају наше писце. (Ваљда се нисам забројала.)

Како год читали ову књигу — старомодно или егзактно, закључци су на њеној страни. Полемички настројена, природно је и забавна, али и корисна. Уз то, није дебела. (Сигурно је аутор желео да она издржи и читање у кључу болоњске декларације.)

За крај, повучена Нениновим поступком, изнела бих једну околност која ме је развеселила. Код нас, на пример, у лесковачком крају, уопште на јужним просторима Србије, далеко од Ненинове Шајкашке (а опет сасвим близу), ову књигу назвали би благом. (*Нам ни је све благо, а кам ли књиже!*) Наравно, реч је о диференцијалном значењу ове лексеме у односу на значења која има у књижевном језику. А кад се не би на тај начин разумела, управо би то била она реч која никако не одговара овој књизи. Обавештен, упознат, изграђен као књижевни критичар, бескомпромисан, акрибичан, Ненин благу књигу не би могао да напише. И права је срећа за нашу књижевну науку да је тако!

Биљана МИЧИЋ

ИСТОРИЈА, ИСТОРИЈА — А РОМАН?

Томислав Кетиг, *Дуѓа сенка свињања I—II*, Агенција „Мир“, Нови Сад 2007

1.

Негда, када би романсијери написали обиман роман, они су се извињавали читаоцима, молили их да одвоје више времена за читање и да буду стрпљиви. Данас је ситуација сасвим другачија. Милорад Павић је на почетку свог чувеног романа, на првој страници безочно означио место где је сахрањен онај читалац који није ни започео читање романа.

Томислав Кетиг је написао веома обиман роман, два тома, преко 1.000 страница великог формата, не пада му ни на памет да пожали свога читаоца. *Дуѓа сенка свињања I—II*, заиста тражи велико читалачко време, треба тај роман савладати, одвојити за њега месец-два.

Приспео ми је управо пред полазак на камповање, Дурмитор, можда је то оно време које не бих могао издвојити у нормалном ритму рада током године. А имам свој разлог за читање. Кетиг је истински писац, песник, есејиста, драмски писац и романсијер. Пре двадесет пет година радили смо заједно и свакодневно разговарали, памтим нека његова дела из тога периода, чак сам написао и обиман рад о његовом делу, неку врсту портрета под насловом *Томислав Кеџић или Страсни џамбић са завршницом* (објављен у мојој књизи *Пет више њећ*, Нови Сад 1990). Оштоуман и трезвен, неконвенционалан, везан за књижевност и уметност — саговорник какав се само пожелети може. Управо је тада заснивао свој историјски роман о сеобама народа у испражњену Панонију, где је требало да нарочиту пажњу посвети оним истинским сеобама, организованим од стране Царства, а не само српским бежанијама када се спасавала глава и нешто покретне имовине. Тада сам га наговарао да његове Швабе доведе у контакт не само с ондашњим Србима, него и с књижевним ликовима српске књижевности који у нашој свести реално живе. Да ли је остварио нешто од тога?

2.

Класични романсијери 18—19. века (Филдинг, Дикенс...) писали су обимна дела чији је композициони лук по правилу започињао рођењем главног јунака, а окончавао се његовом смрћу. Доба, политички и друштвени односи видели су се у позадини дела, историја ипак није била у првом плану. Истина, историја се никада не може сасвим избећи, али се може потиснути, намерно занемарити, свести на меру неважнога у човековом личном животу, прихватити је као неку врсту судбине на коју се не може утицати.

Томислав Кетиг је применио сличан поступак: роман започиње рођењем главног протагонисте романа Абрахама Кертнера, у Коблен-

цу, средина 18. века, прати се његова каријера, радна биографија одласка на јужне границе Аустријског Царства, и роман се окончава природном смрћу револуционарне 1848. године, у Бачкој. Готово један век по нашем рачунању времена, сигурно човеков животни век. Лук као у старинским, спорим романима који се остварују корак по корак, као и биографија главног јунака.

Аутору је важно да обухвати што већи простор Средње Европе, да у простору Панонске низије обрати пажњу на разне народе који су у великој већини досељеници и с југа и са севера, али и с истока и запада. Неки су стигли раније, засновали свој живот, други управо пристижу. Као по правилу у старинским романима, читалац све ствари посматра и открива посредством главног јунака па се из таквог угла све доживљава. Угао се не мења, само у расправама учествују сасвим различити људи, и то велика множина.

Кетига интересује историја ових простора, политичке идеје, намере режима, водећи принципи доба и њихова реализација на нижим разинама. Само нема уступака класном, једва да се и помињу они слојеви који најтеже живе и који се злопате, као што смо навикли да о томе читамо у делима из недавне прошлости. Јунаци се крећу у вишим слојевима друштва, упућени су у већину актуелних збивања, међусобни контакти су им многобројни, готово бескрајни. Тако је трговачким и уопште пословним везама премрежен огроман простор. Велики напор за аутора што се фабулирања тиче, али велики добитак и за читаоца што се природности и спонтаности живота тиче.

3.

Читалац се налази у сред среде друштвено-историјског процеса који се у Западној Европи већ догодио, управо се збива на подручју Средње Европе, а тек започиње са ослободилачким покретима на Балкану. Реч је о националним поделама, националним државама, националној политици, националној економији, националном језику, националној култури. Минуло је време универзалног, заједничког, општег; чак је и духовни простор већ расцепкан, сукобљен, што се понајбоље види у завађеним хришћанском црквама; једино још филозофи покушавају да одрже универзалност, као и истинска велика дела културе — све само замена за целовитост. Распад се још јасно не види, али је на делу и неминовно води у многобројне поделе које ће се све теже и теже усаглашавати. Односно материјално, што милом, што силом, још и којекако, али духовна целовитост је на путу да се занемари и сасвим изгуби.

Абрахам Кертнер, син виноградара из Кобленца, током каријере на југу испеће се готово на сам врх друштвене пирамиде, добиће чак и баронску титулу. Успешан администратор, организатор трговачке компаније чија мрежа се протеже од Баната до Фијуме, од Сомбора до Пеште, Беча и немачких градова, у повољним условима и до

Француске и Белгије; један је од најагилнијих у изградњи канала Дунав-Тиса, који ће под његовим спретним руковођењем постати значајно деоничарско друштво. Једном речју успешан послован човек који се креће у највишим слојевима друштва. Неколико царева је с њим било у контакту, као и канцелари Царства, министри, потом цео низ племића Немаца, Мађара и Срба. Његова каријера је праволинијска и премрежава не само епоху него и огроман простор по којем се неуморно креће и послује. Али он није преоптерећен стицањем, грамзивошћу, богатство долази некако само по себи, чак је веома склон култури, покушава да разуме ствараоце као и токове владајућих идеја и да интуитивно наслути куда све то води.

Главни јунак током свог дугог живота никада није био у трагичним околностима, нити је починио злочине или преваре, могло би се рећи за њега да је високо моралан човек свога доба. Он никада не изневерава пријатеље, ни личне, ни пословне. Готово бисмо могли рећи, с искуством читалаца драматичних романа и трагичних безизлазних ситуација у које писци доводе своје јунаке, да је ова каријера, и лична и пословна, готово млака; није доведена никада у процеп где се вртоглаво пада или узноси. Све је у најбољем реду: страдаће они који се усуде да начине огроман искорак и уплове у ризик; они, пак, који поштују правила и знају да се скочити далеко не може — имаће смирен живот и видљив напредак.

4.

Већ у Кобленцу, родном граду Абрахамовом, остали су Срби запамћени као Исаковићеви војници који краду кокошке и ужасно псују. Али ће он услут у Франкфурту, сасвим случајно, упознати Доситеја с којим ће све до смрти великог рационалисте одржавати контакте. А већ у самом Сомбору, средишту жупаније које постаје и његов животни и пословни центар, редом ће сусретати и Србе, школског инспектора Аврама Мразовића, сликара Павела Ђурковића, а када се крајем 18. века његови послови разгранају, код њега ће долазити важне личности из Србије у којој се припремају велики догађаји: капетан Коча Анђелковић, капетан Михаљевић, Алекса Ненадовић, Петар Ичко, Ђорђе Петровић... Прелазиће пословима и у Београд, разговараће и с Мустафа-пашом... Први српски устанак и његов крах, Аустрија, Русија и Отоманска Империја, Наполеонове битке и походи, интереси великих и страдања малих — усред среде смо крупних збивања, али увек мерених из угла једног Немца који, истина, није национално заслепљен, нити патетично супериоран па су информације о догађајима комплетирани и другачије него што смо ми навикли.

(Аутор је сасвим сигурно тражио и налазио изворе не само у историјама него и у дневницима, преписци. Он помиње сусрете с Алексом Ненадовићем, али, иако бисмо очекивали, не и с Протом Матијом, иако би у његовим *Мемоарима* могао наћи веома занимљив-

вих појединости управо за овај роман и то доба. На пример, преговори у Земуну под патронатом Аустрије, којој је стало до мира на граници, између изасланика дахија и Карађорђа, чији се устаници налазе на Врачару и спремају се да на јуриш заузму Тврђаву; али усред преговора букну српске куће на Врачару, Карађорђеви представници оптуже дахије, прекину преговоре; а у позадини стоји одлука Карађорђа, прича Прота, који је сам наредио да се запале српске куће, јер је мислио да је довољно јак и да му не треба примирје, да може ослободити Београд. Када Срби начине лукавство, Турци су домишљато насамарени. А када, сећамо се, сада тако нешто други ураде, они су подлаци, злочинци који не презају ни од тога да жртвују свој народ.)

Ако се овоме низу додају Мађари, племићи и значајни носиоци државних послова (грофови и државници Естерхази, Ердеди, Баћањи, Чанади, Сентмарјаи, па противречни Игнац Мартиновић, Хајноци, инжењер Киш), онда Хрвати (гроф Јанко Драшковић и други) и домаћи Буњевци; догађаји као што су Француска револуција и њен одјек на овим просторима, па погубљење неколико људи из Мартиновићеве завере, да и не помињемо грофа Ауершперга, канцелара Метерниха, кнеза Ота Дитриха Штајна — панорама великог простора и огромног броја значајних историјских личности постаје задивљујућа.

Нема шта, Кетиг је уложио огроман напор, проучио доба и људе у њему, с лакоћом доводи у контакт царева, канцеларе, министре, грофове, бароне, генерале, устанике и пословни свет трговине која све обухвата и покреће.

5.

Обезбедивши огромну грађу, доводећи у контакт многе виђене људе, Кетиг се нашао пред проблемом: како за такав поуздан историјски материјал обезбедити форму романа. Ако је потраге у том смислу и било, очигледно је да до рађања форме није дошло. Писац се препустио историјском току, једнодимензионалном и упрошћеном облику који не наговештава ништа изузетно. Као да је историја само спретно илустрована познатим и мање знаним и незнатим лицима и њиховим породичним животима.

Ако неко помисли да ће историју сазнати из романа, он сигурно греши: историју је боље учити из студија, приручника, прегледа, ма какви они били. Роман је књижевност, дакле стваралаштво које обезбеђује емоционалан приступ концентрисаном животу и његовим појавама. Ако читалац клизи преко историје, ма била она, као у овом случају, и поуздана, настао је само некакав историјски роман, а не истински роман.

Кетиг је своје огромно дело засновао на једнолинијском, праволинијском току чији оквир обезбеђује тзв. велика историја, личности су ту само да би се таква историја могла приповедати на књижеван начин. Као да Дикенс, Толстој, Достојевски, Џојс... поготово Џојс, и

толики други нису ни постојали. Па и само стваралачко искуство романа 20. века не може да не оплоди данашњег романсијера. Дobar национални роман мора да сажме у себе претходни развој и његова достигнућа, као што истински велики роман мора да поведе рачуна о целом развоју романа. Истина, најтеже и јесте створити свој облик за саопштавање, али је то, истовремено, неминовна обавеза сваког ствараоца.

Ако се погледа композиција овог огромног романа, лако је уочити да је Кетиг накнадно поделио дело на шест књига, само је после сваких 200 страна пресекао текст и назначио да следи нова књига, а то је могао да учини било где, ништа се није ни завршило, нити је новом књигом нешто започело. Исто важи и за 72 поглавља: исписано је да се једно завршава и ново почиње, а да за то нема никаквог оправдања, сем да се помогне читаоцу да застане, предахне; као и што је иставао белине или звезде унутар поглавља како би скренуо читаоцу пажњу да следи малени скок, други догађај, или бар промена лица и места догађања.

Као да је и самом Кетигу дозлогрдио огроман ток, па да би избегао досаду, у последњој књизи је мало изменио ритам приповедања: остарели Абрахам пише на прескок дневничке белешке, скаче по неколико година, прави рекапитулацију тих година које нису подробно описане; ова књига је зато краћа и ефектнија од претходних, јер је извршено сажимање, раније није било таквог поступка, екстензивност је царовала.

Па и сама смрт Абрахама пред долазак српских добровољаца (паравојне формације, рекли бисмо данас) под командом пуковника Стевана Книћанина, кратке назнаке шта је урадила револуционарна мађарска војска генерала Перцела и наређење Книћанина какве паљевине и вешања треба да уследе — јасна су и сажета порука како се приближавамо нашим временима, све је слично.

Читалац дугује писцу Кетигу велику захвалност: написао је роман без унутрашњих монолога, те покоре нашег времена, и показао да се и тако може писати.

6.

После Кетиговог романа објављен је недавно роман Слободана Мандића *Некршћени дани* који је по теми сличан Кетиговом. Чак као да је допуна исте грађе: долазак досељеника с Југа (Херцеговци и други) који затичу насељене Немце и Мађаре у Банату и настављају живот једни уз друге, једни с другима, уз сукобе и помирења. Историја је и овде оквир, али је много битнија судбина људи, истина не оних који заузимају високе положаје. Само што је Мандић нашао романескну форму у коју је сажео цео 20. век.

Кетигових 1.000 страница обухватају један век (друга половина 18. и прва 19. века). Мисли ли он у сличном обиму обухватити још

један век, да ли ће оставити наследницима да доврше повест и другом половином 20. века?

Кетиг је писац, његов велики труд је достојан пажње. Али је помало чудно што он као искусан драмски писац није сажимао роман у крупнију парчад, посвећујући пажњу великим сценама, прескачући „мршаве” године и динамизујући расплнут начин приповедања. Као што је своје искуство сценског дијалога веома спретно преточио у веома чест дијалог унутар романа: без обзира на намерно недиференциран језик учесника дијалога (није му то био ни циљ), расправе међу саговорницима, изношење различитих мишљења ефектно обухватају цело доба и чине дело проходнијим за читаоца. Мада ни у овим дијалозима нема драматичних сукоба, најчешће разговарају пријатељи.

У целом роману нема ватре, запенушености, страсти, емоционалне неконтролисаности, ирационалног терета, све је корак по корак хладно, рационално, стишано: живот је под контролом самога човека, казује писац онако како су аутори, давно, јасно говорили својим читаоцима. Једини је изузетак повремена појава доктора Ројтемана и ноћобдије, стражара из Кобленца, двојице људи који се Абрахаму повремено јављају као нека врста контроле савести. Ипак, помало се питамо, где смо то ми, колико смо далеко од нашег доба?

Онај виспрени, оштроумни, страсни, врцави, брзопотезни и духовити Томислав Кетиг који је у интелектуалним расправама волео да доводи ствари до апсурда (једном осамдесетих година када се председник Председништва Савеза комуниста усудио да приговори позориштима што на репертоарима нема више оптимизма, Кетиг се одмах сагласио и навео велики пример Шекспира и његовог Хамлета где су на крају трагедије, као што се зна, сви мртви, што је изазвало непријатан мук, готово констернацију), тај Кетиг кога сам добро познавао пре готово 30 година — сада више не личи сасвим на онога себе, види се то у роману по томе како развија карактере и мотивише њихове поступке, он располаже мудрошћу коју је даровао својим личностима, спасава их страсног претеривања, залетања, јеткости и заслепљујућих распри. Све је постепено дошло на своје место.

7.

Европљанин се већ налази у безизлазној ситуацији: толико се инсистирало на историји као поузданом тумачењу света да он данас више не може да расправља ни о једној ствари, чим хоће да је дефинише и сазна, ако не потегне историју те ствари. Историја је, пак, пре него што је овако примењена, превалила дуг пут од Персије, Јудеје, старе Грчке до данашње Европе, али треба знати да је таква историја човечанства већ изједначена с апокалипсом. Превише ослањања на историју у свему и свачему заводи на погрешан пут и не даје истинске резултате којима би се сазнао човек и човечанство. Чињенице су једно а њихово тумачење у целини сасвим друго.

Савремени историчари су схватили суштину, определили су се за истраживање приватности у проучавању прошлости. А шта је онда преостало романсијерима?

Кетиг се као романсијер исувише ослонио на историју и нашао се у њеним раљама: историја је прогутала роман.

8.

Кетигов роман није лектира за Дурмитор. Ова књига је без духовне вертикале, везана за једно доба које губи духовност, она ће ишчилети, од ње је остало само оно, и то само када је најбоље, што се безоблично назива култура. Овде на дурмиторским висинама дању су видици огромни, ноћу је небо осуто звездама, маргиналним и ђифтински ситним пословима не вреди поклањати пажњу: једино треба разговарати с Богом и покушати мислити о смислу човека и човечанства.

Јарон Езрахи каже да више не верујемо у пакао, али и даље поштујемо рај.

Дурмитор, Иван до (1648 м),
2. август 2008.

Сава БАБИЋ

СТРАХ ОД НЕРЕЧЕНОГ

Јован Дунђин, *Измирна равница*, „Тиски цвет”, Нови Сад 2008

За кратко време, готово истовремено, код истог издавача и у истој опреми, а после друге партије изабраних песама, појавиле су се две нове песничке књиге Јована Дунђина (Футог, 1926) — *Тишина се њиша* (2007) и *Измирна равница* (2008). После првог читања рекло би се да је за прву карактеристично песничко (за Дунђина уобичајено) самопосматрање, а за другу посматрање света. А пре ће ипак бити да су обе, у мањој или већој мери — самопосматрање са светом. У другој је можда само песничко око нешто више окренуто свету, иако је и то варљив утисак. Песништво таквог формата, искуства и трајања, као што је Дунђиново, и само је свет, макар у фигуративном смислу, што је довољно за равноправан третман с преувеличаном важношћу оног космичког.

„Шта су свемир небо природа / а шта пуки умишљај / ако је битан створ неутицајан” — пита се песник. Упитаност је на делу, и кад се чини да читамо промишљене одговоре. Тако је то у поезији. Песничка радозналост Јована Дунђина је изванредно разуђена. Предели сна, позив будућности, остварена машта, чудесна виђења, епски на-

род, добра страна ватре, сиви тонови, светина, ветрина, жиле високих култура, предмет преокрет преображај промена, јавне тајне и лажне истине, крај с почетком, време заборављања, слушање празнине, обећана земља, књижне ствари, речи показнице, јединство и братство, знани и утварни, црни ђаволи, изгладници и прогнаници, песмин прозор, зловране, мирни вампири на сличним балканима, победници у рату, поражени у миру, зјап празнине, природна смрт од страха, одана служба, приповест испричана, расејање страха, измирна равница... Овај мали колаж синтагми, наслова, метафора, парчића од стихова — само је импровизирана илустрација те разуђености.

Јован Дунђин, и када пропушта стишане сигнале интима, казује емоције и истине које нису само његове. Нагомилана мудрост живота, у сагласју са песничком мудрошћу, и баналним и болним истинама придаје универзална значења. Своја сопствена болна искуства песник не узноси и не издиже изнад патње других. Напротив, дубоко је његово саосећање са прогнанима, неправедно кажњенима и одбаченима. Ко је патио некад, зна шта је патња сада. А према силнима и насилнима његова песма исказује иронију и презир.

У извесном (племенитом) смислу, ово је ангажована поезија (мисаоно компликованија него у раније објављеним књигама). Песник говори о друштву, угроженом појединцу, правди, неправди, о борбама и сукобима, о прошлости и садашњости, о глупости и суманутости, о илузијама и заблудама. А и то чини на упитни начин. Као у стиховима: „Шта се оно хтело од доброг живота / ако је пре њега зло владало свиме”. У таквом контексту занимљива је авантура трагање за интимом, а она је, у правој песми, увек присутна, без обзира на „ангажованост”. У једној песми налазимо стихове: „Лични доживљаји немају те боје / као туђе приче”. Али, то је релативно. Боје личних доживљаја, и у овој књизи, изразите су и складне. Понешто од тога потврђује и наслов — *Измирна равница*, јер та реч *измирна* значи — помирљива, *складна*. Интима је, ипак, најуочљивија кад се помиње сам чин песничког стваралаштва: *књижне ствари, ствари рукописи, ђу-не бележнице, складишта усйомена, речи слике*; кад наиђемо на стихове попут ових: „Наш свет је овде где пишемо / и читамо једно другом”, „И сви смо добри док смо у песми”, „Где би песмин прозор сад је црни застор”, „Синоћ си позван / да пишеш о себи / не осврћући се / на дневна познанства”, „Приповест је испричана / песма ћути / још се пише”... Или целу песму — *Доказ*: „Издала те слобода говора / јавност зна шта мислиш / Жубор златних књига / у стисци времена / из свог кланца избацује / труне и иверје / Без иследних радњи / доказ је на снази”. И тако, после свега доживљеног (љубави, мржње, пријатељства, патње) песнику је још само песма — интима.

Као и у претходној књизи, и овде се тишина пита и не чује одговоре. У једној песми читамо стих: „И сам страхујем од нереченог”. Да, страх од нереченог такође може бити покретач поезије. Нарочито

у тим (песниковим) годинама. О томе страху и другим страховима овај песник говори отворено, с очекиваним филозофским миром, али кадикад емоција надвиси мудрост. Као у песми *Трећи џозие*: „Оставите ме године / да живим / као мало пре”.

Анђелко ЕРДЕЉАНИН

ЛАВИРИНТОМ СУЈЕТНОГ БУДИМА

Драгомир Дујмов, *Будимске ѝриче*, Задужбина Јакова Игњатовића и Српска самоуправа VII кварта, Будимпешта 2007

Из дела у дело, Драгомир Дујмов (1963. Сентеш, Мађарска), један од најзначајнијих савремених српских писаца у дијаспори, осим ширине у погледу тематског круга стваралачког интересовања, веома занимљивог, студиозног, често, макар и посредно, и критичког приступа догађајима битним за постојаност и опстанак Срба на тлу Паноније, конкретније, у простору Мађарске, а све око Сентандреје — српске северњаче, доказује се, осим осталог, и као писац у сталном настојању да новом књигом превазиђе себе пређашњег. Објављивањем књиге *Будимске ѝриче* потврђује се као врстан стваралац кратке прозне форме, новинске приче за чији настанак није толико битна/пресудна сензационалност збитија, драматичност сваком оку видљивог догађања, колико оно што се при том догађа у самом актеру приче, а што је опет условљено наравима, менталним склопом, образовањем, рангом на друштвеној лествици вредности, интересима, покретом, класном или националном припадношћу...

И у претходним књигама прича *Зџужвано доба*, 2001. и *Превозник шајни*, 2005, као и у романима *Бели џушеви*, 2000, *Воз савести*, 2005 (за који је добио књижевну награду Матице иселјеника Србије „Растко Петровић” 2006. године), и *Раскршће*, 2006, Дујмов се потврђује управо мајсторством у профилисању психолошког портрета својих јунака, а што до најпотпунијег изражаја долази у тренуцима граничних стања, у трену који је сав у знаку „белог усијања” при судару чекића и наковња, страшне јаве од пресног презента насушног и неминовног/неизбежног фатура.

Свака од четрнаест прича на страницама ове обимом невелике књиге занимљива је управо по томе што је непосредни повод за преображај од приче из предања, из сећања Срба из будимског Табана с краја 19. и првих деценија 20. века, у књижевно дело/психолошку причу, нађен управо у оном трену, или поводу, којим се разоткрива/разобличава оно најскривеније у психологији главних јунака, суштинско у њиховом карактеру. Трен је то у којем се, посредством ма-

кар иједног геста, или само једном реченицом, остаје без маске/лица за свакодневну употребу и кад се, односно чиме се показује оно у личности најскривеније, право лице и у психолошком портрету оно најбитније, суштаствено Ја.

Заједничко, дакле, свим причама, односно у поводима за причу Драгомира Дујмова на страницама управо ове књиге, а у чему се разликује од свега пређашњег у његовом, иначе, плодном опусу, јесте откривање наopakости, негативности у карактеру како главних, тако и споредних личности, а посредно и оног чиме је, захваљујући збиру свих индивидуалности и њима својствених слабости, обележено и национално биће, у овом случају српског народа, нажалост, не само у једном времену, на размеђу векова, нити само у једном простору, у Мађарској. Слабости су то Срба на свим странама света и у свим временима. Све приче заједно, виђене/доживљене као делови једног мозаика, као каледоскопски приказ од четрнаест сличица у истој кружници, *Будимске приче* Драгомира Дујмова мали су, али пажње вредни психолошки портрети Срба са особеностима које вековима не бледе и које су одраз не само једног, у овим причама, доиста, усудног трена, него су, са свим знацима универзалности у погледу сагледавања српског менталитета, у основи и оног нам вечног, кобног удеса.

Један од узрочника такве нам коби, а на шта писац Дујмов скреће пажњу већ првом реченицом у уводној причи *Штај чика Стеве В. Појовића*, јесте у томе што, као и Срби из Будима, непрестано, више живимо с погледом у прошлост, а не са светлошћу у очима које су окренуте ка будућности. „Будим је одвајкада”, вели писац, „живео у прошлости. Његови житељи су вазда помињали давно минуле догађаје и нису трошили много речи о будућности. За њих она, такорећи, није ни постојала.”

С погледом у време прошло, а с мишљу о оном што нам се збива у свим временима, па време, у ствари, као и да не постоји, као да је константа, тако и Драгомир Дујмов у форми новинске белешке о понекој „српској” догдовштину, обличјем успутног записа о понекој табанској смицалици, збитију у будимском фризерају, најчешће у некој од кафаница које и именом и атмосфером подсећају на кафане у матици-земљи, („Код златне гуске”, „Код златног пачета”, „Код три копача”, „Код златног јелена”, „Златорука Јуца”, „Рацка кафана”...), али ту су и приче међу којима има и оних са значењем књижевног драгуља, какве су *Сан невидљивог Ђуре обућара*, *Јушарњи уздах будимских кајсија* и *Стални гостин Златоруке Јуце*.

Једноставне у погледу форме, с концептом зналачки вођеног тока приповедања, без сувишних, успутних прозних рукаваца, ове приче најчешће су саздане од оног што се збива само у психи главног јунака, при слутњи, у жељи, у нади, или при зебњи од очаја. Посредством оног скривеног испод навиљака заборављања, Дујмов нам истовремено открива и оне повесне незаборавке који сведоче о Будиму некад

и о људима по којима је Табан, српски делић ове велике вароши, током деветнаестог и првих деценија двадесетог века био надалеко знан.

Књигу, нимало случајно, „отвара” прича о будимском угледнику Стевану В. Поповићу, дугогодишњем управнику Текелијанума, владином посланику у хрватском Сабору и угарском Парламенту, великом говорнику, пријатељу краља Петра I Карађорђевића, уреднику дечјих листова у Угарској, у доба кад се „из Пеште у Будим превозило омнибусом”, који ће тек снажним ударом штапом о тло, а не речима срџбе, на шта су га наводиле провокације будимског берберина Мике Манојловића, показати/открити свој дугопотискивани гнев изазван непажњом и небригом Срба о свом националном достојанству. „Млади господине”, одговориће овај знаменити Србин на силне провокације да се коначно и он изјасни о актуелном српском скандалу, „срамота је што се Срби међусобно тако мрзе и подмећу један другоме ногу док нам се остале нације смеју.”

Занимљиво је како након ове кључне реченице, која открива став централне личности према главној теми, писац поређењем мајсторски довршава ову, иначе, веома кратку причу: „Стеван В. Поповић брже-боље плати, видно узрујан напусти фризерски салон и крену према Елизаветином мосту. Успут баци поглед на торањ српске цркве и примети да је помало нахерен. То га изненади и још више разљути. Жестоко удари штапом по усамљеном канделабру. Гвожђе тупо одјекну. Штап пуче. Управник Текелијанума се трже и осврну. Срећом, улица беше празна. Постиде се, дубоко уздахну и крене према омнибусу који се већ назирао.” (*Штај чика Стеве В. Поповића*). Све је, дакле, у осликавању карактера ове личности и времена догађања садржано у једној реченици („Срамота је...”) и у једној гести (*ударачиштајом о тло*) као ехо неподношљиве срџбе због нахерености и народа и његовог светилишта у туђини, у истом трену.

И било о коме да је реч у причама са страница ове књиге, да ли о угледницима попут достојанственог, ћутљивог и одлучног просветара Стевана В. Поповића, о мудрог, разборитом, смиреном, народу целим срцем без остатка приклоњеном епископу Зубковићу (*Запис епископа Зубковића*), о песнику-романтичару Изидору Чарнићу (*Јуџарњи уздах будимских кајсија*), или о маргиналцима, националистима и родољубима попут Бисерке Несторовић, зване Парадајка (*Табанска свадба*), о Пепиту Будимцу, алијас Шаца Бошковићу, том гребатору, хвалисавцу истанчаног осећаја за праву прилику у којој ће моћи да се наметне и да увек буде у првом реду, највидљивији, најбитнији (*Молерај Пейшита Будимца*), о непоправљивом коцкару, себичњаку и волшебном самољупцу Ђоки Малаћу, који кроз живот пролази вођен геслом „Ја морам успети” (*Миџ нејојрављивоџ Ђоке Малаћа*), о малом сањару, човеку-сенци, невидљивом, кукавном, страхом спутаном Ђири Шустеру (Кирило Некашић) у причи *Сан невидљивоџ Ђуре обућара*, о нарцисоидном, уображеном, али и наивном Емилу Костићу, вла-

снику козметичарске радње који од себе, у својој сујети, ипак, прави циркуског кловна (*Мирис браде господина Косџића*); или о Проки Паунову, званом Мућак, у истоименој причи, том неуморном заводнику и препродавцу свега и свачега; о Јоци Дудуку (презиме казује готово све) у причи *Свети Марџин у кафани „Код златне зуске“*, те о усамљеној удовици Пелагији Галицки и ненаданој срећи која из основа мења сав њен, иначе, тегибни живот саздан од безнадежности, иако има лепу прошлост и добростојећу децу, али им никад није доста (прича *Срећка*); о „Златорукој Јуци“, биртији — коцкарници Јулијане Сенковић, у причи *Штални гости Златоруке Јуце*, том малешном простору где се, попут „уклетих оклопника крсташких ратова“ у ситним ноћним сатима збирају/срећу картароши из свих друштвених слојева, „омађјани зависници зачараног света који се“, вели писац, „одвај-када дубоко клања теразијама случајне среће и унапред писане трагедије.“

Достојан приче из древног Будима је и Ђока Дунђерски, упамћен за сва времена као „Будимски ураган“, како сина бачког велелепоседника и угледника Лазара Дунђерског назива брица Мика Манојловић, личност о којој овде нема целовите приче, али посредно је у улози невидљивог извора/творца многих прича из лонца који се непрестано крчка у његовом фризирају, а неко их, попут Дујмова, послушнује, записује и хита да их „као своје“ у новинама обзнањује.

Причом о нарушеном и пољуљаном, искривљеном достојанству српског народа започиње, а причом о достојанству јединке из тог национа (*Подвиџ волшебника Симе Зеца*) завршава се ова књига која се може доживети и као роман-мозаик који исписује Драгомир Дујмов као да је и сам, макар и *post festum*, једна од муштерија легендарног Мике Манојловића. Од неког је чуо, или у старим новинама прочитао понеку од верзија берберског, кафанског, коцкарског, уличног трача, препознао/пронашао у њима кључ којим се одбрављују пролази за проход до оног исконског у сваком човеку: да се човек посредством приче (са)гледа са оне друге стране огледала, ако је и кад је (и)како могуће, са лепше, ретуширане стране и не слутећи да се тиме још више (само)разоткрива. Из ослушнутог/прочитаног живописа — легенде, писац је избацио оно неуверљиво, небитно, оптерећујуће, за причу оставио само један детаљ, само један трен, додао јој потом нешто од оног из времена увек садашњег, тиме и вечног, а довољно уверљивог да би и данас изазвала интересовање за публикување и препричавање након објављивања на страницама *Српских народних новина* почетком овог века, у Будимпешти, а што је претходило објављивању књиге.

Писане једноставним, „народским“ језиком, често и анегдотски, *Будимске њриче* хуморношћу разгаљују, али су истовремено остварена и као опомене и сведочанства о увек могућем и успону, до звезда и славе, као и о паду ничице челом о тло, у живо блато из којег нема

избављења. Било о чему да је реч, ово су приче за трајни наук и вечну опомену.

Иначе, српски, некад и боемски Табан, део Будима на обали вечног Дунава, одавно није што некад бејаше. Спомен на њега и његове житеље, не само из рода српског, из Чарнојевићевог вечито себног и жалобног јата, исписују данас малобројни, али с делом пажње вредни српски писци у Будимпешти. Међу њима је и Драгомир Дујмов као један од најдоследнијих у наставку оне нити коју је својевремено „сентандрејском прозом” зачео Јаков Игњатовић. Управо тако доживљавамо и *Будимске приче*, као сетни, искрени (отуд и честа иронија, хуморност каква је, иначе, карактеристична за комедију ситуације), као дубински поглед у *сујейни Будим из вечно гиздаве Пешће*. Погледом/речима оног који зна да је људска душа најтајанственији лавиринт, остварене су ове приче и у њима блистави портрети Будимаца свих фела, као и за читаоце сродног им соја, за које је прошлост одувек занимљивија од будућности.

Давид КЕЦМАН ДАКО

ЖАРКО АЋИМОВИЋ, рођен 1931. у Петровцу код Баковице. Пише поезију. Књиге песама: *С крајем и без краја*, 1969; *Нејоџоде и јоџоде*, 1970; *Море*, 1975; *Сан*, 1979; *Нема немани*, 1981; *Варка смисла*, 1995; *Сасијав ујийника*, 1995; *Лайице*, 1996; *Кујола времена* (избор), 1998; *Пролазници*, 1999; *Кондор*, 2001; *После круџа*, 2002; *Сијазе и боџазе*, 2003; *Камене јесме*, 2004; *Гладне џлаве*, 2005; *Морска џрамајика*, 2005; *Слушајући јирајање*, 2005; *Нека тамна сила*, 2006; *Планетија с роџовима*, 2008.

САВА БАБИЋ, рођен 1934. у Палићу код Суботице. Критичар, преводац и теоретичар превода. Објавио је преко осамдесет књига превода с мађарског језика, добитник више значајних награда. Објављене књиге: *На длану*, 1971; *Неусјео јокушај да се шарабе оборе*, 1979; *У сенци књиџе*, 1981; *Како смо јреводили Пејтефија — историја и јоејика јревода*, 1985; *Разабрајти у јлешиву — есеји о јреводилачком чину*, 1986; *Превесеји*, 1989; *Љубавни јади младоџ филозофа Ђерђа Лукача*, 1990; *Пеј вище јеј — јорјрејти јеј срјских и јеј мађарских јисаца*, 1990; *Милорад Павић мора јричајти јриче*, 2000; *Библиоџрафија Саве Бабића*, 2003; *Поводзиви — друџи о Сави Бабићу*, 2004; *Хармонија и дисхармонија Пејтера Есјерхазија*, 2007.

БРАНКО БЕШЛИН, рођен 1960. у Кикинди. Историчар, бави се европском историјом од XVI до XVIII века, Немцима у Југоисточној Европи и европски утицајима на српску друштвену мисао, првенствено историографију. Објављене књиге: *Весник јираџедије — немачка шјамја у Војводини 1933—1941. џодине*, 2001; *Историја банкарсјива у Војводини* (група аутора), 2001; *Историја за 8. разред основне школе* (уџбеник, група аутора), 2001; *Евројски ујицаји на срјски либерализам у XIX веку*, 2005; *Насељавање Немаца у Војводини*, 2006.

ПЕТКО ВОЈНИЋ ПУРЧАР, рођен 1939. у Суботици. Пише поезију, прозу, драме, есеје и књижевну критику, бави се филмском режијом. Књиге песама: *Камено жијо*, 1980; *Сол у вјејру*, 1985; *Пујоване јрема Црноме мору*, 2002; *У недоџлед*, 2004; *Очас ујркос*, 2006. Књиге новела и прича: *Свијејови и сашови*, 1967; *Прсјеновани џавран*, 1983; *Пуш у Еџијаш*, 2003; *Михољско љејо и друџе јриче*, 2003; *Кулј*

корњаче, 2005; *Прстиновани ѓавран — друѓи дио*, 2007. Романи: *Одла- зак Паулине Плавцић*, 1969; *Дом, све даљи*, 1977; *Љубави Бланке Ко- лак*, 1979; *Вечерње буђење*, 1987; *Црвенокошци*, 2002. Књига есеја: *Ошво- рени ашеље*, 2004. Књига позоришних драма: *Краћење живоша*, 1990.

БОРБИЈЕ ВУКОВИЋ, рођен 1943. у Даниловграду, Црна Гора. Бави се историјом књижевности, пише есеје и књижевну критику. Објављене књиге: *Друѓа страна*, 1985; *Огледи о српској књижевности*, 1985.

МИРКО ВУКОВИЋ, рођен 1972. у Беранама, Црна Гора. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *У инђими иђици*, 1996; *Дневник носћалђије*, 1997; *Давна садашњосћ*, 2000; *Дрво ѓослуша- ња*, 2003; *Јекћенија*, 2004; *Ађаје*, 2005; *Вода изнад небеса*, 2005; *Неов- дашњи разђовори*, 2006; *Меменио*, 2006; *Лавље риме*, 2007. Књига есеја и полемика: *Књиђа о к-њ/р-изи*, 2007.

ВИТОМИР ВУЛЕТИЋ, рођен 1926. у Лончанику код Уба. Бави се историјом књижевности, проучава руску и српску књижевност XIX и XX века и руско-српске књижевне везе. Објављене књиге: *Петар Кочић*, 1961; *Светшозар Марковић и руски револуционарни демократи*, 1964; *Руска књижевност XIX века. Од Жуковскођ до Гођоља*, 1971; *Ми- сао и реч Светшозара Марковића*, 1975; *Савременици о Светшозару Мар- ковићу*, 1976; *Михаил Шолохов у српској и хрвајској криђици*, 1981; *„Ревизор” Николаја Гођоља*, 1983; *Почеци српскођ реализма и руска кул- тура*, 1985; *Руско-српска књижевна ѓоређења: ејоха српскођ ѓрејорода*, 1987; *О српским ѓисцима: расђраве и огледи*, 1992; *Руси и Срби у сусре- ћу*, 1995; *Руске књижевне шеме*, 1996; *Светшозар Марковић — ѓесник Србије на Истоку*, 1997; *Николај Гођољ и њеђове шри „идиле”*, 2004; *Ра- дован Бели Марковић — сћилске и језичке иђре*, 2005; *Сусрећи са собом*, 2005; *У руско-српском књижевноисторијском ѓросћору*, 2006; *Пера То- доровић, Русија и Обреновић*, 2007.

СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ (Сремске Лазе код Мирковаца, 1924 — Нови Сад, 2008). Историчар, академик. Ужа специјалност му је била национална историја од XVI до XIX века. Објављене књиге: *Ађрарни ѓокрећи у Срему и Славонији ѓочешком XIX века*, 1960; *Срем у револу- цији 1848—1849*, 1963; *Прилођ историји трђовине и миђрације Балкан- -Подунавље XVIII и XIX столећа*, 1969; *Историја српскођ народа* (књига V, том 2: *Срби у Хабзбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века*), 1981; *Историја српскођ народа* (књига IV, том 1: *Срби у XVIII веку*; група аутора), 1986; *Хајдучија у Срему у XVIII и ѓочешком XIX ве- ка*, 1989; *Јевреји у Срему у XVIII и XIX веку*, 1989; *Из историје Срба у Хрвајској, Славонији и Уђарској XV—XIX века*, 1993; *Срби у Хабзбур- шкој монархији (1792—1849)*, 1994; *Личносћи и дођађаји из доба Првођ*

српског устанка, 1996; *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, 1997; *Срем пре и у шоку Српског народног покрета 1848—1849*, 1997; *Војводина и Србија у време Првог устанка*, 2004; *Студије из привредне и друштвене историје Војводине и Славоније — од краја XVII до краја XIX века*, 2006.

ГАВРИЛО КОСТЕЉНИК ГОМЗОВ (ГАВРИЉ КОСТЕЉНИК ГОМЗОВ, Руски Крстур, 1886 — Лавов, Украјина, 1948), песник, филозоф, значајна личност словенског света XX века. Утемељивач русинског језика и књижевности, утицајна историјска личност у средњој Европи и један од најзначајнијих украјинских филозофа из прве половине XX века. Створио самостални филозофски систем као личну верзију неоготизма. Дипломирао на Теолошком факултету у Лавову и докторирао филозофију у Фрајбургу. Био је свештеник и професор у Лавову. Књиге поезије: *Из моћ села*, 1904; *Романсе и баладе*, 1907; *Жумберак — Горске симфоније*, 1909; *Тренуци*, 1917; *Устани Украјино*, 1918; *Умрлој кћери*, 1921; *Песма Богу*, 1922. Филозофске расправе и студије: *Теорија Ајнштајна*, 1923; *Граница васионе*, 1924; *Спознање сивољашнег света*, 1925; *Начело идентитета*, 1929; *Психологија вере*, 1926—1927. Постхумно су му објављене две збирке: *Поезија*, 1970. и *Проза*, 1973.

СЛАВКО ГОРДИЋ, рођен 1941. у Дабрици код Стоца, БиХ. Пише прозу, књижевну критику и есејистику. Од 2008. је потпредседник Матице српске, а био је главни и одговорни уредник *Летописа* од 1992. до 2004. године. Књиге прозе: *Врховни силник*, 1975; *Друго лице*, 1998; *Ојш*, 2004. Књиге есеја, критика и огледа: *У видуку стиха*, 1978; *Славање времена*, 1983; *Примарно и нијанса*, 1985; *Поезија и окружење*, 1988; *Образац и чин — огледи о роману*, 1995; „Певач” *Бошка Пећковића*, 1998; *Огледи о Вељку Пећковићу*, 2000; *Главни јосао*, 2002; *Профили и ситуације*, 2004; *Размена дарова — огледи и записи о савременом српском песничству*, 2006; *Савременост и наслеђе*, 2006; *Критичке разгледнице*, 2008.

АНЂЕЛКО ЕРДЕЉАНИН, рођен 1941. у Војки код Старе Пазове. Пише сатиричне песме и приче, афоризме, књиге за децу, књижевну критику и радио драме. Објављене књиге: *Памет прошив ума*, 1970; *Полушешке белешке*, 1976; *Заврзламе*, 1977; *Лаке песме*, 1979; *За интимну негу*, 1985; *Свет је мали*, 1985; *Мој пријатељ Кузман Накрајкућин*, 1988; *Нешто слајко*, 1994; *Кокошкрља*, 1996; *Војка — хроника сремског села*, 1997; *Српски афоризми*, 1997; *Бездушна опасност*, 1999; *Смешне песме*, 2002; *Ником ништа*, 2004; *Ситне зверке и барабе*, 2004; *А мени нејријашно*, 2005; *Размишљајор*, 2005; *Највећи коњ у Србији*, 2008.

БРАНИСЛАВ ЖИВАНОВИЋ, рођен 1984. у Новом Саду. Пише поезију, студент је компативистике на Филозофском факултету у Новом Саду, први пут објављује.

ЈОВАН ЗИВЛАК, рођен 1947. у Накову код Кикинде. Пише поезију, есеје, књижевну и ликовну критику. Књиге песама: *Бродар*, 1969; *Вечерња школа*, 1974; *Чесћар*, 1977; *Троножац*, 1979; *Чекрк*, 1983; *Најев*, 1989; *Зимски извештај* (избор), 1989; *Чегрџица*, 1991; *Обрећење* (избор), 1993; *Острво*, 2001; *Песме 1979—2005* (избор), 2006. Књиге есеја: *Једење књиже*, 1996; *Аурине сенке*, 1999; *Сећање и сенке*, 2007. Приредио књиге: *Јован Дучић: Песме*, 1996; *Душан Васиљев: Песме*, 2000; *Данило Киц: Аутопоезије*, есеји, 1999; *Милорад Павић: Панонске легенде*, приче, 2000; *Лаза Костић: Међу јавом и мед сном*, песме, 2001.

БОШКО ИВКОВ, рођен 1942. у Стапару код Сомбора. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Био је главни и одговорни уредник *Лешојиса* од 1980. до 1991. године. Књиге песама: *Јесења руковет*, 1979; *Сев, свакодневне сиромашне јесме*, 1985; *Пућ у снег*, 1991; *Лешојиси*, 1996; *Зрење звезда*, 2000. Књиге прича: *Ликови који се руше*, 1969; *Како смо волели девојчице*, 1985. Роман: *Језа*, 1983. Критике, есеји, записи: *Ожљиви времена*, 1978. Лирско-медитативни есеји: *Дорећи море*, 1977; *Земља и рашће — чиианка Војводине I—VIII*, 2000—2007.

МИОДРАГ ЈОВАНОВИЋ, рођен 1932. у Зрењанину. Историчар уметности. Објављене књиге: *Српско сликарство у доба романтизма*, 1973; *Ђура Јакшић* (коаутор Н. Кусовац), 1978; *Новак Радонић*, 1979; *Ђока Миловановић*, 1983; *Српско црквено градишљство и сликарство новијеж доба*, 1987; *Ојленац — Храм свештог Ђорђа и Маузолеј Карађорђевића*, 1989; *Међу јавом и мед сном — српско сликарство 1830—1870. године*, 1992; *Музеологија и заштитна сјоменика културе*, 1994; *Сликарство Тамишварске ејархије*, 1997; *Урош Предић*, 1998; *Српски манасири у Банату*, 2000; *Мосјови Миодрага Јовановића* (разговарао М. Јевтић), 2001; *Михаило Миловановић*, 2001; *Ђока Јовановић: 1861—1953*, 2005; *Храм Свештог Саве у Београду*, 2007.

МИРОСЛАВ ЈОСИЋ ВИШЊИЋ, рођен 1946. у Стапару код Сомбора. Пише поезију и прозу. Књиге песама: *Азбука смеха*, 1966; *Осим свешта* (за децу), 1978. Романи: *Чешка школа*, 1971; *Роман о смрти Галерије* (новела), 1974; *Присјуи у свешлости*, 1975; *Одбрана и пројасћ Бодрога у седам бурних годишњих доба*, 1990; *Присјуи у кай и семе*, 1992; *Свештовно пројсјство*, 1996; *Присјуи у јочинак*, 1999; *ТБЦ*, 2002; *Роман без романа*, 2004; *Док нас смрт не растави*, 2004; *Сјабло Маријино*, 2008. Књиге приповедака: *Леја Јелена*, 1969; *Дванаесћ годинава*, 1977; *Квартејш*, 1994; *Грујни некролог и сличне приче*, 1995; *Нови*

žodovi, 1998; *Најлејше ѓриче Мирослава Јосића Вишњића*, 2002; *О дуду и ѓробу — нових једанаест ѓодова*, 2005; *Сћари и нови жодови*, 2005; *Приче из шраја*, 2006; *Писма срјским ѓисцима*, 2007; *Сабране ѓрийовейке*, 2007; *Анѓолоѓија*, 2008. Књиге есеја, разговора, текстова, записа и полемика: *Про/за 30*, 1982; *Моје бурне жодине*, 1993; *У друѓом круѓу*, 1995; *Писац ѓрошив Аѓенције*, 1997; *Дневник о Беоѓраду*, 2001; *Суданија*, 2002; *Рајна ѓошћа (ѓролеће '99, e-mail)*, 2003; *Ђердан од дивана*, 2005. Објавио речник *Азбучник ѓридева у срјској ѓрози двадесетѓоѓ века*, 1991, *Анѓолоѓију срјских ѓрийоведача XIX и XX века*, 1999, две књиге о сликару Коњовићу: *Речима ѓо ѓлајну свейта*, 1978. и *Сћолеће Милана Коњовића*, 1998. У седам књига су му објављена *Изабрана дела*, 1995.

ДАВИД КЕЦМАН ДАКО, рођен 1947. у Рајновцима код Бихаћа, БиХ. Пише поезију, прозу, есеје, књижевну, ликовну и позоришну критику. Књиге прозе: *Леђ*, 1982; *Калем*, 1992; *Кад дуња замирише* (роман), 1995; *Озарје*, 1999. Књиге песама: *Реч на леду*, 1976; *Прејшоноћни воз*, 1980; *Ноћни риболов*, 1980; *Трејшјај* (хаику), 1988; *Расјад мозаика*, 1989; *Зидари свейтилишћа*, 1991; *Небески ѓласник*, 1994; *Сањам, сањам чаролије* (песме и приче за децу), 1994; *Хоћко и Нећко* (за децу), 1997; *Менпуеи ћирпок* (хаику на мађарском), 1997; *Сћолећна вода*, 2001; *Даљинама ѓреко свейта* (за децу), 2003; *Сам као суза* (избор), 2003; *Неко само шебе шражи* (за децу), 2007

МИХАЈЛО КОВАЧ (МИХАЈЛО КОВАЧ, Шид, 1909 — Нови Сад, 2005), стваралачка личност костељниковског формата, доследан поетском традиционализму. Учитељску школу завршио у Крижевцима. Био је дугогодишњи учитељ по русинским селима и новинар радио Новог Сада у русинској редакцији. Књиге поезије: *Мој свейт*, 1964; *Песме деде Бащћована* 1979; *Свейлосћи вечери*, 1985; *Ја сам црвљив храсћ*, 1989; *Кућнице сћара*, 1990. Осим поезије писао је и прозу и драме. Објавио десетак књига прича, записа и есеја, као и *Изабрана дела*, 1989—2005.

ДУШКО М. КОВАЧЕВИЋ, рођен 1956. у Крајишнику код Зрењанина. Историчар, бави се историјом међународних односа у XIX и XX веку, историја Русије у новом веку, историја Србије у XIX и почетком XX века, историја српског народа у Хабзбуршкој монархији и историја српске цркве и фрушкогорских манастира. Објављене књиге: *Васа Живковић — живојт, рад и ѓеснишћиво*, 1990; *Јаков Иђајтовић — ѓолићичка биоѓрафија*, 1994; *Париска мировна конференција и мировни уѓовори из 1947. жодине* (коаутор Б. Ѓурчић), 1996; *Историја за 8. разред основне шкколе* (уѓбеник, група аутора), 2001; *Србија и Русија 1878—1889*, 2003; *Сћаро Хојово. Манасћир Свейоѓ Паншелејмона*, 2003; *1804. Први срјски устјанак*, 2004; *Дивша-Ђишца. Манасћир Свейоѓ Николе*, 2007.

БОЖИДАР КОВАЧЕК, (Босанска Дубица, 1930 — Нови Сад, 2007). Бавио се историјом књижевности и културе, био председник Матице српске од 1999. до смрти. Објављене књиге: *Досијеј Обрадовић*, 1961; *Јован Ђорђевић*, 1964; *Кришчари о Вељку Пејровићу* (коаутор Д. Ређеп), 1965; *Маџица српска*, фотомонографија (коаутор Д. Ређеп), 1967; *Писци Сенџе* (коаутор И. Сели), 1967; *Књижевност на основама уметничког образовања* (група аутора), 1970; *Прејиска између Јована Ђорђевића и Анђонија Хаџића*, 1973; *Позоришно дело Јоакима Вујића* (група аутора), 1988; *Талија и Клио I*, 1991; *Текелијанумске историје XIX века*, 1997; *Срби у Пешћи марта 1848*, 2000; *Маџица српска — Szerb Matica 1826—1864*, 2001; *Маџица српска 1826—2001*, 2001; *Црногорске и јриморске теме у јрвих сто бројева „Лешојиса Маџице српске”*, 2003; *Нејознаја писма Михајла Пујина и архивалије у вези с њима*, 2004; *Милујин Миланковић и Маџица српска*, 2005; *Никола Тесла и Маџица српска*, 2006; *Талија и Клио II—III*, 2007.

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ, рођен 1932. у Ђали код Новог Кнежевца. Историчар, ужа специјалност српско-хрватски односи и историја Срба и Хрвата у Хрватској у XIX и XX веку, академик. Објављене књиге: *Хрватско-угарска нагодба 1868. године*, 1969; *Историја српске шћамје у Угарској 1791—1914*, 1980; *Српско-хрватски односи и југословенска идеја 1860—1873*, 1983; *Српско-хрватски односи и југословенска идеја у другој половини XIX века*, 1988; *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848—1914*, 1991; *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, 1994; *Срби и Хрвати — узроци сукоба*, 1997; *Геноцидом до Велике Хрватске*, 1998; *Знаменићи Срби о Хрватима*, 1999; *Бискуј Шћросмајер у светлу нових извора*, 2002; *Из прошлости Срема, Бачке и Баната*, 2003; *Бискуј Шћросмајер — Хрват, великохрват или Југословен*, 2006; *Јаща Томић — јолићички јорћреј (1856—1922)*, 2006.

ЉУБОМИРКА КРКЉУШ, рођена 1940. у Шајкашу код Новог Сада. Правник и историчар, бави се историјом државе и права, а највише правном и политичком историјом Војводине. Објављене књиге: *Одабрани извори из државнойравне историје Југославије* (коаутор С. Шаркић), 1982; *Ојшћа историја државе и јрава* (коаутор С. Шаркић), 1986; *Историја јолићичких и јравних инстћићуција Војводине*, 1992; *Присаједињење Војводине Србији 1918. године* (група аутора), 1992; *Историја банкарствa у Војводини* (група аутора), 2001; *Правна историја српског народа*, 2002; *Пројекти уставa за Војводину Србију настали у јоку српског народног јокрешта 1848—1849*, 2006; *Историја држава и јрава српског народа*, 2008.

АНДРИЈ ЛАВРИК/АНДРИЈА ЛАВРЕК, рођен 1964. у Новом Саду. Пише кратку прозу, преводи с руског, белоруског, украјинског,

староруског и русинског језика. Књига приповедака: *Прејарирање историје*, 2008.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Повраћајак у Хиландар*, 1996; *Дрво слейоџ гаврана*, 1997; *Док нам кров прокишњава*, 1999; *Ко да нам враћти лица усјуити изгубљена* (избор), 2004. Студије: *Од шотема до сродника: митолошки свети Словена у српској књижевности*, 2000; *Хиландарски јуџојиси*, 2002; *Токови ван шокова — аутентични јеснички јосјујци у савременој српској поезији*, 2004; *Језикотворци — јонџоризам у српској поезији*, 2006; *Дневник речи — есеји и јрикази српске јесничке јродуције 2006—2007*, 2008.

МИЛО ЛОМΠΑР, рођен 1962. у Београду. Бави се књижевном историјом. Објављене књиге: *О завршејку романа (Смисао завршејка у роману „Друџа књиџа Сеоба” Милоша Црњанскоџ)*, 1995; *Модерна времена у јрози Драџише Васића*, 1996; *Њеџош и модерна*, 1998; *Црњански и Мефисџофел (О скривеној фиџури „Романа о Лондону”)*, 2000; *Ајолонови јуџокази — есеји о Црњанском*, 2004; *Моралистички фраџменџи*, 2007.

ЗОРАН М. МАНДИЋ, рођен 1950. у Владичином Хану. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Објављене књиге: *Кораци сумње*, 1971; *Пушник и њеџова невоља*, 1976; *Ојекојина*, 1980; *Ујујсџиво за ојсјанак*, 1982; *Каринска јројсјива*, 1987; *Чишаоница*, 1989; *Нишан*, 1990; *Крај сезоне*, 1991; *Бизарна мајемајика*, 1991; *Цишаџи*, 1992; *Радови на јуџу*, 1993; *Насјрам чуда*, 1994; *Нисам никада најнисао јесму коју сам моџао да најишчем*, 1997; *Ајајин и јесме од јре*, 1998; *Усеклине, јрозор*, 2000; *Мали наслови*, 2003; *Не се џрижам за надејџа (Не бринем за наду, изабране песме)*, 2004; *Несјварни шџафелај*, 2005; *Мали (ј)оџледи*, 2006.

ЈАСНА МЕЛВИНГЕР, рођена 1941. у Петроварадину. Лингвиста, истражује подручја стилистике, поетике, граматике и лексикологије, пише поезију, прозу, есеје, критике и уџбенике. Роман: *Пеј сџџара*, 1972. Књиге песама: *Водени цвей*, 1958; *Све шџо дише*, 1963; *Тако умиру сџџарице*, 1967; *Свей и свейлосџ*, 1971; *Високе сџџране лејжаја*, 1979; *Аванс за данас*, 1986; *Љубавни сонџџи*, 1989; *Та ренесанса, не још као јосљедња шанса*, 2002; *Возелница* (изабране и нове песме), 2004; *Ваџа с анџелима*, 2005; *Дунавска клејсидра*, 2006. Књига есеја и расправа: *Модерна и њена мимикрија у јосјмодерни*, 2003. Објавила више уџбеника српскохрватског језика за средње школе и факултетски уџбеник *Лексиколоџија хрватскоџ или српскоџ језика*, 1984.

ДЕЈАН МИКАВИЦА, рођен 1964. у Сремској Митровици. Историчар, бави се друштвеном и политичком историјом српског народа у

Србији и Хабзбуршкој монархији од краја XVIII до почетка XX века, историјом државног уређења Србије 1804—1918. и српским институцијама и организацијом у Србији и Аустроугарској. Објављене књиге: *Историја за 8. разред основне школе* (уџбеник, група аутора), 2001; *Последњи српски банкалстић, политичко-филозофска биографија Лазе Костића*, 2004; *Српска Војводина у Хабзбуршкој монархији*, 2005; *Политичка идеологија Свешозара Милетића*, 2006; *Знаменића докуменћа за историју српског народа 1538—1918*, (коаутор), 2007; *Михаило Полић Десанчић — вођа српских либерала у Аустроугарској*, 2007.

МИЛИЦА МИЋИЋ ДИМОВСКА, рођена 1947. у Новом Саду. Пише прозу. Књиге приповедака: *Приче о жени*, 1972; *Познанице*, 1980; *Одмрзавање*, 1991; *У процепу*, 1998; *Путописи*, 1999; *Заручнице*, 2003. Романи: *Ушваре*, 1987; *Последњи занос ММС*, 1996; *Мрена*, 2002; *Уточистиће*, 2005.

БИЉАНА МИЧИЋ, рођена 1978. у Параћину. Пише есеје и књижевну критику, објављује у периодици.

ГАВРИЛО НАЂ (ГАВРИЉ НАДЂ, Врбас, 1913 — Куцура, 1983), дипломирао на групи за српски језик и југословенске књижевности на Филозофском факултету у Београду. Русински лингвиста, дугогодишњи професор русинског и српског језика у Куцури и Крстуру. Посебно значење има то да је био један од организатора и професор прве русинске гимназије. Објављена књига: *Лингвистични статі и розправи*, 1983.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Пише поезију, прозу, драме и књижевну критику. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудац*, 1983; *Земљопис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Топло, хладно*, 1990; *Хой*, 1993; *Везници*, 1995; *Прилози*, 2002; *Пошајник*, 2007. Роман: *Анђели умиру*, 1998. Дrame: *Фреди умире*, 1987; *Куц-куц*, 1989; *Истарага је у току, зар не?*, 2000; *Видиш ли свице на небу?*, 2006. Књига студија: *Легиџимација за бескућнике. Српска неоавангардна поезија — џоеџички иденџиџеџи и разлике*, 1996.

МИЛАН НЕНАДИЋ, рођен 1947. у Грковцима код Босанског Грахова, БиХ. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Стефанос*, 1971; *Нови Стефанос*, 1974; *Оџиџи одар*, 1978; *Усамљена историја*, 1979; *Освејна маска*, 1981; *Песме*, 1984; *Кџиџа четворице*, 1984; *Песме* (коаутор И. Урсу), 1985; *Оџиџи одар и друже џесме*, 1985; *Вриснула је мајка*, 1985; *Почињем да бирам*, 1988; *Дрхџање у своду*, 1988; *Изабране џесме*, 1989; *Бели анђео*, 1990; *Венац за Гаврила*, 1991; *Уточистиће*, 1994; *Средовечан соко*, 1995; *Уџрушак*, 1997; *Суви џечай*, 1998; *Оџиџи одар и нове џесме*, 2000; *Ноћна слика*, 2001; *Дивљи боџ*

Балкана, 2003; *Пола каји росе* (изабране и нове песме), 2004; *Песме* (избор), 2005; *Камен са именом*, 2006; *Горко избобиље*, 2008.

МИЛИВОЈ НЕНИН, рођен 1956. у Локу, Шајкашка. Књижевни критичар и историчар. Објављене књиге: *С-авейи крийике, с-окови йоезије*, 1990; *Светислав Стефановић — йрейеча модернизма*, 1993; *С мером и без ње*, 1993; *Суочавања*, 1999; *Ствари које су йрошле*, 2003; *Стари лисац*, 2003; *Случајна књиџа — колаж о Тодору Манојловићу*, 2006; *Срйска йесничка модерна*, 2006; *Сићне књиџе — о йрейисци срйских йисаца*, 2007; *Слајка књиџа*, 2008. Приредио више књига и антологија.

НЕНАД НИКОЛИЋ, рођен 1975. у Београду. Проучава нову српску књижевност и теорију књижевности, пише критике и студије. Објављена књига: *Кастйриране јуноше — жеља и йрийоведање у романи-ма Милована Видаковића*, 2004.

ДРАГОЉУБ ПЕРИЋ, рођен 1976. у Смедереву. Проучава усмену књижевност, а посебна област интересовања му је поетика фолклорних жанрова, компаративно проучавање књижевности, као и реторика и беседништво. Објављена студија: *Траџом древне йриче*, 2006.

ФРАЊА ПЕТРИНОВИЋ, рођен 1957. у Новом Сланкамену код Инђије. Пише прозу, есеје и књижевну критику. Романи: *Мимезис, мимезис романа* (коаутор Ђ. Писарев) 1983; *Ткиво ойсене*, 1988; *Извещйај анђела*, 1996; *Последњи йумач симетйрије*, 2005. Књига есеја: *Пред врайиима раја* (коаутор Ђ. Писарев), 2002.

МИЛОЈЕ ПЕТРОВИЋ, рођен 1934. у Београду. Новинар, објавио низ интервјуа са многим познатим личностима из света културе. Пише серије текстова на српске теме, у којима учествују академици, професори, историчари. До сада је објавио: *Срби и њихова црква; Срби йреко Саве и Дунава у борби за јединсйвену Србију; Срби и велике силе; Стйранци који су задужили Србе; Социјална йаџологија у Србији; Духовна обнова у Србији; Срби и Немци*, итд.

НАСТАСЈА ПИСАРЕВ, рођена 1986. у Новом Саду. Пише прозу, објављује у периодици.

НАТАША ПОЛОВИНА, рођена 1980. у Новом Саду. Бави се средњовековном књижевношћу, пише књижевну критику, објављује у периодици.

ЧЕДОМИР ПОПОВ, рођен 1936. у Меленцима код Зрењанина. Историчар, академик, од 2008. године је председник Матице српске. Објављене књиге: *Француска и Србија 1871—1878*, 1974; *Од Версаја до*

Даница, 1976; Србија на путу ослобођења. Борба за политички преображај и државну независност 1868—1878, 1980; Историја српског народа (књ. V, том 1: Од првог усјанка до Берлинског конгреса 1804—1878), 1981; Историја српског народа (књ. VI, том 1: Од Берлинског конгреса до уједињења 1878—1918), 1983; Војводина у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији, 1985; Грађанска Европа (1789—1878), I—II, 1989; Аутономија Војводине — српско питање (коаутор Ј. Попов), 1993; Политички фронтови Другог светског рата, 1995; О историји и историчарима, 1999; Велика Србија — стварност и мит, 2007; Источно питање и српска револуција, 2008. Приредио: Светозар Милетић, О српском питању, 2001; Светозар Милетић — саврени сјиси I—III, 1999—2002; Европа и српска револуција (1804—1815), 2004. Главни је уредник Српског биографског речника 1, 2, 3, 2004, 2006, 2007.

САША РАДОЈЧИЋ, рођен 1963. у Сомбору. Пише поезију, књижевну критику, есеје и преводи с немачког. Књиге песама: Узалуд снови, 1985; Камерна музика, 1991; Америка и друже песме, 1994; Елеџије, ноћурна, епиде, 2001; Четири године доба, 2004. Књиге критика, есеја и студија: Провидни анђели, 2003; Поезија, време будуће, 2003; Ништа и прах — антиролошки песимизам Стијериног Даворја, 2006.

МИХАЈЛО РАМАЧ (МИХАЛ РАМАЧ), рођен 1951. у Руском Крстуру код Куле. Новинар и преводилац, пише поезију и публицистику. Књиге песама на русинском: Либретто за једно лето, 1974; Вилин коњик, 1987; Клинац међу звездама, 1987; Бајка о виолонисту и виолини (преведена на мађарски, румунски, словачки и српски), 1987; Чукундедин осмех, 2003; Повести о Данилу и Ферку у Габору, 2008. Књиге политичких есеја на српском језику: Повести о почетку краја, 2002; С оне стране снова, 2003; Шести октобар, 2008.

СЛОБОДАН ТИШМА, рођен 1946. у Старој Пазови. Пише поезију, прозу и књижевну критику. Књиге песама: Маринизми, 1995; Врт као што, изабране песме, 1997; Blues diary — питања религиозна размишљања, 2001. Књига приповедака: Урвидек, 2005.

МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ, рођен 1954. у Сињу код Сплита, Хрватска. Живи и ради у Новом Саду као слободни уметник, песник и сликар. Књиге песама: Дан и ноћ, 1978; Песма великог срца, 1981; Стазе, 1988; Дошао сам из непознатих лепих крајева, 1991; Кружећи око сунца, 2003; Бесплатно буђење — 365 и још једна хаику песма, 2005; Чудесна лопта, 2006; Поема о Русији, 2007.

ЛУКА ХАЈДУКОВИЋ, рођен 1937. у Војводи Степи код Српске Црње. Бави се историјом књижевности и позоришта, пише поезију,

огледе, есеје и критику, преводи с руског и украјинског. Књиге песама: *Неомеђине*, 1982; *Падом у светлост*, 1989; *Осунчавање вида*, 2001; *У празници дан*, 2006. Студија: *Странице о позоришту — расправе, огледи, критике, записи*, 2006. Приредио више књига.

ЗОРИЦА ХАЦИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Бави се српском књижевношћу XX века. Студија: *Историја једне самоће — поезија и проза Данице Марковић*, 2007. Приредила (у коауторству са М. Ненином) књиге: Судари Милете Јакшића — *ирейиска*, 2005; Тодор Манојловић: *Песме*, 2005; Даница Марковић: *Историја једног осећања — сабране песме*, 2006; Душан Срезојевић: *Злаштни даси и друге песме*, 2008.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

САДРЖАЈ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Година 184, књига 482

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Петер Хандке, <i>Подземни блуз</i>	5
Паул Целан, <i>Изгђрижен</i>	8
Ернст Јандл, <i>Многи љушеви</i>	14
Кристоф Рансмајер, <i>Васкрсење у Каму. Источни Тибет, 21. век</i>	17
Михаел Гутенбрунер, <i>Пацијент</i>	29
Јоахим Сарторијус, <i>Док љишем</i>	32
Оскар Фрајзингер, <i>Слободан човек</i>	35
Уве Колбе, <i>Овај љосао</i>	46
Герхард Фалкнер, <i>Музика у глави</i>	49
Рихард Вагнер, <i>Ми и они</i>	52
Оскар Пастор, <i>Тонске везе</i>	60
Моника Ринк, <i>Усхићене даљине</i>	63
Инка Парај, <i>Није хтео на љо ни да мисли</i>	65
Лојзе Визер, <i>Две љесме</i>	73
Александар Ницберг, <i>Пад</i>	75
Јоханес Вајденхајм, <i>Три љриче</i>	79
Јовица Аћин, <i>Ољасно се нађињао љреко ођраде и смејао</i>	331
Вук Крњевић, <i>Четири гођишња доба</i>	358
Милета Продановић, <i>Шенђенски медведи</i>	361
Адам Пуслојић, <i>Риме и сонети</i>	367
Драгослав Хаћи Танчић, <i>Кашарза</i>	372
Радомир Рајковић, <i>Ушваре се љојављују</i>	378
Иван Комарица, <i>Две љесме</i>	380
Срђан Папић, <i>Не, не волим живољиње</i>	382
Халид Дервиш, <i>Невестља</i>	391
Ашур ат-Тувајби, <i>Сацљуник</i>	392
Дара Секулић, <i>Лисје жуљо</i>	1019
Злата Коцић, <i>Плаљан</i>	1026
Људмила Улицка, <i>Жене из руских насеља</i>	1029
Ирина Васиљкова, <i>Женска љроза</i>	1042
Тања Крагујевић, <i>Месец од љеска</i>	1053

Љиљана Дугалић, <i>Пилејина</i>	1056
Дивна Вуксановић, <i>Прошлости се не може избрисати</i>	1059
Кајоко Јамасаки, <i>Даривање</i>	1063
Емсуре Хамзић, <i>Соба „А”</i>	1065
Дебора Фогел, <i>Манекени</i>	1068
Наја Марије Ајд, <i>Торбен и Марија</i>	1076
Мирослав Јосић Вишњић, <i>Занат, шрећи јун</i>	1271
Јован Зивлак, <i>Шта</i>	1282
Милица Мићић Димовска, <i>Несвтарности</i>	1293
Јасна Мелвингер, <i>Цинобер без шремца</i>	1297
Петко Војнић Пурчар, <i>За Guinness књижу</i>	1301
<i>Из русинског јесништва</i>	
Гаврило Костелник Гомзов, <i>Ослејвени славуј</i>	1306
Михајло Ковач, <i>Доћи ће време</i>	1307
Гаврило Нађ, <i>Мисао ми дуго стреми</i>	1316
Михајло Рамач, <i>Варвари</i>	1317
Фрања Петриновић, <i>Губишак равношеже</i>	1320
Миленко Фржовић, <i>Присусивовати догађају</i>	1330
Слободан Тишма, <i>Јесен</i>	1338
Бошко Ивков, <i>Бранко и Милош: Фрушка, и јошом</i>	1351
Жарко Аћимовић, <i>Пишце</i>	1356
Лука Хајдуковић, <i>Две јесме</i>	1361
Настасја Писарев, <i>Morrowind</i>	1363
Бранислав Живановић, <i>Трн у оку</i>	1369

ОГЛЕДИ

Слободан Грубачић, <i>Књижевности и стварности</i>	90
Алберт Швајцер, <i>Гешеова личности и дело</i>	128
Манфред Остен, <i>Умеће чињења грешака</i>	150
Мирослав Егерић, <i>Парадокс Скерлићеве величине</i>	394
Ристо Тубић, <i>Историозофска позадина у роману „Време власити” Добрице Ђосића</i>	407
Весна Елез, <i>Флобер и загонетна материје: последње искушење светој Антонија</i>	446
Дарко Танасковић, <i>Исламско у књижевности и култури балкан- ских народа</i>	675
Станиша Тутњевић, <i>„Шта су и ко су” — Варијације на тему о идентичности Муслимана</i>	705
Миодраг Матицки, <i>Севдалинке као заједничка лирска форма бал- канских народа</i>	728
Душко Бабић, <i>Меша Селимовић и бошњаштво</i>	733
Оливера Радуловић, <i>Куран и Библија у контексту романа „Дер- виш и смрт” Меше Селимовића</i>	743
Надија Реброња, <i>Курански подтекст првог дела романа „Дервиш и смрт” Меше Селимовића</i>	752
Анђелка Митровић, <i>Фехим Бајрактаревић: Оријенталистика као судбина</i>	778
Јован Делић, <i>Рајко Пеширов Ноџо и Скендер Куленовић</i>	793

Љубомир Зуковић, <i>Историјар књижевности Салко Назечић</i> . . .	807
Бранко Летић, <i>Филолог Малик Мулић</i>	818
Радован Вучковић, <i>Раскршћа Мидхата Беџића</i>	834
Бранислава Васић-Ракочевић, <i>Сликар и болест. „Случај Раба сликара” Хамзе Хума</i>	864
Лидија Делић, <i>Гамил Сијарић: Хуморно приповедање о несрећним судбинама</i>	868
Младен Шукало, <i>Пути од једине и множине до једини. Ујитаност над термином „босанска/бошњачка књижевност”</i> . . .	877
Иван Негришорац, <i>Српска књижевност у периоду транзиције и муслимански културолошки контекст</i>	886
Јелена Новаковић, <i>Симон де Бовоар и проблем алтеритетитета</i> . . .	1082
Јелена Пилиповић, <i>Женска реч у „мушкој соби”: Шеста беседа Платонове „Гозбе”</i>	1089
Љиљана Пешикан-Љуштановић, <i>„Скакавци” и „Барбело” Биљане Србљановић: Антибајке о маћехама и злој деци</i>	1100
Исидора Секулић, <i>Нека реч о анонимном раду</i>	1115
Радован Поповић, <i>Непознати текстови Исидоре Секулић</i>	1119
Светлана Томин, <i>Књижевност српског средњег века. Прилог познавању</i>	1121
Саша Хаџи Танчић, <i>„Паланка у Планини” Анђелије Л. Лазаревић</i>	1143
Зорица Хаџић, <i>Непознати јесма Драге Гавриловић</i>	1161
Владислава Гордић Петковић, <i>Писмо или канон? Женска проза у Србији после двехиљадитије</i>	1165
Илона Хармош, <i>Суруђе писаца</i>	1173
Бисерка Рајчић, <i>Дебора Фогел — учитељица и муза Бруна Шулица</i>	1190
Миодраг Јовановић, <i>Неосишварени снови Данице Јовановић</i>	1195
Радмила Гикић Петровић, <i>Поретак женских гласова (Разговор са Владиславом Гордић Петковић)</i>	1197
Ненад Николић, <i>Досијеј, Србија и Камчатка или О просвећеном национализму</i>	1371
Ђорђе Вуковић, <i>Српска поезија на крају XIX века: Милета Јакшић</i>	1388
Иван Негришорац, <i>Интертекст јесме „Светковина” Симе Пандуровића и дискурс лудила у поезији Јасе Томића</i>	1401

СВЕДОЧАНСТВА

Душан Глишовић, <i>Хандкеова „Моравска ноћ”. Тумачење</i>	208
Томислав Бекић, <i>Херман Вендел и његова посредничка улога између нас и Немаца</i>	237
Томислав Бекић, <i>Германистика у Србији</i>	269
In memoriam ТОМИСЛАВ БЕКИЋ Иван Негришорац, <i>Мисионарство Томислава Бекића</i>	278
In memoriam СРДАН БОГОСАВЉЕВИЋ Душан Глишовић, <i>Помен Срдану Богосављевићу</i>	282
Милоје Петровић, <i>Србе су Немци увели у европску цивилизацију (Разговор са Зораном Константиновићем)</i>	286
Миодраг Павловић, <i>„Рајске изреке” или како завршило јесму</i>	461

Епископ будимљанско-никшићки Јоаникије (Мишовић), <i>Слово о Миодрагу Павловићу</i>	464
Јован Делић, <i>Пјесник цјеловито̄ и кохерентно̄ ојуса</i>	467
Иван Негришорац, „ <i>Огњено царевање</i> ” <i>Миодрага Павловића као виртуелни сјев</i>	474
Ранко Поповић, <i>Извидница метафоре или Тајна обредне ријечи</i>	484
Милутин Мишовић, <i>Павловићева сагласја</i>	490
Драган Хамовић, <i>Ствари основне</i>	496
Младен Шукало, <i>Хоризонтале и вертикале (италијанске) Миодрага Павловића</i>	500
Ђорђе Деспић, <i>Семантички аспекти Павловићевог интертекстуалног постојања у књизи „Млеко искони”</i>	513
Мирко Зуровац, <i>Кад живој пише биографију</i>	536
Коста Димитријевић, <i>Време смакнућа без суда и пресуде или Случај гошћодина Владислава Рибникара</i>	551
Драган Недељковић, <i>Криза хришћанства и драма европског хуманизма</i>	561
In memoriam ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ	
Чедомир Попов, <i>Дејан Медаковић и Мајница српска</i>	577
Василије Ђ. Крстић, <i>Стваралачка вајра Дејана Медаковића</i>	579
Миодраг Јовановић, <i>Неуздрмано небо Дејана Медаковића</i>	581
Дејан Медаковић, <i>Из њмине враћам пријатеља</i>	585
Милоје Петровић, <i>Три последња интервјуа са Дејаном Медаковићем</i>	592
Рајко Петров Ного, <i>Ходочашће Фочи</i>	933
Драган Хамовић, <i>Зайис о Шантићу</i>	939
Миливој Ненин, <i>О „Босанској вили”</i>	943
Матија Бећковић, <i>Успомени Скендера Куленовића</i>	946
Светозар Кољевић, <i>О јесништву ућушкано̄ и раскокодано̄ говора</i>	948
Ненад Грујичић, <i>Лирско саће језика. Зайис о Скендеру Куленовићу</i>	953
Драгомир Брајковић, <i>Мађија писане речи. Зайис о Ђамилу Сијарићу</i>	957
Вук Крњевић, <i>Тахмишчићев бумеранг</i>	962
Горан Бабић, <i>Комунизам суџра! Неколике успомене на старије друге</i>	966
Мирослав Тохољ, <i>Рајници: крајке сенке. Дневник уз роман „Кућа Павловића”</i>	970
Чедомир Попов, <i>Кругови Екмечићеве историјске синтeze</i>	991
Милоје Петровић, <i>Тамне мрље српске историографије (Разговор са Андријом Веселиновићем)</i>	999
Василије Ђ. Крстић, <i>Војвођани и Војводина пре деведесет година и данас</i>	1414
Љубомирка Кркљаш, <i>Повести присаједињења Бачке, Баната и Барање и Срема Краљевини Србији 1918. године</i>	1421
Бранко Бешлин, <i>О наслеђу и дуђу</i>	1430
Миливој Ненин, <i>Скица за портрет Милана Савића</i>	1436
Зорица Хаџић, <i>Ручписне заоставштине Буре и Милете Јакшића</i>	1442
Милан Ненадић, <i>Знаменија Српкиња</i>	1451

Миодраг Јовановић, <i>Контрајунктн моштва и облика</i>	1453
In memoriam СЛАВКО ГАВРИЛОВИЋ	
Василије Ђ. Крестић, <i>О научном раду Славка Гавриловића</i>	1458
Чедомир Попов, <i>Славко Гавриловић у Машици српској</i> . .	1462
Милоје Петровић, <i>Срби преко Саве и Дунава и српска идеја</i> .	1465
Славко Гавриловић, <i>Српство може да буде обједињено јер има заједничке политичке, војне, духовне и културне циљеве</i>	1466
Чедомир Попов, <i>Срби морају имати своју јединствену и независну државу</i>	1481
Божидар Ковачек, <i>Маша српска и српски прекојавски инцици — заговорници обнављања српске државе</i>	1487
Душко М. Ковачевић, <i>Јаков Игњатовић — од српског родољуба до мађарског домољуба</i>	1501
Дејан Микавица, <i>Политика српских либерала према остварењу политичко-територијалне аутономије Срба у Хабзбуршкој монархији</i>	1517

КРИТИКА

Саша Радојчић, <i>Готфрид Бен, песник историје</i> (Готфрид Бен, <i>Поезија 37—38</i>)	303
Срђан Дамњановић, <i>Јован Булум и српска филозофска бацишина</i> (Јован Булум, <i>Медијације, белешке, записи</i>)	306
Маринко Лолић, <i>У трагању за неидентичним</i> (Зоран Кинђић, <i>Проблем неидентичног у филозофији Теодора Адорна</i>) . .	309
Соња Веселиновић, <i>Изазов познатих тема</i> (Олга Ellermeyer-Животић, <i>Стивараоци и посредници. Студије о српској књижевности и српско-немачким везама</i>)	314
Младен Весковић, <i>Свет на смељшћу</i> (Милета Продановић, <i>Агнец</i>)	607
Горана Раичевић, <i>У трагању за чудом</i> (Милета Продановић, <i>Агнец</i>)	610
Јован Попов, <i>Морал, књижевност, политика</i> (Мило Ломпар, <i>Моралистички фрагменти</i>)	617
Љиљана Лукић, <i>Трагање за својством</i> (Ранко Павловић, <i>Лов</i>) .	623
Предраг Лазаревић, <i>Говор прозе</i> (Миљко Шиндић, <i>Поешика приповедања</i>)	627
Душан Стојковић, <i>Незаобилазна књига о (нео)гондоризму у српском песничтву</i> (Александар Б. Лаковић, <i>Језикотворци</i>) .	631
Александар Б. Лаковић, <i>Асоцијације прошлости и садашњости</i> (<i>Енес Халиловић, Листови на води</i>)	643
Веселин Матовић, <i>На њега је ред</i> (Борис Јовановић, <i>Ошаци</i>) .	647
Душко Певуља, <i>Укршћане тачака гледишта</i> (Горан Михајловић, <i>Да смо живи</i>)	649
Бранислава Васић-Ракочевић, <i>Први кораци</i> (Едиција „Прва књига” Матице српске)	653
Стеван Брадић, <i>Велики и мали свет</i> (Роди Дојл, <i>Пади Кларк, ха ха ха</i>)	656

Александар Бјелогрић, <i>Двосџруко огледало</i> (Дорис Лесинг, <i>Алфред и Емили</i>)	1206
Александар Б. Лаковић, <i>Трагична удвојеност ђесничког бића</i> (Радмила Лазић, <i>In vivo</i>)	1212
Никола Годоровић, <i>Водич кроз сџрогу удобност микрокосмоса</i> (Тања Крагујевић, <i>Жена од ђесме</i>)	1216
Наташа Половина, <i>Две женске књиге</i> (Лаура Барна, <i>Црно шело и Моја ђоследња главобоља</i>)	1224
Добривоје Станојевић, <i>Нова Јефимија</i> (Дејана Николић, <i>Порцулан</i>)	1227
Невена Варница, <i>Пошџуно другачије</i> (Мирјана Бурђевић, <i>Чувари светшње</i>)	1229
Јелена Ангеловски, <i>На ошвореном мору</i> (Јасмина Топић, <i>Тиха обнова лешја</i>)	1232
Љиљана Пешикан-Љуштановић, <i>Женски дођринос</i> (Светлана Томин, <i>Књигољубиве жене срџског средњег века</i>)	1236
Зорица Хаџић, <i>Дневник Анке Обреновић као исџраживачки изазов</i> (Радмила Гикић Петровић, <i>Дневник Анке Обреновић и Ликови у Дневнику Анке Обреновић</i>)	1239
Боривоје Маринковић, <i>Белешка о библиографским ђрилозима</i> (Радмила Гикић Петровић, <i>Библиографија радова о Милици Стојадиновић-Срџкињи 1851—2007</i>)	1242
Емсуре Хамзић, <i>Књига дубоке оданости</i> (Радован Вучковић, <i>Живои и ђоезија Мубере Пашић</i>)	1243
Тихомир Петровић, <i>Проза о женском ђријатељсџву</i> (Душица Милановић, <i>Дом за моју у нуку</i>)	1247
Душан Стошић, <i>Тамнице и озарења</i> (Слађана Сл. Стојановић, <i>Сигнали</i>)	1251
Наташа Половина, <i>Књижевност и меланхолија</i> (Мирослав Јосић Вишњић, <i>Писма срџским ђисцима</i>)	1532
Александар Б. Лаковић, <i>Иронична изривост у језику</i> (Владимир Копицл, <i>Промашаји</i>)	1535
Витомир Вулетић, <i>Цвејник срџског ђеснишџва Мирослава Еђерића</i> (Мирослав Еђерић, <i>Анџологија срџског ђеснишџва, XIX—XX век</i>)	1541
Славко Гордић, <i>Велики цвејник, без цвећа из масџионице</i> (Мирослав Еђерић, <i>Анџологија срџског ђеснишџва, XIX—XX век</i>)	1546
Мило Ломпар, <i>Трагички јунак и исџорија</i> (Зорица Несторовић, <i>Божови, цареви и ђуди</i>)	1549
Драгољуб Перић, <i>Од мишја до исџине</i> (Бошко Сувајџић, <i>Иларион Руварац и народна књижевност</i>)	1557
Саша Радојчић, <i>У славу живоија</i> (Бошко Ивков, <i>Земља и рашће 8. Чишанка Војводине</i>)	1563
Зоран М. Мандић, <i>Пушовање ђо речима, ђошањање у језик</i> (Васа Павковић, <i>Елеђије и баладе из ђрошлог сџолећа</i>)	1566
Сава Бабић, <i>Некршџени дани, џрајаве године</i> (Слободан Мандић, <i>Некршџени дани</i>)	1569
Мирко Вуковић, <i>Човјек у времену</i> (Ненад Грујичић, <i>Шајкашки сонешји</i>)	1574

Биљана Мичић, <i>Случај „Слајке књиџе” — „случајно”</i> (Миљивој Ненин, <i>Слајка књиџа</i>)	1579
Сава Бабић, <i>Историја, историја — а роман?</i> (Томислав Кетиг, <i>Дуга сенка свињања</i>)	1582
Анђелко Ердџанин, <i>Сирах од нереченог</i> (Јован Дунђин, <i>Измирна равница</i>)	1588
Давид Кеџман Дако, <i>Лавиринтом сујетног Будима</i> (Драгомир Дујмов, <i>Будимске њриче</i>)	1590
Бранислав Карановић, <i>Аутори Лейојиса</i>	318, 660, 1009, 1255, 1595